

Установа адукацыі
“Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна”

НАЦЫЯНАЛЬНА-КУЛЬТУРНЫ КАМПАНЕНТ У ЛІТАРАТУРНАЙ І ДЫЯЛЕКТНАЙ МОВЕ

Электронны зборнік матэрыялаў
Рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі

Брэст, 21 лютага 2025 года

Брэст
БрДУ імя А. С. Пушкіна
2025

ISBN 978-985-22-0942-7

© УА “Брэсцкі дзяржаўны
ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна”, 2025

Пра выданне – 1, 2

УДК 811.161.3(082)

ББК 81(4Бел)

*Рэкамендавана рэдакцыйна-выдавецкім саветам установы адукацыі
“Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна”*

Рэдакцыйная калегія:

кандыдат філалагічных навук, дацэнт **Т. А. Кісель**
кандыдат філалагічных навук, дацэнт **Л. В. Леванцэвіч**
кандыдат філалагічных навук, дацэнт **Н. Р. Якубук** (адк. рэд.)

Рэцэнзенты:

дацэнт кафедры лінгвістычных дысцыплін і міжкультурных камунікацый
УА “Брэсцкі дзяржаўны тэхнічны ўніверсітэт”
кандыдат філалагічных навук, дацэнт **Я. Р. Самуйлік**
дацэнт кафедры беларускага і рускага літаратуразнаўства
УА “Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна”
кандыдат філалагічных навук, дацэнт **С. С. Клундук**

Нацыянальна-культурны кампанент у літаратурнай і дыялектнай
мове : электрон. зб. матэрыялаў Рэсп. навук.-практ. канф., Брэст, 21 лют.
2025 г. / Брэст. дзярж. ун-т імя А. С. Пушкіна ; рэдкал.: Т. А. Кісель,
Л. В. Леванцэвіч, Н. Р. Якубук (адк. рэд.). – Брэст : БрДУ, 2025. – 206 с. –
URL: <https://rep.brsu.by/handle/123456789/10762>.

ISBN 978-985-22-0942-7.

Матэрыялы зборніка прысвечаны актуальным праблемам мовазнаўства, літаратуразнаўства і лінгвадыдактыкі, аналізу нацыянальна-культурнага кампанента ў змесце мастацкіх і публіцыстычных твораў, вызначэнню нацыянальнай адметнасці беларускіх моўных адзінак.

Выданне адрасуецца навукоўцам, настаўнікам, студэнтам, усім, хто цікавіцца нацыянальнай і рэгіянальнай культурай, мовай і літаратурай.

Распрацавана ў фармаце pdf.

УДК 811.161.3(082)

ББК 81(4Бел)

Тэкставае навуковае электроннае выданне

Сістэмныя патрабаванні: тып браўзера і версія любыя;
хуткасць падключэння да інфармацыйна-тэлекамунікацыйных сетак любая;
дадатковыя надстройкі да браўзера не патрабуюцца.

© УА “Брэсцкі дзяржаўны
ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна”, 2025

[У ПАЧАТАК](#)

2 – вытворча-тэхнічныя звесткі

- Выкарыстанае ПЗ: Windows 10, Microsoft Office 2013;
- адказы за выпуск Ж. М. Селюжыцкая, тэхнічны рэдактар К. С. Мізерыя, карэктар К. С. Мізерыя, камп'ютарны набор і вёрстка А. Л. Стасюк;
- дата размяшчэння на сайце: 17.12.2025;
- аб'ём выдання: 2,20 МБ;
- вытворца: установа адукацыі “Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна”, 224016, г. Брэст, вул. Міцкевіча, 28. Тэл.: 8(0162) 21-70-55. E-mail: rio@brsu.by.

[У ПАЧАТАК](#)

ЗМЕСТ

Архіпаў Д. В., Макарэвіч А. В. Асаблівасці ўжывання асобных лексічных архаізмаў у сучаснай беларускай мове.....	7
Бут-Гусаім С. Ф., Талатыннік М. А. Іменаслоў аповесці Зінаіды Дудзюк “Два жыцці знахаркі”	10
Галимова Н. П. Из истории развития школьного образования в Лунинецком районе Брестской области.....	14
Гарановіч Т. І., Ціт І. С. Устойлівыя параўнанні з найменнямі колераў у беларускай мове	19
Гарбачык М. Р. Псіхалінгвістычны аспект вывучэння тэксту	22
Гарбачык М. Р. Эстэтычнае выхаванне навучэнцаў на I ступені агульнай сярэдняй адукацыі ў пазаўрочнай дзейнасці.....	25
Годуйко Л. А., Бовда С. С. Мотивирующая база современного прозвища	28
Гуль М. У. Матываванаць запазычаных слоў (на матэрыяле англіцызмаў у сучаснай беларускай мове)	32
Данилович Т. В. Национальная специфика концепции чистого искусства в литературной критике русских писателей.....	36
Донцова С. А. История археологического изучения г. Каменца по архивным материалам.....	40
Ермаковіч Л. І. Сацыялістычныя пераўтварэнні ў прамысловасці г. Баранавічы ў перадваенны перыяд (1939–1941)	44
Зуева Е. А. Грамматическая характеристика суффиксальных универбов в русском и белорусском языках	47
Кавальчук В. М. Ідэяна-эстэтычная тэалагізацыя чалавека і грамадства ў творчасці Зьніча (А. Бембеля).....	50
Кавалюк А. С. Аксіялагічная змястоўнасць прозы Янкі Брыля 1980–1990-х гадоў у кантэксце ідэй мультыкультурнасці.....	54
Кавалюк А. С. Сацыяльна-культурныя дамінанты ў п’есах сучасных беларускіх драматургаў школьнай праграмы.....	58
Капцова Ю. А. Антыномія <i>глядзець</i> і <i>бачыць</i> у мове і маўленчай дзейнасці.....	61
Касцючык В. М. Асаблівасці выкарыстання ўстарэлых слоў у мастацкім кантэксце Людмілы Рублеўскай.....	65
Кісель Т. А. Семантычныя асаблівасці батанічных номенаў у гаворцы вёскі Доўбізна Камянецкага раёна	71
Клундук С. С., Парасевіч Д. С. Корпоративный сайт как инструмент рг-коммуникаций.....	74
Леванцэвіч Л. В. Лексема “сцежка”: структурна-семантычны і этналінгвістычны аспекты.....	79

Мазуркевіч Л. М. Найменні асобных пашкоджанняў скуры ва ўсходнепалескіх гаворках	82
Макарэвіч А. В. З гісторыі эканамічных тэрмінаў Беларусі	86
Мельнікава З. П. духоўна-філасофская змястоўнасць паэзіі Рыгора Барадуліна 2000-х гадоў	88
Мельнікава З. П. Эстэтызацыя радзімы ў паэзіі Васіля Жуковіча	94
Никитина Н. Е. Языковые нарушения на синтаксическом уровне в условиях билингвизма (на примере авторских переводов)	98
Озтюрк Л. И., Фахрутдинова М. Т. Нормы устной русской речи: тенденции и прогнозы	101
Переход О. Б. Ценностные установки белорусов в зеркале идеонимии	104
Прокопович Е. А. Пословицы с компонентом «Родина» в белорусском языке	108
Романович П. С. Наполеон Орда: образование, эмиграция, творчество	111
Самуйлік Я. Р. Спрадвечная лексіка ў беларускай мове: дыдактычны аспект	114
Солахаў А. В. Часцінамоўная актыўнасць чыстых спосабаў словаўтварэння	119
Солахаў А. В., Крук Б. А. Словатворчасць Дзяніслава Нічыпаровіча	123
Трафімчук Т. Ю. Роля слова ў раскрыцці вобразаў беларускай мінуўшчыны ў сімфоніі № 6 “Полацкія пісьмёны” А. Ю. Мдзівані	127
Фелькіна В. А. Кампаратыўныя фразеалагізмы ў беларускай і рускай мовах	130
Шуманская О. А. Глагол «дыхаць» в описаниях пространства на примере белорусской литературы XIX–XX веков	134
Шчэрба С. М. Аўтабіяграфізм твораў Івана Навуменкі	137
Якубук Н. Р. Мікрагідранімія Пабужжа: спецыфіка ўтварэння	140
Яўдошына Л. І. Нацыянальна-культурны кампанент у мастацкім тэксце	143

МАЛАДЫЯ ДАСЛЕДЧЫКІ

Бартош Е. Ю. Окказионализмы с общей фонемной частью мотивирующих слов в детской речи	148
Бодревская Н. В. Ономастическое пространство восточного мира в поэзии и переводах Арсения Тарковского	152

Жуковіч Г. І. Устарэлая лексіка ў цыкле кніг Людмілы Рублеўскай “Авантуры Пранціша Вырвіча” як носьбіт нацыянальна-культурных канатацый	155
Качына К. А. Семантычны патэнцыял лексемы “балота” ў беларускай народнай мове	160
Мельнік С. В. Паняцце “эмоцыі”: тэарэтычны аспект даследавання ў мовазаўстве	163
Пятрова А. Д. Айканімія Кобрыншчыны: структурна-словаўтваральны аспект	166
Сабітава Ю. Р. Вывучэнне тапаніміі Брэстчыны ў рэгіянальным аспекце	169
Саўчук Д. В., Талатыннік М. А. Іменаслоў аповесці Вольгі Іпатавай “Апошнія ахвяры свяшчэннага дуба”	175
Свірыдовіч К. У. Вобразы малой радзімы, вясковага свету ў паэзіі Я. Янішчыц	179
Сівак М. Ю. Анамастыкон радзімазнаўчай літаратуры Анатоля Бутэвіча	185
Сівак М. Ю., Талатыннік М. А. Гаваркія антрапаэтонімы ў аўтабіяграфічнай прозе берасцейскіх пісьменнікаў	189
Стовбір Ж. О. Цветовая лексика в поэзии Игоря Северянина	193
Труханавец І. Ю. Прыказкі як носьбіты нацыянальна-культурнага зместу ў дыялектным кантэксте	197
Уродніч А. М. Раман Г. Марчука “Кветкі правінцыі”: тыпалогія мужчынскіх характараў	202

Д. В. АРХІПАЎ, А. В. МАКАРЭВІЧ

Брэст, Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна

АСАБЛІВАСЦІ ЎЖЫВАННЯ АСОБНЫХ ЛЕКСІЧНЫХ АРХАІЗМАЎ У СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

У сучаснай беларускай мове ўласна лексічныя архаізмы можна аб'яднаць у розныя лексіка-тэматычныя блокі, сярод якіх найбольш рэгулярнымі з'яўляюцца групы слоў, што абазначаюць назвы асоб па прафесіі, рамяству, характарызуюць чалавека паводле яго адмоўных якасцей. Для аналізу гістарычных змен у семантычнай структуры ўласна лексічных архаізмаў намі ўзяты наступныя адзінкі.

Альфонс. Слова з'явілася ў другой палове XIX ст. пасля выхаду з друку камедыі А. Дзюма-сына “Масье Альфонс” (1870). Уласнае імя **Альфонс** (фр. *Alphonse*) ператварылася ў агульны назоўнік і стала абазначаць мужчыну, які знаходзіцца на ўтрыманні ў палюбоўніцы. Упершыню лексема **альфонс** зафіксавана ў ТСБМ. Да гэтага часу ніводзін са слоўнікаў беларускай мовы (СБН, БРС-25, РБС-28, РБС-37 і інш.) гэтую лексічную адзінку не ўключаў у свой склад. У РБС-82 (т. 1, с. 27) і БРС-88 (т. 1, с. 121) асабовая назва **альфонс** пазначана гэтак жа, як і ў ТСБМ. Яе няма ў СБМ і ТСБЛМ, а СІСБ (т. 1, с. 71) рэгіструе без усякіх памет, тым самым вяртаючы слова **альфонс** у агульны ўжытак. У савецкі час прычыны экстралінгвістычнага характару (перш за ўсё асаблівасці дзяржаўнай ідэалогіі) паспрыялі архаізацыі лексемы **альфонс**. Сацыяльна-эканамічныя змены 90-х гг. XX ст. у краіне паўплывалі на развіццё яе семантыкі. Пацверджанне гэтаму – “Зводны слоўнік сучаснай рускай лексікі” (1991), які праілюстраваў слова **альфонс** пры дапамозе актыўнага сіноніма *сутэнёр* (фр. *souteneur* ‘палюбоўнік прастытуткі, які жыве на яе сродкі’). Лексічная адзінка **альфонс** захавалася ў гутарковай мове, аб чым сведчыць памета ‘разм. уст.’ (ТСБМ, т. 5, кн. 2, с. 516).

Не толькі экстралінгвістычныя фактары з'яўляюцца прычынай таму, што назоўнік “не жадае” архаізавацца. Ні ў канцы XIX, ні на працягу XX ст. у назве **альфонс** не выяўляюцца паралельныя актыўныя варыянты, якія па семантыцы былі б раўназначныя лексеме. Назоўнік *палюбоўнік* не можа выступаць у якасці паўнаважнага заменніка, таму што не ўключае ў сваю семантычную структуру як абавязковы кампанент значэнне ‘які знаходзіцца на ўтрыманні жанчыны’. Лексічная адзінка **альфонс** дамінуе і ў жаргоне крымінальнакаў, у прыватнасці ў песенных жанрах, што таксама спрыяе захаванню яе ў жывой гутарковай мове.

Такім чынам, знешнія і ўнутраныя фактары ўплываюць на тое, каб галіцызм **альфонс** пры адсутнасці апазіцый атрымаў магчымасць застацца ў актыўным складзе мовы.

Блудніца. Агентыўная назва **блудніца** ўжываецца ў старабеларускай мове XVI-XVII ст. Паводле ГСБМ (т. 2, с. 69) **блудніца** мае значэнне ‘распусніца’: “Не можеш ты быти отчищемъ в доме отца нашего, понеже еси сынъ жены блудницы” (Скар. КС, с. 26). І. Насовіч у сваім слоўніку лексему **блудніца** не адзначае, аднак падае найменне *блуд* (СБН, с. 27). У РБС-24 (с. 17) рускаму **блудница** адпавядаюць *распусьніца*, **блудніца**. Другое выданне РБС-26 (с. 15) змяшчае толькі слова *распусьніца*. Мовазнаўца В. Ластоўскі тлумачыць лексічную адзінку **блудніца** ў другім значэнні ‘царкоўны і кніжны – у значэнні адзінку **блудніца** ў другім значэнні ‘царкоўны і кніжны – у значэнні цялеснага грэху і бязшлюбнага сужывецтва’ (РКС-24, с. 34-35). РБС-20, БРС-25, РБС-37 гэтую назву не фіксуюць. У СУ (т. 1, с. 157) назоўнік **блудніца** мае два значэнні і характарызуецца як устарэлае слова (памета ‘устар.’): ‘1. Жан. да *блуднік*. 2. Прастытутка (кніжн.)’. У РБС-53 (с. 38) лексема *распусніца* з паметай ‘уст.’ пададзена як адпаведнік рускаму **блудница**. Укладальнікі БРС-62 слова **блудніца** не адзначаюць. У ТСБМ (т. 1, с. 388) **блудніца** ‘жанчына лёгкіх паводзін, *распусніца*’ мае памету ‘уст’. Без усялякіх памет яна ўжываецца ў РБС-82 (т. 1, с. 65), хоць дэрыват *блуднік* пазначаны паметай ‘уст.’. БРС-88 слова **блудніца** не рэгіструе. У ТСБЛМ (с. 90) даецца амаль тое самае тлумачэнне, як і ў ТСБМ. Параўн.: **блудніца** (уст.) ‘жанчына лёгкіх паводзін’. Паводле слоўнікаў сучаснай беларускай мовы, агентыўная назва **блудніца** перайшла ў склад пасіўнай лексікі ў другой палове XX ст.

Пампадур. У аснове гэтай назвы – уласнае імя маркізы Пампадур, фаварыткі французскага караля Людовіка XV (XVIII ст.). Паводле СБН (с. 465), **помпадурь** ‘тоже, что и *дурнопышка*’. *Дурнопышка* – ‘глупый гордец’ (СБН, с. 148). Слоўнікі жывой беларускай мовы 20-х гадоў XX ст., а таксама РБС-37 лексему **пампадур** не фіксуюць. У другой палове XX ст. яна (у тым ліку і вытворныя **пампадурства**, **пампадурскі**) набывае іранічную афарбоўку. У РБС-53 (с. 473) і РБС-82 (т. 2, с. 140), БРС-62 (с. 604) і БРС-88 (т. 2, с. 98) назоўнік **пампадур** пазначаны паметай ‘іран’. Паводле ТСБМ (т. 3, с. 654) і СБМ (с. 519) **пампадур** ‘адміністратар-самадур’ з’яўляецца архаізмам (памета ‘уст.’). У склад ТСБЛМ яго не ўключылі.

Селадон. Французскае запазычанне **селадон** утворана ад імя закаханага пастушка Celadon з рамана французскага пісьменніка XVII ст. д’Юрфэ “Астрэя” і першапачаткова абазначала пакутлівага закаханага, затым – кавалера, аматара заляцацца да жанчын, валацугу. Паводле РБС-28 (с. 556), рускаму **селадон** адпавядае *бабнік*. У СБН, РКС-24, БРС-25,

РБС-26, РБС-37 назоўніка **селадон** няма. РБС-53 (с. 617), БРС-62 (с. 848), РБС-82 (т. 2, с. 373), СБМ (с.731) класіфікуюць яго як састарэлую лексему (памета ‘уст’.). ТСБМ (т. 5, кн. 1, с. 109) і БРС-88 (т. 2, с. 454) адзначаюць здольнасць архаізма ўжывацца ў сучаснай мове з іранічнай афарбоўкай (памета ‘уст., цяпер іран.’). Іранічнае адценне слова набыло, магчыма, таму што ў яго семантычнай структуры змянілася сема, якая характарызуе ўзроставую прыкмету: галіцызм **селадон** стаў выкарыстоўвацца для намінацыі чалавека ў пажылым узросце, які любіў увіхацца каля жанчын. ТСБЛМ лексічную адзінку **селадон** не змяшчае. Такім чынам, пачынаючы з другой паловы XX ст. у слоўніках сучаснай беларускай мовы назва **селадон** фіксуецца як устарэлая.

Адноўленая па слоўніках беларускай мовы гісторыя лексем, якія складаюць групу ‘назвы асоб паводле адмоўных якасцей чалавека’, пацвярджае, што калі ў літаратурнай мове з’яўляецца неалагізм – сінонім да ўжо вядомага наймення прадмета, прыкметы, з’явы, то ў выніку канкурэнцыі гэтыя лексемы павінны ці разысціся семантычна, г. зн. дэсемантызавацца, ці змяніць стылістычную афарбоўку. Няздольнасць да стылістычных змен і семантычнага развіцця становіцца прычынай таго, што ў канкурэнтнай групе слоў частка лексічных адзінак з такімі прыкметамі ў выніку архаізуецца.

Спіс скарачэнняў

БРС-25 – Байкоў, М. Беларуска-расійскі слоўнік / М. Байкоў, С. Некрашэвіч. – Мн. : Дзяржвыд Беларусі, 1925. – 356 с.

БРС-62 – Белорусско-русский словарь / под ред. К. Крапивы. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1962. – 1048 с.

БРС-88 – Беларуска-рускі слоўнік : у 2 т. / Акад. навук Беларусі, Ін-т мовазнаўства імя Якуба Коласа ; пад рэд. К. Крапівы. – 2-е выд., перапрац. і дап. – Мн. : БелСЭ, 1988.

ВКС – Каспяровіч, М. І. Віцебскі краёвы слоўнік. – Віцебск, 1927. – 390 с.

ГСБМ – Гістарычны слоўнік беларускай мовы. Вып. 1–22 / Акад. навук Беларусі, Ін-т мовазнаўства імя Якуба Коласа ; гал. рэд. А. І. Жураўскі. – Мн. : Навука і тэхніка, 1982–2003.

РБС-20 – Гарэцкі, М. Беларускі слоўнік / М. Гарэцкі, Г. Рарэцкі. – 2-е выд., з папраўкамі і вялікімі дадаткамі. – Вільня : U. Znamierouski, 1920. – 146 с.

РБС-26 – Байкоў, М. Практычны расійска-беларускі слоўнік / М. Байкоў, М. Гарэцкі. – 2-е выд. выпр. і дап. – Мн. : Дзяржвыд Беларусі, 1926. – 192 с.

РБС-28 – Байкоў, М. Расійска-беларускі слоўнік / М. Байкоў, С. Некрашэвіч. – Мн. : Дзяржвыд Беларусі, 1928. – 728 с.

РБС-37 – Руска-беларускі слоўнік / пад рэд. А. Александровіча. – Мн. : Выд-ва Акад. навук, 1937. – 494 с.

РБС-53 – Русско-белорусский словарь. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1953. – 788 с.

РБС-82 – Русско-белорусский словарь : в 2 т. / Акад. наук Беларуси, Ин-т языкознания им. Я. Коласа ; под ред. К. Крапівы. – 2-е изд., доп. и перераб. – Мн. : БелСЭ, 1982. – 2 т.

РКС-24 – Ластоўскі, В. Падручны расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік / В. Ластоўскі. – Коўна : Друк. А. Бака, 1924. – 832 с.

СБМ – Слоўнік беларускай мовы: Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне / Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа АН БССР; пад рэд. М. В. Бірылы. – Мн. : БелСЭ, 1987. – 903 с.

СБН – Насовіч, І. І. Слоўнік беларускай мовы / І. І. Насовіч. – Факс. Выд. – Мн. : БелСЭ, 1983. – 756 с.

СІСБ – Булыка, А. М. Слоўнік іншамовных слоў : у 2 т. / А. М. Булыка. – Мн. : БелЭн, 1999. – 2 т.

Станк. – Станкевіч, Я. Беларуска-расійскі (Вялікалітоўскі-расійскі) слоўнік. Published by: Lew Sapiega Greatlitvan (Byelorussian) Foundation / Я. Станкевіч. – New York, 1990. – 1305 с.

СУ – Толковый словарь русского языка : в 4 т. / под ред. проф. Д. Н. Ушакова. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1935–1940. – 4 т.

ТСБЛМ – Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. М. Р. Суднікі, М. Н. Крыўко. – Мн. : БелЭн, 1996. – 784 с.

ТСБМ – Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / пад агул. рэд. акад. К. Крапівы. – Мн. : БелСЭ, 1977–1984. – 5 т.

Да зместу

С. Ф. БУТ-ГУСАІМ, М. А. ТАЛАТЫННІК

Брэст, Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна

ІМЕНАСЛОЎ АПОВЕСЦІ ЗІНАІДЫ ДУДЗЮК “ДВА ЖЫЦЦІ ЗНАХАРКІ”

Пошукі жанчынай свайго прызначэння на зямлі, якое найперш заключае ў сям’і, блізкіх людзях, у служэнні чалавеку, – вечная тэма ў літаратуры. Гісторыю беларускіх жанчын савецкай эпохі і постсавецкай пары расказвае Зінаіда Дудзюк у аповесці “Два жыцці знахаркі”. Асабовыя імёны, прозвішчы, мянушкі, “фонавыя” онімы – сродак стварэння вобразаў герояў і фарміравання хранатопных межаў твора.

Галоўнае імя мастацкага тэксту – загалолак аповесці “*Два жыцці знахаркі*” – належыць да *ідэйна-характарыстычнага* тыпу, бо акрэслівае галоўныя этапы жыцця гераіні твора Нюры Ганчук. Яе сястра разважае: “*Бог падараваў Нюры два жыцці: у маладосці – злачыннае і злое, а цяпер у старасці – дабрачыннае... Некаторыя людзі ўсё ж з узростам робяцца лепшымі, вось і Нюра пачала новае светлае жыццё, дапамагае людзям, таму і доўжыць Бог яе існаванне на свеце, каб яна магла замаліць ранейшыя свае грахі*” [2, с. 59]. Праўда, блізкія “знахарцы” людзі

заўважаюць, што не вельмі змянілася жанчына, што відаць было і ў бяздушных адносінах да дачкі і сястры, і ў маніпуляцыях людзьмі, якія ў жыццёвых нягодах звярталіся па дапамогу да нібыта надзеленай Божым дарам “лекаркі” і “прадказальніцы”.

Антрапанімікон прааналізаванага твора прадстаўлены каляндарнымі імёнамі, якія ўвайшлі ў айчынны іменаслоў з прыняццем хрысціянства. Так, з *грэчаскай* мовы былі запазычаны імёны **Сцяпан** (грэч. ‘вянок, карона’) [1, с. 43], **Іраіда** (грэч. ‘гераічная’) [1, с. 60], **Тацыяна** (грэч. ‘заснавальніца’) [1, с. 69], **Арцём** (грэч. ‘цэлы, здаровы’) [1, с. 16], **Пётр** (грэч. ‘камень’) [1, с. 38], **Параска** (грэч. ‘пятніца’) [1, с. 66], **Аксеня** (грэч. ‘чужаземка’) [1, с. 53] і інш.; з *лацінскай* **Валянцін** (лац. ‘здаровы, дужы’) [1, с. 20], **Юстын** (лац. ‘праведны, справядлівы’) [1, с. 50]. Са *старажытнаўрэйскай* у беларускі іменаслоў увайшло імя **Ганна** (яўр. ‘Боская ласка, дар Божы’) [1, с. 58].

У мастацкім творы нярэдка ажывае этымалагічная семантыка асабовага імя, і яно становіцца гаваркім антрапонімам. Так, галоўная гераіня аповесці “Два жыцці знахаркі” носіць кананічнае імя **Іраіда**. Онім паходзіць з грэчаскай мовы і азначае ‘гераічная’ [1, с. 60]. Прайшоўшы страшныя жыццёвыя выпрабаванні праз зайздрасць сястры Нюры, якая пазбавіла яе ў юнацтве маці, сям’і, дома, **Іраіда** верыць, што чалавек можа змяніцца дзякуючы Божаю дару лекарства і прадбачання. У наш час усеагульнага недаверу і адчужэння гэта сапраўдная чалавечая сіла і *гераізм*.

У маўленні персанажаў аповесці шырока ўжываюцца формы суб’ектыўнай ацэнкі ўласных асабовых імёнаў – выразнікі канатацый эмацыйнасці, экспрэсіўнасці, ацэначнасці і нацыянальна-культурнай спецыфікі, што адпавядае традыцыям нацыянальнага іменаслову: “*Пра гэта, Валечка, я нічога не ведаю, табе толькі мама можа сказаць*” [2, с. 47]; “*Як ты, Нюрка, дабегла? Як уратавалася? – спытала маці, радуючыся дачцэ*” [2, с. 47]. Канатацыю размоўнасці выражаюць **гіпакарыстычныя** формы імені, якія ўжываюцца ў неафіцыйных стасунках паміж знаёмымі, блізкімі людзьмі: “*Сюды забрала яна дзяцей Нюру ды Валодзю і, бадай, ніколі такой шчаслівай не была*” [2, с. 48]; “*Іра мела бацьку, ад прыроды яна была надзелена прыемнай знешнасцю*” [2, с. 48].

Змена формы іменавання галоўнай гераіні аповесці перадае змяненне сацыяльнага статусу жанчыны. Так, былая махлярка **Нюра Ганчук**, стаўшы вядомай у Брэсце знахаркай, стала прызывацца **Ганнай Раманаўнай**: “*Сабралася шмат гасцей, пераважалі жанчыны, мужчын было мала, аднак усе добра апранутыя, твары інтэлігентныя, ныйнакш. Хаця кідалася ў вочы, што добра адкормленыя, упэўненыя ў сабе. Нюру яны называлі*

не інакш як дарагая **Ганна Раманаўна** і ўсе апавядалі, як знахарка выратавала іхніх унукаў, дзяцей ці іх саміх ад хвароб ды жыццёвых нягод” [2, с. 59].

Канатацыю нацыянальна-культурнай спецыфікі рэпрэзентуюць распаўсюджаныя ў народным асяроддзі формы называння сталага чалавека праз спалучэнне імені з апелятывам **дядзька**, **цётка**, напрыклад: *“Дзядзька Пеця прывёў яе дамоў, дзе гаспадыня накарміла нечаканую госцю і пазнаёміла з дочкамі, адна з якіх была Іраідзінаю равесніцаю”* [2, с. 56]; *“Іх ніхто не даганяў, таму яны падаліся ў зямлянку да дзядзькі Юстына. Цётка Параска таксама прыйшла раніцай”* [2, с. 61].

Выразнікамі канатацыі сацыяльнасці з’яўляюцца ўласцівыя этыкету савецкага і постсавецкага часоў формы звароту да старэйшых па імені і імені па бацьку. У аповесці “Два жыцці знахаркі” такія звароты ўжыты ў дачыненні да настаўніцы **Наталлі Спірыдонаўны** і супрацоўніцы музея **Іраіды Феліксаўны**.

Канатацыю іншамоўнасці рэпрэзентуюць імёны і прозвішчы яўрэяў, якія здаўна жылі ў Брэсце: *“Уладальнік дома, пан **Саламон Вахтарман**, трымаў вялікую будаўнічую фірму, меў побач са сваім будынкам некалькі дамоў, якія здаваў кватарантам”* [2, с. 49].

Паказчыкам сямейных адносінаў з’яўляюцца генесіянімічныя **мянушкі-андронімы** – празванні жонкі паводле імені мужа: *“Цяпер яе называлі не інакш, як **пані Феліксава**, нават гэта яе цешыла і дадавала гонару”* [2, с. 48]. Здзеклівыя адносіны дзетдомаўцаў да дзяўчынкі перадаюць мянушкі: *“Невядома скуль яны даведаліся пра прычыну яе з’яўлення тут і часам неміласэрна кпілі з новенькай. Іхнія бацькі былі баявымі камандзірамі ці партызанамі і загінулі на вайне, а яе маці – зладзейка, якая сядзела ў турме. Іраіда і сама разумела, што не варта іхняй кампаніі і, калі ёй асабліва дапала, хавалася ў тамбуры паміж дзвярамі, якімі ніхто не карыстаўся, і доўга плакала. Але вучылася яна добра, а гэта таксама шмат каму не падабалася, таму да мянушкі «зладзейка», дадаліся новыя: «зубрыла», «падліза», «выскачка»”* [2, с. 55].

Сродкам намінацыі, характарыстыкі і ацэнкі створаных пісьменнікамі вобразаў з’яўляюцца “гаваркія” прозвішчы. Прагматычная значнасць характарыстычнага прозвішча галоўнай герані твора – **Ганчук** – суадносіцца, на нашу думку, са значэннем апелятыва **ганьба** ‘бясслаўнае становішча, якое выклікае крайняе асуджэнне, пагарду’ [3, с. 84]. Антрапаэтонім трапна акрэслівае сутнасць Нюры Ганчук, якая з юнацтва не любіла працаваць, не пайшла пасля школы вучыцца, двойчы сядзела ў турме за крадзёж, зламала лёс маці і сястры. Першая праз яе трапіла ў турму як саўдзельніца крадзяжу, а другая гадавалася ў дзіцячым доме. Не раз Нюра обкрадала родзічаў і знаёмых. Ды і ў старасці маці праз

дачку-махлярку ледзь не трапіла ў дом састарэлых. Набыўшы рэпутацыю знахаркі, Ганчук узбагачалася за кошт даверлівых людзей: *“Раней людзей абкрадала, а цяпер дурыць прымхамі ды забабонамі, і яны самі па добрай волі прыносяць ёй грошы. Слабыя, няўпэўненыя ў сабе людзі могуць давяраць уласны лёс розным вядзьмаркам ды варажбіткам”* [2, с. 60].

У аповедзе пра няпросты жыццёвы шлях персанажаў твора ўжываюцца **тапонімы** – геаграфічныя назвы *Масква, Брэст, Германія, Магілёў*. Выкарыстаны ў творы **ўрбанонімы** – найменні вуліц горада Брэста, у якім адбываюцца асноўныя падзеі твора: *“Тады ліўнёўкі на вуліцы Шырокай, дзе яны жылі, не было, замест яе былі выкапаныя абпал праезда канавы, напалову запоўненыя талаю вадой. Двары злучаліся з вуліцаю драўлянымі масткамі, якія пракладаліся над канавамі. Любіла малая Іра сядзець на тых дошках, пазіраць у ваду і ўяўляць, што раптам да яе прыплыве вялізная рыбіна, якую яна зловіць. Вось мама парадуюцца!”* [2, с. 47]; *“Іраіда прыехала ў Брэст і найперш накіравалася на плошчу Свабоды ў дзіцячы дом для немаўлят, каб праведаць Людачку”* [2, с. 56].

“Фонавыя” онімы дапамагаюць перадаць светапогляд гераінь аповесці, якія нават у савецкія часы захавалі веру ў Бога: *“Іраіда Феліксаўна добра помніла той дзень, калі пачалася вайна. Абудзілася ад грукату. Хата Ганчукоў трэслася, у пакоі было светла, быццам сам Бог запаліў сярод ночы магутны ліхтар”* [2, с. 49]. У разважаннях знахаркі, якая лічыць, што дапамагае людзям дзякуючы Божаю дару, ужываецца **тэонім**: *“Малітвамі дапамагаю. Суд ужо двойчы адкладвалі, нешта там пераглядаюць. Гаспадары лічыць, што гэта ім на карысць. Усё ў руках Божых. Трэба шчыра прасіць – і ён усё зробіць. Ці мала хто і што просіць, а вынікі... Мяне Бог чуе”* [2, с. 45]. Шчырая верніца Іраіда Феліксаўна пераканана, што нябесная заступніца, чыё імя (**агіёнім**) яна носіць, дапамагае ёй у жыцці: *“Імя маё – праваслаўнае. Назвалі так, бо нарадзілася ў дзень пакутніцы Іраіды”* [2, с. 46]. У аповесці ўжыта імя моднага пісьменніка пачатку ХХІ ст. – **Януша Леана Вішнеўскага**. Невыпадкова Іраіда Феліксаўна, якая імкнецца зразумець натуру сястры-знахаркі чытае творы Вішнеўскага пра жанчыну, каханне, маральны выбар сучаснага чалавека, грэх, здраду, расчараванне ў жыцці.

Аповесць Зінаіды Дудзюк вызначаецца стылістычна матываваным ужываннем анамастычных адзінак, якія ствараюць запамінальныя партрэты персанажаў, акрэсліваюць людскія стасункі, перадаюць нацыянальны каларыт, адлюстроўваюць светапогляд герояў.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Барыс, С. Як у нас клічуць?: Беларускае імёны / С. Барыс. – Мн. : Медысонт, 2010. – 124 с.

2. Дудзюк, З. Два жыцці знахаркі : аповесць / З. Дудзюк // Полымя. – 2018. – № 9. – С. 44–62.

3. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы : Больш за 65 тыс. слоў / І. М. Бунчук, М. Н. Крыўко, З. М. Кудрэйка [і інш.] ; пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. – Мн. : БелЭн, 1996. – 784 с.

Да зместу

Н. П. ГАЛИМОВА

Брест, Брестский государственный университет имени А. С. Пушкина

ИЗ ИСТОРИИ РАЗВИТИЯ ШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ЛУНИНЕЦКОМ РАЙОНЕ БРЕСТСКОЙ ОБЛАСТИ

Огромное значение для современной организации государственной образовательной политики имеет изучение и анализ состояния образовательной системы в Беларуси, в том числе школьного образования. Строительство государственной системы Республики Беларусь неразрывно связано с использованием опыта белорусской национальной школы, которая возникла в начале XX в. благодаря стараниям лидеров национального возрождения.

Особый интерес представляет вторая половина XX в. В 1951–1955 гг. в Беларуси проходило дальнейшее расширение среднего образования путем организации новых школ и преобразования семилеток в средние школы. Их количество за эти годы увеличилось в два раза, улучшился состав учительских кадров. Это можно подтвердить следующими цифрами: в 1944/45 учебном году насчитывалось 19,7 % учителей с высшим и неполным высшим образованием, в 1950/51 – 30,2 %, в 1955/56 – около 50 % [8, с. 323–324]. Учительский институт в г. Пинске вновь начал свою работу в 1944/45 учебном году, первоначальный набор составил 45 человек [2, с. 54].

В 1952 г. в соответствии с новой программой, уроки труда и практические занятия организовывались не только в 1–4, но и в 5–7 классах. В 8–10 классах были введены практикумы по сельскому хозяйству, электротехнике, автоделу – это было новым явлением в общеобразовательной школе.

В октябре 1952 г. было проведено совещание учителей района по вопросам политехнических наук. Решения нашли свое отражение прежде всего в более тесной связи теории с практикой, с жизнью, в организованном проведении практических занятий и лабораторных работ. В процессе изучения биологии, химии, физики и других предметов шире начали использоваться наглядные пособия, уделялось большое

внимание умению пользоваться измерительными приборами, инструментами. С этой целью в школьных мастерских появились автомашины, тракторы, станки по обработке дерева и металла, значительное количество столярных и слесарных инструментов. Повышалось общеобразовательное и воспитательное значение экскурсий на предприятия промышленности и сельского хозяйства.

Со второй половины 50-х гг. в школах Лунинецкого района больше внимания стали уделять процессу овладения техническими знаниями, создавались кружки технической направленности: кружок по изучению мотоцикла в Дворецкой средней школе, кружок радиолюбителей – в Микошевичской. О том, какие условия во второй половине 50-х гг. были созданы для учебно-воспитательного процесса в отдельных школах, можно сделать вывод из воспоминаний ветерана педагогического труда М. П. Горделюк: «1959 год. В этом году я впервые приехала в деревню Велута Лунинецкого района. Молодая 19-летняя учительница, я получила четвёртый класс, 33 ученика. В школе было только четыре класса, большие по площади, которые зимой никогда не нагревались. Чернила замерзали в чернильницах. Дети и учителя были в тёплой верхней одежде, иногда в рукавицах. Дети были одеты очень бедно».

Директором семилетней школы был в то время Рай Антон Брониславович, к сожалению, он уже умер. Это был спокойный, выдержанный, справедливый человек. Вспоминая то время, Мария Петровна продолжает: «Огляделась на пройденный путь, диву даюсь, как можно было работать в таких условиях, да ещё и успехов добиваться! (Мария Петровна награждена нагрудным знаком «Отличник образования Беларуси»). Несколько лет нам приходилось работать в съёмных крестьянских избах. Представьте себе такую картину. Обычная крестьянская изба бабы Стёпы через дорогу от школы. Из тонких досок сделана перегородка без дверей. Слышно, как баба Стёпа лежит на печи и иногда храпит. Начальные классы обычно занимались во вторую смену. И вот вначале третьего урока (а осенью и зимою темнеет рано) хозяйка начинает стучать вёдрами, чугунками, носить дрова. Потом растапливает печь и готовит ужин. А как запахнут на всю избу блины да поджаренное сало! Про какую науку деткам думать? Больше принимают ко вкусным запахам, чем слушают учителя.

Хорошо ещё, что лампа не дымит, а горит, немного осветляя класс. Мне в таких условиях приходилось работать не один год» [4, с. 2].

По результатам работы органов образования Лунинецкого района за 1958/59 учебный год, которые подводились на традиционном августовском совещании учителей, можно было сделать вывод, что в районе быстрыми темпами развивалась сетка технических кружков. 35 учеников школ

района в 1958/59 учебном году принимали участие в работе автокружков. В 1958–1959 гг. в школах района налаживалась работа по изучению трактора. Заведующий районным отделом образования отмечал, что школы оказывали большую помощь колхозам в уборке картофеля и кукурузы. Учащиеся семилетних и средних школ организовали шефство над птицефабриками, свинофермами в Лунинской, Кожан-Городецкой средних школах, Дятловичской семилетней и других школах. Активно брались за выращивание птицы и кроликов учащиеся Язвинской, Ракитнинской, Дребской, Дятловичской семилетних школ, Кожан-Городецкой, Бастынской, Лунинской средних школ.

Продолжалась работа по совершенствованию начальной школы. В 1968 г. срок обучения в ней был сокращён до трёх лет. С 1976 г. начался переход к обучению детей в школе с шестилетнего возраста. Новым явлением в организации школьной жизни было открытие общеобразовательных школ-интернатов, создание с 1956 г. при школах групп с продлённым днём пребывания.

В мае 1976 г. «Учительская группа» писала: «Положительный опыт тесного сотрудничества комсомольских организаций и педагогических коллективов накоплен в Лунинецком районе Брестской области» [5, с. 4]. В статье сообщалось о комсомольской инициативе и формах сотрудничества, о воспитании у учеников готовности к трудовому и ратному подвигу.

Привлечение учеников к сельскохозяйственному труду через производственную практику давало свои плоды. И как результат этой работы – поступление значительной части выпускников сельских школ в высшие учебные заведения и техникумы, а также в сельские профтехучилища. Как писала газета «Ленинский путь» в июне 1983 г., за четыре предыдущих года шесть выпускников Язвинской средней школы поступили в сельскохозяйственные высшие учебные заведения, 14 – в техникумы. За время работы Лунинецкого ССПТУ-160 его успешно закончили более 70 выпускников 8–10 классов Язвинской средней школы. Значительная часть выпускников до призыва в армию успешно работала в родном колхозе [1, с. 2].

Заслуживал внимания опыт работы учеников Синкевичской базовой школы. «Один раз в неделю будущие животноводы полностью берут на обслуживание ферму. Для их работы созданы хорошие условия: специальная раздевалка, душевые. Дойка коров происходит при помощи доильных аппаратов. Летом прошлого года в самый напряжённый период большого молока ученицы на время отпуска заменили профессиональных доярок. Правда, каждую группу коров обслуживали по две школьницы.

Главный зоотехник хозяйства Н. Г. Протасавицкий не без удовлетворения отмечал, что надои молока нисколько не снизились в то время» [3, с. 2].

Большое внимание в Лунинецком районе уделялось повышению общеобразовательного уровня работающей молодёжи. Когда в школах БССР начала укореняться сессионная система обучения, Лунинецкий район был одним из первых в области, который после Дрогичинского приступил к такой форме обучения. В 1976 г. почти 80 % заочников были охвачены такой формой.

С целью проверки образовательного процесса в консультационных пунктах и заочных школах в городе и районе проводились рейды. Об одном из таких рейдов сообщала местная газета «Ленинский путь», от 30 декабря 1976 г.: «В Дятловичском консультационном пункте созданы хорошие условия для тех, кто совмещает работу с учёбой. Заочники имеют возможность использовать многочисленные кабинеты» [6, с. 3]. По результатам проверки отдела народного образования Брестского облисполкома, которая проводилась в сентябре 1981 г., был составлен отчёт о состоянии учебной работы в очно-заочных школах Лунинецкого района. Результаты проверки свидетельствовали о том, что работа в Лунинецкой очно-заочной школе велась на необходимом уровне. В справке отдела народного образования отмечалось, что 73 ученика, проживающие в г. Лунинце, занимаются по очной форме с использованием льготного дня. 705 человек (95 %) были охвачены сессионной формой обучения. Для лиц, достигших 30-летнего возраста, был создан экспериментальный класс по сокращённой форме обучения [9, с. 6].

В период начала реформы образования 1998/99 учебного года в Лунинецком районе право на образование обеспечивали: один лицей, 29 средних, 13 базовых, две начальные школы, одна школа-сад, 37 дошкольных учреждений [7, с. 2]. Ежегодно до 70 % выпускников базовых школ продолжали обучение в средней школе. Наиболее подготовленные ученики обучались в лицее. В 18 школах района были созданы 10 классов с углубленным изучением отдельных предметов, а также 58 профильных классов и групп. Это подтверждалось хорошими результатами. Ежегодно школьники Лунинецкого района являлись победителями областных и республиканских олимпиад. От 85 до 90 % медалистов подтверждали высокую оценку своих знаний при поступлении в высшие учебные заведения.

Школьная реформа затронула и воспитательный процесс. В школах города и района были созданы целевые комплексные программы, которые определили основные направления воспитательной работы в школах: «Свободное время школьника», «Здоровье», «Подросток», «Гражданин». Положительный опыт воспитательной работы был собран в Дятловичской

и Лунинской средних школах, где была разработана программа «Народоведение». Ученики активно собирали материал по истории родного села, знакомились с самобытной культурой, этносом, фольклором, давно забытыми ремеслами. Новый импульс приобрело патриотическое воспитание подростков.

Данный период развития народного образования был отмечен положительными сдвигами и решением ряда проблем. Была определена новая структура образования, обучение детей с 6-летнего возраста, введены курсы основ информатики и вычислительной техники, созданы специализированные средние учебные заведения – гимназии и лицеи. В концепцию образования была заложена преемственность всех учреждений образования, предусмотрен свободный доступ к любой форме образования.

Повышенное внимание к производственному обучению привело к созданию учебно-производственных комплексов. В 1981 г. в Лунинецком районе на базе четырех школ обучалось 406 (27,2 %) старшеклассников по автотракторному профилю. По сравнению с 1977 г. охват учеников старших классов углублённой трудовой подготовкой увеличился на 40 %.

Таким образом, в учреждениях образования Лунинецкого района был организован ряд мероприятий, проведена значительная работа по выполнению постановлений, принятых на государственном уровне с целью подготовки учеников школ к производственной деятельности. Руководство района постоянно уделяло внимание системе образования. Это позволило сохранить сетку школ, дошкольных и внешкольных учреждений, обеспечить их нормальное функционирование, укрепить материально-техническую базу.

Список использованной литературы

1. Водницкая, Т. Кто научит работать / Т. Водницкая // Ленинский путь. – 1986. – 10 апр. – С. 2.
2. Документы зонального государственного архива в г. Пинске. – Ф. 694. Отчет о работе школ Пинской области за 1 четверть 1944–1945 учебного года. Оп. 1. Д. 16. Л. 54–68.
3. Документы зонального государственного архива в г. Пинске. – Ф. Р-383. Доклад заведующего отделом народного образования Лунинецкого исполнительного комитета на августовском совещании 1959 г. «О результатах работы школ района за 1958–1959 учебный год и по дальнейшему улучшению постановки учебно-воспитательного процесса». Оп. 1. Д. 189. Л. 11–18.
4. Документы зонального государственного архива в г. Пинске. – Ф. 700. Из отчета о работе школ Пинской области в 1946–1947 учебном году. Оп. 1. Д. 35. Л. 4, 6–7.
5. Зенькович, М. Ты со мной, моё поле... / М. Зенькович // Учительская газета. – 1976. – 22 мая. – С. 4.
6. Мацко, А. Акт исторической справедливости / А. Мацко // Советская Белоруссия. – 1989. – 31 окт. – С. 2.

7. Новик, Я. К. История Беларуси : в 2 ч. / Я. К. Новик, Г. С. Марцуль. – Мн., 2000. – Ч. 2. – 416 с.

8. Павлова, Т. Первый шаг к реформе / Т. Павлова // Лунинецкие новости. – 1998. – 8 сент. – С. 2–3.

9. Память: Историко-документальная хроника Лунинецкого района / сост. Т. В. Конапацкая. – Мн. : Беларусь, 1995. – 717 с.

Да зместу

Т. І. ГАРАНОВІЧ, І. С. ЦІТ

Мінск, Мінскі дзяржаўны лінгвістычны ўніверсітэт

УСТОЙЛІВЫЯ ПАРАЎНАННІ З НАЙМЕННЯМІ КОЛЕРАЎ У БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Асноўным каналам атрымання чалавекам інфармацыі з’яўляецца візуальнае ўспрыманне, пры якім вялікую ролю адыгрывае ўспрыманне колеру. З пункту гледжання фізіялогіі ўсе людзі з аднолькавымі фізічнымі дадзенымі бачаць колер аднолькава, аднак у розных мовах колеры адлюстроўваюцца па-рознаму. Непадабенства ў моўных карцінах свету абумоўлена культурнымі, гістарычнымі, прыроднымі, сацыяльнымі фактарамі і сярод іншага прасочваецца ва ўстойлівых параўнаннях з найменнямі колераў тыпу *чорны як вугаль* або *белы як снег*, якія адлюстроўваюць нацыянальныя стэрэатыпы ва ўспрыманні колераў.

Метадам суцэльнай выбаркі намі вылучана 85 беларускіх устойлівых параўнанняў з найменнямі колераў са “Слоўніка беларускіх народных параўнанняў” пад рэдакцыяй В. М. Макіенкі [2] і слоўніка “Беларускія народныя параўнанні” пад рэдакцыяй Ф. М. Янкоўскага [4]. Падставамі гэтых параўнанняў, г. зн. прыметамі, на аснове якіх адбываецца супастаўленне, выступаюць шэсць колераў: чорны (*чорны як варона, чорны як вугалёк, чорны як мужын/мурын*), белы (*белы як малако, белы як палатно, белы як мельнік*), чырвоны (*чырвоны як бурак, чырвоны як жар, чырвоны як індык*), жоўты (*жоўты як бурыштын, жоўты як воск, жоўты як латацё*), зялёны (*зялёны як жаба, зялёны як рута, зялёны як мурава*) і сіні (*сіні як неба, сіні як пралескі, сіні як пуп (гусіны)*). Найбольш частотнай падставай з’яўляецца чорны колер (37 устойлівых параўнанняў, 42 %). Наступныя па частотнасці падставы – гэта белы (21 параўнанне, 25 %) і чырвоны (13 параўнанняў, 16 %). На долю жоўтага, зялёнага і сіняга прыходзіцца адпаведна 8, 5 і 4 % агульнай колькасці прааналізаваных адзінак.

Кампараты, або эталоны параўнання, беларускіх устойлівых параўнанняў з найменнямі колераў падзяляюцца на 12 семантычных груп: 1) прадметы і іх часткі (*чорны як халява, белы як засланка, жоўты як свечка*), 2) жывёлы: а) млекакормячыя (*чорны бы папова мурза*),

б) птушкі (*чорны як варона, белы як лебедзь*), в) земнаводныя (*зялёны як жаба*), г) рэптыліі (*чорны як вуж/вужака*), д) ракападобныя (*чырвоны як рак*), е) насякомыя (*чорны як жук*), ж) часткі цела жывёл (*сіні як пуп (гусіны)*), 3) аб'екты і з'явы прыроды: а) расліны (*чырвоны як мак, чырвоны як бурак*), б) аб'екты (*чорны як хмара*), в) прыродныя з'явы (*белы як снег*), 4) прафесіі (*чорны як камінарнік, чырвоны як бурлак*), 5) нацыянальнасць / расавая прыналежнасць (*чорны як арап, чорны як мужын, чорны як цыган*), 6) характарыстыкі/стан чалавека (*белы як з крыжа зняты, чырвоны як брысь*), 7) міфічныя істоты (*чорны як чорт*), 8) рэчывы (*чорны як сажка, белы як кроў з малаком*), 9) матэрыялы (*чорны як сукно, белы як палатно*), 10) мінералы (*жоўты як бурыштын*), 11) месцы (*чорны як святая зямля*), 12) час сутак (*чорны як ноч*). Часцей за ўсё кампаратамі беларускіх устойлівых параўнанняў з найменнямі колераў выступаюць аб'екты і з'явы прыроды (25 %), рэчывы (19 %), жывёлы (15 %), прадметы і іх часткі (15 %).

У шасці параўнаннях (7 % ад агульнай колькасці разгледжаных адзінак) кампаратамі служаць рэаліі – лексічныя адзінкі, якія абазначаюць нацыянальна-спецыфічныя прадметы, з'явы, паняцці. Да іх належаць прадметы побыту (*адымка, подмазка*), прадмет рэлігійнага прызначэння і назва рэлігійнага свята (*свечка перад Вялікаднем*), прафесіі/заняткі (*бурлак, поп*), расліна (*рута*). Так, у параўнанні *чорны як адымка*, якое ўжываецца ў дачыненні да бруднага адзення, кампаратам з'яўляецца прадмет побыту – ануча, якой гаспадыні выцягвалі гаршкі з печы. У параўнанні *чорны як подмазка*, якім акрэсліваюць кагосьці смуглага, загарэлага, кампаратам выступае кавалачак сала для падмазвання патэльні. У параўнанні *жоўты як свечка перад Вялікаднем*, якое апісвае жоўтае адценне скуры хворага чалавека, ролю кампарата выконвае рэлігійная рэалія: Вялікдзень – гэта адно з найважнейшых царкоўных свят на Беларусі, а свечка (традыцыйна з воску, таму жоўтая) – адзін з яго атрыбутаў. Рэаліяй таксама з'яўляецца кампарат *бурлак* у параўнанні *чырвоны як бурлак*, якое адносіцца да здоровага мужчыны з чырвоным тварам. У XVII–XIX стст. бурлацтва было распаўсюджаным заняткам на тэрыторыі Беларусі; праца бурлакоў, вельмі цяжкая фізічна, заключалася ў тым, што яны цягнулі рачныя судны супраць плыні [1]. Ва ўстойлівым параўнанні *чырвоны як бурлак* адлюстроўваецца замацаваная ў свядомасці носьбітаў беларускай мовы асацыяцыя бурлака з фізічнай сілай і здароўем. Назва роду заняткаў уваходзіць у склад кампарата яшчэ аднаго параўнання – *чорны бы папова мурза*, якое выкарыстоўваецца ў дачыненні да вельмі нехайнага чалавека. Паводле М. І. Сянкевіча, *мурза* ў гэтым выразе – гэта чорны сабака, а азначэнне *папова* ўказвае не на эталоннасць чорнага колеру, а на негатыўнае стаўленне некаторай часткі насельніцтва да папоў [3, с. 36]. У якасці кампарата ў параўнанні *зялёны як рута*

ўжываецца назва лекавай расліны, якая распаўсюджана на тэрыторыі Беларусі і традыцыйна выкарыстоўвалася ў народнай медыцыне.

Наступным этапам нашага даследавання было выяўленне заканамернасцей спалучэння падстаў і кампаратаў параўнанняў з найменнямі колераў. Вызначана, што падстава *чорны* спалучаецца з кампаратамі 11 семантычных груп, часцей за ўсё груп “Прадметы і іх часткі” (22 %), “Рэчывы” (19 %), “Жывёлы” (16 %). Падстава *белы* спалучаецца з кампаратамі сямі семантычных груп, часцей за ўсё груп “Рэчывы” (28 %), “Прадметы і іх часткі” (19 %), “Аб’екты і з’явы прыроды” (19 %). У параўнаннях з падставай *чырвоны* 61 % кампаратаў належаць да семантычнай групы “Аб’екты і з’явы прыроды”. *Чырвоны* таксама спалучаецца з кампаратамі груп “Характарыстыкі/стан чалавека”, “Жывёлы”, “Рэчывы”, “Прафесіі”. *Жоўты* служыць падставай параўнанняў з кампаратамі пяці семантычных груп – “Прадметы і іх часткі”, “Жывёлы”, “Мінералы”, “Рэчывы”, “Аб’екты і з’явы прыроды”. Найбольш частотнымі з іх з’яўляюцца кампараты дзвюх апошніх груп, на долю якіх прыходзіцца па 29 %. Падстава *зялёны* спалучаецца з кампаратамі толькі дзвюх семантычных груп – “Жывёлы” (25 %) і “Аб’екты і з’явы прыроды” (75 %). З кампаратамі гэтых жа груп спалучаецца падстава *сіні* (адпаведна 33 і 67 %).

Кампараты семантычных груп – “Жывёлы” і “Аб’екты і з’явы прыроды” – спалучаюцца з усімі шасцю разгледжанымі падставамі, а кампараты пяці груп – толькі з адной: “Час сутак”, “Нацыянальнасць / расавая прыналежнасць”, “Месцы”, “Міфічныя істоты” з чорным (*чорны як ноч, чорны як арап, чорны як святая зямля, чорны як чорт*), а “Мінералы” з жоўтым (*жоўты як бурыштын*).

У спалучэнні падстаў і кампаратаў устойлівых параўнанняў з найменнямі колераў назіраецца наступная заканамернасць: чым больш частотнай з’яўляецца падстава, тым больш шырокі спектр семантыкі кампаратаў, якія з ёй спалучаюцца. Яшчэ адна заканамернасць заключаецца ў схільнасці кожнай з падстаў да кампаратаў пэўнай семантычнай групы: чорнага – да групы “Прадметы і іх часткі”, белага і жоўтага – да групы “Рэчывы”, чырвонага, зялёнага і сіняга – да групы “Аб’екты і з’явы прыроды”.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Бурлацтва // Родныя вобразы. – <http://rv-blr.com/dictionary/show/9873/> (дата звароту: 16.02.2025).

2. Слоўнік беларускіх народных параўнанняў / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Якуба Коласа і Янкі Купалы ; уклад. Т. В. Валодзіна, Л. М. Салавей. – Мн : Бел. навука, 2011. – 482 с.

3. Сянкевіч, М. І. Водар слова : дапаможнік / М. І. Сянкевіч ; Брэсц. дзярж. ун-т імя А. С. Пушкіна. – Брэст : БрДУ, 2017. – 63 с.

4. Янкоўскі, Ф. Беларускія народныя параўнанні : кароткі слоўн. / Ф. Янкоўскі. – Мн. : Выш. шк., 1973. – 237 с.

Да зместу

М. Р. ГАРБАЧЫК

Брэст, Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна

ПСІХАЛІНГВІСТЫЧНЫ АСПЕКТ ВЫВУЧЭННЯ ТЭКСТУ

Адным з напрамкаў антрапацэнтрычнага падыходу ў залежнасці ад фокуса даследавання вылучаюцца наступныя напрамкі вывучэння тэксту: псіхалінгвістычны, прагматычны, дэрывацыйны, камунікатыўны.

У артыкуле разглядаецца жанрава-стылявы псіхалінгвістычны напрамак вывучэння тэксту, які распрацаваны ў большай ступені (Л. С. Выгоцкі, Т. М. Дрыдзе, А. А. Лявонцьеў, І. А. Зімяня, Н. І. Жынкін, А. Р. Лурыя, Л. В. Сахарны, А. М. Шахнаровіч і інш.).

Псіхалінгвістыка адрозніваецца ад традыцыйнай класічнай лінгвістыкі, па-першае, актыўным выкарыстаннем эксперыментальных метадаў; па-другое, разглядае функцыянаванне мовы і моўных адзінак як асаблівага роду псіхалагічнай рэальнасці. Гэта знаходзіць адлюстраванне і ў вывучэнні прыроды тэксту.

Псіхалінгвістычнае даследаванне тэксту абапіраецца на ўяўленне пра яго як аб двухадзіным працэсе параджэння ўспрымання, што ляжыць у аснове камунікатыўнай дзейнасці: тэкст – гэта адначасова і вынік маўленчай дзейнасці, і яго прадукт, і сам працэс стварэння дадзенага тэксту, з прычыны чаго тэкст па сваёй прыродзе працэсуальны і дынамічны. Дынамічнасць тэксту вызначаецца, па-першае, тым, што ён ствараецца асобай у працэсе зносін з іншымі носьбітамі мовы, а па-другое, тым, што існуе ў форме працэсу ўспрымання і для слухача, і для гаворачага. Такім чынам, параджэнне тэксту і яго ўспрыманне – два бакі дынамічнай прыроды тэксту. Даследаванне тэксту з боку аўтара і чытача з’яўляецца дынамічным, паколькі мае на мэце раскрыццё псіхалагічных механізмаў тэкстаўтварэння.

Мадэлі параджэння тэксту вывучаны дастаткова глыбока і ўсебакова (Л. С. Выгоцкі, А. А. Лявонцьеў, А. Р. Лурыя, С. Д. Кацнельсон, Г. Кларк, Ч. Осгуд), як і мадэлі яго ўспрымання (Т. М. Дрыдзе, М. І. Жынкін, І. А. Зімяня, А. А. Лявонцьеў, Ю. А. Сарокін).

Асновай для інтэрпрэтацыі тэксту як двухадзінага працэсу служаць агульныя ўласцівасці параджэння і ўспрымання тэксту, што ляжыць у аснове адзінага ўніверсальнага механізму тэкставай дзейнасці, які ўспрымаецца з супрацьлеглых (аўтар – чытач) пазіцый.

У псіхалінгвістыцы выяўлены і вывучаны спецыфічныя асаблівасці ў механізмах параджэння (ўспрымання) тэксту. Аналіз і абагульненне існуючых псіхалінгвістычных схем параджэння маўлення дазволілі вызначыць структуру мадэлі параджэння любога тэксту, яго асноўныя

фазы, да якіх адносяцца матывацыя і задума (праграма – план); ажыццяўленне (рэалізацыя) плана; супастаўленне рэалізацыі з задумай.

Разгледзім прапанаваную ў псіхалінгвістыцы структуру параджэння тэксту больш падрабязна. Фаза матывацыі вызначае “першапачатковы” матывацыйна-падахвочаны ўзровень працэсу параджэння тэксту. Матывацыя – гэта пабуджэнне, якое выклікае мэтанакіраваную актыўнасць і вызначае яе накіраванасць.

Тэкстапароджанае дзеянне не мэта, а сродкі пазнання, уздзеяння, перажывання. Пабуджэнне фарміруецца ў выглядзе матыву, канцэпту тэксту, матыў-імпульс, які запуская ўвесь складаны механізм маўленча-мысліцельнай дзейнасці, гэта адначасова і экстралінгвістычны фактар, і інтралінгвістычны. Фаза матывацыі камунікатыўнай дзейнасці ўключае ў сябе ў больш ці меншай асэнсаванай форме інфармацыю ў выглядзе задумы (плана) тэксту, г. зн. тое, што і як каму сказаць. Задума, нерасчлянёны сэнс – агульная канцэпцыя тэксту, што задаецца аўтарам, яго індывідуальным аўтарскім унутраным кодам. У залежнасці ад задумы і мэты ў псіхалінгвістыцы адрозніваюцца і самі тэксты: 1) інфармацыйная мэта ініцыяніруе тэкст, задача якога – перадаць інфармацыю; 2) пабуджальная мэта прыводзіць да стварэння тэксту, што пабуджае да мэтанакіраванай дзейнасці; 3) афектыўная мэта ініцыюе эмацыянальна тэкст.

Фаза рэалізацыі задумы – гэта стварэнне адчужальнага ад аўтара тэксту (ад думкі да тэксту), пераход ад унутранай маўленча-мысліцельнай дзейнасці да знешняй. Да фактараў рэалізацыі гэтай формы адносяцца мэта тэкставай дзейнасці, што рэпрэзентуецца ў задуме тэксту і рэалізуецца на працягу ўсяго параджэння тэксту (аж да адчужэння яго ад аўтара); камунікатыўны партрэт рэцэпіента, з улікам якога адбываецца ўдакладненне зместу і формы (тып, стыль) параджальнага тэксту.

Успрыманне тэксту, як адзначаў А. І. Новікаў, мае свае асаблівасці, абумоўленыя самой прыродай тэксту, што ўяўляе сабой аб’ект у выглядзе паслядоўнасці сэнсаў, якія з’яўляюцца непасрэднымі раздражняльнікамі, якія ўздзейнічаюць на органы пачуццяў. Зрабіўшы агляд псіхалагічных прац у галіне ўспрымання тэксту, А. І. Новікаў прыйшоў да высновы, што разуменне – складаны мысліцельны працэс, які праходзіць некалькі этапаў. У выніку вобласцю кодавых пераходаў з’яўляецца ўнутранае маўленне, дзе адбываецца пераход ад знешніх кодаў мовы да ўнутранага кода інтэлекта, на аснове якога фарміруецца змест тэксту як вынік разумення. Канкрэтным відам такога коду з’яўляецца прадметна-схемны код [1, с. 46].

Сучасная псіхалогія разумее ўспрыманне як непасрэднае адлюстраванне прадмета, з’явы, працэсу ў сукупнасці яго ўласцівасцей, у яго аб’ектыўнай цэласнасці. Асноўныя ўласцівасці ўспрымання –

прадметнасць, цэласнасць, канстантнасць, катэгарыяльнасць. Успрыманне – гэта актыўнае дзеянне, асблівасці якога залежаць ад спецыфікі ўспрымальнага аб’екта. Успрыманне тэксту, як паказалі даследаванні псіхалінгвістаў, звязана перш за ўсё з усведамленнем яго цэльнасці, што выяўляецца ў наборы ключавых слоў (макрасувязь), і звязнасці, што ўспрымаецца як агульная схема тэксту (мікрасувязь).

Цэльнасць, суадносячыся са зместам, мае іерархічную структуру, можа быць адлюстравана большай ці меншай ступенню падрабязнасцей. Асноўны спосаб найбольш поўнай перадачы цэльнасці тэксту – яго кампрэсія. Ступені і спосабы скарачэння тэксту могуць быць рознымі. Існуюць розныя віды кампрэсіраванага тэксту, а ўнутры аднаго віду – розныя ступені кампрэсіі: канспект, рэферат, анатаванне і г. д. Можна гаварыць пра існаванне парадэгмы кампрэсаваных тэкстаў, у складзе якой – мінімальны набор ключавых слоў (далей – НКС). Адна з галоўных праблем, якая стаіць перад псіхалінгвістамі, – даследаванне прыроды ключавых слоў, механізмаў яго фарміравання. Тэрмін “ключавое слова” выкарыстоўваецца ў розных навуках. У літаратуразнаўстве ён звычайна абазначае лейтматыў тэксту. Працэс вылучэння ключавых слоў у псіхалінгвістыцы называецца індэксаваннем. Сутнасць яго заключаецца ў іх эксперыментальна-статыстычным азначэнні. Існуе таксама індывідуальна-калектыўны метаад азначэння НКС. Падыходным даецца заданне на дваццаць хвілін – прачытаць тэкст, падумаць над зместам тэксту і выпісаць 25 слоў, найбольш важных для зместу. Вопыт інфарматыкі і псіхалінгвістыкі сведчыць, што найбольш зручны НКС уключае 5–15 слоў, а аптымальны – 8–15.

Паспрабуем правесці эксперымент па ўспрыманні тэксту. Так, пры ўспрыманні лірычнага верша А. Сербантовіча:

Я заплюшчваю вочы,
Я стаю ля сцяны.
Як жывыя, у ночы
Размаўляюць званы.
“Вечнасць!
Слухай нас, вечнасць,
Пра далёкае ўчора,
Дзя манаскае вечна
Асудзіла вучонага [2, с. 72],

які складаецца са знамянальных слоў, у набор уваходзяць ключавыя словы *званы, вечнасць, учора, манаскае вечна, вучонага*. Гэтыя словы “паказваюць

асобу (займеннік “я”), асноўныя прадметы, пра якія ідзе гаворка, і даюць яго характарыстыку (па статыстычнай прыкмеце і па дзеянні).

Па даных псіхалінгвістыкі, на прыналежнасць слова да ключавых слоў (далей – КС) указваюць наступныя сігналы: 1) яго сінтаксічная пазіцыя (КС знаходзяцца перш за ўсё ў загалоўку і ў першым складзе; гэта характэрна і для іншых жанраў); 2) частотнасць слова; 3) сэнсавая нагрузка слова.

Пры даследаванні звязнасці тэксту важнай з’яўляецца сінтагматычнасць, размяшчэнне яго кампанентаў. Тэкст – пэўная сістэма, замкнутая структура, якая ўключае такія кампаненты, як экспазіцыя тэксту, развязка. Па правільнасці ўзнаўлення, як выявілі псіхалінгвістычныя даследаванні, на першым месцы знаходзіцца экспазіцыя, на другім – развязка, на трэцім – разгортванне. Пры пераказе тэксту назіраюцца яго мадыфікацыі: 1) магчыма згортванне тэксту з частковай стратай яго элементаў і стратай інфармацыі; 2) часам змяняецца змест элементаў тэксту (перыфраза, змяненне інфармацыі); 3) разгортванне тэксту.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Новиков, А. И. Семантика текста и ее формализация / А. И. Новиков. – М. : Наука, 1983. – 215 с.
2. Сербантовіч, А. Жаваранак у зеніце : вершы / А. Сербантовіч. – Мн. : Маст. літ., 1989. – С. 72.

Да зместу

М. Р. ГАРБАЧЫК

Брэст, Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна

ЭСТЭТЫЧНАЕ ВЫХАВАННЕ НАВУЧЭНЦАЎ НА І СТУПЕНІ АГУЛЬнай СЯРЭДняй АДУКАцыі ў ПАЗАЎРОЧнай ДЗЕЙнасці

Сучасны перыяд развіцця грамадства характарызуецца павышанай увагай да праблем эстэтычнага развіцця і выхавання падростаючага пакалення. Асабліва важнымі для беларускага грамадства сталі пытанні эстэтычных адносін да рэчаіснасці, а таксама захавання, прымнажэння і перадачы маладому пакаленню духоўных багаццяў і практык, якія забяспечваюць бесперапыннасць працэсу духоўна-маральнага і культурнага развіцця малодшых школьнікаў, іх гарманічнага духоўнага станаўлення. Прыгажосць і прыгожае ў рэчаіснасці, у адносінах, у быццё, арганізацыі прадметна-прасторавага свету садзейнічаюць развіццю ў навучэнцаў імкнення да здзяйснення разважлівых учынкаў, тварэння,

эстэтычнаму ператварэнню акаляючага свету. У сваю чаргу здольнасць заўважаць і адэкватна ацэньваць прыгажосць ва ўсім, што акаляе малодшых школьнікаў, здольнасць атрымліваць задавальненне ад зносін з творамі мастацтва не фарміруецца хаатычна. Для іх паўнацэннага развіцця неабходна мэтанакіраваная, сістэматычна арганізаваная праца. Крапатлівая праца спецыялістаў розных профіляў і спецыялістаў розных прафесій і спецыялізацый (настаўнікаў, мастацтвазнаўцаў, прадстаўнікоў творчага асяроддзя, працаўнікоў арганізацый дадатковай адукацыі і многіх іншых). Эфектыўнасць рэалізацыі дадзенай работы можна забяспечыць за кошт выкарыстання патэнцыялу сучасных форм пазаўрочнай дзейнасці.

Перыяд фарміравання асобы чалавека з 6–7 да 10–11 гадоў прыходзіцца на малодшы школьны ўзрост. Менавіта ў гэты час вучні ўжо здольны максімальна ўспрымаць з’явы прыгожага, праяўляючы вялікі інтарэс да жыцця, незвычайную дапытлівасць, глыбока адчуваючы пачуццё прыгажосці людзей і акаляючага свету, адклікаючыся на ўсё, што адбываецца, пэўным асобным эмацыянальным станам.

Пытанні тэорыі і практыкі эстэтычнага выхавання падростаючага пакалення і моладзі ў айчыннай педагогіцы заўсёды выклікалі цікавасць, пра што сведчаць вынікі шматлікіх даследаванняў Я. Я. Валчагорскай, Т. С. Камаровай, Г. С. Лабкоўскай, А. В. Луначарскага, Б. М. Неменскага, В. А. Сухамлінскага, С. Т. Шацкага і В. Н. Шацкай, Т. Я. Шпікалавай, Б. П. Юсава і многіх інш. Аднак феномен эстэтычнага выхавання ў аспекце паняцця і сутнасці раскрываўся неадназначна. Можна вылучыць некалькі падыходаў у навуковай літаратуры да азначэння паняцця і сутнасці дадзенага феномена. Так, у філасофіі В. У. Бычкоў абазначыў паняцці і сутнасці эстэтычнага выхавання як выхаванне эстэтычнай культуры, адносін людзей да мастацтва; А. А. Бяляеў – як фарміраванне эстэтычных адносін чалавека да рэчаіснасці. У псіхалогіі А. П. Рыбнікава вызначыла паняцці і сутнасць эстэтычнага выхавання як працэс, накіраваны на фарміраванне эстэтычнага густу і эстэтычных адносін не толькі асоб, але праз іх і калектыў; Н. С. Сцярхова – як мэтанакіраваны спецыяльна арганізаваны працэс узаемадзеяння педагогаў і выхавальнікаў, які арыентаваны на развіццё эстэтычнай культуры, у педагогіцы па-іншаму абазначылі паняцці і сутнасць эстэтычнага выхавання. М. К. Кабанаў, В. П. Шабанава, М. С. Тарасава, Т. Д. Проніна вызначылі эстэтычнае выхаванне як мэтанакіраваны працэс фарміравання творча актыўнай асобы, здольнай успрыняць і ацэньваць прыгожае, трагічнае, камічнае, агіднае ў жыцці і мастацтве, жыць і тварыць па законах прыгажосці, В. Н. Шацкая – як выхаванне здольнасці мэтанакіравана ўспрымаць, адчуваць і правільна разумець прыгажосць у акаляючай рэчаіснасці, ў грамадскім жыцці, у з’явах мастацтва.

Як відаць, у цяперашні час склалася некалькі падыходаў да азначэння паняцця і сутнасці эстэтычнага выхавання. Яго можна разглядаць у розных кантэкстах: 1) як выхаванне эстэтычнай культуры асобы; 2) як фарміраванне эстэтычных адносін чалавека да рэчаіснасці; 3) як працэс фарміравання актыўнай асобы; 4) як выхаванне здольнасці мэтанакіравана ўспрымаць, адчуваць і правільна разумець прыгажосць і г. д.

Эстэтычнае выхаванне малодшых школьнікаў мы разумеем як мэтанакіраваны, спецыяльна арганізаваны працэс узаемадзеяння педагогаў і выхавальнікаў, арыентаваны на развіццё эстэтычнай культуры, што рэалізуецца ў межах асноўных напрамкаў рэалізацыі адукацыйнага працэсу ўрочнай і пазаўрочнай дзейнасці, а таксама выхаваўчай працы і дадатковай адукацыі навучэнцаў.

Спынімся на сучасных формах арганізацыі пазаўрочнай дзейнасці, патэнцыял якіх можна выкарыстаць для эстэтычнага выхавання малодшых школьнікаў. Асноўнай мэтай з'яўляецца задавальненне інтарэсаў і патрабаванняў навучэнцаў у творчым і фізічным развіцці, дапамога ў самарэалізацыі, раскрыцці і развіцці здольнасцей і талентаў. Задачы дзейнасці – раскрыццё творчых здольнасцей школьнікаў, фарміраванне ў іх пачуцця густу і ўмення бачыць прыгожае, фарміраванне дзейнасных адносін да структуры. Асноўныя арганізацыйныя формы заняткаў пазаўрочнай дзейнасці: 1) музыкальныя, харавыя ці танцавальныя студыі; 2) тэатральныя гурткі; 3) мастацкія гурткі; 4) паэтычныя гурткі.

Спецыфічныя фарматы заняткаў, характэрныя для пазаўрочнай дзейнасці: 1) музыкальныя, харавыя ці танцавальныя студыі: наведванне канцэртаў і канцэртных мерапрыемстваў; справаздачныя канцэрты; 2) тэатральныя гурткі ці гурткі мастацкай творчасці: арганізацыя пастановачных спектакляў; наведванне выставак, экспазіцыйных мерапрыемстваў; 3) мастацкія гурткі ці гурткі мастацкай творчасці: арганізацыя мастацкіх выставак; наведванне выставак, мастацкіх мерапрыемстваў; 4) журналістыка, паэтычныя ці пісьменніцкія клубы: арганізацыя паэтычных пасяджэнняў, дуэляў майстроў паэзіі; віктарыны, “падарожжы” па часе; канферэнцыі; дыскусійныя пляцоўкі; падрыхтоўка праектаў; круглыя сталы.

Агульнымі формамі заняткаў для ўсіх трох груп пазаўрочнай дзейнасці з'яўляюцца тэарэтычныя і практычныя заняткі, майстар-класы, сустрэчы з вядомымі людзьмі, удзел у святочных мерапрыемствах з дэманстрацыяй вынікаў творчай дзейнасці (канцэртах, ярмарках, тэматычных святах і г. д.), экскурсіі, удзел у сацыяльных акцыях і г. д.

Сучасныя формы арганізацыі пазаўрочнага эстэтычнага выхавання будуць садзейнічаць больш глыбокаму эстэтычнаму выхаванню малодшых школьнікаў і могуць быць выкарыстаны педагогамі і спецыялістамі ў дадзенай галіне ў сваёй вучэбнай і пазаўрочнай дзейнасці.

Спис використаної літератури

1. Гайкова, Т. П. Исследование современных форм организации внеурочной деятельности, ориентированных на эстетическое воспитание младших школьников / Т. П. Гайкова, Я. Ю. Осипова, У. В. Пелевина // Современные проблемы науки и образования. – 2023. – № 2. – С. 21–28.

Да зместу

Л. А. ГОДУЙКО, С. С. БОВДА

Брест, Брестский государственный университет имени А. С. Пушкина

МОТИВИРУЮЩАЯ БАЗА СОВРЕМЕННОГО ПРОЗВИЩА

В ономастической системе (или в ономастическом поле, которое представляет собой модель и способ существования, группировки элементов с константными свойствами [1, с. 51]) ядерную позицию занимают антропонимы. Они служат своеобразным *principium comparationis* для определения онимичности других единиц этого языкового пласта: сравнение с антропонимами выявляет, в какой степени то или иное слово является именем собственным (далее – ИС) [3, с. 254].

Для антропонимии как ономастической подсистемы характерны собственные ядерно-периферийные отношения. В частности, к ее «окраине» относится **прозвище**. Данное неофициальное дополнительное ИС утратило у белорусов, у восточных славян значение ‘фамилия’ и в современной речи выполняет следующие функции: 1) является личным (как и официальное имя) именованием человека; 2) выступает в роли опознавателя, довольно точно и метко характеризующего в неформальной коммуникации личность по какой-либо отличительной, примечательной особенности [2, с. 117].

Материалом данного исследования послужили 122 прозвища, собранные методом анкетирования респондентов разного возраста и социального статуса, проживающих в Беларуси. В нашей выборке основной массив ИС составляют однословные номинации (о них и пойдет речь ниже), и только несколько онимов – **многословные**, причем: а) для одних ИС мотивирующим выступает словосочетание: *Моя мояшечка* (прозвище, как поясняет респондент, дали в шутку, как уменьшительно-ласкательное) – *мояшечка* является окказиональным дериватом на базе притяжательного местоимения *моя*, своеобразно усиливая его; др. ИС; б) другие ИС образуются на базе составных онимов: *Бешеный пчел* – для прозвища исходным служит прагматоним, который трансформировали с помощью окказионального существительного *пчел*, подчеркнув гендерную принадлежность именуемого (по утверждению

последнего, так его прозвали из-за любви к конфетам «*Бешеная пчелка*»); *Франциск Скарин* (от *Карина*) – номинаторы увидели сходство между фамилией белорусского просветителя и именем девушки; *Дашка-Чебурашка*, *Даша-путешественница* – прозвища даны, по словам их обладательниц, за схожесть с мультипликационными персонажами.

Однословные прозвища восходят к таким группам языковых единиц, как: 1) онимы; 2) апеллятивы.

Отонимные прозвища мотивируются преимущественно антропонимами или, что реже, ИС других разрядов.

В качестве исходных для **отантропонимных** прозвищ отмечены: а) личное имя владельца; б) фамилия; в) никнейм; г) прецедентное имя.

Неофициальные дополнительные имена, образованные от **личных имен** (владельцев прозвищ), отличаются многообразием и являются: а) омонимами с ИС: *Тихоненко* (от *Тихон*) – прозвище напоминает фамилию; к слову, последняя генетически и образована от данного канонического имени; *Полюха* (от *Полина / Поля*) – как утверждает респондент, прозвище связано и с наречием *плохо*; др. ИС; б) омонимами с апеллятивами (в основе формального, а нередко и содержательного сближения – созвучие, ассоциативное сходство начала прозвища и его мотивирующего): *Кот* (от *Катя*) – обладательницы имени отмечает, что это просто «милое сравнение» с любимым многими домашним животным; *Серый* (от *Сергей*); др. ИС. Мотивирующая основа подвергается разным трансформациям: добавляются / заменяются отдельные звуки, в первую очередь начальные: *Милиция* (от *Алиция*), *Елочка* (от *Олечка*); др. ИС; присоединяются сегменты, причем одни из них – узуальные суффиксы, другие – финали немотивированных апеллятивов с нечленимой основой (но в структуре мотивированного антропонима эти сегменты выполняют функцию дериватора): *Тихоня* (от *Тихон*), *Верасень* (от *Вероника*); др. ИС; в) окказиональными дериватами: *Польдерблю* (от *Полина*) – конечная часть ИС отсылает к названию сыра *дорблю*; *Тополух* (от *Полина / Полюха*) – также ощущается мотивация словом *тополь*; *Яндербаум* (от *Яна*); др. ИС.

Прозвища, восходящие к **фамилиям их владельцев**, являют собой: а) дериваты (суффиксальные), с ласкательными значениями, с положительной коннотацией: *Богаточка* (от *Богатко*), *Зорька* (от *Зорина*), *Марсулик* (от *Марцуль*), *Рокоток* (от *Рокатюк*), *Гучок* (от *Гук*); др. ИС. Остановимся на прозвище *Пигуля* (от *Пигулевская*), которое благодаря финали *-уля* воспринимается, с одной стороны, как однотипное с ласкательными апеллятивам типа *сынуля*, *кисуля*; с другой, выглядит вполне как фамилия (ср. с фамилией *Зозуля*, с псевдонимом Змитрок *Бедуля*); б) дериваты (образованы усечением) – омонимы с личными именами: *Зина* (от *Зинкевич*); *Моисей* (от *Мойсейчук*); др. ИС; в) дериваты – омонимы

с апеллятивами: *Глина* (усечение от *Глинская*); *Столб* (усечение от *Столбுவев*); *Рыжик* (суффиксальное от *Рижая*); *Панцирь* (от *Панчук*); др. ИС. Представляют интерес прозвища *Запеканка* (от *Пекарская*), *Француз* (от *Париж*), связь которых с мотивирующими базами устанавливается по смежности (метонимии), по весьма неожиданным, индивидуальным ассоциациям.

Прозвища, мотивированные **никнеймами** (своего рода интернет-псевдонимы, которые придумали их владельцы), являются интересным маркером эпохи компьютерной коммуникации: *Итсникка* (от ИС в социальной сети Instagram – *itsnikka_privat*); нек. др. ИС.

Апеллирование к фоновым знаниям демонстрируют прозвища, мотивированные **прецедентными ИС** разных разрядов, в первую очередь, **прецедентными антропонимами** – ИС реальных людей, вымышленных персонажей, причем: а) у одних неофициальных дополнительных имен связь с исходным ИС основана на созвучии, носит формальный характер: *Локис* (от *Лакиев*) – отсылка к персонажу фильма «*Локис*» по мотивам одноименной новеллы П. Мериме; б) у других прозвищ, наоборот, связь с мотивирующим обусловлена сходством именуемого и носителя прецедентного имени: *Шумахер* (от фамилии автогонщика *М. Шумахера*) – обладатель прозвища любит быструю езду; *Буратино* – девушка носила шапку, похожую по форме на *головной убор* деревянного мальчика; др. ИС. В прозвище *Вентиса* (от *Вероника*) мотивирующее формально преобразовано (ср. с ИС мультипликационного персонажем *Венти* из игры «Genshin», на которого похожа именуемая девушка): с помощью суффикса *-ис-* и окончания *-а* (ср. с *актриса*, с разг. шутол. *редактриса* и под.) подчеркнута половая принадлежность именуемого человека.

Зафиксированы прозвища, мотивированные ИС других разрядов: а) **мифонимами, теонимами**: *Бабай* (в славянском фольклоре – ночной дух, воображаемое существо, которое упоминали родители, чтобы запугать непослушных детей) – дополнительное имя респондент получил методом от противного – из-за бесстрашного характера; др. ИС; б) **астронимами**: *Меркурий* – обладатель прозвища играл роль этой *планеты* в спектакле; в) **зоонимами**: *Дракоша* (доброе, милое название *дракона* отсылает к герою мультфильма «*Дракоша Тоша*», к одноименной мягкой игрушке и т. п.) – мотивом присвоения ИС стало сходство прически девушки с хвостом *дракона*; г) **артионимами**: *Некромантика* (от названия песни «*Necromantica*» группы «Consumane»); д) **прагматонимами**: *Милка* (от «*Милка*» и *Милана*) – носитель прозвища расценивает его и как ассоциацию с названием шоколада, и как ласкательный дериват от своего личного ИС; д) **эргонимами**, т. е. ИС деловых объединений людей:

Icebaby (от «*Ice girl*») – в ИС нашла отражение сфера интересов девушки, которая входит в группу поддержки одноименной хоккейной команды.

Источниками прецедентности, в частности, выступают: а) спорт (см. пример выше); б) произведения различных видов искусства: *Ася* (от ИС главной героини повести И. С. Тургенева) – девушка похожа на свою литературную тезку; *Чуя* (от Чуя Накахара, имени персонажа анимационного фильма «Великий из бродячих псов»); др. ИС; в) игры: *Покемон* (от ИС персонажа всемирно известной серии компьютерных игр и аниме-фильмов) – как поясняет носитель прозвища, последнее получено в шутку; др. ИС.

Отаппелятивные прозвища восходят к словам нескольких частей речи. Основной массив прозвищ формируют ИС, образованные от нарицательных существительных (без формальных изменений, т. е. онимизацией): *Вертолетик* – прозвище указывает на беспокойный характер, *быстроту* и *активность* именуемого; *Зефирка* – по словам респондента-девушки, ИС было дано, поскольку она приятно пахла, как *зефир*; др. ИС.

Как видим, в подобных прозвищах достаточно прозрачна смысловая связь с мотивирующей базой; они отражают разноаспектные особенности именуемого человека, в частности: а) физические: *Болячка* – ИС «указывает» на *травму* позвоночника и *больную* спину именуемого; *Сало* – достаточно обидное прозвище, не одобряющее *полное* телосложение человека; *Гном* – мотивом присвоения ИС стал *низкий рост*; б) интеллектуальные: *Энциклопедия* – прозвище подчеркивает эрудированность, образованность своего владельца; *Ведьма* – ИС дано из-за любви женщины к *магии*; в) поведенческие, ситуативные: *Горлопанка* – ИС фиксирует манеру девушки *громко разговаривать*; *Дилинь* – респондент получил ИС, т. к. участвовал в игре, в которой за каждую смешную шутку давали один *дилинь*.

Таким образом, неофициальные дополнительные имена возникают в коммуникации спонтанно, отражая индивидуальное и коллективное восприятие человека, окружающей действительности. В качестве мотивирующих баз для однословных прозвищ выступает широкий круг языковых единиц – онимов и аппелятивов. Отонимные ИС образуются трансонимизацией (без формальных изменений или с таковыми) на базе антропонимов, в том числе прецедентных, а также ИС других разрядов; при этом мотивирующие онимы переосмысляются, меняют денотатную соотношенность, нередко обогащаются коннотациями. Отаппелятивные ИС обычно есть результат онимизации, в первую очередь нарицательных имен существительных. В целом даже на уровне мотивирующих баз очевидно влияние на выбор/создание прозвища не только лингвистических,

но и внеязыковых (социальных, лингвокультурных, прагматических, психологических) факторов. И все это делает неофициальное дополнительное ИС неотъемлемой частью языковой картины мира белорусов.

Список использованной литературы

1. Дервяго, А. Н. Имя собственное в художественном тексте : учеб.-метод. пособие / А. Н. Дервяго. – Витебск : ВГУ им. П. М. Машерова, 2008. – 239 с.
2. Матив, Т. З. Термин прозвище и его применение в ономастических исследованиях / Т. З. Матив // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. Филологические науки. – 2016. – № 8 (112). – С. 116–119.
3. Супрун, В. И. Русский антропоним: структура, взаимосвязь компонентов, денотативные и коннотативные аспекты ономастической семантики / В. И. Супрун // Этнолингвистика. Ономастика. Этимология : материалы междунар. конф., Екатеринбург, 8–12 сент. 2009 г. – Екатеринбург, 2009. – С. 254–257.

Да зместу

М. У. ГУЛЬ

Брэст, Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна

МАТЫВАВАНАСЦЬ ЗАПАЗЫЧАНЫХ СЛОЎ (НА МАТЭРЫЯЛЕ АНГЛІЦЫЗМАЎ У СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ)

Намінатыўныя характарыстыкі запазычаных слоў у першую чаргу вызначаюцца іх адносінамі з іншамоўнымі прататыпамі, якія ў сваю чаргу з’яўляюцца асновай для з’яўлення запазычанняў у іншых мовах, але не супадаюць з імі. У мовазнаўстве запазычванне традыцыйна разумелася як пераход адзінак з адной мовы ў іншую, за якім ішло іх далейшае асваенне. Міжмоўная матываванасць разумеецца як залежнасць запазычання ад іншамоўнага прататыпа [2, с. 43].

Гэты тып адначасова звязаны і з адноснай, і з абсалютнай матываванасцю. З’яўленне запазычанняў, як і адносна матываваных слоў, абумоўлена існаваннем матывавальных моўных элементаў. Як і абсалютна матываваныя словы, запазычанні з’яўляюцца ў мове пры перадачы першапачатковага гукавага рада [2, с. 43–44]. Але ў той жа час міжмоўная матываванасць адрозніваецца ад гэтых тыпаў. Пры адноснай матываванасці і слова, і ўтваральная аснова належаць да адной моўнай сістэмы. Запазычанне ж і іншамоўны прататып належаць да розных моўных сістэм. Пры абсалютнай матываванасці ўзнаўляюцца гукі, а пры міжмоўнай – іншы моўны знак.

Важным момантам з’яўляецца тое, што не толькі білінгвы, але і моналінгвы ўсведамляюць залежнасць запазычанняў ад іншамоўных

прататыпаў. Гэта паказвае на канвенцыянальнасць міжмоўнай матываванасці [2, с. 44]. Несумненна, уяўленне аб такой матываванасці першапачаткова фарміруецца ў білінгваў пры параўнанні запазычання і яго крыніцы ў мове-донары, пры вывучэнні даведачнай літаратуры і г. д., а ўжо потым пераймаецца моналінгвамі. Фармальныя і семантычная асаблівасці запазычання могуць даць падставу для пошуку прычын і абставін запазычвання гэтай адзінкі. Статус запазычвання можа не супадаць са статусам прататыпа. У мове-крыніцы запазычанне можа быць вытворным словам (*скрынінг* – screen-ing, *спойлер* – spoil-er, *стрымер* – stream-er, *суперфуд* – super-food), у тым ліку кампазітам (*лонгрыд* – longread, *скрыншот* – screenshot, *стрытбол* – streetball, *таўнхаус* – townhouse; *траблшутар* – troubleshooter); словазлучэннем (*стронгмен* – strong man, *стыкерпак* – sticker pack). Акрамя гэтага, у аснову запазычання могуць уваходзіць граматычныя марфемы іншамоўнага прататыпа: *легінсы* – leggings (мн. л.), *стрыпсы* – strips (мн. л.). Агульныя назоўнікі могуць узіходзіць да ўласных: *кеўлар* – Kevlar (гандлёвая назва высокатрывалых і тэрмаўстойлівых матэрыялаў); *шэлак* – Shellac (назва брэнда лака для пазногцяў, які складаецца з гелю і традыцыйнага лаку для пазногцяў).

Вынікам канвенцыянальнасці ўжывання запазычання ў з’яўляецца дапушчэнне больш-менш значных адступленняў пры перадачы іншамоўнага матэрыялу [1, с. 45]. Семантычныя адступленні абумоўлены асаблівасцю кантэксту: *Стыль, які характарызуецца падборам адзення ў адным колеры ці прынце. Для самых смелых падыдзе анімалістычны total look у натуральных “тыгровых” колерах з якім-небудзь кантрасным аксесуарам* (zviazda.by. 2022. 1 сак.). У гэтым прыкладзе (*завершаны*) *вобраз* будзе сінонімам *total look*. Запазычанне *total look* ужо не з’яўляецца адзінкай англійскай мовы. Замест гэтага запазычання можна падставіць толькі тыя выразы, якія падыходзяць пад дадзены кантэкст і суадносяцца з гэтым сэнсам. “Беларускасць” адзінкі *total look* вызначаецца сукупнасцю кантэкстаў яе ўжывання. Фармальныя адрозненні абумоўлены розніцай у фанетычных, марфалагічных і іншых падсістэмах мовы-донара і мовы-рэцыпіента. Этымалагічныя дублеты (словы, якія ўзіходзяць да аднаго этымона, але семантычна і фармальна розныя) таксама ілюструюць адступленне ад іншамоўнага матэрыялу. Так, напрыклад, у беларускай мове існуюць амонімы *акцыя* (дзеянне, накіраванае на дасягненне якой-небудзь мэты) і *акцыя* (каштоўная папера, якая сведчыць аб грашовым укладзе яе трымальніка ў прадпрыемства і аб яго праве на атрыманне адпаведнай часткі прыбытку гэтага прадпрыемства) [1, с. 54]. Першы запазычаны з польскай мовы (польск. *akcja*), другі – з французскай (фр. *action*), але абодва ўзіходзяць да лац. *actio* ‘дзеянне’. Пазней

з англійскай мовы запазычваецца слова *экшн* (англ. *action*) са значэннем ‘жанр кінематографа і камп’ютарных гульняў, у якім асноўная ўвага скіравана на дзеянне’. Этымалагічна англійскае *action* узыходзіць да фр. *action* і далей да лац. *actio*.

Міжмоўная матываванасць актуальна толькі тады, калі носбіты мовы ўсведамляюць “іншамоўнасць” запазычанняў. Калі яны ўжо не супрацьпастаўляюцца сваямоўным адзінкам, тады можна гаварыць аб дэактуалізацыі міжмоўнай матываванасці. Так, у сучаснай беларускай мове наступныя адзінкі страцілі прыметы запазычанасці: *бульба* (ням. *Bolle* або лац. *bulbus*), *бурак* (с.-лац. *borrago*), *кашуля* (лац. *casula*), *праца* (чэш. *práce*), *торба* (тур. *torba*), *хата* (перс. *kata*), *цыбуля* (лац. *serpulla*) і інш.

Сувязь “запазычанне – іншамоўны прататып” мае рэтраспектыўны характар, яна скіравана ад выніку моўнага працэсу да яго “зыходнай” кропкі [2, с. 47]. Такі тып сувязі тлумачыць дастатковасць фрагментарнага ведання мовы-крыніцы для вызначэння міжмоўнай матываванасці.

Міжмоўная матываванасць мае функцыянальную значнасць [2, с. 48]. У тэкстах яна можа выконваць важную функцыю – спрыяць інтэрпрэтацыі запазычанай адзінкі праз указанне яе сувязі з матывавальнай адзінкай. Нягледзячы на тое, што запазычанні ў мове-рэцыпіенце набываюць аўтаномнасць, паказванне іншамоўнага прататыпа ў тэксце дазваляе лепш зразумець яго значэнне, а таксама і ацаніць мэтазгоднасць выкарыстання: *Ключавая дэталі моднага зімовага сезона 2021/2022 – жылеты. У першую чаргу трыкатажныя, з глыбокім выразам, ад стрыманых карамельных адценняў да яркіх тонаў. Такія камізэлькі дапамогуць анярэдзіць самы, здавалася б, сумны і непатрабавальны лук (look) (zviazda.by. 2021. 1 кастр.); Тэрмін “манібэк” (money-back) варта разумець толькі як даход, які выплачваецца ўладальніку рахунка ад сумы аплаты тавараў (работ, паслуг) з выкарыстаннем карткі ў выглядзе працэнтаў або ў фіксаванай суме (zviazda.by. 2019. 20 лют.); “Новы падыход атрымаў найбольшае распаўсюджванне ў такіх сферах, як транспарт, нерухомае маёмасць, спажывецкія тавары і прыватныя паслугі, машыны і абсталяванне, а таксама фінансавы. Гэта такія папулярныя бізнес-мадэлі, як каршырынг, байкшырынг (bike sharing system), часовае размяшчэнне ў прыватных асоб, каворкінг (англ. *coworking*), С2С-продажы, фрыланс (*freelance*), краўдфандынг (*crowdfunding*) і інш.”*, – *расказала намеснік міністра (zviazda.by. 2022. 23 жн.). У выпадку, калі іншамоўная адзінка запазычваецца ў нетранслітараваным выглядзе, у медыятэксце можа быць пададзены беларускі адпаведнік: “Чырвонка. Чырвоная змена” завітала да Ірыны Саковіч – эксперта ў галіне экалогіі, кансультанта па ахове навакольнага асяроддзя, каб спытаць, што трэба рабіць, каб памяншыць колькасць непатрэбных рэчаў ва ўласным жыцці, чаму рух*

zero waste (“нуль адходаў”) сёння такі папулярны і як можна павысіць сваю экакультуру (zviazda.by. 2023. 5 ліп.).

Ва ўмовах сучаснай камунікацыі міжмоўная матываванасць па сваіх характарыстыках набліжаецца да ўнутрымоўнай матываванасці. У медыятэкстах пры ўжыванні новых запазычанняў з англійскай мовы іншамоўны прататып часта не ўказваецца, таму што адрасат можа лёгка яго вызначыць, дзякуючы сваёй моўнай кампетэнцыі: *Нават выпускнікі школ могуць прыходзіць сюды, каб вучыцца маляваць, шыць дызайнерскія рэчы, займацца арт-дэкорам (складанне букетаў і кампазіцый, выраб з палімернай гліны ўпрыгожванняў, стварэнне аўтарскага мыла, дэкупаж, мазаіка, квілінг, ф’юзінг, калаж, выцінанка, фларыстыка і г. д.)* (zviazda.by. 2021. 17 лют.); – *Застаў ЧАЭС яшчэ ў старым выглядзе, з трубай ВТ-2 і старым саркафагам. Затым быў сведкам будаўніцтва новага канфайнмента, – расказвае Пётр* (zviazda.by. 2017. 14 верас.). Выбар такога спосабу ўвядзення новага запазычання сведчыць аб тым, што аўтар медыятэксту ўпэўнены ў здольнасці адрасата знайсці матывавальную адзінку (іншамоўны прататып) і ажыццявіць семантычную інтэрпрэтацыю.

Міжмоўная матываванасць праяўляецца не толькі пры ўмацаванні запазычання ў мове-рэцыпіенце, але таксама аказвае ўплыў і на характар яго далейшых змяненняў [2, с. 50]. Пад уздзеяннем міжмоўнай матываванасці можа адбывацца трансфармацыі семантычнай ці фармальнай структуры слова. Так, у пэўны перыяд развіцця мовы запазычанні *бізнес, бізнесмен* былі ідэалагізаваны і мелі выразную негатыўную канатацыю. На сучасным этапе адбылася дэідэалагізацыя гэтых адзінак. З пункта гледжання формы, цікавымі з’яўляюцца стылістычныя сінонімы *фанатык – фанат – фан*. Слова “фанатык” і “фанат” узыходзіць да лацінскага *fanaticus*. Лексема “фан” з’яўляецца пазнейшым запазычанням з англійскай мовы. Па сведчанні слоўніка “Online Etymology Dictionary”, слова “fan” (прататып) упершыню фіксуецца ў 1889 г. у амерыканскай англійскай мове і найбольш верагодна з’яўляецца скарачэннем ад *fanatic*, але дапускаецца і другі варыянт: магчыма, маецца ўплыў слова “fansy” (зборны назоўнік для абазначэння прыхільнікаў пэўнага хобі ці спорту) [3]. У сучасных медыятэкстах выкарыстоўваюцца ўсе тры сінонімы: У мяне розныя героі гавораць самыя розныя рэчы, адпаведна сваім характарам. *Гэта зусім не значыць, што і я так лічу. Віктар Рак – фанатык літаратуры, акрамя яе нічога для яго больш не існуе. Зразумела, што кожны шавец сваё шыла хваліць і вышэй за ўсё ставіць* (zviazda.by. 2020. 18 крас.); “*Я сапраўдны фанат басановы, – прызнаўся Бернард Жорж Леапольд дэ Гарсія Клінгл. – Гэта насамрэч тая музыка, глабальная культурная з’ява, якая прадставіла Бразілію ўсяму свету*” (zviazda.by. 2023. 30 лістап.); *Адишумеў, адспяваў чарговы – ужо*

63-і – міжнародны песенны конкурс “Еўрабачанне”. Артысты і фаны даўно раз’ехаліся з Лісабона па сваіх краінах, цяплява чакаючы, чым гэтакім здзівіць налета краіна-пераможца Ізраіль (zviazda.by. 2018. 18 мая).

Такім чынам, міжмоўная матываванасць – гэта фармальная і семантычная залежнасць запазычання ад іншамоўнага прататыпа, прычым гэтая залежнасць усведамляецца носбітамі мовы. Пасля замацавання запазычання ў мове-рэцыпіенце міжмоўная матываванасць можа ўплываць на характар яго далейшых змен.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Булыка, А. М. Слоўнік іншамоўных слоў : у 2 т. / А. М. Булыка. – Мн. : БелЭн, 1999. – Т. 1 : А – Л. – 736 с.
2. Казкенова, А. К. Онтологія заимствованного слова : монография / А. К. Казкенова. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2013. – 248 с.
3. Online Etymology Dictionary : [site]. – URL: <https://www.etymonline.com> (date of access: 11.02.2025).

Да зместу

Т. В. ДАНИЛОВИЧ

Минск, Белорусский государственный педагогический университет
имени Максима Танка

НАЦИОНАЛЬНАЯ СПЕЦИФИКА КОНЦЕПЦИИ ЧИСТОГО ИСКУССТВА В ЛИТЕРАТУРНОЙ КРИТИКЕ РУССКИХ ПИСАТЕЛЕЙ

Вряд ли можно говорить об основополагающих чертах концепции чистого искусства, которые были бы составляющей эстетических взглядов представителей только одной какой-либо литературы. Однако можно установить ряд особенностей, которые определяют национальный колорит этой концепции.

Среди русских писателей разных историко-культурных эпох немало тех, кто выражает приверженность идеалу чистого искусства. Большинство из них осмысливают его идеи в контексте истории развития русской литературы и литературной критики. Главной отличительной особенностью отечественной словесности сторонники чистого искусства, как, впрочем, и их оппоненты, считают проповедничество и учительство. Однако, если вторые признают это качество безусловным достоинством национальной литературы, то первые подвергают его критике, рассматривая его как отклонение художника от собственно творчества в сторону решения проблем и задач других сфер человеческой деятельности.

Например, Эллис, критикуя восприятие дидактизма как устойчивого самобытного свойства национальной словесности, утверждает, что проповедничество не принесло ей ничего, «кроме непоправимого, смертельного вреда чистому искусству и, прежде всего, творчеству самих проповедников» [3, с. 76]. Поэт выступает за усвоение русской культурой западной модели отношения к искусству как самоценному феномену. Л. Лунц тоже отстаивает мысль о необходимости отказа национальной литературы от следования учительской традиции и предлагает взамен установку на создание занимательных произведений с увлекательной фабулой и хитроумной интригой, считая такой ориентир особенностью творчества западноевропейских писателей. Критикует прагматический взгляд на искусство и Н. Ульянов, рассматривая идеологию утилитаризма, породившую множество «фанатических последователей» [7, с. 282] в России, как главную угрозу для отечественной словесности. Писатель выражает апокалипсический взгляд на будущее советской литературы, утверждая, что она «даже в случае отмены стеснений» [8, с. 15] в СССР не сможет развиваться из-за длительного опыта идеологизации искусства.

Многие адепты чистого искусства подчеркивают приверженность прагматической установке ключевых фигур русской литературы. В контексте рассуждений о возникновении у большого художника утилитарного отношения к художественному творчеству под влиянием духовно-нравственных исканий чаще всего упоминаются Н. Гоголь и Л. Толстой, а когда речь идет о политизации искусства – В. Маяковский. Так, А. Фет, которого долгие годы связывала дружба с автором «Анны Карениной» и дружеская переписка с его женой, признается в «безграничном изумлении перед могуществом таланта» писателя [9, с. 338], посвящает ему восторженные стихотворения, но жалеет, что писатель «зашел в терния каких-то полезных нравоучений» [9, с. 338]. Н. Минский воспринимает Н. Гоголя и Л. Толстого как олицетворение чужеродной ему модели творчества, в основе которой – культ разума, морализаторство, рассудочность и ориентир на пользу. Негативно оценивая роман «Воскресение», поэт утверждает, что своим произведением Л. Толстой «заставляет всю Россию, вместе с самим героем романа, глотать горькое, противное и как будто бы целебное питье рассудочно-морального подвига» [5]. Подобно Н. Минскому, критикуют прагматический подход к искусству куртуазные маньеристы. Отстаивая мысль о пользе произведений, созданных без какой-либо утилитарной установки, участники содружества уверяют, что их вымышленные персонажи «более поучительны, чем реальный водопровод, хотя бы и сработанный рабами Рима» [4, с. 576]. Отсылка к В. Маяковскому становится для кавалеров

Ордена способом противопоставить идеалы чистого искусства эстетическим установкам поэта-гражданина, готового ради служения общественным интересам наступить «на горло собственной песне».

Распространенными символами прагматического взгляда на художественное творчество у защитников чистого искусства в русской культуре выступают представители революционно-демократической критики 1860-х гг. Часто речь идет о негативных последствиях влияния шестидесятников на эстетические предпочтения современников и последующих поколений. Например, Д. Бурлюк упрекает критиков революционно-демократического лагеря в формировании у публики чуткости исключительно к содержанию произведения, следствием чего оказывается неспособность читателя/зрителя откликаться на новые художественные формы в искусстве: «Мы воспитаны на школе “русских рационалистов” – Писарева, Чернышевского, Добролюбова. ...Это всегда надо помнить, слушая нападки и выступления против нового искусства – против свободы творчества, против невиданных форм» [1, с. 144]. Сходным образом рассуждает Н. Ульянов, который отмечает, что укоренение в обществе эстетических идеалов революционно-демократической критики 1860-х гг. привело к появлению «не только писателей, старательно вытравлявших и заглушавших в себе художника, но и соответствующего читателя, равнодушного к культуре слова, к сделанности литературного произведения и лишенного какого бы то ни было понимания символичности искусства» [8, с. 35]. Преобладание у литераторов второй волны русского зарубежья прагматического взгляда на художественное творчество писатель объясняет их воспитанием. Они, возможно, не читая Д. Писарева, усвоили его учение «через советскую школу, через советское искусствоведение, через самую советскую литературу» [8, с. 34].

Образ идеального художника русские писатели – поборники чистого искусства – также нередко осмысливают, обращаясь к отечественной культуре, находя в ней образцы творческой личности. Чаще всего в такой роли предстает А. Пушкин. Акцентируется внимание на тех особенностях его литературно-эстетических взглядов и художественного мира, которые соответствуют принципам чистого искусства. Так, А. Дружинин размышляет об А. Пушкине как о воплощении истинного творца, которому чужда любая тенденциозность, присуще приятие жизни в многообразных ее проявлениях: «...он любил мир, как влюбленные женщины любят дорогого им человека, с его пороками и слабостями...» [2, с. 310]. В. Шершеневич рассматривает А. Пушкина, видевшего в художественном творчестве самоценный феномен, в качестве родоначальника русского чистого искусства, а символистов и футуристов воспринимает как

продолжателей этой линии в отечественной словесности [10]. Для А. Синявского / А. Терца пушкинский творческий путь воплощает движение к чистоте литературы как обретению состояния абсолютной внутренней свободы художника, которая дает право создавать в том числе произведения идеологизированного характера, к которым автор «Прогулок с Пушкиным» относит пушкинские «кивки и поклоны в пользу отечества, добра, милосердия и т. д.» [6, с. 199]. Акцентируя внимание на универсализме и беспристрастности поэзии А. Пушкина, А. Синявский использует понятие пустоты поэта как незапрограммированности направления творческой деятельности, способности видеть окружающее незашоренным взглядом, внутренней готовности откликнуться на все вокруг. Куртуазные маньеристы, защищая идеалы чистого искусства, тоже опираются на авторитет А. Пушкина по причине неангажированного взгляда поэта на мир и приверженности идее творческой свободы. Кавалеры Ордена утверждают, что в общественном сознании укоренилось искаженное представление о его творчестве, и стремятся к демифологизации пушкинского образа. Лишая его ореола поэта-гражданина, религиозного мыслителя, участники объединения при этом создают собственный миф о легкомысленном и жизнерадостном гении, который пришел в литературу исключительно для того, чтобы «артистическим письмом запечатлеть возвышенное, красивое и благоухающее и чтобы дать облики и профили утонченных существ и прекрасных вещей» [4, с. 554–555].

Таким образом, к числу проявлений национальной специфики осмысления чистого искусства русскими писателями относятся констатация и критика укорененности в отечественной литературе проповедническо-учительской традиции; критика переориентации Н. Гоголя и Л. Толстого с собственно художественных поисков на духовно-нравственные искания; оценка представителей революционно-демократической критики 1860-х гг. и В. Маяковского как выразителей прагматического взгляда на художественное творчество; восприятие А. Пушкина как символа «искусства для искусства». Перечисленное является распространенным направлением мысли многих, но далеко не всех сторонников чистого искусства в русской литературе в силу творческой уникальности каждого истинного художника.

Список использованной литературы

1. Бурлюк, Д. Д. Фрагменты из воспоминаний футуриста. Письма. Стихотворения / Д. Д. Бурлюк. – СПб. : Пушкин. фонд, 1994. – 381 с.
2. Дружинин, А. В. Прекрасное и вечное / А. В. Дружинин. – М. : Современник, 1988. – 543 с.

3. Кобылинский, Л. Л. Неизданное и несобранное / Л. Л. Кобылинский (Эллис). – Томск : Водолей, 2000. – 480 с.
4. Литературные манифесты от символизма до наших дней / сост. и предисл. С. Б. Джимбинова. – М. : XXI век – Согласие, 2000. – 608 с.
5. Минский, Н. М. Заветы Пушкина / Н. М. Минский // Lib.ru : Библиотека Максима Мошкова. – http://az.lib.ru/m/minskij_n_m/text_1899_zavety_pushkina.shtml. (дата звaрoту: 15.03.2025).
6. Терц, А. Прогулки с Пушкиным / А. Терц. – Париж : Синтаксис, 1989. – 207 с.
7. Ульянов, Н. И. Внуки Лескова / Н. И. Ульянов // Критика русского зарубежья : в 2 ч. – М. : АСТ : Олимп, 2002. – Ч. 2. – С. 279–298.
8. Ульянов, Н. И. Скрипты / Н. И. Ульянов. – Ann Arbor : Эрмитаж, 1981. – 226 с.
9. Фет, А. А. Сочинения : в 2 т. / А. А. Фет. – М. : Худож. лит., 1982. – Т. 2 : Проза: рассказы, критические статьи, письма. – 461 с.
10. Шершеневич, В. Г. Футуризм без маски: компилятивная интродукция / В. Г. Шершеневич. – М. : Искусство, 1913. – 105 с.

Да зместу

С. А. ДОНЦОВА

Минск, Институт истории Национальной академии наук Беларуси

ИСТОРИЯ АРХЕОЛОГИЧЕСКОГО ИЗУЧЕНИЯ Г. КАМЕНЦА ПО АРХИВНЫМ МАТЕРИАЛАМ

Впервые Каменец упоминается в 1276 г. в Ипатьевской летописи в связи с приказом галицко-волынского князя Владимира Васильковича построить город на р. Лесной, чтобы укрепить северные границы своего княжества. Приказ был отдан зодчему Алексе, который отметил, каменистость выбранной под строительство территории. С этой местной особенностью связывают происхождение названия города.

За время своего существования г. Каменец побывал в составе разных государственных образований. С 1366 г. Каменец находился в составе Великого княжества Литовского, являясь центром Земли Каменецкой. Своего расцвета город достиг в период с конца XIV в. до XVII в. С 1413 г. город являлся центром повета в Трокомском воеводстве. В 1569 г. Каменец-Литовск давал общегодовой доход от монополии на водку и мыт (пошлины) в королевскую казну 230 коп грошей, как и Гродно, что красноречиво свидетельствует о значимом экономическом положении города в этот период. Однако экономическое положение города пошатнули масштабные войны с Московским государством и Швецией. В результате московско-польской войны середины XVII в. Каменцу был нанесен огромный ущерб. Были попытки вернуть городу прежнее социально-экономическое положение, но ситуацию усугубили эпидемии, голод и пожары. В 1795 г., в результате разделов Речи Посполитой, г. Каменец

и окольные земли перешли во владения Российской империи. До революции город входил в Брестский уезд Гродненской губернии. В период с 1795 по 1940 г. город имел официальное название Каменец-Литовский для отличия от украинского Каменца-Подольского.

Неудивительно, что, имея давнюю и насыщенную историю, Каменец стал вызывать интерес не только у историков, краеведов, историков архитектуры, но и у археологов. Можно выделить следующие этапы археологического исследования г. Каменца:

1. Конец XIX в. – этнографично-краеведческое изучение г. Каменца. В этот период исследователи-краеведы собирали информацию, представленную в письменных источниках, с целью доказать значимость памятника монументальной архитектуры Каменецкой башни и привлечь внимание властей к его охране и реконструкции. Среди исследователей можно отдельно выделить Л. С. Паевского [3, с. 231–245] и В. Балабушевича [1, с. 216]. Благодаря их публикациям в начале XX в. будут приняты меры по консервации и сохранению памятника культуры – Каменецкой башни.

2. Начало XX в. – проведение ограниченных исследований с целью консервации и реставрации Каменецкой башни. Среди исследователей особую роль занимает В. В. Суслов, возглавивший работы по изучению и сохранению этого уникального архитектурного сооружения.

3. 1961 гг. – проведение первых разведочных работ известным специалистом в архитектурно-археологических исследованиях П. А. Рапопортом, направленных на установление местонахождения городища древнего Каменца. Для этого этапа характерны весьма скромные результаты двух шурфов, которые установили лишь наличие переотложенных пластов с северо-западной и юго-западной сторон башни.

4. 1990-е – начало 2000-х гг. – исследования этого периода позволили определить точную топографию древнего Каменца, изучить погребальный обряд первых обитателей замка. Начиная с 1997 г. изучение древнего города стало систематическим. Была сформирована Западно-Полесская археологическая группа в составе научного сотрудника Института истории НАНБ О. В. Иова и аспиранта А. А. Башкова.

В июне 1991 г. на территории исторической части города проводились раскопки под руководством Д. Ю. Марухиной [7, л. 3]. Целью раскопок являлось обнаружение культурного слоя, определение границ его залегания. Всего было заложено 4 шурфа. В трех из них археологи наткнулись на перекопы (шурф 1–3). В шурфе 4 были обнаружены культурные пласты XVII–XVIII вв., собрано 247 фрагментов керамики, а также фрагментов кожаной обуви XVII в. Таким образом, археологам удалось установить зону нетронутого слоя XVII–XVIII вв., что было представлено в виде плана-схемы охранной зоны культурного слоя [7, л. 40].

В ноябре 1997 г. на территории двора ГУО «Средняя школа № 1 г. Каменца» под руководством О. В. Иова проводилась шурфовка, целью которой был поиск культурного слоя с юго-западной стороны от башни. Шурф попал на место старого рва, который был уничтожен во время реконструкции Каменецкой башни в 1903 г. К сожалению, дойти до материка не позволили природные условия и шурф был засыпан [4, л. 13]. Среди находок 1997 г. большинство были изделия из керамики (лепной и гончарной). Также были обнаружены железный гвоздь и монета Николая II. Коллекция индивидуальных и массовых находок была передана в фонды Брестского областного краеведческого музея и насчитывала 19 предметов [4, л. 18].

В период с 1997 г. по 2003 г. археологическое изучение города проводилось на регулярной основе. В «Отчете за 2001 год об археологическом изучении Каменецкого района Брестской области» А. А. Башков описывает свое археологическое исследование урочища «монастырь», длившееся на протяжении 1998–2003 гг. В 2001 г. было изучено восемь погребений. Из них предположительно: 1 – мужское, 1 – женское, 2 – детских, 1 – девочки-подростка, 3 – принадлежность невозможно было определить по останкам [2, л. 5–6]. Все захоронения были ориентированы на запад и сделаны по христианскому обряду. Датировать данные захоронения, согласно индивидуальным находкам (фрагменты бронзового пояса, оселок, фрагмент ножа, пуговица, гвоздь, пряслице, горшок, втулка), можно XIV в. Однако в отчете отмечается, что могильник не единовременный и имел большую площадь.

В июле 2002 г. продолжались совместные раскопки под руководством О. В. Иова и А. А. Башкова. Было заложено два шурфа: шурф 15 и шурф 16 [5, л. 3]. Исследование проводилось по инициативе Брестского областного краеведческого музея с целью получения новых археологических материалов. В ходе исследования из шурфа 15 в коллекцию было отобрано 104 фрагмента керамики, 9 фрагментов изразцов и 16 костей животных. Из шурфа 16 в коллекцию отобрали 54 фрагмента керамики, 1 фрагмент изразца, 3 кости животных [5, л. 4–5].

А. Разлуцкой было проведено определение костей, в результате чего были выявлены останки семи видов животных (трех домашних, четырех диких, одной птицы). Благодаря данному исследованию удалось установить, какие животные играли основную роль в рационе питания местного населения [5, л. 7].

Среди индивидуальных находок этого сезона, следует отдельно отметить находку медного щиткового перстня с плоским ромбовидным щитком, который сохранился полностью. В отчете отмечается, что подобные перстни встречались в Новгороде и датировались серединой XIII в., но на территории Беларуси это единичная находка.

В своем отчете «Об археологических раскопках в г. Каменец и разведках в Березовском районе Брестской области в 2003 г.», О. В. Иов описывает находку оборонительного рва первоначального городища последней четверти XIII в. [6, л. 3]. В заложенном раскопе было выявлено 2249 фрагментов гончарной керамики, 238 фрагментов изразцов, 265 кости животных. Из них в коллекцию для Брестского областного краеведческого музея было отобрано 473 фрагментов керамики, 137 фрагментов изразцов, 189 костей животных, фаянс, 16 фрагментов стеклянных изделий, фарфор и половая плитка [6, л. 4].

В своем отчете О. В. Иов подробно описывает обнаруженный коробчатый терракотовый портретный изразец, который удалось реконструировать по найденным фрагментам. На данном изразце представлено барельефное поясное изображение юноши в богатой одежде «итальянского стиля». Подобные изразцы характерны для середины XVI в. Среди других обломков терракотовых изразцов, автор отдельно выделяет экземпляры с геральдическим орнаментом в виде двуглавого орла под короной и изразец с геометрическим орнаментом в виде «перечеркнутых квадратов» [6, л. 6].

В заключение отметим следующее. Полевые отчёты являются уникальными источниками по истории археологического изучения летописного города Каменца. Они содержат необходимый набор фактов об этапах и методических особенностях проведения полевых работ. Кроме того, они дают точное представление о результативности проведённых исследований. Анализ представленной документации позволяет проследить закономерный рост качества технической подготовки полевой документации. Отмечается повышение качества выполнения рисунков и планов. В следствие технической эволюции фотодела кардинально меняется качество фотофиксации материала и этапов самих раскопок. Всё больше внимание уделяется статистическому анализу массового материала. Совершенствуется методика проведения раскопок с использованием металлодетектора. В научных отчётах указываются перспективные места будущих исследований и высказываются замечания по актуальным вопросам интерпретации полученного материала. Таким образом, имея за плечами значительный задел археологического изучения, Каменец остается наиболее перспективным для дальнейшего изучения летописным городом Брестчины.

Список использованной литературы:

1. Балабушевич, В. Каменецкий столб / В. Балабушевич // Литовские епархиальные ведомости. – 1881. – 21 июня. – С. 216.
2. Башков, А. А. Отчет за 2001 год об археологических исследованиях в Каменецком районе Брестской области / ЦНА НАН Беларуси. – ФАНД. Оп. 1. Арх. № 2034. 7 с., 2 с. колл. оп., 18 с. ил.

3. Виленский календарь на 1896 год: тринадцатый год издания. – Вильна : Тип. Св.-Дух. Прав. Братства, 1895. – 298 с.

4. Іоў, А. В. Справаздача за 1997 г. аб археалагічных раскопках у Брэсцкай вобласці / ЦНА НАН Беларусі. – ФАНД. Воп. 1. Арх. № 1666. 14 с., 5 с. кал. воп., 1 с. сп. іл., 17 рыс., 4 фота, 1 с. закл., 1 с. акт.

5. Іов, О. В. Отчет об археологических исследованиях в гг. Пинск, Каменец и Петриковском районе Беларуси в 2002 году / ЦНА НАН Беларусі. – ФАНД. Оп. 1. Арх. № 2051. 11 с., 2 с. колл. оп., 1 с. сп. ил., 23 с. ил.

6. Іов, О. В. Отчет об археологических раскопках в г. Каменец и разведках в Березовском районе Брестской области в 2003 году / ЦНА НАН Беларусі. – ФАНД. Оп. 1. Арх. № 2115. 11 с., 3 с. колл. оп., 1 с. сп. ил., 24 с. ил.

7. Марухіна, Д. Ю. Справаздача пра археалагічныя раскопкі на тэрыторыі горада ў чэрвені 1991 г. / ЦНА НАН Беларусі. – ФАНД. Воп. 1. Арх. № 1364. 12 с., 3 с. кал. воп., 1 с. сп. фота, 23 фота, 9 л. граф. мал.

Да зместу

Л. І. ЕРМАКОВІЧ

Баранавічы, Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт

САЦЫЯЛІСТЫЧНЫЯ ПЕРАЎТВАРЭННІ Ў ПРАМЫСЛОВАСЦІ ГОРАДА БАРАНАВІЧЫ Ў ПЕРАДВАЕННЫ ПЕРЫЯД (1939–1941)

17 верасня 1939 г. Чырвоная Армія пачала свой паход у Заходнюю Беларусь, якая знаходзілася пад уладай Польшчы, і ў гэты ж дзень увайшла ў г. Баранавічы. Першыя крокі новых бальшавіцкіх улад былі накіраваны на дэмантаж польскіх уладных структур. Адначасова пачаліся пераўтварэнні ўсіх сфер жыцця на новай, сацыялістычнай аснове. Важнай часткай гэтых пераўтварэнняў сталі кардынальныя змены ў галіне прамысловасці. Паколькі паводле камуністычнай ідэалогіі галоўнай крыніцай сацыяльнай няроўнасці і эксплуатацыі рабочых з’яўляецца прыватная ўласнасць на сродкі вытворчасці, то адразу новыя ўлады распачалі нацыяналізацыю прамысловых прадпрыемстваў горада. Найбольш буйнымі прыватнымі прадпрыемствамі былі “Крэс-экспарт” па вырабе мясных кансерваў з трыма сотнямі рабочых, мясакамбінат, два механічныя лесапільныя заводы, тры млыны, цэглавы і піваварны заводы, фабрыка грыбных кансерваў. Таксама мелася шмат невялікіх саматужных прадпрыемстваў па вырабе разнастайных тавараў, выкананні работ і аказанні паслуг гарадскому і вясковому насельніцтву [1, арк. 36]. Пераважна іх уласнікамі з’яўляліся палякі і яўрэі.

Ужо ў лістападзе 1939 г., літаральна за два месяцы, праграма нацыяналізацыі прадпрыемстваў у г. Баранавічы была поўнасьцю выканана. Было нацыяналізавана 31 прадпрыемства. Афіцыйна было заяўлена, што на нацыяналізаваных прадпрыемствах “замест былых капіталістаў і эксплуатацятараў пастаўлены рабочыя, праявіўшыя сябе ў грамадскім жыцці горада і ўезда” [2, арк. 22]. Гэта былі тыя рабочыя, якія шчыра падтрымлівалі савецкую ўладу, звязвалі з ёю свае надзеі на лепшую будучыню. Пераважна яны з’яўляліся сябрамі бальшавіцкай партыі, але былі і беспартыйныя, якіх за іх адданасць новай уладзе партыйна-савецкае кіраўніцтва называла “непартыйнымі камуністамі”.

Аднак сярод кіраўнікоў нацыяналізаваных прадпрыемстваў большасць складалі перадавыя рабочыя і спецыялісты, якія былі прысланыя з СССР і БССР і якіх мясцовае насельніцтва называла “ўсходнікамі”. Адначасова прысланыя ў Заходнюю Беларусь на розныя пасады спецыялісты называлі мясцовае насельніцтва “заходнікамі”.

Былыя ўладальнікі прадпрыемстваў і іх кіруючы склад звальняліся або па-ранейшаму працягвалі працаваць на розных пасадах на гэтых жа прадпрыемствах, якія ім ужо не належалі. Аднак хутка іх аб’явілі класава чужымі элементамі. Быў заведзены спіс “засмечанасці” (афіцыйны тэрмін. – *Л. Е.*) прамысловых і савецка-гандлёвых прадпрыемстваў класава чужымі элементамі, які быў складзены падчас правядзення пашпартызацыі насельніцтва г. Баранавічы. Усе класава чужыя элементы падпалі пад чатыры хвалі дэпартацыі, якія адбыліся ў перадваенны перыяд па ўсёй Заходняй Беларусі. Яны былі прымусова вывезены ва ўсходнія раёны СССР, і лёс большасці з іх да сённяшняга часу невядомы. Вядома адно: іх лёс быў трагічны.

Большасць жыхароў г. Баранавічы да палітыкі новых улад або паставіліся прыхільна, або занялі пазіцыю чакання. З прыходам новай улады насельніцтва звязвала свае надзеі на паляпшэнне сацыяльнага і матэрыяльнага становішча, якое пры ранейшай польскай уладзе не выглядала зайздросным. Працоўныя, дзякуючы савецкай уладзе, сталі гаспадарамі свайго лёсу і верылі, што выключна ад іх працы будзе залежаць іх дабрабыт.

Аднак з цягам часу эканамічная сітуацыя і матэрыяльнае становішча насельніцтва пачалі пагаршацца. Прычыны такога ходу падзей былі розныя. Па-першае, нацыяналізацыя прадпрыемстваў і адхіленне ад кіравання імі былых уладальнікаў і спецыялістаў адмоўна адбіліся на эфектыўнасці прамысловай вытворчасці, прывялі да зніжэння прадукцыйнасці працы і якасці вырабляемай прадукцыі, а новыя кіруючыя кадры не вызначаліся высокім узроўнем кіравання вытворчасцю.

Да таго ж яны не мелі вялікай матывацыі да плённай працы, бо не з'яўляліся ўладальнікамі прадпрыемстваў, а толькі выконвалі функцыю кіравання імі.

Па-другое, па сутнасці, не выкарыстоўваліся матэрыяльныя стымулы працы рабочых і служачых прадпрыемстваў. Прадпрыемствам зверху даводзіліся вялікія планы вытворчасці, павышаліся нормы выпрацоўкі, заработная плата была нізкая, перавышэнне планавых заданняў звычайна не стымулявалася. Рабочыя і ўсе працоўныя прыцягваліся да працоўных вахт у гонар розных падзей: у імя сталінскай канстытуцыі, выбараў у Вярхоўны Савет СССР і БССР, чарговай гадавіны Кастрычніцкай рэвалюцыі.

Рабочыя прыцягваліся да падпіскі займа трэцяй пяцігодкі. На гэта яны ахвяравалі свой месячны заробак, які складаў прыкладна 150 рублёў, што ўспрымалася як сведчанне адказнасці, палітычнай свядомасці і патрыятызму працоўных. Вось што пра гэта паведамляў сакратар Баранавіцкага гаркама партыі Дзенісевіч у Цэнтральны камітэт Камуністычнай партыі бальшавікоў Беларусі: “Во всех предприятиях и учреждениях города звучали одни и те же слова приветствия и одобрения Правительству о выпуске нового займа... Везде и всюду каждый товарищ подходил к подписному листу и подписывался на сумму месячного оклада и больше” [3, арк. 43].

Надзеі часткі насельніцтва г. Баранавічы на паляпшэнне свайго становішча не спраўдзіліся, што стала прычынай расчаравання, якое ўвасобілася ў шматлікіх крытычных выказваннях у адрас улад горада [4, арк. 3, 4; 5, арк. 83].

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Дзяржаўны архіў Брэсцкай вобласці (ДАБВ). – Ф. 1690-П. Воп. 1. Спр. 6.
2. ДАБВ. – Ф. 7580-П. Воп. 1. Спр. 5.
3. ДАБВ. – Ф. 1690-П. Воп. 1. Спр. 26.
4. ДАБВ. – Ф. 7580-П. Воп. 1. Спр. 7.
5. ДАБВ. – Ф. 1690-П. Воп. 1. Спр. 29.

Да зместу

Е. А. ЗУЕВА

Барановичи, Барановичский государственный университет

ГРАММАТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА СУФФИКСАЛЬНЫХ УНИВЕРБОВ В РУССКОМ И БЕЛОРУССКОМ ЯЗЫКАХ

При исследовании процесса универбации ставится «вопрос о родовом соответствии между исходными и результативными единицами» [1, с. 119], т. е. роде самого универба и роде существительного, входящего в универбант (адъективно-субстантивное словосочетание).

По вопросу родового соответствия в процессе универбации в научной литературе существует так называемое «**правило М. Докулила**», который считает, что «можно говорить об универбации лишь в тех случаях, когда основное наименование перенимает грамматический род опорного компонента базового наименования. Отсутствие же родовой преемственности в соотношении исходной и результативной единиц как будто лишает последнюю статуса универбации» [2, с. 116–117]. Е. Н. Сидоренко отмечает, что «правило родового соответствия между исходными и результативными универбационными единицами действительно лишь в отношении некоторого набора универбов» [1, с. 119].

Анализ языкового материала показал, что в морфологическом плане между существительными, входящими в универбант, и суффиксальными универбами в сопоставляемых языках выявляют разные типы отношений.

I. Полного соответствия, когда в русском и белорусском языках универб совпадает в роде с существительным, входящим в универбант: 1) $N_f \leftarrow [N_f]$: рус. *мазанка_f* $\leftarrow$ *мазаная хата_f* (МАС, т. 2, с. 215) = бел. *мазанка_f* $\leftarrow$ *мазаная хата_f* (ТСБМ, т. 3, с. 84) (далее первым будет подаваться пример из русского языка), *токаря_f* $\leftarrow$ *токаря мастерская_f* (МАС, т. 4, с. 373) = *такаря_f* $\leftarrow$ *такаря майстэрня_f* (ТСБМ, т. 5 (1), с. 462); 2) $N_m \leftarrow [N_m]$: *кубик_m* $\leftarrow$ 2 *кубический сантиметр_m* (МАС, т. 2, с. 144) = *кубік_m* $\leftarrow$ 2 *кубічны сантыметр_m* (ТСБМ, т. 2, с. 748), *сыпняк_m* $\leftarrow$ *сыпной тиф_m* (МАС, т. 4, с. 326) = *сыпняк_m* $\leftarrow$ *сыпны тыф_m* (ТСБМ, т. 5 (1), с. 433); 3) $N_{pl} \leftarrow [N_{pl}]$: *чесанки_{pl}* $\leftarrow$ *чесаные валенки_{pl}* (НСРЯ, т. 2, с. 986) = *чэсанкі_{pl}* $\leftarrow$ ($\sim$ *чэсаныя валёнкi_{pl}*) (ТСБМ, т. 5 (2), с. 338).

II. Неполного соответствия, когда в сопоставляемых языках совпадают в роде или числе универбы и существительные, входящие в универбант, но существительные универбантов имеют другой род или число, чем универбы: 1) $N_m \leftarrow [N_f]$: *большак_m* $\leftarrow$ 1 *большая дорога_f* (МАС, т. 1, с. 106) = *бальшак_m* $\leftarrow$ *большая дарога_f* (ТСБМ, т. 1, с. 335), *железняк_m* $\leftarrow$ *железная руда_f* (МАС, т. 1, с. 476) = *жалязняк¹_m* $\leftarrow$ *жалежная*

руда_f (ТСБМ, т. 2, с. 250); 2) $N_f \leftarrow [N_m, n]$: *родилка_f* $\leftarrow$ *родильный дом_m, отделение_n* (НБТС, с. 1126) = *радзілка_f* $\leftarrow$ *радзільны дом_m, аддзяленне_n* (ТСБМ, т. 4, с. 554); 3) $N_f \leftarrow [N_{pl}]$: *валерианка / валерьянка_f* $\leftarrow$ *валерьяновые капли_{pl}* (МАС, т. 1, с. 135) = *валяр'янка_f* $\leftarrow$ *валяр'яनावыя каплі_{pl}* (ТСБМ, т. 1, с. 460); 4) $N_m \leftarrow [N_n]$: *однотомник_m* $\leftarrow$ *однотомное издание_n* (МАС, т. 2, с. 596) = *аднатомнік_m* $\leftarrow$ *аднатомнае выданне_n* (ТСБМ, т. 1, с. 160); 5) $N_{pl} \leftarrow [N_m]$: *поминки_{pl}* $\leftarrow$ *поминальный обед_m* (МАС, т. 3, с. 283) = *памінкі_{pl}* $\leftarrow$ ($\sim$ *памінальны абед_m*) (ТСБМ, т. 3, с. 652).

III. **Различия**, когда в русском и белорусском языках или в одном из языков наблюдаются грамматические несоответствия между родом универбов и родом существительных, входящих в универбант: 1) рус. $N_f \leftarrow [N_f] \neq$ бел. $N_f \leftarrow [N_n]$: *сборня_f* $\leftarrow$ *сборная изба_f* (МАС, т. 4, с. 35) $\neq$ *зборня_f* $\leftarrow$ 2 ($\sim$ *зборнае памяшканне_n*) (ТСБМ, т. 2, с. 432); 2) рус. $N_f \leftarrow [N_n] \neq$ бел. $N_f \leftarrow [N_f]$: *одностволка_f* $\leftarrow$ *одноствольное ружье_n* (МАС, т. 2, с. 596) $\neq$ *аднастволка_f* $\leftarrow$ *аднаствольная стрэльба_f* (ТСБМ, т. 1, с. 160); 3) рус. $N_f \leftarrow [N_f] \neq$ бел. $N_f \leftarrow [N_{pl}]$: *овсянка_f*¹ $\leftarrow$ *овсяная крупа_f* (МАС, т. 2, с. 583) $\neq$ *аўсянка_f*¹ $\leftarrow$ *аўсяныя крупы_{pl}* (ТСБМ, т. 1, с. 301); 4) рус. $N_m \leftarrow [N_f] \neq$ бел. $N_m \leftarrow [N_n]$: *эластик_m* $\leftarrow$ 2 *эластичная ткань_f* (НБТС, с. 1518) $\neq$ *эластык_m* $\leftarrow$ *эластычнае валакно_n* (ТСБМ, т. 5 (2), с. 455); 5) рус. $N_m \leftarrow [N_f] \neq$ бел. $N_m \leftarrow [N_m]$: *черновик_m* $\leftarrow$ *черновая рукопись_f* (МАС, т. 4, с. 666) $\neq$ *чаранавік_m* $\leftarrow$ *чарнавы рукапіс_m* (ТСБМ, т. 5 (2), с. 298); 6) рус. $N_m \leftarrow [N_m, n] \neq$ бел. $N_m \leftarrow [N_{pl}]$: *ягодник_m* $\leftarrow$ 2 *ягодное растение_n, куст_m* (НСРЯ, т. 2, с. 1075) $\neq$ *ягаднік_m* $\leftarrow$ 3 *ягадных кусты_{pl}, расліны_{pl}* (ТСБМ, т. 5 (2), с. 489); 7) рус. $N_{pl} \leftarrow [N_m] \neq$ бел. $N_{pl} \leftarrow [N_{pl}]$: *выгребки_{pl}* $\leftarrow$ ($\sim$ *выгребенный мусор_m*) (НСРЯ, т. 1, с. 249) $\neq$ *выграбкі_{pl}* $\leftarrow$ *выграбенныя рэшткі_{pl}* (ТСБМ, т. 1, с. 530).

Грамматические несоответствия самих суффиксальных универбов в русском и белорусском языках единичны: 1) рус. $N_f \neq$ бел. N_m : *легковушка_f* $\leftarrow$ *легковой автомобиль_m* (МАС, т. 2, с. 169) $\neq$ *легкавік_m* $\leftarrow$ *легкавы аўтамабіль_m* (ТСБМ, т. 3, с. 30), *самоделка_f* $\leftarrow$ *самodelьная вещь_f, предмет_m* (МАС, т. 4, с. 17) $\neq$ *самаробак_m* $\leftarrow$ *самаробная рэч_f* (ТСБЛМ, с. 730); 2) рус. $N_m \neq$ бел. N_f : *ситник_m*¹ $\leftarrow$ *ситный хлеб_m* (НБТС, с. 1190) $\neq$ *сітніца_f* $\leftarrow$ *сітны хлеб_m* (ТСБМ, т. 5 (1), с. 144) и др.

По грамматическому признаку N-univerb (suf) относятся к женскому (рус. 894; бел. 735) или мужскому роду (рус. 328; бел. 300), в обоих языках преобладают дериваты женского рода, что связано с продуктивностью универбаторов *-к(а)* – *-к(а)*. Встречаются суффиксальные универбы, употребляющиеся в форме множественного числа (рус. 29; бел. 24) (рисунок).

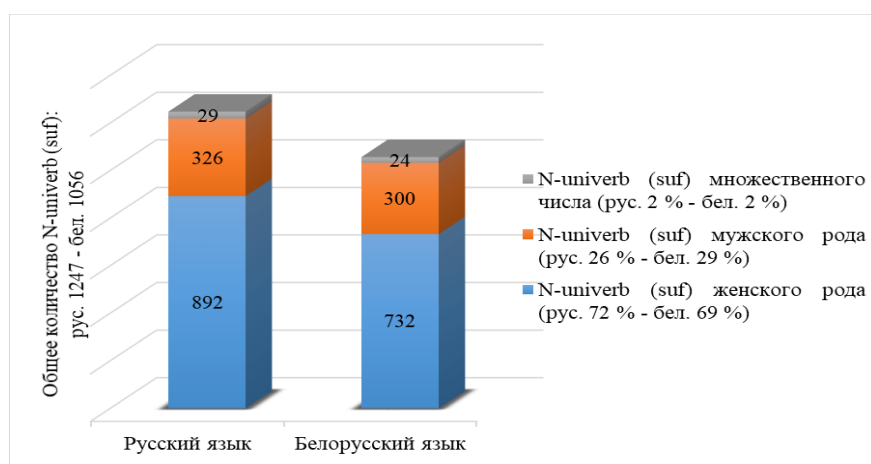

Рисунок – Распределение суффиксальных универбов по грамматическим признакам рода и числа в русском и белорусском языках

Таким образом, анализ грамматической характеристики суффиксальных универбов в русском и белорусском языках позволил выделить три типа соотношений (полного соответствия, неполного соответствия, различия) относительно совпадения в роде и числе универбов и существительных, входящих в универбанты; единичны грамматические несоответствия самих суффиксальных универбов в русском и белорусском языках, что свидетельствует как о близкородственном характере универбации в двух языках, так и о специфике данного процесса в русском и белорусском языках.

Список сокращений и условных обозначений

МАС – Словарь русского языка : в 4 т. / под ред. А. П. Евгеньевой. – М. : Рус. яз., 1985–1988. – 4 т., **НБТС** – Новейший большой толковый словарь русского языка / под ред. С. А. Кузнецова. – СПб. : Норинт ; М. : Рипол классик, 2008. – 1534 с., **НСРЯ** – Ефремова, Т. Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный : в 2 т. / Т. Ф. Ефремова. – М. : Рус. яз., 2000. – 2 т., **ТСБЛМ** – Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. І. Л. Капылова. – Мн. : Бел. Энцыкл., 2016. – 968 с., **ТСБМ** – Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / пад агул. рэд. К. К. Атраховіча (К. Крапівы). – Мн. : Бел. савец. энцыкл., 1977–1984. – 5 т.; **Nf, m, pl** – универб(женского, мужского родов, множественного числа), **[Nm, f, n, pl]** – существительное(мужского, женского, среднего родов, множественного числа), входящее в состав универбанта, **N ← 1 ...** – полисемия, **N¹** – омонимия, **~** – универбант потенциальный (адъективно-субстантивное словосочетание, соотносящееся по смыслу с дефиницией универба в словарях), **=** – тождество, **≠** – различие.

Список использованной литературы

1. Сидоренко, Е. Н. К вопросу о мотивационной базе универбов (на материале словацкого и украинского языков) / Е. Н. Сидоренко // Проблемы развития и функционирования современных славянских литературных языков : сб. ст. / Рос. акад. наук, Ин-т славяноведения и балканистики ; редкол.: Л. Н. Смирнов, Ю. Е. Стемковская. – М. : Ин-т славяноведения и балканистики РАН, 1993. – С. 110–124.
2. Dokulil, M. Tvoření slov v češtině I. Teorie odvozování slov / M. Dokulil. – Praha : Nakl. českosl. akad. věd, 1962. – 264 s.

Да зместу

В. М. КАВАЛЬЧУК

Брэст, Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна

ІДЭЙНА-ЭСТЭТЫЧНАЯ ТЭАЛАГІЗАЦЫЯ ЧАЛАВЕКА І ГРАМАДСТВА Ў ТВОРЧАСЦІ ЗЬНІЧА (А. БЕМБЕЛЯ)

Алег Бембель – незвычайная асоба ў беларускай літаратуры, таму што ў адным чалавеку рэдка спалучаюцца настолькі розныя зацікаўленні і таленты. Паступленне на энергетычны факультэт, завяршэнне адукацыі ў кансерваторыі, выкладанне музыкі, навуковая дзейнасць у рэчышчы даследавання нацыяспецыфічнасці мастацкага слова, літаратурная творчасць, а потым пострыг у манахі – хапіла б не на адно жыццё. Аднак літаратар, што абраў псеўданім Зьніч, многім запомніўся менавіта як асоба надзвычай глыбокіх духоўных пошукаў, а разам з тым пошукаў шляху развіцця ці захавання культуры, мовы, Боскай сутнасці ў чалавеку.

Дынамізм, памкненні да лепшага, да шліфоўкі сябе і сваіх учынкаў, магчыма, уплываюць і на перапрацоўку твораў А. Бембеля, якія часам існуюць у варыянтах. Такое меркаванне можна выказаць толькі як версію, але нягледзячы на тое, што да смелых думак Зьніча афіцыйныя ўлады нярэдка ставіліся непрыхільна, паэт імкнецца не да рэтушавання вершаў на карысць паслаблення іх выкрывальнай сутнасці, а да выражэння сваіх светапоглядных і маральных пастулатаў. Гэта добра бачна на прыкладзе часткі верша “Рэха малітвы”, выдадзенага ў аднайменным зборніку 1988 г., і цыкла “Спадчына”, выдадзенага ў зборніку “Саната Ростані” ў тым жа годзе. У прадмове да першага выдання пазначана, што частка надрукаваных вершаў выдавалася і раней, у 1982 г. Менавіта гэты год пазначаны і ў канцы нізкі вершаў пад назвай “Спадчына”. Такім чынам, адрозненні версій абумоўлены не доўгім пошукам і зменамі на працягу гадоў, а хутчэй рухавасцю аўтарскай свядомасці, якая не ведае спакою і ўвесь час знаходзіцца ў пошуку. У першым варыянце радкі, пра якія ідзе гаворка, дадзены пасля іншых, аддзелены графічна і аформлены т. зв. “лесвічкай”, якая, як прынята лічыць, падкрэслівае парывістасць, дынамізм, магчымыя ваганні. У другім варыянце чатырохрадкоўе ідзе першым і мае выгляд не раздроблены, што можа адлюстроўваць большую згушчанасць адчування, цэльнасць, упэўненасць у сцверджанні, “даспеласць” меркаванняў. Але ў абодвух выпадках страфа “разрываецца” шматкроп’ямі, што дадаюць напружання фармулёўкам, якія быццам прарываюцца вонкі з самага нутра чалавека “кавалкамі”, асобнымі фразамі, словамі. Усяго незалежна ад падзелу на радкі можна ўбачыць тры часткі верша, кожная з якіх аддзелена ад іншых шматкроп’ямі. Такая фрагментацыя мастацкага выказвання надае большую ідэйна-эстэтычную

значнасць, філасофскую заглыбленасць кожнай частцы, тым больш што верш пачынаецца і заканчваецца таксама шматкроп’ем, быццам гэтыя думкі – гэта і працяг іншага, і пачатак іншага працягу. Падмацоўвае такое адчуванне выкарыстанне аўтарам малых літар на пачатку радкоў: быццам гэта і не пачаткі новых сказаў, а ўсё ідзе і ідзе тое самае выказванне. Аўтар выходзіць у прастору бязмежнасці, вечнасці, агульначалавечых і разам з тым Боскіх праўд, якія не маюць пачатку і канца. Кальцавая кампазіцыя актуалізуецца за кошт адкрытасці сэнсаў і пунктуацыйнага афармлення, якое разам з тым ціклізуе спосаб мыслення лірычнага героя, не персаніфікаванага і не лакалізаванага ў часе.

Аб гэтым гаворыць і сэнс першых слоў страфы: “...вякі плывуць, / а Ён – / раскрыжаваны, // жывы... / ў крыві цячэ / цывікоў іржа... // і род людскі / лянівы / апантаны // нямае сілы / зняць Яго / з крыжа...” [1, с. 10]. З вялікіх літар пішуцца толькі тыя словы, што ўказваюць на Ісуса Хрыста, які не называецца прама, быццам праяўлены не столькі праз імя, колькі праз найвялікшы ўчынак, што можна было зрабіць для чалавецтва – ахвяраванне ўласным жыццём і пакутніцкую смерць дзеля людзей. Раскрыжаванне – цэнтральны вобраз верша. Бог у абліччы Збавіцеля паказваецца ў дэсакралізаваным выглядзе – акрываўленае цела. Разам з тым чалавек тэалагізуецца – ён вырашае, калі зняць “раскрыжаванага” з крыжа і ці здымаць яго ўвогуле, і таму становіцца амаль роўны Богу ці нават вышэйшы за Яго. Сферы *sacrum* і *profanum* настолькі збліжаюцца ў факце раскрыжавання, што могуць нават памяняцца месцамі. Парушаецца звычайны рух часу і нівелюецца прастора. Вякі не ідуць і не бягуць, яны плывуць, які ціхая рака, але ў рэках бываюць і віры з адваротным цячэннем. І ўсё ж актуалізуецца і іншы сэнс: пакуты Ісуса Хрыста працягваюцца, таму што Ён па-за часам. Хрысціянскае веравучэнне сцвярджае, што Ён роўны Богу і ёсць Бог, што быў перад стварэннем свету, Боскі Логас: “На пачатку было Слова, і Слова было ў Бога, і Богам было Слова. Яно было на пачатку ў Бога. Усё праз Яго сталася, і без Яго не сталася нічога з таго, што сталася; у Ім было жыццё, і жыццё было святлом людзей, і святло ў цемры сьвеціць, і цемра не агарнула яго” [Біблія, Яна 1: 1–5]. Аўтар верша згодна з біблейскай канцэпцыяй выяўляе Хрыста, які не падуладны часу, але Ён не толькі заўсёды побач з Богам і Бог, Ён і заўсёды раскрыжаваны. У Ім надзея на лепшае. Па-за межамі часу праз ахвяру Ісуса людзям дадзена збавенне, яно ўжо ёсць. Але ў межах часавай плыні пакуты Хрыста працягваюцца, таму што ідэя Боскай ахвяры прадугледжвае адкупленне грахоў чалавека: пакуль грэх ёсць, неабходна за яго паміраць. Закон роўны для ўсіх: “таму што ўсе зграшылі і пазбаўлены славы Божай, апраўданы ж дарма праз ласку Яго, праз адкупленне, якое ў Ісусе Хрысце” [Біблія, Рымл. 3:23–24];

“Бо плата за грэх – смерць, а дар Божы – жыццё вечнае ў Хрысце Ісусе, Госпадзе нашым” [Біблія, Рымл. 6:23]. А. Бембель разгортвае вобраз раскрыжавання як спосаба тэалагізацыі чалавека і грамадства, якое складаецца з людзей, таму што кожны мае магчымасць прыняцця Боскай ахвяры за свае грахі. Паэт дакладна ведае пра тое, што прычына такога кроку насустрач – любоў Бога да чалавека: “Бо так палюбіў Бог свет, што Сына Свайго Адзінароднага даў, каб кожны, хто верыць у Яго, не памёр, але меў жыццё вечнае” [Біблія, Яна 3: 16]. Але праўда ў тым, што не кожны згодны верыць у наяўнасць такой магчымасці і ўвогуле лічыць свае благія ўчынкі грахамі, не кожны гатовы на высілак прыняць адказнасць і адчуванне віны, каб потым іх аддаць праз пакаянне, мяняючы жыццё і выракаючыся грахоў. Паэт гаворыць, што род людскі “лянівы апантаны” ў першай версіі верша і “нячыстым апантаны” – у другой [1, с. 10, 176]. Складана вырашыць, што горш: не быць у стане пайсці да лепшага па прычыне банальнай ляноты (*profanum* цалкам перамагае *sacrum*) ці па прычыне татальнага адвароту ад Бога (апантанасць нячыстым – не прафанічная з’ява, гэта ўхіл у негатыўны духоўны бок). Веліч Боскай ахвяры адкідваецца людзьмі, быццам яна мала чаго вартая. Так ці інакш сваёй няздольнасцю ці нежаданнем адмовіцца ад дрэннага і звярнуцца да светлага людзі быццам адыходзяць ад прапанаванай Боскай ласкі. Радкі А. Бембеля суадносяцца з біблейскімі радкамі: “Святло прыйшло ў свет, але людзі ўзлюбілі цемру болей за святло, бо ліхімі былі іх учынкi. Бо кожны, хто блага робіць, ненавідзіць святло і не ідзе да святла, каб не асудзілі яго ўчынкі; а кожны, хто чыніць праўду, ідзе да святла, каб выявіліся ўчынкі яго, бо яны ў Богу былі ўчынены” [Біблія, Яна 3: 19–20]. Тэалагізаваны Богам чалавек адмаўляецца ад блізасці да Боскага складніка свайго духоўнага пачатку і тым самым адмаўляецца ад тэалагізацыі і збавення. Лагічным бачыцца, што такі чалавек “не мае сілы” на тое, каб зняць з крыжа Хрыста. Зняцце з крыжа адбывалася пасля таго, як Хрыстос памёр перад уласным уваскрашэннем, забраўшы на Сябе грахі ўсіх людзей. У сваю чаргу верш актуалізуе незавершанасць ахвяравання, таму што Хрыстос “раскрыжаваны, жывы” [1, с. 10]. Аксюмаран можна разумець і як адсылку да вечнасці Логаса, які заўсёды жывы, таму што быў раней і ўваскрос, але можна падумаць і пра працяг пакутніцкага шляху Збавіцеля, якога людзі сваім выбарам далей вымушаюць перажываць катаванне. Дадаткова падкрэсліваюцца падобныя сэнсавыя кампаненты праз канстатацыю: “ў крыві цячэ цвікоў іржа” [1, с. 10]. Каб з’явілася іржа, цвік павінен пабыць нейкі час у вадкасці. У вобразным свеце аўтара злучаецца здольнасць крыві ўтрымліваць жалеза і магчымасць з’яўлення іржы на жалезе з цягам часу. Цвікі, што прабілі рукі і ногі Хрыста, застаюцца там, бо Ён не зняты з крыжа. Чым больш мінае часу, тым больш

іржы з’яўляецца і на іх, але яна не зверху, а “цячэ” ў крыві, прыносячы дадатковыя пакуты. Чытач можа нават уявіць, якім забойчым павінна быць адчуванне кавалкаў аксиду жалеза ў крыватоку. А. Бембель робіць больш зразумелым глыбокія філасофскія ісціны, падключаючы людскія здольнасці да сэнсорных уяўленняў. Аўтар не паказвае ў вершы тых, што здольны звярнуцца да Бога, хоць біблейскія тэксты пра такіх гавораць прама, яго перажыванне выклікаюць менавіта ачарсцвелыя людзі, не здольныя да спачування болю іншага і асэнсавання глыбіні ахвары дзеля іх. Такое расчалавечванне чалавека, супраць якога выступае паэт, – адна з найважнейшых тэм у творчасці Зьніча, таму зразумела, што ён вяртаецца да яе зноў і зноў. Нельга сцвердзіць, што нейкая з версій названага ўрыўка лепшая ці больш правільная, таму што, як нам падаецца, менавіта розныя версіі ў сукупнасці даюць больш паўнаwartаснае разуменне сэнсаў, да выражэння якіх імкнецца А. Бембель.

Разам з тым творчаць паэта не засяроджваецца толькі на рэлігійных вобразах ці духоўным жыцці чалавека, хоць яно і ўспрымаецца як крыніца светапоглядных і маральных пастулатаў. Аўтар звяртаецца таксама да пытанняў захавання ўласнай ідэнтычнасці, якую ён звязвае як з верай, так і з мовай, культурай народа, асэнсаваннем значнасці лёсу Радзімы і ролі Беларусі ў межах сусветнай гісторыі. Выкарыстоўвае А. Бембель і адсылкі да вядомых культурных паняццяў і імёнаў (“Рэха Асветніцтва”, “Кант”, “Аляксандру Адоеўскаму”, “Дастаеўскі” і інш.), да класічных твораў беларускай літаратуры і нашых знакамітых дзеячаў (“Купалу”, “М. Багдановічу”, “Нашчадкам Скарыны, Каліноўскага, Караткевіча” і інш.), што адлюстроўвае яго грунтоўную агульнакультурную адукаванасць і дасведчанасць. Наяўныя таксама эпіграфы з вядомых твораў ці ўказанні на сувязь з пісьменнікамі (як, напрыклад, у вершы “Землякам”, дзе дапісана: “Матыў Буніна”). Але сустракаюцца і не названыя непасрэдна ў тэксце пераклічкі. Паказальным у гэтым сэнсе з’яўляецца верш “Хто гэта крочыць?”, які ўжо сваёй назвай можа нагадаць славутае купалаўскае “А хто там ідзе?”. Радкі класіка кароткія і вядомыя ўсім са школьнай пары. А. Бембель выкарыстоўвае больш складаныя канструкцыі, але і ў яго першая страфа аформлена пачатковым пытаннем і словам-адказам у канцы: “Хто гэта крочыць сыцяжынкай / няходжанай // у мройную квецень культур і духоўнасці? ...Беларусь...” [1, с. 15]. Матывы вандроўніцтва народа, нядолі і пакрыўджанасці, супастаўлення з усім светам і імкнення да лепшага месца паміж іншымі спалучаюцца ў матывы комплекс, які рэалізуе і Зьніч, хоць робіць ён гэта арыгінальна, шмат у чым не падобна да Янкі Купалы. І ўсё ж пераемнасць пакаленняў творцаў робіцца важным дадатковым складнікам сэнсавага напаўнення твора, які ўзмацняе ідэю значнасці ўнёску беларусаў у трывалую з гістарычнага

пункту гледжання культуру. Пазітыўны акцэнт, які класік толькі зрабіў мэтай у апошнім радку свайго верша, А. Бембель пераўтварае ў сцверджанне: “...так, але падчарка сьвецкай гісторыі // прыйдзе яе каралеўнай духоўнаю...” [1, с. 15]. Агучваецца ўказанне на выйсьце да лепшага, якое аўтару бачыцца ў звароце да чысціні духоўнага жыцця, таму што толькі яно можа быць прыступкай да правільнага накірунку ўсіх іншых сфер дзейнасці чалавека.

Такім чынам, А. Бембель падкрэслівае прыярытэт духоўнага над канкрэтна-гістарычным, сферы *sacrum* над сферай *profanum* і ўвасабляе гэта ў арыгінальным аўтарскім падыходзе да вершаў як на ўзроўні паэтычнай вобразнасці, так і ў разрэзе мастацкага сінтаксісу, візуальнага афармлення і крос-культурных сувязей. Ідэйна-эстэтычная тэалагізацыя чалавека і грамадства ў творчасці Зьніча спалучаецца з усведамленнем глыбіні адказнасці людзей за абраныя імі светапоглядныя і маральныя пастулаты.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Зьніч. Крэсіва : выбранае і ўспаміны / Зьніч. – Слонім : Слонім. друк., 2012. – 512 с.

Да зместу

А. С. КАВАЛЮК

Брэст, Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна

АКСІЯЛАГІЧНАЯ ЗМЯСТОЎНАСЦЬ ПРОЗЫ ЯНКІ БРЫЛЯ 1980-1990-Х ГАДОЎ У КАНТЭКСЦЕ ІДЭЙ МУЛЬТЫКУЛЬТУРНАСЦІ

Янка Брыль у гісторыю літаратуры ўвайшоў як чалавек надзвычай шырокага кругагляду. Пра гэтую яго якасць сведчыў блізкі сябра Ф. Янкоўскі: “Здзіўляе мяне Брылёва дасведчанасць, багацце ведаў. Тое, што называюць вельмі адпаведным і змястоўным словам – энцыклапедычнасць. Чытанне і чытанне, пра што сам Янка Брыль пісаў, як пра святую справу, як пра самую чыстую малітву – слову. Руплівая, сапраўдная самастойная вучоба на працягу ўсяго жыцця. Я не раз чуў, слухаў Брылёва чытанне – без тэксту ў руцэ – Л. Талстога, А. Чэхава, М. Горкага, “Бібліі”, А. Міцкевіча, М. Прышвіна... Мне здаецца, што ён ведае на памяць цэлы том выбраных твораў Янкі Купалы, не менш – Якуба Коласа. Веданне моё: выдатна – рускую, польскую, украінскую, нямецкую – нямецкую, латынь, стараславянскую...” [6, с. 140].

У 1980–1990-я гг. Я. Брыль працягваў актыўна працаваць у жанры лірычнай мініяцюры, пра што сведчаць яго кнігі “Сёння і памяць: апавяданні, мініяцюры, эсэ” (1985), “Пішу як живу: Аповесць, апавяданне, мініяцюры, эсэ” (1994), “Вячэрняе” (1994), “Дзе скарб ваш” (1997). Дзякуючы яму лірычная мініяцюра набыла статус паўнапраўнага жанру ў нашай літаратуры. У сваіх лаканічных тэкстах Я. Брыль здолеў па-майстэрску ўвасобіць “соль жыцця”, перадаць чытачам свае погляды на жыццё, свае каштоўнасці і прыярытэты.

Знаёмства з брылёўскімі мініяцюрамі паказала, што іх сціслы аб’ём не стаў перашкодай для аксіялагічнай насычанасці твораў, выяўлення ў іх духоўна багатай асобы мастака слова, якая пастаянна задумвалася над сэнсам чалавечага быцця, экзістэнцыйнымі праблемамі, праблемамі грамадскага характару. Адною з асаблівасцей мініяцюр Я. Брыля з’яўляецца адсылка чытача да прачытанага самім пісьменнікам: *“Часта цытую тое, што ўразіла на чужых старонках. ...Каб падзяліцца тым, што мне блізка, патрэбна, каб ён спатрэбіўся і іншаму камусьці, мой «чытацкі дзеннік»”* [5, с. 307]. Спасціжэнне твораў пісьменнікаў іншых народаў дапамагала беларускаму мастаку слова пераканацца ў правільнасці ўласнай мастакоўскай пазіцыі, якая часам негатыўна ўспрымалася крытыкай: *“...Андэрсон, перад ім Давыдкаў і Казакоў часта пішуць ад першай асобы. Лірычны талент гэтага патрабуе? І мяне таксама цягне першая асоба...”* [5, с. 302].

На працягу творчага шляху пісьменнік заклікаў чытача да вяршыняў духоўнасці і імкнуўся абудзіць жаданне жыць асэнсавана, пазбягаць спажывецтва і мітусні: *“Колькі таго жыцця!.. Часовасць гэтую разумеюць па-свойму і мудрасць, і дурнота. Адна стараецца насыціць яе, часовасць, мудрым зместам – значыць забяспечыць сабе месца на тым дыване-самалёце, які называецца час чалавечы, каб не развеелася твая прысутнасць у свеце, каб засталася нешта карыснае для людзей”* [1, с. 33]. Ён зрабіў выснову, што *“мітусіцца не трэба, трэба аберагаць свой час, заўсёды, штодня, нацэльвацца на галоўнае, зноў і зноў вучыцца”* [5, с. 288].

У пошуках каштоўнасных прыярытэтаў Я. Брыль яшчэ ў юнацтве звярнуўся да творчасці Л. Талстога, заветы якога запамніліся яму на ўсё жыццё: *“Радавацца! Радавацца! Прызначэнне жыцця – радасць. Радуйся на неба, на сонца, на зоркі, на траву, дрэвы, жывёл, людзей. Парушаецца гэтая радасць, значыць, ты памыліўся дзе-небудзь, шукай гэту памылку і выпраўляй”* [5, с. 268]. Гэтую здольнасць асобы сам пісьменнік лічыў вышэйшай мудрасцю жыцця, эфектыўным лекаствам ад навамоднай і вельмі распаўсюджанай хваробы – дэпрэсіі.

Невыпадкава героямі многіх твораў Я. Брыля з’яўляюцца дзеці, якія яшчэ ўмеюць незамутнёна глядзець на свет. Дзяцінства для пісьменніка –

асаблівы свет, які станоўча ўплывае на духоўнае станаўленне асобы. Галоўнае для Я. Брыля не столькі ўзнаўленне жыццёвых падзей, колькі адлюстраванне ўражанняў маленькага чалавека ад іх. Дзяцінства, у разуменні мастака слова, выступае эталонам жывой душы.

Не менш важным каменем у падмурку духоўнасці асобы Я. Брыль лічыў нацыянальную самасвядомасць. Праблема яе абуджэння, надзвычай актуальная ў 1990-я гг., стала адным з вызначальных аксіялагічных аспектаў брылёўскіх мініячюр. Пісьменнік упэўнены, што без нацыі не можа быць асобы, а чалавек без пачуцця нацыянальнай годнасці і павягі да іншых нацый не можа быць дасканалым.

З непрытоеным болей пісьменнік гаворыць і пра месца, якое займаюць беларусы ў сваёй дзяржаве: *“Ёсць у нас меншасці польская, яўрэйская, татарская, будуць, чаго добрага, азербайджанская, армянская... Рускіх так нягожа называць, бо яны ў нас «подавляющее меньшинство». А беларусаў гэтых як быццам і зусім няма”* [3, с. 126].

Праблема вернасці асобы сваім караням, мове як “адзежы душы” лейтматывам праходзіць праз усю яго творчасць, асабліва лірычную прозу. Лірычныя запісы пранізаны пачуццямі і гонару, і спачування, і болю, і гневу.

Я. Брыль уступаў у палеміку з функцыянерамі, якія прымалі неабдуманых дзяржаўных рашэнні: *“Колькі нагаворана з іхняга і нашага боку пра неабходнасць аб’яднання, але ні слова – ні ў друку, ні па тэлевізары ці па радыё – пра тое, што апаганьваецца, ліквідуецца мова нашага народа, найгоршым, найзлачыннейшым, як дагэтуль, чынам”* [2, с. 13].

Гаворачы пра любоў да роднай зямлі, людзей, мовы, пісьменнік-мысляр разводзіць паняцці нацыянальнага, інтэрнацыянальнага і агульначалавечага, годна тлумачыў сваім апанентам, што трывога за лёс роднага – гэта ніякае “не «хутаранства», не абмежаванасць, не нацыяналізм, не шкодзіць гэта маёй любові да ўсёй нашай шматнацыянальнай неабсяжнасці, да ўсёй людскай радзімы – Зямлі” [4, с. 168]. Пісьменнік нагадваў пра маральную адказнасць кожнага чалавека за захаванне нацыянальных каштоўнасцей, атрыманых у спадчыну. Мастаку слова балюча, што беларусы пастаўлены перад праблемай выбару там, дзе яго не павінна быць.

Пераконваючы суайчыннікаў у неабходнасці захавання мовы, Я. Брыль выкарыстоўвае шырокую палітру мастацкіх сродкаў – ад пранікнёнай лірыкі да гумару і сатыры: *“Раней я думаў так: «Калі б беларусу дазволілі быць беларусам, які гэта быў бы цудоўны беларус!..» Днямі, на сесіі Вярхоўнага Савета, слухаючы, як здорава рэжуць некаторыя кіраўнікі па-беларуску, нават не проста з паперкі, а так сабе,*

адрэдагаваў свой ранейшы горкі «афарызм» наступным чынам: «Калі б беларусу загадалі быць беларусам...» і г. д.» [3, с. 56].

Нацыянальны нігілізм беларусаў балюча раніў пісьменніка, які не мог і не хацеў пайсці на кампраміс са сваім сумленнем: *“Мне гаварылі ўжо, і неаднойчы, што ў рускай мове, калі б я пісаў па-руску, мне было б лепш, мяне ведалі б і цанілі б куды больш... Я ем свой горкі хлеб па святым сваім абавязку, я не здраджу яму, бо проста не змагу, але ж як мне часамі – і часта – хочацца адпачыць ад свайго служэння, ад свайго падзвіжніцтва, адчуць ад чытача тое, што адчуваюць у сваім нацыянальным асяроддзі мае калегі палякі, рускія, немцы і ўсе тыя іншыя літаратары, не ўсе лепшыя за мяне, для каго няма пытання мовы, няма пакутаў, болю, смутку за яе...”* [2, с. 12].

Такім чынам, у лёсавызначальныя для беларускай нацыі 1990-я гг. Я. Брыль працягваў актыўна працаваць, меў мажлівасць распрацоўваць свой любімы жанр лірычнай мініяцюры. Яе сціслая форма не перашкодзіла пісьменніку напоўніць міні-прозу багатым аксіялагічным зместам, дазволіла адкрыта разважаць над быццёвымі і актуальнымі грамадскімі праблемамі. У “ліхіх” 1990-я, як і некалі ў гады Вялікай Айчыннай вайны, Я. Брыль лічыў неабходным звярнуць увагу чытача на крыніцы духоўнай сілы: здольнасць радавацца жыццю насуперак факту. Народжаны і выхаваны ў полікультурным асяроддзі, Я. Брыль стаў выбітным прапагандыстам нацыянальнага, паслядоўным змагааром за абуджэнне нацыянальнай свядомасці беларусаў. Нацыянальнае ён лічыў адным з важнейшых складнікаў духоўнасці асобы. Сапраўдны знаўца набыткаў сусветнай культуры, у мастацтве слова ён бачыў велізарны патэнцыял для фарміравання каштоўнасных прыярэтэтаў асобы. Агульначалавечае і нацыянальнае сталі вызначальнымі дамінантамі яго творчасці.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Брыль, Я. Ад сяўбы да жніва : апавяданні / Я. Брыль. – Мн. : Маст. літ., 1987. – 599 с.
2. Брыль, Я. Вячэрняе : лірыч. запісы і мініяцюры / Я. Брыль. – Мн. : Маст. літ., 1994. – 350 с.
3. Брыль, Я. З людзьмі і сам-насам : запісы, мініяцюры, эсэ / Я. Брыль. – Мн. : Маст. літ., 2003. – 334 с.
4. Брыль, Я. На сцежцы дзеці : апавяданні, мініяцюры, эсэ / Я. Брыль. – Мн. : Маст. літ., 1988. – 207 с.
5. Брыль, Я. Сёння і памяць : апавяданні, мініяцюры, эсэ / Я. Брыль. – Мн. : Маст. літ., 1985. – 317 с.
6. Янкоўскі, Ф. М. Само слова гаворыць : філал. эцюды, абразкі, артыкулы / Ф. М. Янкоўскі. – Мн. : Маст. літ., 1986. – 346 с.

Да зместу

А. С. КАВАЛЮК

Брэст, Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна

САЦЫЯЛЬНА-КУЛЬТУРНЫЯ ДАМІНАНТЫ Ў П'ЕСАХ СУЧАСНЫХ БЕЛАРУСКІХ ДРАМАТУРГАЎ ШКОЛЬНОЙ ПРАГРАМЫ

“Вучэбныя праграмы па вучэбным прадмеце «Беларуская літаратура» для 11 класа ўстаноў адукацыі, якія рэалізуюць адукацыйныя праграмы агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання і выхавання” для базавага і павышанага ўзроўняў прапануюць выпускнікам школ для вывучэння драматургічных твораў сучасных беларускіх аўтараў.

Манаграфічная тэма “Аляксей Дудараў. П’еса «Князь Вітаўт»” уваходзіць у раздзел “Беларуская літаратура перыяду 1960-х – пачатку 1990-х гадоў”. Анатацыя да тэмы скіроўвае настаўніка на асэнсаванне паэтыкі твора, яго маральна-этычнага, аксіялагічнага напавення. Пры вывучэнні п’есы “Князь Вітаўт” павінна быць звернута ўвага на наватарскі падыход драматурга да ўвасаблення далёкага мінулага. Для рэалізацыі інтэгральнага падыходу творчасць А. Дударава прапануецца разглядаць у кантэксце тэатральнага мастацтва – спектакляў па творах самога драматурга (“Князь Вітаўт” (рэжысёры В. Раеўскі, Б. Герлаван), “Радавыя” (рэжысёры В. Раеўскі, Б. Герлаван), “Чорная панна Нясвіжа” (рэжысёры В. Раеўскі, Б. Герлаван) [1]. Гэта спрыяе фарміраванню ў вучняў культуралагічнай кампетэнцыі, развіццю ўяўленняў пра літаратуру як сацыякультурны феномен, што з’яўляецца адной з прыярэтных задач вывучэння вучэбнага прадмета “Беларуская літаратура” ў школе.

У раздзеле “Сучасная беларуская літаратура. Агляд” пры разглядзе драматургіі вучэбныя праграмы і для базавага, і для павышанага ўзроўня дазваляюць у межах агляду вылучаць аўтараў і творы на выбар педагагічнага работніка. У анатацыі да тэмы для вывучэння на базавым узроўні прапануюцца наступныя аспекты: *“Асноўныя тэндэнцыі ў развіцці беларускай драматургіі на сучасным этапе. Узмацненне цікавасці да гістарычнага мінулага ў творчасці Алеся Петрашкевіча, Уладзіміра Бутрамеява, Раісы Баравіковай і іншых аўтараў. Новыя мастацка-эстэтычныя тэндэнцыі ў сучаснай беларускай драматургіі (Ігар Сідарук, Пятро Васючэнка і іншыя творцы). Сучасная драматургія і тэатр”* [1]. У “Спісе твораў для дадатковага чытання” рэкамендуецца “Радавыя” А. Дударава, “Напісанае застаецца” і “Прарок для Айчыны” А. Петрашкевіча, “Следчая справа Вашчылы” І. Чыгрынава.

На павышаным узроўні ў антацыю аглядавай тэмы дададзена *“Традыцыі драматургіі Кандрата Крапівы і Андрэя Макаёнка ў творчасці сучасных пісьменнікаў. Надзённасць маральна-этычнай праблематыкі ў творчасці Міколы Матукоўскага і іншых драматургаў”* [2]. Пры разглядзе новых мастацка-эстэтычных тэндэнцый у сучаснай беларускай драматургіі поруч з прозвішчамі І. Сідарука і П. Васючэнкі з’яўляецца прозвішча А. Дзялендзіка. У “Спіс твораў для дадатковага чытання” пры вывучэнні прадмета “Беларуская літаратура” на павышаным узроўні ўключаны “Радавыя” А. Дударава, “Напісанае застаецца” А. Петрашкевіча, “Следчая справа Вашчылы” І. Чыгрынава.

Сацыяльна-культурныя дамінанты ў п’есах сучасных беларускіх драматургаў, вынесеныя для вывучэння ў школе, асэнсоўваюцца і ў “Вучэбным дапаможніку для 11 класа ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання (з электронным дадаткам для павышанага ўзроўню) пад рэдакцыяй З. Мельнікавай і Г. Ішчанка” (2021).

Сацыяльнае акрэслена аўтарамі дапаможніка ў прадстаўленні часу напісання п’есы “Князь Вітаўт” (1993), *“калі ў Беларусі ўзмацніўся рух за незалежнасць, актывізавалася самасвядомасць беларусаў, якія адчулі патрэбу ў нацыянальным адраджэнні свайй культуры, мовы, гісторыі”* [3, с. 177]; у гаворцы пра змену аўтарам назвы твора, *“каб падкрэсліць гістарычную значнасць асобы князя Вітаўта, пры якім Вялікае Княства Літоўскае дасягнула росквіту, магутнасці і незалежнасці, стала цэнтрам аб’яднання ўсходнеславянскіх зямель, а беларуская мова стала дзяржаўнай”* [3, с. 177–178]; у характарыстыцы часу, адлюстраванага ў драме, *“XIV стагоддзя, калі стваралася дзяржава беларускага народа – Вялікае Княства Літоўскае і за ўладу змагаліся два стрыечныя браты – Вітаўт і Ягайла”* [3, с. 178]. Таксама вучням прапанавана культуралагічная даведка пра інтэрпрэтацыю дадзенага твора ў іншых відах мастацтва: *“Паводле п’есы «Князь Вітаўт» А. Дударава ў 1997 годзе пастаўлены спектакль Нацыянальным акадэмічным тэатрам імя Янкі Купалы (рэжысёр Валерый Раеўскі, мастак Барыс Герлаван), а ў 2013 годзе – балет у Нацыянальным акадэмічным Вялікім тэатры оперы і балета Рэспублікі Беларусь (кампазітар Вячаслаў Кузняцоў, харэаграфія і пастаноўка Юрыя Траяна)”* [3, с. 182].

Сацыякультурныя дамінанты сучаснай драматургіі выяўлены аўтарамі дапаможніка таксама і ў раздзеле “Сучасная беларуская літаратура. Агляд” пры асэнсаванні асноўных тэндэнцый ў развіцці беларускай драматургіі на сучасным этапе (*“Драматургія заклікана ісці ў нагу з часам, адгукацца на падзеі грамадскага жыцця. Таму драматург павінен бачыць вострыя канфлікты свайго часу, каб адлюстраваць іх у творы. На хвалі працэсаў перабудовы і разняволення творчай думкі*

ў 1990-я гады ў беларускую драматургію прыйшлі новыя маладыя аўтары. Яны імкнуліся ствараць п'есы актуальнай тэматыкі, якія былі б запатрабаваны нацыянальным тэатрам і чытачом, бо тагачасныя тэатры Беларусі ў асноўным былі арыентаваны на рускую і замежную класіку" [3, 236–237]); у матэрыяле пра новую культурную сітуацыю ("змены ў свядомасці прывялі да змен у літаратуры. Наступіў новы этап у яе развіцці, які засведчыў змену светапоглядных і мастацкіх арыенціраў, вызваленне ад ранейшых стэрэатыпаў. Перад беларускай драматургіяй адкрыліся новыя перспектывы, звязаныя з засваеннем такіх мастацкіх напрамкаў, як мадэрнізм і постмадэрнізм" [3, с. 237]); пры асэнсаванні тэматыкі п'есы У. Бутрамеева "Страсці па Аўдзею" ("трагізм беларускага сялянства ў 1930-я гады. Драматург стварыў яркі, запамінальны характар беларуса-працаўніка, на якім спрадвеку трымаўся трывалы лад жыцця вяскоўцаў. Вобраз Аўдзея тыпалагічна блізкі да вобраза Міхала, героя паэмы «Новая зямля» Якуба Коласа. Канфлікт у драме «Страсці па Аўдзею» – паміж філасофіяй селяніна-працаўніка і сілай руйнавання, якую ўвасабляе сталінская калектывізацыя" [3, с. 238]); у культуралагічнай даведцы пра спектакль па п'есе У. Бутрамеева і тэатр, дзе яна ставілася ("Спектакль па п'есе «Страсці па Аўдзею» (другая назва – «Крык на хутары») быў пастаўлены на сцэне Беларускага акадэмічнага тэатра імя Янкі Купалы (цяпер – Нацыянальны акадэмічны тэатр імя Янкі Купалы) рэжысёрам Валерыем Раеўскім у 1989 годзе, за год да публікацыі твора ў друку. Спектакль, які прынёс вядомасць У. Бутрамееву як драматургу, на працягу дзесяцігоддзяў быў у рэпертуары тэатра") [3, с. 238–239]) і пра заснаванне і дзейнасць "Дзяржаўнага тэатра-лабараторыі нацыянальнай драматургіі «Вольная сцэна», які стаў неад'емнай часткай культуры сучаснай Беларусі" [3, с. 245] і, увогуле, пра ўзаемадзеянне сучаснай драматургіі і тэатра; у выяўленні прычыны цікавасці драматургіі канца XX – пачатку XXI ст. да гістарычнага мінулага Беларусі, што з'яўляецца яе "адметнай асаблівасцю. Гістарычная тэма ў беларускай літаратуры і драматургіі цесна звязана з ідэяй нацыянальнага адраджэння" [3, с. 239].

Творы сучасных драматургаў, уключаныя ў школьную праграму, адлюстроўваюць розныя гістарычныя перыяды, што дазваляе на асобасным узроўні спасцігнуць мінулае краіны і народа. П'есы абуджаюць у юнакоў гістарычную памяць, фарміруюць грамадзянскія ідэалы, выходзяць пачуццё адказнасці за мінулае і будучае. Эстэтычнае ўспрыманне драматургічных тэкстаў дазваляе юнакам выпрацаваць уласную канцэпцыю свету і чалавека і светапоглядныя ідэалы.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Вучэбная праграма па вучэбным прадмеце “Беларуская літаратура” для XI класа ўстаноў адукацыі, якія рэалізуюць адукацыйныя праграмы агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання і выхавання (базавы ўзровень) // Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь. – URL: <https://adu.by/ru/homeru/obrazovatelnyj-protsess-2023-2024-uchebnyj-god/obshchee-srednee-obrazovanie/uchebnye-predmety-v-xi-klassy/belaruskaya-litaratura.html> (дата звароту: 09.05.2025).

2. Вучэбная праграма па вучэбным прадмеце “Беларуская літаратура” для XI класа ўстаноў адукацыі, якія рэалізуюць адукацыйныя праграмы агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання і выхавання (павышаны ўзровень) // Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь. – URL: <https://adu.by/ru/homeru/obrazovatelnyj-protsess-2023-2024-uchebnyj-god/obshchee-srednee-obrazovanie/uchebnye-predmety-v-xi-klassy/belaruskaya-litaratura.html> (дата звароту: 09.05.2025).

3. Вучэбны дапаможнік для 11 класа ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання (з электронным дадаткам для павышанага ўзроўню) / М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь ; пад рэд. З. П. Мельнікавай, Г. М. Ішчанкі. – Мн. : Нац. ін-т адукацыі, 2021. – 262 с. // Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь. – URL: https://adukar.com/images/photo/bel_lit_11kl_melnikava_bel_rus_2021.pdf (дата звароту: 09.05.2025).

Да зместу

Ю. А. КАПЦОВА

Брэст, Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна

АНТЫНОМІЯ ГЛЯДЗЕЦЬ І БАЧЫЦЬ У МОВЕ І МАЎЛЕНЧАЙ ДЗЕЙНАСЦІ

Паняцце інтэнцыянальнасці (ад *intencio* ‘накіраванасць’), якое адпавядае ментальнаму (інакш – інтэнцыянальнаму) быццю, – адно з асноўных паняццяў феноменалогіі. Апрадмечванне як феномен успрымання, якое фармалізуецца і называецца рознымі тэрмінамі: аб’ектывацыяй, бачаннем, інтэнцыяй, праекцыяй, вынясеннем, рэпрэзентацыяй, адлюстраваннем, фармалізацыяй, прэдыкацыяй і да т. п. Гэты феномен прыцягваў увагу псіхолагаў і філосафаў.

Размежаванне прадмета і аб’екта было намечана І. Кантам, які адрозніваў у пазнанні “матэрыю” і “форму”. У сучасных тэрмінах супрацьпастаўленне прадмета аб’екту звязваецца з тэорыяй інтэнцыянальнасці Ф. Брэтана [1, с. 505].

Светлавое ўздзеянне рэчы на зрокавы нерв успрымаецца не як суб’ектыўнае раздражненне самога зрокавага нерва, а як аб’ектыўная форма (разрадка наша. – Ю. К.) рэчы, якая знаходзіцца па-за вокам. Не можа абмінуць гэты феномен і лінгвістыка, для якой свядомасць – гэта перш за ўсё “моўная свядомасць”.

Параўноўваючы дзеясловы *глядзець* і *бачыць*, заўважаем інтэнцыянальную семантыку апошняга. Гэтыя дзеясловы суадносяцца з двума тыпамі дзейнасці нашай свядомасці – сузіраннем і бачаннем, якім адпавядаюць такія фундаментальныя феномены чалавечай псіхікі, як сузіранне і інтарэс. Паказальным у гэтым сэнсе з’яўляецца наступнае значэнне дзеяслова *бачыць*: ‘выяўляць у кім-, чым-н. каго-, што-н.’ (ТСБМ), напрыклад: /Крушынскі:/ – *Цяпер бачу ў вас /Іван Мацвеевіч/ свайго старога прыяцеля* (Змітрок Бядуля). *Я чытаў і быў рады, што ў гэтым мужыку бацька бачыць самога сябе* (Янка Скрыган); *З гэтага моманту Валя пачала бачыць у Любе не тое, што бачыла раней* (Кузьма Чорны).

У прыведзеных прыкладах выяўляецца практыўная прырода бачання. Значэнне практыўнасці, уласцівае дзеяслову *бачыць*, праяўляецца таксама ў выказваннях тыпу: *Я ўжо бачу свой верш. Я бачу свой будучы дом*. Тое, што бачыцца-ўяўляецца, паўстае як праект і скіравана ў будучы час. Такой практыўнасцю валодае і прадмет. Калі, напрыклад, нехта скажа “*Трэба схадзіць у аптэку*”, то, відавочна, у сваёй галаве ён мае пэўны абгрунтаваны праект.

Зусім невыпадкова слова “пражэктар” мае адзін этымон са словам “пражэкт” і “праект” (фр. *projet*, англ. *project* < лац. *projectus* ‘кінуты наперад’). У ім выяўляецца практыўнасць погляду і акта бачання. Праектыўнасць – складае аснову свядомасці, якая, на думку Х. Артэгі, ёсць не што іншае, як “праекцыйны апарат” [2, с. 257].

Інтэнцыянальная семантыка адсутнічае ў дзеяслове *глядзець*, які ўказвае на чыстую сузіральнасць. Псіхалагічна сузіранне апісваецца як цэласна-інтуітыўнае, недыскурсіўнае (разрадка наша. – Ю. К.) пагружэнне ў аб’ект да эмпатычнага зліцця з ім. Сузіранне разглядаецца як цэласнае асэнсаванне аб’екта, якое папярэднічае паняццёва-лагічнаму мысленню. Глядзець – гэта “проста глядзець”, “без усякай задняй думкі”. Аднак такая інтэнцыянальна незададзеная прастата з’яўляецца падставай для нашых эстэтычных і этычных уражанняў ад рэчаіснасці. – *Эх, красуня ты мая, ненаглядная* (І. Гурскі); *Ты заўсёды мне жаданы, Мой адзіны, мой каханы, Сэрцу мілы, ненаглядны мой!* (Э. Валасевіч); *Ужо не будзеш гуляць, як бывала, Цалаваць як раней цалавала, Выходзіць у сад апоўначы, Глядзець ненагляднаму ў вочы* (М. Багдановіч). Ненаглядны – гэта ‘такі, на якога нельга наглядзецца, якім нельга налюбавацца; вельмі прыгожы’ (ТСБМ). Прыгажосць – катэгорыя субстанцыяльная – з’яўляецца не інтэнцыянальнай (беспрадметнай). Нельга прадметна ўявіць сабе, што такое прыгажосць. Ёй не ўласціва інтэнцыянальная якасць. Не маючы сваёй формы, яна можа быць увасоблена, але не можа быць апрадмечана.

Стан, які апісваецца як “глядзець на цябе не магу” кантрастуе з сузіраннем і абазначаецца словам *нянавісць*. Нянавісць абстрактна-катэгарыяльная – сляпая і татальная, напр.: *Яго (Яўхіма) умомант заліло нянавісцю, такой пякучай, што стала трудна дыхаць: ненавідзеў лысіну з рэдкімі валасамі, ненавідзеў недаспаны зямлісты твар, ненавідзеў расхрыстаную касаваротку, ненавідзеў доўгую худую шыю з ямкай над ключыцай, што відна была ў расхрысце каўняра* (І. Мележ). *Серафім кінуўся да дзеда з кулакамі і дзікім лямантам: – Ненавіджу. Усіх ненавіджу. Я спаліў карчы. І хату спалю. Гады, гады!* (А. Асіпенка).

Дзеясловы *глядзець* і *бачыць* адрозніваюцца па мадальнасці, параўн.: *Глядзець на цябе не магу! – Не хачу цябе больш бачыць!* У бачанні прысутнічае мадальнасць неабходнасці. Дзеяслоў *глядзець* звязваецца з мадальнасцю магчымасці і неабмежаванасці. Глядач карыстаецца зрокам як аптычнай прыладай, а не як прыборам для аналізу рэчаіснасці. Ён выступае толькі ў ролі назіральніка, параўн.: *глядзець* ‘назіраць за кім-, чым-н. пры дапамозе аптычных прылад (глядзець у мікраскоп, глядзець у бінокль)’ (ТСБМ). Назіральнік сочыць за аб’ектам, г. зн. як бы ідзе за ім следам, пільнуе аб’ект. Звязанае з захавальнай дзейнасцю сузіранне актуалізуецца ў маўленні як перасцярога, напрыклад: – *Ціхо ты! – шапнула беражліва матка. Зноў напакнула: – Нос задзіраеш!.. Глядзі, кеб не апусцілі!* (І. Мележ). */Парывон:/ – Глядзі, што б ты не ляцеў, задраўшы хвост, са свайго калхозу!* (І. Мележ).

Сузіранне ажыццяўляецца ў адным часе – цяперашнім. Гэты працэс выключна прэзентатыўны. Нельга назіраць за тым, што было і што яшчэ будзе. У назіранні ёсць толькі дадзенае ў момант назірання. Яно і адкрываецца гледачу. У адрозненне ад сузірання, бачанне з’яўляецца рэпрэзентатыўным. Рэпрэзентыўнасць разумеецца як паказальнасць, характэрнасць, прадстаўнічасць. Рэпрэзентатыўны метада – гэта адборачны метада, калі даследаванне генеральнай сукупнасці зводзіцца да даследавання выбарачнай сукупнасці з наступным распаўсюджваннем вынікаў даследавання выбаркі на генеральную сукупнасць [1, с. 555]. Глядач жа не распаўсюджвае свой погляд на другія прадметы, а татальна ахоплівае сузіраннем аб’ект.

Распаўсюджванне (рэпрэзентацыя) ажыццяўляецца агульнымі суджэннямі тыпу “Усе вы такія”. Прадметнае бачанне – гэта нарматыўны пункт гледжання на свет, абумоўлены папярэдняй псіхалагічнай устаноўкай на тое, як яно павінна быць. Асноўная роля назіральніка выхаваўчая – не дазваляць, не пускаць, няньчыць, аберагаць. Гэта роля можа праявіцца ў пурызме (лац. *purus* ‘чысты’) – імкненні ачысціць мову ад лішніх іншамовных элементаў або слоў і выказаць сваёй мовы, якія маюць вульгарны характар. Бачанне заўважае неадпаведнасць асобы

сацыяльнаму нарматыўнаму ўяўленню – *Ну які ты жаніх! – аж закінеў бацька. – Які ж ты жаніх! Ты не бачыш?* (І. Мележ.).

У адрозненне ад бачання неінтэнцыянальнае сузіранне з’яўляецца свайго роду рэвізіяй, якая выкрывае недахопы, выяўляе нябачнае. Бачанне ж, наадварот, прадугледжвае дэманстратыўнасць, паказ, напр.: *Позні вечар перад тэлевізарам. Чакаеш чаго-небудзь цікавага, а дыктарка, сімптычная маладзіца, аб’яўляе з дзяжурнай усмешкай: – А цяпер, паважаныя таварышы, мы вам **пакажам**... І называе другую ці трэцюю серыю нейкага нуднага кінафільма. Пакуль выключаць тэлевізар – само сказалася: – **Паказала** б ты, дарагая, што-небудзь іншае!.. Бо і ёсць жа што паказаць* (Я. Брыль).

Свядомы погляд утрымлівае ў сабе пэўны праект адносна прадмета, бачанне фарміруе светапогляд чалавека. Для свядомага чалавека рэальны свет паўстае ў новым святле, ён глядзіць на свет “другімі” вачыма. Свет становіцца новым. Свядомы чалавек адчувае сваю перавагу над “несвядомымі элементамі”, калі ўзбагачаецца новымі ведамі і з новага пункту гледжання ацэньвае ўсё навакольнае. Бачанне выводзіць чалавека з царства прыроды, робіць яго членам грамадства. Сістэма поглядаў утварае яго светапогляд. Аднак, з другога боку, бачанне адчувае чалавечую прыроду: “погляд другога ператварае чалавека ў рэч”.

Сітуацыя бачання з’яўляецца сітуацыяй камунікатыўнай. Мы можам накіраваць свой погляд падобна таму, як накіроўваем святло ліхтара ці пражэктара, якія будуць выходзіць з цемры ўсё новыя і новыя прадметы. Бачанне – гэта складаны камунікатыўны акт, у сітуацыі якога прысутнічаюць наступныя актанты: 1) той, хто бачыць; 2) тое, на што звяртаецца ўвага, – прадмет (рэч); 3) тое, з дапамогай чаго бачыцца, – погляд. Такой складанасці няма ў сузіранні, якое з’яўляецца зборам і перапрацоўкай інфармацыі. Працэс, які абазначаецца дзеясловам *глядзець*, аднаго парадку з працэсам *чытаць* – там і там адсутнічае камунікатыўнасць. Дзеянне *бачыць* мае аналітычны і камунікатыўны характар, яно прыходзіць у адпаведнасць з такімі дзеяннямі, як *сказаць*, *паведаміць*, *паказаць* і да т. п.

Такім чынам, апрадмечванне рэчаіснасці ажыццяўляецца свядомасцю, накіраванай на прадмет. У выніку такой накіраванасці прадмет атрымлівае знакавы характар і пачынае супрацьпастаўляцца аб’екту, г. зн. узнікае інтэнцыянальнасць, асаблівасцю якой з’яўляецца антынамічнасць, якая праяўляецца ў пастуліраванні дваістай прыроды моўных з’яў і фактаў, у імкненні разглядаць і аналізаваць іх па прынцыпе “не толькі..., але...”. Такі прынцып выводзіць на цэнтральныя катэгорыі маўленчай дзейнасці антыномію *глядзець* і *бачыць*.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Философский энциклопедический словарь / редкол.: С. С. Аверинцев [и др.]. – 2-е изд. – М. : Совет. энцикл., 1989. – 815 с.
2. Ортега-и-Гассет, Х. Избранные труды / Х. Ортега-и-Гассет ; сост., предисл. и общ. ред. А. М. Руткевича ; пер. с исп. А. М. Гелескул [и др.]. – 2-е изд. – М. : Инфра-М : Весь мир, 2000. – 700 с.
3. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / АН БССР, Ін-т мовазнаўства ; пад агул. рэд. К. К. Атраховіча (К. Крапівы). – Мн. : БелСЭ, 1977–1984. – 5 т.

Да зместу

В. М. КАСЦЮЧЫК

Брэст, Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна

АСАБЛІВАСЦІ ВЫКАРЫСТАННЯ ЎСТАРЭЛЫХ СЛОЎ У МАСТАЦКІМ КАНТЭКСТЕ ЛЮДМІЛЫ РУБЛЕЎСКАЙ

Як слухна зазначае В. А. Ляшчынская, “вывучэнне мовы мастака беларускага слова, яго стылю, светапогляду і светаўспрымання цесна звязана і ў пэўнай ступені залежыць ад устанаўлення рээстра розных моўных сродкаў, вывучэння іх ролі і месца як паасобку, так і ва ўзаемадзеянні” [2, с. 5]. Такое вывучэнне, паводле заўвагі В. У. Вінаградава, дазваляе “выявіць агульныя нацыянальна-спецыфічныя заканамернасці развіцця моўна-мастацкай ці паэтычнай творчасці таго ці іншага народа і яго вялікіх пісьменнікаў” [1, с. 132]. Пры такім асобасным аспекце вывучэння мовы пісьменніка аналізуюцца як асобныя моўныя адзінкі, так і іх спалучэнні рознага аб’ёму.

У творах Людмілы Рублеўскай, адной з самых яркіх беларускіх пісьменніц, адметнасць набываюць кантэксты з выкарыстанымі ў іх устарэлымі словамі, якія поруч з іншымі моўнымі адзінкамі выступаюць кампанентамі мовы-сістэмы, што з’яўляецца найважнейшым спосабам фарміравання і існавання ведаў чалавека пра свет. Менавіта сукупнасць гэтых ведаў называецца моўнай рэпрэзентацыяй свету, моўнай мадэллю свету ці моўнай карцінай свету.

Архаічная лексіка ў творчасці Людмілы Рублеўскай выступае не проста складнікам мовы яе літаратурных твораў, а сэнсавым згусткам, рэпрэзэнтантам пэўнай эпохі, адзінкай індывідуальнай пражытай мовы і нават вобразна-выяўленчым моўным сродкам. Людміла Рублеўская стварае і непаўторныя тэксты, у якіх арыгінальнасць выказвання дасягаецца і за кошт актывізацыі стылістычнага патэнцыялу ўстарэлай лексікі. Праз выкарыстанне ўстарэлых намінацый выяўляецца індывідуальнасць і нават наватарства пісьменніцы. Архаізмы і гістарызмы

ў аўтарскіх творах выступаюць не толькі як асноўныя, ключавыя моўныя сродкі, але і як фонавыя кампаненты, што, як і асноўныя, могуць выяўляць новыя адценні, дадатковыя канатацыі.

У тэкставай прасторы цыкла кніг Людмілы Рублеўскай “Авантуры Пранціша Вырвіча” ўстарэлыя словы найперш з’яўляюцца намінацыямі, якія маюць непасрэдную сувязь з развіццём сюжэта, з сэнсавай арганізацыяй мастацкага тэксту. Яны называюць людзей, жывёл, птушак, міфічных істот, прадметы, створаныя чалавекам.

Вылучаюцца ўстарэлыя словы, якія адлюстроўваюць вераванні і светапогляд як беларусаў, так і іншых народаў. Архаічныя намінацыі, звязаныя з рэлігійнымі вераваннямі, народнай міфалогіяй, забабонамі, дазваляюць зразумець духоўныя каштоўнасці народа. Напрыклад, кантэксты, у якіх такія словы з’яўляюцца сэнсавымі дамінантамі, адлюстроўваюць народныя ўяўленні пра звышнатуральныя сілы: У “Бестыярыі” Леанарда да Вінчы згадваецца загадкавая істота пад назвай **іхнеўмон**. Гэты **іхнеўмон** жыве ў Егіпце і варагуе з другой пачварай, **аспідам** [5, с. 236]; Твар, які можна цалкам уявіць спалучаным з тулавам пачвары, напрыклад, як у **Феі Мелюзіны**, напалову змяі, ці ў **птушкі Алканост**, што прарокуе няшчасці, ці ў **Сірэны** з рыбіным хвостом, якая заманьвае неабачлівых мараходаў дзівоснымі спевамі, быццам пузатага віленскага каморніка – пахам літоўскага піва... [5, с. 20]; Не знайшлі і святое **дрэва Перыдэксіён**, пладамі якога харчуюцца голубы, а змеі нават ад ценю ягонага ўцякаюць. Не расло і тут **дрэва Ігдрасіль**, на якім памерлыя душы сыходзяць на той свет... Наверсе **дрэва Ігдрасіль** жыве арол, пад карэннямі цмок, а па ствале бегае туды-сюды **вавёрка Рататоск**, увасабляючы свет мітуслівы чалавечы [5, с. 73]; Пранцысь, крыху пагойдваючыся, навісаў над ім пагрозна, як **цыклоп** над Улісам [4, с. 30]; Шкодныя маленечкія **альраўны**, пакінуўшы роднае карэнне мандрагоры, скакалі ў галаве Пранціша Вырвіча [5, с. 75]; У варыўні нешта зашаргатала, аж стала страшнавата, што за істота там хаваецца, **русалка** альбо **шышыга**? [5, с. 112].

Некаторыя кантэксты з устарэлай лексікай выступаюць аповедам-паданнем, легендай або згадкай пра міф: Пра **царыцу Кінгі**, чый палац праваліўся ў зямлю, і цяпер начаі царыца сядзіць на гары на камені, перасыпае золата ў кufры і чакае, калі якісь смелы падарожны прынясе ёй букецік кветак... [5, с. 145]; Менск спаў на дне чорнай лістападаўскай прорвы, і былі ў гэтай цемры свае пачвары і свае **Тэзеі**... І як светач **Арыядны**, свяцілася вакенца панны Паланэі, *la bella dame sans mersi* – Чароўнай Дамы, якая не мае літасці, дзеля якой варта паміраць, але не варта чакаць удзячнасці і спагады [4, с. 203]; – Не называйце мяне пані, пан Вырвіч, – ціха прамовіла Саламея. – **Арыядна**, якая без дапамогі

Тэзея заваліла *Мінатаўра*, і яе сінія вочы здаваліся вялікімі, як малююць на абразях [4, с. 249]; – Спадзяюся, не трэба нагадваць, што паводле антычных міфаў *красуню Пандору* стварыла *багіня Гера*, якая хацела адпомсціць людзям, і прыгажуня з-за сваёй цікаўнасці адчыніла сасуд з закаркаванымі хваробамі і нястачамі [4, с. 25].

Частымі бачацца кантэксты з гістарызмамі-біблеізмамі, якія выступаюць у ролі дзеючых асоб ці сімвалаў-атрыбутаў старажытнага часу. Кантэкст, створаны за кошт іх, вылучаецца асаблівай экспрэсіўнасцю і незвычайным каларытам: – *Дзіда*. *Дзіда святога Маўрыкія*. Некаторыя лічаць, што гэта менавіта тая зброя, якой *сотнік Лангін* на Галгофе прабіў бок Госпада нашага Ісуса Хрыста, калі той канаў на крыжы. Але хутчэй за ўсё яна належала святому Маўрыкію з хрысціянскага рымскага легіёна, знішчанага на загадзе імператара. Паводле легенды, варты ўладання гэтай святыняй чалавек набудзе асаблівую мудрасць і Боскае апякунства [4, с. 95]; – *Дзіця мудрэйшае за цара Саламона*, так... *Твая праўда, пан Вывіч* [4, с. 58]; Ну так, перад студыёзусам узвышаўся прафесар *Лёднік*, суровы, як скала, з якой толькі *Майсей* і мог выбіць *жазлом* ваду... [4, с. 34]; Ужо нават зараз пад вокнамі гудуць-шумяць хвалі пыхі людской, а бура ўсё наперадзе... І хто ведае, дзе паўстане непарушная скала, аб якую тое мора разаб'еца, альбо дзе будзеца выратавальны *каўчэг* – ці не тут, у кабінёце прафесара Віленскай акадэміі, з афарбаваных чырвоным лакам дошак, на адной з якіх напісана імя “Пандора”? [4, с. 27–28]; Не паспелі ад'ехаць ад Берасця – карэта звалілася з моста так, што нагадвала тыя выкапнёвыя парэшткі, якія засталіся ад *Ноева каўчэга на гары Арапат* [4, с. 78].

Многія ўстарэлыя словы з'яўляюцца носьбітамі інфармацыі пра матэрыяльную культуру продкаў-беларусаў. Гэта намінацыі, што называюць адзенне, зброю, прадметы побыту, даюць уяўленне пра тое, як жылі беларусы ў час, адлюстраваны ў цыкле кніг. Сваімі экстралінгвістычнымі асацыяцыямі такія моўныя адзінкі адсылаюць адрасатаў да ведаў пра свет прадметаў, створаных чалавекам, назапашаных культурай: *Пані Саламея* апранутая была ў сціпную брунатную сукенку, бліскучыя чорныя валасы схаваныя пад белы *каптур*, танклявая рука сціскала ружанец [5, с. 36]; На абодвух плячыстых вусатых гасцях былі *жупаны* з блакітнага атласу, саetaвыя *кунтушы* саламянага колеру, срэбныя паясы, жоўтыя саф'янавыя боты, чырвоныя шаравары ды блакітныя шапкі з аколышам з крымскай мярлушкі [5, с. 38]; *Панна* хоць і дэкларавала сваю нелюбоў да *гарсетаў*, абцасаў і *фіжмаў*, усё-ткі знудзілася на сваім свецкім абліччы і паспела ўжо накупіць таго-сяго... [5, с. 266]; Па праўдзе, кабета ў сціплым, але густоўным уборы магла апрануць *радно* альбо *сает* з залатой парчы... [3, с. 18]; *Верашчака* –

гэта была самая модная страва, прыдуманая кухарам Аўгуста Саса па прозвішчы Верашчака [5, с. 152]; Смачныя былі і вішнёвая **налівачка**, і прыхаваная бутэлька сапраўднай **мальвазіі**, віна, якое пілі рымскія **цэзары** і ў бочцы з якім кароль Рычард Трэці ўтаніў свайго брата... [5, с. 258]; А чаму не – калі заўтра не, а то і сёння гострая **шабля** ўчарашняга сябра і суседа можа дастаць табе да сэрца альбо **шастанёр** раскроіць прыкрашаную чубам, паголеную па сармацкім звычаі галаву, а поўныя келіхі нектару ды **амброзіі** пазасвеція наўрад гэтак жа ўсцешаць, як свойскі блакітны **ліквор**, на крываўніку настоены... [3, с. 8]; **Рубцы** з анісам, **шалтаносы**, **юц**, **бэбах**, **пячыста**... Пернікі, паліваныя рознакаляровай глазурай, з карыцай ды бергамотам, ды **сліжыны** з макавым малачком раставалі ў роце... [3, с. 258]; – Ды што тут за **гаспода** такая? – не вытрымаў Пранціш [5, с. 124]; У святках, у палатняных кашулях... Але з віламі, косамі, сякерамі, цапамі, а той-сёй – са стрэльбамі ды **гакаўніцамі** [5, с. 310];

Нярэдка ў цыкле кніг Л. Рублеўскай ўжываюцца ўстарэлыя словы, якія называюць заняткі персанажаў. Яны ствараюць яркае ўяўленне пра працоўную дзейнасць старажытных беларусаў: З якой нагоды і быў учынены баль, пасля якога прыбавіцца працы **шкельнікам**, якіх жыхары слаўнага места Вільні будуць запрашаць устаўляць новыя шыбы [5, с. 293]; На кожным куце **лютністы** ды **катрынішчыкі** распявалі гераічныя песні пра бітвы з удзелам цмока... [5, с. 150]; Беларускі **лірнік**, як мае быць, сляпы, у кажусе, з доўгімі сівымі валасамі ды барадой, выводзіў тонкім моцным голасам... [5, с. 150].

Устарэлыя словы, якія абазначаюць сацыяльныя групы, пасады, званні, дазваляюць уявіць арганізацыю беларускага грамадства таго часу: – За Адама Чартарыйскага, **падчашага**, – легкадумна адказала Паланэйка [4, с. 174–175]; Па правую руку ад Багінскага ўладкавалася маці Альжбэта, ягоная і Паланэі цётка, побач з ёю яшчэ адна кабета, з прыгожым уладным тварам з цяжкаватым падбароддзем – старэйшая сястра Паланэі Алена, жонка **маршалка дворнага Патоцкага** [4, с. 187]; – А яна ж не абы-хто – дачка **падскарбія надворнага** [4, с. 71]; – Нагадаю васпану, што гэта не купка нападнікаў, а людзі майго ягамосці брата, генерал-маёра і **стольніка літоўскага** [5, с. 305].

Яркі гістарычны кантэкст ствараецца архаічнай лексікай, калі яна выступае кампанентам параўнальных канструкцый. Такія словы рэалізуюць найперш функцыю гістарычнага фона. Сама ж фонавая архаічная адзінка выяўляе сувязі з рознай ступенню інтэнсіўнасці з адзінкамі, што выконваюць функцыю сэнсавай вехі. Для прыкладу, параўнанні, якія сэнсава звязаны з ключавымі словамі-прыметнікамі: Праўда, віном, салодкім і спакусным, **нібы яблык у руцэ прабабулі Евы**,

як відаць, пачаставацца Пранцысю выпадзе яшчэ не хутка... [4, с. 11]; Але каб вызначыць, куды далей рушыць з гэтага няўтульнага раздарожжа, дзе толькі і ёсць што тры асіны, пахілены драўляны крыж ды вялізная, **як саксонскі ложак караля Аўгуста**, і бяздонная, **як кішэні ягоных амаратаў**, лужына [4, с. 11]; Але карчмарка і сама мела язычок востры, **як шабля каралеўскага ўлана**... [4, с. 29].

Сэнсавая глыбіня і стылістычныя эфекты ад ужытых аўтарам параўнанняў у многім залежаць ад самой прыроды гэтага вобразна-выяўленчага сродку. Гэта від тропай, у якім сутнасць аднаго прадмета, з'явы ці паняцця вытлумачваецца праз супастаўленне іх з падобнымі іншымі, больш або менш вядомымі ўспрымальніку літаратурнага твора. У параўнанні ўзаемадзейнічаюць абедзве часткі супастаўлення: і тое, што параўноўваецца, і тое, з чым параўноўваецца. Параўнанне дапамагае зрабіць пэтычны малюнак яркім, зрокава наглядным, жывапісным, дае яму пэўную ацэнку. Каб пераканацца ў гэтым, звернемся да наступных кантэкстаў: *Кабета спрытна абмінула нахабнага юнака і рушыла, аглядаючы сваю гаспадарку, **як гетман – поле бітвы*** [4, с. 29]; *Вось ля яснавяльможнага Багінскага, мажнага, круглатварага, і свяцілася прыгажосцю гэтая кветка, паненка Паланэйка Багінская, ягоная малодшая сястра, якая таксама прываблівала погляд падобнай да вялізнага торта з крэмавымі кветкамі сукенкай-рагоўкай з кітовага вуса, з наймаднейшай ружова-блакітнай тканіны ў дробныя букецікі, **як у фаварыткі французскага караля мадам Пампадур*** [4, с. 38–39]; – Ну, у каго яшчэ такая кабета ёсць? – і засмяяўся, **як Цэзар з пераможаных егіпцянаў** [5, с. 301].

Асабліва яркімі бачацца вербальныя параўнанні, што адносяцца да дзеясловаў, якія ў сказе выконваюць ролю выказнікаў, і вобразна характарызуюць дзеянне. Яны выступаюць адметнымі рэпрэзентантамі знакавых падзей – бітваў, што адбываліся як на беларускай зямлі, так і на чужой тэрыторыі: *Стары шляхцюк з абвіслымі вусамі, у сармацкім строі, футра якога набіла моль, **як Міхал Глінскі – татарай**, пацягваў піва з самай кіслай мінай* [4, с. 23]; *Дошкі ўпалі, **як пасечаныя крыжакі**, на пакоі разляцеліся аблогі бавоўны*... [5, с. 19–20]; *Затое рэзрух – **як пасля пераможнага паходу гунаў на Рым***... [5, с. 45]; *Ды яшчэ выпітая аквавіта падступна падбіла пад калені, адштурхнула ад фартуны, **як расейскае войска – Пана Каханку Радзівіла пад Слонімам*** [3, с. 5–6].

У некаторых параўнаннях заключана інфармацыя пра такую вядомую ў Рэчы Паспалітай палітычную з'яву, як сойм. Ён у параўнальных канструкцыях канкрэтызуецца праз залежны прыметнік або звязваецца з пэўнай гістарычнай асобай, што сведчыць пра яго адзінкавасць і непаўторнасць: *Маўчанне зацягнулася, **як варшаўскі сойм*** [4, с. 16];

*Пранціш толькі галаву ў плечы ўвабраў, як чарапаху, на якую цэліць з нябёсаў арол, і маўчаў, як кароль Жыгімонт Ваза на элекцыйным сойме, праўда, што заставалася небараку Жыгімонту рабіць, калі ні польскай, ні беларускай мовы не ведаў [5, с. 14]; – Я, пан Вырвіч, вашу мосць яшчэ на скрылькі пасяку! – зароў пераможаны драгун, як дэлегат на элекцыйным сойме, пад ухвальны гуд таварышаў [3, с. 6]. Яшчэ прыклад кантэксту з параўнаннем, у якім згадваецца важная гістарычная падзея: *Лёднік сціскаў зубы і рэтыраваўся, як Генрых Валуа з польскага трона [5, с. 197].**

У параўнаннях знаходзяць адлюстраванне таксама біблейскія падзеі, што маюць вялікія вобразна-выяўленчыя магчымасці: *З апусцелага кабінета паволі выпаўзаў густы пах старадарожскай гарэліцы, а пасярод пакоя, быццам каўчэг на Арараце, высілася бліскучая чырвоная скрынка [5, с. 19]; І вось вынік – трэба пасля лекцыі, калі ўсе сумленныя студыёзусы расцякаюцца ў бакі ад Акадэміі, як воды Чорнага мора падчас бегства габрэяў з Егіпта, валачыся ў сутарэнні да шкоднага пана Лёдніка [5, с. 45].*

Такім чынам, устарэлая лексіка ўжываецца Людмілай Рублеўскай часта і мэтанакіравана як яркі моўны сродак стварэння гістарычнага каларыту. Дзеянні ў цыкле кніг “Авантуры Пранціша Вырвіча” адбываюцца ў XVIII ст., і ўстарэлыя словы дапамагаюць стварыць атмасферу таго часу, адлюстраваць светапогляд і менталітэт людзей, рэаліі апісанага часу. Яны дакладна даносяць да чытача час, падзеі і разнастайныя абставіны.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Виноградов, В. В. Проблемы литературных языков и закономерностей их образования и развития / В. В. Виноградов. – М. : Высш. шк., 1967. – 134 с.
2. Ляшчынская, В. А. Фразеалагічныя адзінкі ў мове Янкі Купалы / В. А. Ляшчынская. – Мн. : РІВШ, 2008. – 186 с.
3. Рублеўская, Л. Авантуры драгуна Пранціша Вырвіча : раман прыгодніцкі і фантасмагарычны / Л. Рублеўская. – Мн. : Звязда, 2014. – 320 с.
4. Рублеўская, Л. Авантуры Пранціша Вырвіча, шкаляра і шпега : раман прыгодніцкі і фантасмагарычны / Л. Рублеўская. – Мн. : Звязда, 2012. – 272 с.
5. Рублеўская, Л. Авантуры студыёзуса Вырвіча : раман прыгодніцкі і фантасмагарычны / Л. Рублеўская. – Мн. : Звязда, 2014. – 320 с.

Да зместу

Т. А. КІСЕЛЬ

Брэст, Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна

СЕМАНТЫЧНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ БАТАНІЧНЫХ НОМЕНАЎ У ГАВОРЦЫ ВЁСКІ ДОЎБІЗНА КАМЯНЕЦКАГА РАЁНА

Народная лексіка ўяўляе сабой цікавы матэрыял для даследавання з пункту погляду паходжання слова, асаблівасцей яго семантыкі і функцыянавання ў кантэксце. Усебаковае вывучэнне дыялектнай лексікі застаецца актуальным пры папярэдняй актыўнага слоўнікавага запасу беларускай літаратурнай мовы, у тым ліку пры ўнармаванні тэрміналогіі розных галін навукі. Патрабуе ўдасканалення і ўпарадкавання, напрыклад, батанічная тэрміналагічная і наменклатурная лексіка, так як яна характарызуецца наяўнасцю варыянтных, сінанімічных і дублетных адзінак. Таму параўнанне функцыянавання найменняў раслін у дыялектах і навуковай мове можа садзейнічаць выпрацоўцы адзінага варыянта назвы розных раслін, які можа быць замацаваны ў навуковай тэрміналогіі.

Батанічная наменклатура ўключае ў сабе назвы дрэў і кустоў, палявых, лугавых, лясных і балотных траў, культурных і дзікіх, ягадных і лекавых раслін і г. д. Кожная група колькасна адрозная і характарызуецца сваімі адметнасцямі. Найменні вышэйшых раслін, што адзначаны ў маўленні жыхароў в. Доўбізна Камянецкага раёна Брэсцкай вобласці, з'яўляюцца адметнай часткай народнай лексікі рэгіёна. Матэрыялы, прадстаўленыя ў артыкуле, былі запісаны ад жыхаркі вёскі Мацюк Ганны Арсенцьеўны (1953 г. н.).

У залежнасці ад месца росту і прызначэння раслін батанічныя найменні вывучаемага населенага пункта можна размеркаваць на наступныя лексіка-семантычныя групы.

I. Сярод намінацый дрэвавых і куставых раслін:

1) назвы лясных і паркавых дрэў: **дуб** м. р. 'дуб звычайны': *З дубу можна двэра зробэты, бо міцны вiн; вэрба́* ж. р. 'вярба вастралістая': *Вэрба б'е, я нэ б'ю, росты вэлыкі як вэрба і будзь хуткі як вода; карага́ч* м. р. 'бераст, вяз грабалісты': *Тiко посадэлы карагача, а той вжэ і вэрос; клён* м. р. 'клён вастралісты': *Мы бралэ з клёну крылатке і казалэ, шо цэ носыкі-курносыкі; йiлка* ж. р. 'елка звычайная': *Колы так, то йiлка, а на новы год ялэнка; лы́ствэнь* ж. р. 'лістоўніца': *Подывыся як опала лыствэнь, зыма вжэ; рабэ́на* ж. р. 'рабіна звычайная': *Пташке тую рабэну йiдэть і йiдэть; ясэнь* м. р. 'ясень звычайны': *Бi ля нас колысь рiс ясэнь, а зара його ныма і iнш.;*

2) назвы пладовых дрэў: **абрыко́с** м. р. 'абрыкос звычайны': *Абрыкос родыть шiсть-сiм разов на дэсять год; вíшня* ж. р. 'вішня звычайная':

Підымо вышне рватэ, бо потім з'ідаць птахе; **слэва** ж. р. 'сліва звычайная': *Усі слэвэ нэ чірвівэ, то і добрэ яблоня* ж. р. 'яблыня хатняя': *Цяя яблоня скікі жывэ і всэ яблоскі добрэ і інш.*;

3) назвы дзікіх і культурных кустарнікаў: **жэстэр** м. р. 'сліва калючая, цёрн': *Жэстэр хучіш посадэтэ трэба, потім пізно будэ; колэна* ж. р. 'каліна звычайная': *Зара колэна почнэ цвістэ і будэ хорошэ; ожэна* ж. р. 'ажыны': *Сонця богато, то і ожэна расповзаіця; шэпшэна* ж. р. 'шыпшына майская': *Я всі пальці обколола, покi шэпшэну подвязвала; ядлэвэць* м. р. 'ядловец звычайны': *Ядлэвэць і нэ бувае нэ зэлэным і інш.*

II. Сярод намінацый травяністых раслін:

1) назвы луговых і палявых травяністых раслін: **бодюкэ** мн. л. 'ваўчкі трохраздзельныя': *Колы я малая була, то з бадюків колючке рвала і хотіла, шоб вэрослэ малэньке ежачке; борэць* м. р. 'баршчэўнік': *Було так, шоб борцём опэклася; браткэ* мн. л. 'браткі, фіялка трохколерная': *Мэні так нравляця братке; ланкэ* мн. л. 'дуброшка гусіная': *Курэ бігалэ і ланке клёвалэ повзун* м. р. 'гладун гладкі': *Той повзун шось разрісся вэймэ; пэтрушынык* м. р. 'балігалоў': *Давно пэтрушыныком отравлівалэ, кого осудылы на смэрць; мэтлуга* ж. р. 'брыца звычайная': *На городі мэтлуга вэросла, трэба вэрватэ; серпарэз* м. р. 'крываўнік звычайны': *Ото-то серпарэз і пахнэ; чыстотіл* м. р. 'падтыннік вялікі': *Чыстотілом можна бородавке звэстэ шчырыця* ж. р. 'аксамітнік адкінуты, амарант': *Нэ знаю звідке взялася тая шчырыця і інш.*;

2) назвы лясных травяністых раслін: **вэроснык** м. р. 'верас звычайны': *Мэні нравыця сыні, а на вэросныку цвітке таке; зяяча капуста* ж. р. 'кісліца звычайная': *У заячый капусті е цвітке; лэсны тюльпán* м. р. 'гарычка звычайная': *Моя баба казала, шоб лэсны тюльпан красівы; суніця* ж. р. 'суніцы лясныя': *Трэба зварыты варэнне покi е суніця; чорныці* мн. л. 'чарніцы': *Літом всі йідымо ў ліс і там збыраемо чорныці, шоб і здатэ за гроші, і собі на варэнне чi на варэныкі, смачное всэ з чорныць і інш.*;

3) назвы водных і балотных травяністых раслін: **водяныця** ж. р. 'балотнік, вадзяная зорачка': *Водяныця мэні на зэлэну звэзду похожа; голубыці* мн. л. 'буякі': *Ягідэ ў голубыці смачнэ, алэ ж йіх нэ богато. журавыны* мн. л. 'журавіны балотныя': *У журавын ягідэ кіслі, а колы воны шэ цвітке, то тэі расцвівшэ цвітке напамінають журавлів; кўрка* ж. р. 'чаротніца': *У куркі богато высокіх стэблів; ряска* ж. р. 'раска малая': *Трэба сходыты на рiв і ряскі набратэ, йіі качке любяць і інш.*;

4) назвы сельскагаспадарчых травяністых раслін: **біб** м. р. 'боб звычайны': *Трэба біб пэрэбратэ і вэсушытэ; гірчыця* ж. р. 'гарчыца': *Гірчыця з мясам добрэ заходыць; картóпля* ж. р. 'бульба': *Картоплю посадэтэ трэба; квасóля* ж. р. 'фасоля звычайная': *Цэй год квасоля добра вэросла; кукуру́дзя* ж. р. 'кукуруза звычайная': *Я люблю йістэ зварэну кукурудзю; лён* м. р. 'лён звычайны': *Колысь вся одэжа з лёну робэлася,*

в мэнэ і зара така е; *овэс* м. р. ‘авёс пасяўны’: Давно овэс був головною культурою. *помідор* м. р. ‘памідор ядомы’: Мы з помідорів сік зробэлэ; *ріпа* ж. р. ‘рэпа’: Зара зробымо з ріпэ смачнэй суп; *сонечнык* м. р. ‘сланечнік алейны: З сонечніка жарэні семочки смачнэй і інш.;

5) назвы кветкавых агародных і пакаёвых раслін: *вэчорныця* ж. р. ‘ляўконія, мацыёла’: Вэчорныця мэні нравыця; *гладыёлус* м. р. ‘гладыёлус’: Часто гладыёлусыносяць на пэришэ вэрэсця; *кропэвка* ж. р. ‘колеус’: Я тікі одэн раз бычила такую кропэвку; *маргарытка* ж. р. ‘маргарытка звычайная’: На клумбі богато маргарыток і вонэ як сорняк, а ны цвітэ; *ро́за* ж. р. ‘ружа садовая’: Я не розумію, чому всі так любяць розу, шо в ійі такого особлывого і інш.

Усяго ў в. Доўбізна Камянецкага раёна Брэсцкай вобласці былі зафіксаваны 173 адпаведнікі да разнастайных назваў вышэйшых раслін. Найбольшую групу складаюць назвы лугавых і палявых травяністых раслін (прадстаўлены 62 дыялектнымі адпаведнікамі). Аналіз сабранага матэрыялу паказаў, што частка дыялектных назваў поўнасьцю супадае з навуковымі номенамі: *клён*, *абрыкос*, *маргарытка* і пад. Другую групу складаюць найменні, якія адрозніваюцца ад навуковых фанетычна, граматычна ці марфалагічна: *вярба* – *вэрба́*, *вішня* – *вы́шня*, *яблыня* – *ябло́ня*, *ажына* – *ожэ́на*, *чарніцы* – *чорны́ці*, *раска* – *ря́ска*. Гэта група лексем найбольшая ў колькасных адносінах. Шмат у чым дадзеныя назвы адлюстроўваюць асаблівасці гаворкі даследуемай вёскі. Асобна вылучаюцца номены, якія не супадаюць з навуковымі назвамі, а з’яўляюцца рэгіянальнымі ўтварэннямі: *шчы́рыця* ‘аксамітнік адкінуты, амарант’, *жэ́стэр* ‘цёрн, сліва калючая’, *водзя́ныця* ‘балотнік, вадзяная зорачка’, *ку́рка* ‘чаротніца’, *серпа́рэз* ‘крываўнік звычайны’. Яны з’яўляюцца арыгінальнымі прыкладамі народнай словатворчасці, ілюструюць здольнасць чалавека пільна назіраць за навакольным светам і падбіраць назвы яго аб’ектам, якія выразна ўказваюць на іх разнастайныя прыкметы.

Даследаванне праведзена ў межах рэалізацыі НДР “Лінгвакультура-лагічны кампанент у змесце асноўных этнаканцэптаў і ўласных найменняў Брэсцка-Пінскага моўнага рэгіёна” (№ ДР 20211558 ад 24.05.2021) пры фінансавай падтрымцы Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Раслінны свет : тэат. слоўн. / склад. В. Д. Астрэйка, М. А. Ісачанкава, А. А. Крывіцкі [і інш.] ; навук. рэд. Л. П. Кунцэвіч, А. А. Крывіцкі. – Мн. : Бел. навука, 2001. – 655 с.

Да зместу

С. С. КЛУНДУК, Д. С. ПАРАСЕВИЧ

Брест, Брестский государственный университет имени А. С. Пушкина

КОРПОРАТИВНЫЙ САЙТ КАК ИНСТРУМЕНТ PR-КОММУНИКАЦИЙ

Корпоративные медиа – электронные или печатные каналы распространения информации об организации с целью налаживания внутренних коммуникаций для успешного менеджмента и создания позитивного образа компании в глазах аудитории. Корпоративные издания служат, во-первых, интересам компании, способствуют достижению ее целей, во-вторых, издаются обычно на ее средства и, в-третьих, предназначены для людей, так или иначе связанных с деятельностью данной компании (сотрудников, клиентов и т. д.).

Объектом данного исследования послужили корпоративные сайты белорусских компаний. Корпоративные сайты помогают потребителю найти интересующую его информацию о самой организации, о продукции, облегчают обратную связь, а внутренней аудитории – получить конфиденциальную информацию и прочувствовать важность работы в команде. Контент-анализ сайтов показал, что наибольшее распространение на ресурсах получили такие информационные разделы, как история компании, идеологические элементы бренда (ценностные ориентиры, миссия), профиль деятельности, услуги и продукция, анонсы проводимых организацией мероприятий, часто задаваемые вопросы и ответы на них, новости, обратная связь.

Примером качественного корпоративного медиапортала является сайт компании BREMOR (bremor.com), который в первую очередь направлен на внешнюю аудиторию и выполняет информационную функцию. Благодаря наличию разделов «СМИ о нас» и «Новости» потребитель может узнать сведения об истории, продуктах компании, корпоративной социальной ответственности организации, а потенциальный работник может увидеть информацию о вакансиях предприятия. Журналист, обратившийся к новостям и пресс-релизам, размещенным на сайте, может создать материал в СМИ. Так, например, инфоповодами пресс-релизов компании BREMOR является запуск в Бресте самого крупного в стране холодильного экокомплекса (*В Бресте запустили самый крупный в стране холодильный экокомплекс* (01.07.22)), открытие компанией логистического ecofriendly-комплекса (*«Санта Бремор» показала в Бресте логистический eco-friendly-комплекс за 11 млн евро* (18.06.21)), открытие игровой комнаты в детской больнице Бреста (*Смотрите, какую игровую открыла «Санта Бремор» в детской больнице*

Бреста (30.07.21)). В первом и втором примерах затрагивается экологическая тематика. Корпоративные медиа показывают, что компания работает для общества и готова подтвердить основное правило PR: что хорошо для компании, то хорошо для общества. Стоит отметить, что удобный поиск информации подтверждает важность корпоративного сайта как инструмента PR-деятельности компании.

Некоторые сайты, например, компании «Савушкин продукт» (savushkin.com), выполняют не только информационную и коммуникативную, но и рекреативную функции. В разделе «Рецепты» покупатели могут найти информацию по применению молочной продукции, здесь предлагаются рецепты блюд, например, «Картофельные клёцки в сырном соусе». Такое представление продукции на сайте весьма популярно. Раздел с подобной тематикой также есть и на сайте компании BREMOR (*10 закусок с пастой «Антарктик Криль» для тех, кому надоели чипсы и попкорн* (20.04.21)). В целом у ОАО «Савушкин продукт» и BREMOR наблюдается схожая структура интернет-медиа.

Разделы «О нас», «Для СМИ», «Новости», «СМИ о нас», ссылки на соцсети важны для представления компании в современном медиапространстве. «О нас» дает общую информацию об организации, «Для СМИ» помогает журналистам находить изображения корпоративной символики, фотографии руководящих лиц, «Новости» предлагают инфоповоды для написания материалов в традиционные СМИ, «СМИ о нас» повышает авторитет компании в глазах аудитории. Так, на сайте ОАО «Брестский чулочный комбинат» представлен раздел «СМИ о нас». При помощи информации с данной страницы можно узнать о медийном портрете организации. Это важно как для внутренней, так и для внешней аудитории. Подобная вкладка есть и на сайте BREMOR. Раздел позволяет узнать информацию о направлениях деятельности организации: забота о сотрудниках (*Два интервью в журнале «Знак качества». О работе в пандемию и производстве продуктов* (12.01.21)), идеология бренда (*Сергей Недбайлов. О компании и жизненных ценностях* (30.12.20)), благотворительность (*Вечерний Брест» – о первой корпоративной поисковой команде* (12.05.21)).

Медиа должно представлять подробную информацию об организации и ее продукте. Так, сайт ООО «Морозпродукт» (morozy.by) содержит подробный список всей производимой продукции. Также есть раздел с презентацией «Морозпродукта», каталогом и прайс-листом. На главной странице указаны не только свои бренды, но и партнеры, и коллаборации. В итоге можно запутаться, какие именно бренды принадлежат компании. На сайте размещены новости (*Мороженое марки «Морозпродукт» представило новый дизайн упаковки для кюветов по 1 кг.*

(23.04.25)), фотографии, есть раздел о мероприятиях (*Фестиваль Pets Fest* (12.08.24)). В разделе «Команда» можно познакомиться с руководящими лицами компании.

Корпоративные медиа могут отражать внимательное отношение руководства не только к работникам, но и к их семьям. Например, на сайте ОАО «Дружба» (ptushka.by) публикуются положения конкурсов, которые проводятся среди семей сотрудников компании. Сайт ОАО «МТЗ» (belastractors.com) – образец инструмента формирования корпоративного имиджа предприятия. Оформление публикаций на сайте создает чувство «семейности», чего трудно добиться при большом количестве сотрудников (больше 15 тыс.) (*Около 4,5 тыс. работников МТЗ прошли обучение в 2024 году* (18.03.25)). Фирменный стиль, ссылки на другие медиа, хорошо сформулированное позиционирование, отдельный сайт для электронной версии газеты предприятия – всё это делает сайт ОАО «МТЗ» примером качественного корпоративного медиа.

Корпоративные медиа нацелены не только на сотрудников и потребителей, но и на партнеров и акционеров. Сайт ЗАО «Холдинговая компания «Пинскдрев» (pinskdrv.by) публикует статьи (*Малогобаритная квартира. Как визуально расширить пространство* (23.04.25)), обзоры (*Очаровательный угловой диван «Дарси»* (24.05.25)), новости, затрагивающие интересы общества акционеров (*К сведению акционеров закрытого акционерного общества «Холдинговая компания «Пинскдрев»* (27.03.25)). Важной деталью является свободный доступ к такой информации, что вызывает доверие у аудитории. Уровень сложности работы с организацией также влияет на репутацию компании в отрасли. Сложность определяется скоростью выполнения совместных проектов, поэтому информация на интернет-ресурсах должна быть четко систематизирована. Интернет-ресурс ОАО «Дружба» (ptushka.by) показывает открытость компании в коммуникации с потребителями, акционерами, партнерами, публикует новости, годовые отчеты, аудиторские заключения, результаты заседаний комиссий (*Аудиторское заключение 2024* (15.04.25)). Особенностью сайта компании БелАЗ (belaz.by) является вкладка «БелАЗ не рекомендует». Это часть внутриотраслевой коммуникации между организациями. Партнеры компании обращают внимание на отзывы и не сотрудничают с определенными организациями, что понижает репутационный капитал упомянутых в данном разделе. Также на сайте четко обозначен фирменный стиль (характерный для промышленности синий цвет, фирменный шрифт), можно найти логотип бренда.

Важным является обязательное наличие качественного дизайна корпоративных сайтов предприятий. Если нет внимания к визуальной

части сайта – значит нет внимания к клиенту, и тогда появляются сомнения к качеству продукции. Сайты ООО «Лекфарм» (lekpharm.by) и ОАО «Борисовский завод медицинских препаратов» (borimed.com) – примеры качественного дизайна медиа. Несмотря на обезличенность брендов в сфере медицины и фармацевтики, Борисовский завод медицинских препаратов и «Лекфарм» рассказывают о своих сотрудниках (*BORIMED на выставке «Здравоохранение 2025» (03.04.25, borimed.com); Подвели итоги, наградили лучших: в Логойске прошел слет передовиков (21.03.25, lekpharm.by)*). Кроме этого, на сайте есть доска почёта, что положительно влияет на командный дух работников. Идеально подходящий дизайн корпоративных медиа под деятельность организации представлен на сайтах ОАО «Борисовский завод агрегатов» (bza.by) и ПРУП «Борисовский хрустальный завод имени Ф. Э. Дзержинского» (borisovcrystall.by). Борисовский завод агрегатов показывает свой TOV (Tone of Voice – стиль общения бренда с аудиторией) в виде иллюстраций продукта предприятия и краткой информации на главной странице. Сайт Борисовского хрустального завода – пример лаконичного корпоративного медиа. Из проанализированных нами сайтов это единственный в виде одностраничного лонгрида. Он не содержит ссылок, но при этом даёт достаточную информацию о заводе, его истории и выпускаемом продукте.

Порядок расположения информации указывает на порядок во внутренних коммуникациях организации. Сайт СП ОАО «Спартак» (spartak.by) – пример медиа с упорядоченной информацией. На сайте есть раздел для партнёров, каталог продукции, информация о компании, раздел рекламных материалов. Другие организации сразу видят, с кем работает фабрика-партнёр, как можно наладить дальнейшее сотрудничество.

Корпоративные сайты должны отражать фирменный стиль компании. Примером этого является сайт ЗАО «АТЛАНТ» (atlant.by). Здесь мы можем найти раздел, посвящённый брендированной продукции, логобук и гайдлайн, а также пресс-релизы, написанные в фирменном стиле (*ATLANT и «Ашан Ритейл Россия»: встреча, открывающая новые горизонты сотрудничества (25.03.25)*), стратегию, устав и кодекс корпоративной этики. Также организация демонстрирует свою экспертность и создаёт определенный имидж благодаря статьям и обзорам техники (*Компактные морозильники ATLANT 76 ADVANCE: идеальное решение для экономии пространства и хранения продуктов (20.03.25)*), презентациям, новостям об участии в научных форумах и других мероприятиях (*XX Юбилейный Форум-выставка «ГОСЗАКАЗ»: ATLANT представляет белорусские инновации в Санкт-Петербурге (23.05.25); Дарим кровь – дарим жизнь! (05.02.25)*), видеообзорам производства, сертификатам, наградам.

Корпоративные медиа не лишены юмора, особенно медиа организаций, связанных с пищевой промышленностью. Они помогают разрядить обстановку в коллективе. Так, на сайте ОАО «Кобринский МСЗ» (kobrincheese.com) лицевой иллюстрацией новости в ленте событий является изображение человека с головой коровы, который держит газету (*26 марта 2025 г. в 15.00 часов состоится очередное общее собрание акционеров (21.02.25)*). Между тем у некоторых компаний, чья деятельность связана с торговлей и доставкой продукции, образ сайта «обезличенный». Бренд представляется не как дружная команда экспертов, а как сервис для выполнения определённой цели. Например, цель сайта торговой сети «Корона» (korona.by) – продать товар (*В Королевстве Сна скидка до 20 % на все товары со склада! (22.04.25)*). Сайт однозначно направлен на внешнюю аудиторию. Для потребителя создается образ проверенного, надёжного места, где можно найти все, что необходимо.

Сайт ОАО «Авиакомпания “Белавиа”» (belavia.by) – стандартный ресурс для продажи билетов. Он содержит информацию об истории и новостях компании (*Смотрим фильмы, слушаем бестселлеры в полете: «Белавиа» запускает бесплатную систему развлечений на борту» (08.05.25); Новый рейс «Белавиа»: из Могилева в Москву меньше чем за 1,5 часа (28.04.25)*), ссылки на социальные сети, небольшое количество иллюстраций. В данной отрасли деятельности также важны экспертность компании и доверие к ней. Данные показатели находят отражение не только на сайте, но и в аккаунтах в социальных сетях и корпоративном издании.

Таким образом, корпоративные медиа позволяют поддерживать круглосуточную связь с целевыми аудиториями, развивают возможность мгновенно реагировать на изменения ситуации на рынке, служат дешевым каналом глобальной коммуникации, создают условия для получения информации о потребностях, мнениях и требованиях целевых аудиторий. Такие медиа являются средством PR-коммуникаций, поскольку они продвигают компанию, способствуют коммуникации в организации, служат площадкой публикации имиджевых материалов.

Да зместу

Л. В. ЛЕВАНЦЭВІЧ

Брэст, Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна

ЛЕКСЕМА “СЦЕЖКА”: СТРУКТУРНА-СЕМАНТЫЧНЫ І ЭТНАЛІНГВІСТЫЧНЫ АСПЕКТЫ

Пры сістэмным даследаванні лексікі аналізуюцца ўнутрымоўныя і пазамоўныя аб’яднанні слоў. Актуальным становіцца вывучэнне тэматычнай групы слоў, аб’яднаных на аснове пазамоўнай агульнасці прадметаў ці паняццяў, што абазначаюцца гэтымі адзінкамі. Лексічныя адзінкі, якія ўваходзяць у тэматычную групу слоў, маюць агульную сему. Падставай для выдзялення тэматычнай групы з’яўляецца сукупнасць прадметаў або з’яў знешняга свету, аб’яднаных па пэўнай прыкмеце і выражаных рознымі словамі.

Намі даследуецца тэматычная група “сцежка”, куды ўваходзяць словы, аб’яднаныя семай ‘вузкі доўгі след, дарога’, а гэта *дарога, шлях, шаша, шасэ, аўтастрада, аўтамагістраль, тракт, гасцінец, бальшак, прасёлак, паваротка, артэрыя, пуць, пуцявіна*. Акрамя літаратурных унармаваных лексічных адзінак, сюды ўваходзяць і рэгіянальныя дыялектныя словы, якія маюць значэнне ‘сцежка’: *торок* [5, с. 209], *калёйка* [17, с. 179], *трапінка, трапа* [17, с. 146], *дарожка, дарожычка* [3, с. 148], *рэска* [1, с. 273], *пазагароддзе* [1, с. 237], *плашчаница* [1, с. 250], *смужына* [1, с. 290], *вярба* [1, с. 78], *пуціна* [9, с. 132], *проследок* [16, т. 4, с. 227], *сціга* [16, т. 5, с. 40], *трэп* [2, с. 164], *дарожка дакурны* [1, с. 106], *замкавая* [1, с. 139], *палянка* [18, с. 147], *стэцка* [16, т. 5, с. 9]. Існуе ў беларускай мове і слова *сакзмó* ‘след, знак ад падэшвы нагі на раллі, пяску’, якое ў рускіх гаворках мае варыянты *сакма́* і *сокма́* ‘каляіна, лясная сцежка, след нагі’ і, па некаторых меркаваннях, з’яўляецца цюркізмам (параўн. казах. *sokpa* (< *sokma*) ‘сцежка’). Сама ж лексема *сцежка* паходзіць ад праславянскага **stьza* (або **stьdza*) < **stьga* ‘дарожка, сцежка’; у выніку трэцяй палаталізацыі звязанае чаргаваннем з прасл. **stigati* ‘дасягаць’ [21, т. 13]. У залежнасці ад віду сцежкі бытуюць і іншыя дыялектныя адзінкі, якія мы скласіфікавалі ў наступныя групы:

– форма, канфігурацыя, велічыня сцежкі: *трапа* ‘вялікая сцежка’ [18, с. 138], *круцень* ‘названая па форме’ [21, с. 109], *уюнка* ‘сцежка, якая мае звільсты напрамак’ [14, с. 318], *коса сцежка* [1, с. 173];

– месцазнаходжанне сцежкі: *візірка* ‘сцежка ў лесе’ [18, с. 31], *вулачка* ‘сцежка каля сядзібы’ [18, с. 182], *ямавая* ‘сцежка каля ям’ [1, с. 343], *рышток* ‘сцежка, звычайна каля плота’ [16, т. 4, с. 329], *чырвоная сцежка* ‘у лесе’ [1, с. 324], *блудная трапа* ‘сцежка ў лесе’ [1, с. 42], *дурное месца* ‘лясная сцежка’ [18, с. 72];

– хто пратаптаў і ходзіць/бегае па сцежцы: *прагон* ‘вытапаная жывёлай’ [20, с. 139], *брод* ‘пракладзеная жывёлай сцежка’ [19, т. 1, с. 83], *чвур* ‘звярыная сцежка’ [8, с. 18], *скутугін* ‘сцежка, вытапаная жывёлай’ [4, с. 208], *пагон*, *пагончык* ‘заечая сцежка’ [15, с. 151], *падол* ‘казацкая сцежка’ [7, с. 93], чорна стэжка [12, с. 148];

– дзе праходзіць, праз што пралягае сцежка: *палянка* ‘сцежка праз поле’ [18, с. 147], *загуменка* ‘сцежка каля гумнаў’ [1, с. 148], *брод*, *плаў* [6, с. 158], *бічаўнік* [6, с. 158], *чорны брод* [1, с. 322] ‘сцежка праз балота’, *сценка* 1) ‘сцежка паміж гумнамі і полем’ [18, с. 95], 2) ‘сцежка, пратапаная паміж двароў’ 3) ‘вузкая сцежка сярод поля ці каля лесу’ [9, с. 132], *рыграднік* [14, с. 186], *прылешак* [14, с. 190], *трапіна* [14, с. 303], *бараздак* [14, с. 166], *прымёжак* [14, с. 191] ‘пратапаная паміж градкамі ці барознамі сцежка’, *сцяга* ‘сцежка праз жыта’ [22, с. 189];

– якім чынам зроблена сцежка і яе прызначэнне: *коўзалка* ‘ледзяная выслізганая сцежка для коўзання’ [11, с. 99], *сляднік* ‘пратапаная нагамі сцежка ці наезджаны санямі след на снезе’ [10, с. 121], *біты шлях* ‘утапаная, уезджаная дарога, сцежка’ [19, т. 1, с. 61];

– прызначэнне сцежкі: *папярэчка* ‘сцежка, якая аддзяляе пляцы ад ворнай зямлі’ [18, с. 186].

Кампанент *сцежка* ўваходзіць у склад анамастычных найменняў, мікратапонімаў. У залежнасці ад таго, хто пратаптаў і часта хадзіў па сцежцы, куды вядзе сцежка, каля чыёй хаты яна праходзіць, у народзе сцежка атрымала найменні, якія звычайна маюць структуру словазлучэння. У склад мікратапоніма ўваходзіць прыметнік, які паказвае на прыналежнасць асобе ці жывой істоце і кампаненты *сцежка/сцяжынка* ці *дарога/дарожка* або *трапа*: *Мядзведжая Трапа* ‘сцежка ў лесе; раней па ёй хадзілі толькі мядзведзі’, *Дзікова Сцежка* ‘лясная сцежка; па ёй часта ходзяць дзікі’, *Зелянкова Сцежка* ‘сцежка да хутара, які належыць Зелянову’, *Валодзева Сцежка* ‘тут загінуў Валодзя’, *Камлёва Сцежка* ‘вядзе да хутара, які належыць Комлю’, *Магдзельчына Сцежка* ‘яе пратаптала Магдзелька’, *Мечаёва Сцежка* ‘яе пратаптаў Мечай’, *Мікітава Сцежка* ‘яе пратаптаў Мікіта’, *Нуфрэва Сцежка* ‘лясная сцежка’, *Рушаўская Сцежка*, *Янукова Дарожка* ‘па ёй хадзіў Янук’, *Барсукова Сцежка*, *Мазурчына Сцежка* ‘яе пратаптала Мазурка’, *Берніцкая Трапінка* ‘сцежка да в. Бернікі’, *Булікава Сцежка* ‘пратаптаў Булік’, *Бычкова Сцежка* ‘да хутара Бычкі’ [1], *Васілісіна Трапа* ‘вялікая сцежка ў лесе; некалі па ёй хадзіла вядзьмарка Васіліса’, *Большая Візірка* ‘сцежка ў лесе’, *Брадоўская Сцежка* ‘сцежка да в. Брады’, *Партызанская Дарога* ‘сцежка да былога партызанскага лагера’, *Мядзведжая Трапа* ‘сцежка ў лесе; раней па ёй хадзілі толькі мядзведзі’, *Змяіная Сцежка* ‘сцежка ў лесе; тут водзяцца змеі’, *Звярыная Дарожка* ‘сцежка ў лесе’, *Любінская Сцежка*

‘сцэжка праз балота на Любін Бор’, *Пчалова Сцэжка* ‘сцэжка ў лесе’, *Хвядосава Сцяжына* ‘сцэжка ў лесе’, *Воўчая Сцэжка* ‘вузкая, амаль нябачная сцяжынка ў лесе, па ёй рэдка ходзяць людзі, бо раней тут часта сустракалі ваўкоў’, *Гіблая Сцэжка* ‘сцэжка праз балота’, *Тарасава Вулачка* ‘сцэжка каля былой сядзібы Тараса’, *Дзіцячая Сцэжка* ‘дарога, па якой дзеці ходзяць у школу’, *Сцяпанавы Дарожка*, *Ласіная Сцэжка*, *Заямачная Сцэжка*, *Бабровіцкая Сцэжка* ‘сцэжка да грыбнаго лесу’ [18]. Прыведзеныя найменні змяшчаюць нацыянальна-культурны кампанент, выражаюць светабачанне і светаразуменне носьбітаў мовы.

Значэнні ‘кірунак, шлях дзейнасці, развіцця каго-, чаго-н.’, ‘жыццёвы шлях’, ‘лёс’ слова *сцэжка* набывае ва ўстойлівых выразах: *Любіліся як пташкі ў стрэсе, разышліся як сцэжкі ў лесе*; *Пільнавацца як сцэжкі ў лесе* ‘пра неабходнасць нечага пільна трымацца, не саступаць убок’; *разысціся як сцэжкі ў лесе* ‘пра поўнае расстанне каго-н.’; *Жыццё як у таго вераб’я: скача па сцэжцы ды гаўно клюе*; *сядзець як корч на сцэжцы*; *хадзіць па пустых сцэжках* ‘марнаваць час, звяртаючыся не да тых, да каго трэба’; *свінымі сцэжкамі* ‘хадзіць, дабірацца і інш. няходжанымі і нязджанымі сцэжкамі, што ўбаку ад бітай, люднай дарогі’.

У артыкуле разгледжана група слоў тэматычнага поля “сцэжка”, семантыка якіх выражае адносіны, што існуюць паміж аб’ектамі рэальнага свету. Моўныя адзінкі аб’яднаны агульнасцю адлюстраваных паняццяў і зместу, прадметным і функцыянальным падабенствам з’яў.

Спіс выкарыстанай літратуры

1. Анамастычны слоўнік Гродзеншчыны : у 2 ч. / В. М. Ламака, П. У. Сцяцко, І. Я. Якубовіч [і інш.] ; пад рэд. П. У. Сцяцко. – Гродна : ГрДУ, 2005. – Ч. 1 : Мікратапонімы. – 347 с.
2. Барадулін, Р. Вушацкі словазбор Рыгора Барадуліна / Р. Барадулін. – Мн. : Кнігазбор, 2013. – 390 с.
3. Бялькевіч, І. Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны / І. Бялькевіч. – Мн. : Навука і тэхніка, 1970. – 512 с.
4. Дыялектны слоўнік Брэстчыны / пад рэд. Г. М. Малажай. – Мн. : Навука і тэхніка, 1989. – 297 с.
5. Жывое наша слова / рэд. І. Я. Яшкін, Л. П. Кунцэвіч. – Мн. : Бел. навука, 2001. – 352 с.
6. Зайка, А. Мікратапаніміка Івацэвіччыны / А. Зайка. – Мн. : Тэхналогія, 2018. – 230 с.
7. Иванов, А. А. Микротопонимия Мозырского Полесья / А. А. Иванов. – Мозырь : МГПУ им. И. П. Шамякина, 2007. – 221 с.
8. Матэрыялы для дыялектнага слоўніка Гомельшчыны. Вып. 10. – Мн. : Выд-ва БДУ імя У. І. Леніна, 1982. – 54 с.
9. Матэрыялы для слоўніка мінска-маладзечанскіх гаворак / пад рэд. М. Жыдовіч. – Мн. : Выд-ва БДУ, 1977. – 144 с.
10. Народнае слова / пад рэд. А. Я. Баханькова. – Мн. : Навука і тэхніка, 1976. – 361 с.

11. Народная словатворчасць / пад рэд. І. Я. Яшкіна, А. А. Крывіцкага. – Мн. : Навука і тэхніка, 1979. – 336 с.
12. Народныя скарбы : дыялектал. зб. / пад рэд Л. П. Кунцэвіч. – Мн. : Права і эканоміка, 2008. – 388 с.
13. Полацкія дыяменты : дыялект. слоўн. / навук. рэд. В. М. Курцова. – Мн. : Бел. навука, 2026. – 116 с.
14. Рэгіянальны слоўнік Віцебшчыны : у 2 ч. / пад рэд. Л. І. Злобіна. – Віцебск : ВДУ імя П. М. Машэрава, 2012–2014. – 2 ч.
15. Скарбы народнай мовы : дыялектал. зб. / рэд. Л. П. Кунцэвіч. – Мн. : Права і эканоміка, 2005. – 385 с.
16. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча : у 5 т. / пад рэд. Ю. Ф. Мацкевіч. – Мн. : Навука і тэхніка, 1979–1984. – 5 т.
17. Слоўнік гаворак цэнтральных раёнаў Беларусі : у 2 т. / пад рэд. Е. С. Мяцельскай. – Мн. : Універсітэцкае, 1990. – Т. 1. – 290 с.
18. Слоўнік мікратапонімаў Магілёўшчыны / склад.: С. В. Клімуць, В. І. Рагаўцоў, С. У. Шакура [і інш.]. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2004. – 208 с.
19. Тураўскі слоўнік : у 5 т. / пад рэд. А. А. Крывіцкага. – Мн. : Навука і тэхніка, 1982–1985. – 5 т.
20. Шаталава, Л. Ф. Беларускае дыялектнае слова / Л. Ф. Шаталава. – Мн. : Навука і тэхніка, 1975. – 208 с.
21. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Т. 13. С–Т / уклад. Р. М. Малько [і інш.] ; гал. рэд. Г. А. Цыхун. – Мн. : Бел. навука, 2010. – 351 с.
22. Юрчанка, Г. Ф. Сучасная народная лексіка: 3 гаворкі Месціслаўшчыны : слоўнік : Р–Я / Г. Ф. Юрчанка. – Мн. : Бел. навука, 1998. – 351 с.

Да зместу

Л. М. МАЗУРКЕВІЧ

Мазыр, Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна

НАЙМЕННІ АСОБНЫХ ПАШКОДЖАННЯЎ СКУРЫ ВА ЎСХОДНЕПАЛЕСКІХ ГАВОРКАХ

Ва ўсходнепалескіх гаворках у межах прадметна-тэматычнай групы, якая аб'ядноўвае назвы захворванняў, іх сімптомаў, разнастайных недамаганняў і інш., вылучаецца падгрупа найменняў, што абазначаюць назвы любых пашкоджанняў скуранага покрыва, тканак тыпу нарываў, пухіроў, пухлін, ран і г. д.

Словам *болбушка* (< ад асновы *балб-*, якая служыць для абазначэння круглых прадметаў [16, т. 1, с. 290–291]) абазначаецца балючае ўздзеццё скуры: *Болбушка нека дуецца (Мікулічы Браг.)*. З лексічных адзінак вузкарэгіянальнага пашырэння з пазначаным значэннем звяртае на сябе ўвагу назоўнік *банька/банка* (< *банька* ‘медыцынскае прыстасаванне’): *Опарыласа ўкропом, да посхапваліса банькі (Запасочча Жытк.)*; *Уздуласа банка на руцэ (Засінцы Ельск.)*. Меншай актыўнасцю характарызуецца

лексічная адзінка *бомболь* (< польск. *bąbel* ‘пухі́р’ [16, т. 1, с. 435]): *От такезны бомболь ускочыў (Замосце Калінк.)*, якая сведчыцца гродзенска-баранавіцкай групай гаворак [4, т. 1, с. 202; 7, с. 52–53]. З акрэсленым значэннем бытуе ў гаворках Усходняга Палесся і найменне *водыр*, а таксама яго фанетычныя варыянты – *вудыр*, *гудыр* (верагодна, рэгіянальнае запазычанне з рускай мовы [16, т. 2, с. 211]): *Водырэ паішлі па целу (Пярэдзелка Лоеўск.)*; *От мороз: за якую мінуту вудыр набег на носі (Тонеж Лельч.)*; *Гудыры красныя поскопваліса да чэшуцца (М. Малешава Жытк.)*, што функцыянуе і ў іншых беларускіх народных гаворках, аднак у беларускай літаратурнай мове ўжываецца са значэннем ‘пухі́р, які ўсхопліваецца ад апёку скуры’ [9, т. 1, с. 451]. Сінонімамі да яго выступае слова *пузыр/пухі́р* (< прасл. *рохурь* [16, т. 8, с. 230]): *Пузырэ понадуваліса нечаго (Макарычы Петрык.)*; *Пухірэ от простуды буваюць (Скароднае Ельск.)*.

У спалучэнні з разгледжанымі найменнямі ўжываюцца таксама слова *водзянік/водзянка* (< вада) і двухкампанентная назва *водзены пузыр* ‘запоўнены вадкасцю пухі́р’: *Начэсала, і водзянік усхопваецца (Махнавічы Мазыр.)*; *Водзянка ўскочыла (Ручаёўка Лоеўск.)*; *Водзены пузыр штось большае (Хвойнае Хойн.)*. Назоўнік *вадзянік* бытуе ў гаворках паўднёва-заходняга дыялекту, *воденік* – у палескай групе гаворак [3, с. 26; 4, т. 1, с. 267]. Найменне *вадзянка* ўваходзіць у лексічны састаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы [8, с. 103].

Гнойная або запаленчая ранка на скуры абазначаецца лексмай *болячка* (< прасл. *bolěti* [16, т. 1, с. 299]): *На спіне села нека болячка (Грушаўка Нараўл.)*. Адзначаецца паралельнае функцыянаванне ўтварэнняў *болька* і *ваўка*: *Без колкі німа болькі (Запасочча Жытк.)*; *Боляць у беднага ваўкі, ажно плачэ (Махнавічы Мазыр.)*. Апошняе этымалагі лічаць выклічнікавым паводле паходжання [11, т. 1, с. 263]. Лексема *балячка* – разам з найменнем *болька* – адзначаецца ў многіх беларускіх народных гаворках [4, т. 1, с. 162], уваходзіць у слоўнікавы склад беларускай літаратурнай мовы, слова *болька* сведчыцца нарматыўнымі слоўнікамі з паметай *размоўнае* [9, т. 1, с. 336, 394].

Назоўнік *волас/волос* (< прасл. *volъsъ* [16, т. 2, с. 188]) выкарыстоўваецца жыхарамі ўсходнепалескага рэгіёна для наймення незажываючай раны: *Волас з нагавору можэ стацца (Навасёлкі Хойн.)*; *У мене волос ніяк не зажыве (Буйнавічы Лельч.)*. У асобных раёнах яно адзначаецца ва ўжыванні разам з утварэннем *волосень* ‘гнойнае запаленне тканкі пальца; нарыў’: *От я змучылася, ек волосень подкінуўса (Грабаў Петрык.)*. Варыянтныя назвы *валасень*, *валаснік*, *валасяніца* атрымалі распаўсюджанне па-за межамі даследуемай дыялектнай зоны [2, с. 103, 119; 4, т. 1, с. 272; 12, с. 25; 15, с. 26]. У беларускай літаратурнай мове лексема

валасень сведчыцца са значэннем ‘хвароба скуры ног у чалавека і жывёлы ў выглядзе язвы’ [9, т. 1, с. 455].

Словам *вусыпка/сыпка* (< *высыпаць*) абазначаюцца дробныя плямкі, прышчыкі на скуры і слізистых абалонках, якія з’яўляюцца ад некаторых знешніх уздзеянняў і ўнутраных прычын: *У хлопца нека вусыпка ўжо з месяц (Ліпляны Лельч.); Сыпка дробненька і сільно свербіць (Каменка Мазыр.)*. Слова *высыпка*, *сып*, *сыпучка* ўласцівы гродзенска-баранавіцкай, віцебскай і полацкай групам гаворак, *вэрод* – заходнепалескім гаворкам, *восып*, *восыпка* – сярэднебеларускім народным гаворкам [3, с. 40; 4, т. 1, с. 372, т. 5, с. 52, 53, 239; 5, т. 1, с. 64]. З ліку гэтых утварэнняў слоўнікамі сучаснай беларускай літаратурнай мовы фіксуюцца словы *сып*, *сыпка* [9, т. 5, ч. 1, с. 432, 433] і *высыпка* з паметай *размоўнае* [9, т. 1, с. 584].

Міжыперніцай (< *між* ‘паміж’ + *перст* ‘палец’ [16, т. 7, с. 35]) ва ўсходнепалескіх гаворках традыцыйна называецца нарыў паміж пальцамі: *Міжыперніца на руцэ зробілася, то рэзалі (М. Малешава Жытк.)*. Гэта слова бытуе ў гродзенска-баранавіцкай групе гаворак [7, с. 259], у гаворках паўночна-ўсходняга дыялекту і ў сярэднебеларускіх народных гаворках, дзе яно рэалізуецца фанетычнымі дублетамі *межыперсьніца*, *міжыпарніца* і інш. [2, с. 262, 263; 4, т. 3, с. 66; 5, т. 1, с. 230]. У нарматыўных слоўніках беларускай літаратурнай мовы названая лексічная адзінка не адзначаецца.

Для абазначэння пухіра з вадкасцю на руках або нагах, які ўзнікае на скуры ад працяглага трэння, выкарыстоўваецца назоўнік *музоль/музыль* (< прасл. *mozolъ* [16, т. 6, с. 163–164]): *Музоль не сыходзіць з рукі (Дудзічы Калінк.); Музыле на руках як шклянкі (Дварэц Жытк.)*. Адначасова выкарыстоўваюцца і словаўтваральныя варыянты тыпу *муленік*, *мульмо*, *муляк* (< прасл. *muliti* [16, т. 7, с. 88, 90]): *У нас ё, которым і муленік – хвароба (Хачэнь Жытк.); Одзела новае тухлі, а ціперака мульмо (Бабунічы Петрык.); Узела сокеру – і муляк намуліла (Ліпляны Лельч.)*. Слова *мазоль*, *мазуль* і інш. вядомы народным гаворкам розных дыялектных зон Беларусі [3, с. 136; 7, с. 262, 280; 12, с. 88]. У беларускай літаратурнай мове замацавалася слова *мазоль* [9, т. 3, с. 85].

Скула, *скулач*, *скулянка* (этымалагічныя версіі спрэчныя) – гнойны нарыў, фурункул: *Скула села на шыі (Скароднае Ельск.); Які скулач буў у яе (Піркi Браг.); Тую скулянку рэзалі (Чалюшчавічы Петрык.)*. У якасці сінонімаў выступаюць словаўтваральныя варыянты *чыр*, *чырак*, *чырка*, *чырык* (< прасл. *čirъ* [14, с. 373]): *У яго тутака чыр (Кіраў Нараўл.); Чыракі – бльшыя болячкі на целі (Тонеж Лельч.); Чырка трошу меньшае (Звеняцкае Хойн.); Можна на чырык што прыкласці (Чаплін Лоеўск.)*, пашырэнню якіх садзейнічаў уплыў рускай мовы. Акрэсленыя найменні сустракаюцца ў сярэднебеларускіх народных гаворках, у гаворках паўночна-ўсходняга і паўднёва-заходняга дыялектаў [2, с. 409; 3, с. 207;

6, с. 146]. У сучаснай беларускай літаратурнай мове функцыянуюць словы *скула* і *скулянка*, апошняе з іх падаецца як *размоўнае* [9, т. 5, ч. 1, с. 189, 190]. Меншай актыўнасцю характарызуюцца ў даследуемых гаворках намінацыі *моровіца* (< прасл. *mor-* [16, т. 6, с. 224]) і *нежытоўка* (< польск. *nieżyt* [1, с. 130]): *І моровіца мне не села* (*Карпаўка Лоеўск.*); *Нежытоўка зробілася на карку* (*Запясочча Жытк.*). Першая з іх – рэгіянальнае ўсходнепалескае ўтварэнне, другая захавалася ў палескай групе гаворак [3, с. 145]. Сучаснай беларускай літаратурнай мовай гэтыя лексемы не фіксуюцца.

Опечына, *оп'ёк* (< *апячы*) – месца на целе, пашкоджанае агнём ці чым-небудзь гарачым, пякучым: *Опечына страшна зробілася* (*Глінішча Хойн.*); *Схопіш горшчык з печы да будзе оп'ёк* (*Навінкі Калінк.*). Першае з гэтых слоў бытуе ў сумежных заходнепалескіх гаворках [10, т. 3, с. 259]. Разгледжаныя найменні ў семантычных адносінах не адрозніваюцца ад літаратурнага *апёк* [9, т. 1, с. 248]. Звяртае на сябе ўвагу сінанімічная назва *печа*: *Печа доўга не гоілася* (*Дарашэвічы Петрык.*). Палескай групай гаворак фіксуецца ва ўжыванні ўтвораны на яе аснове дэрыват – *печаніна* [3, с. 165]. У сучаснай беларускай літаратурнай мове гэты лексічны сродак адсутнічае. Многазначнае слова *гар* (< руск. *гарь* [13, с. 74]), уласцівае беларускай літаратурнай мове, у гаворках Усходняга Палесся – побач з іншымі значэннямі – мае спецыфічную семантычную нагрузку – ‘апечанае месца’: *Гар тым гусіным салом помазаць добрэ, як опечэсса* (*Дварэц Жытк.*). У гэтым значэнні ні слоўнікі літаратурнай мовы, ні дыялектныя яго не фіксуюць. Названае найменне можна лічыць усходнепалескім семантычным дыялектызмам.

Такім чынам, разгледжаныя найменні асобных пашкоджанняў скуры прадстаўлены ў большасці сваёй матываванымі назоўнікамі, фанетычныя і словаўтваральныя варыянты якіх не толькі сведчаць пра лексічныя адметнасці ўсходнепалескіх гаворак, але і дазваляюць выявіць закладзеную ў іх спецыфічную этнакультуралагічную інфармацыю.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Булыка, А. М. Даўнія запазычанні беларускай мовы / А. М. Булыка. – Мн. : Навука і тэхніка, 1972. – 384 с.
2. Бялькевіч, І. К. Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны / І. К. Бялькевіч. – Мн. : Навука і тэхніка, 1970. – 512 с.
3. Дыялектны слоўнік Брэстчыны / склад. М. М. Аляхновіч [і інш.]. – Мн. : Навука і тэхніка, 1989. – 294 с.
4. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча : у 5 т. / уклад. Ю. Ф. Мацкевіч, А. І. Грынавецкене, Я. М. Рамановіч [і інш.]. – Мн. : Навука і тэхніка, 1979. – Т. 1. – 512 с. ; 1982. – Т. 3. – 536 с. ; 1986. – Т. 5. – 536 с.
5. Слоўнік гаворак цэнтральных раёнаў Беларусі : у 2 т. / пад рэд. Е. С. Мяцельскай. – Мн. : Універсітэцкае, 1990. – Т. 1. – 287 с.

6. Сцяцко, П. У. Дыялектны слоўнік (з гаворак Зэльвеншчыны) / П. У. Сцяцко. – Мн. : Выд-ва БДУ, 1970. – 184 с.
7. Сцяшковіч, Т. Ф. Слоўнік Гродзенскай вобласці / Т. Ф. Сцяшковіч. – Мн. : Навука і тэхніка, 1983. – 671 с.
8. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. М. Р. Суднікі, М. Н. Крыўко. – Мн. : БелЭн, 1999. – 784 с.
9. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа ; пад агул. рэд. К. К. Атраховіча (К. Крапівы). – Мн. : БелСЭ, 1977–1984. – Т. 1. – 1977. – 608 с. ; Т. 3. – 1979. – 672 с. ; Т. 5, кн. 1. – 1982. – 663 с.
10. Тураўскі слоўнік : у 5 т. / склад. А. А. Крывіцкі, Г. А. Цыхун, І. Я. Яшкін. – Мн. : Навука і тэхніка, 1984. – Т. 3. – 311 с.
11. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер. – М. : Прогресс, 1986. – Т. 1. – 576 с.
12. Цыхун, А. П. Скарбы народнай мовы / А. П. Цыхун. – Гродна, 1993. – 242 с.
13. Шанский, Н. М. Краткий этимологический словарь русского языка : пособие для учителя / Н. М. Шанский, В. В. Иванов, Т. В. Шанская. – М. : Учпедгиз, 1961. – 403 с.
14. Шанский, Н. М. Школьный этимологический словарь русского языка / Н. М. Шанский, Т. А. Боброва. – М. : Дрофа : Рус. яз., 1997. – 399 с.
15. Шаталава, Л. Ф. Беларускае дыялектнае слова / Л. Ф. Шаталава. – Мн. : Навука і тэхніка, 1975. – 208 с.
16. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы / рэдкал.: Г. А. Цыхун [і інш.]. – Мн. : Навука і тэхніка, 1978–... . – Т. 1. – 1978. – 440 с. ; Т. 2. – 1980. – 344 с. ; Т. 6. – 1990. – 287 с. ; Т. 7. – 1991. – 315 с. ; Т. 8. – 1993. – 270 с.

Да зместу

А. В. МАКАРЭВІЧ

Брэст, Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна

З ГІСТОРЫІ ЭКАНАМІЧНЫХ ТЭРМІНАЎ БЕЛАРУСІ

Заработная плата – сукупнасць узнагарод у грашовай, валютнай або натуральнай форме, атрымліваемых за фактычна выкананую работу работнікам, які знаходзіцца ў працоўных адносінах на ўмовах найму з уласнікам або яго прадстаўніком на прадпрыемстве, ва ўстанове, арганізацыі незалежна ад форм уласнасці і гаспадарання [1, с. 210]. У наш час у беларускай мове ўжываюцца з такім значэннем тэрміны **заробак**, **заработная плата**, **зарплата** як размоўнае. Аднак яшчэ нядаўна (да 30-х гг. XX ст.) для гэтага ў ёй выкарыстоўваліся і іншыя словы, напрыклад: **жалаванне**, **пенсія**.

Жалаванне зафіксавана пісьмовымі крыніцамі старабеларускай мовы ў пачатку XVI ст. Укладальнікі “Этымалагічнага слоўніка беларускай мовы” лічаць, што **жалаванне** ўтворана ад рускага **жалование** і сваё значэнне ‘плата за працу’ набыло ў XVIII ст.: “**Жалаванне**.

У 60-х гг. XIX ст. з рус. жалование. Ст.-рус. жалование ‘падарунак’ ад жаловати ‘аказвать міласць, жалець’, якое мае той самы карань, што жалъ. Значэнне ‘плата за працу, што выдаецца ў вызначаны тэрмін’ атрымала ў XVIII ст. (т. 3, с. 203). **Жалаванне** з такім значэннем выкарыстоўвалася ў сучаснай беларускай мове ў 20–30-я гг. мінулага стагоддзя. Ужываліся таксама сінанімічныя **пенсія** і нават дыялектнае найменне **дажа**. У перакладным “Руска-беларускім слоўніку” (1937) адпаведнікам **жалаванню** з’яўляецца лексема **зарплата** (с. 91). Аўтары тлумачальных слоўнікаў беларускай мовы гэта найменне падаюць па-рознаму. Паводле “Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы”, **жалаванне** з’яўляецца архаізмам: “**Жалаванне**. *уст.* Заработная плата. *Зарплаты, альбо, як тады гаварылі «жалавання», акцёрам ніхто не плаціў, і яны задавальняліся выручкамі ад спектакляў і танцаў.* Рамановіч (т. 2, с. 248). Укладальнікі “Тлумачальнага слоўніка беларускай літаратурнай мовы” (1996) увогуле не лічаць яго ўстарэлым словам, а адносяць да агульнаўжывальнай лексікі, напрыклад: “**Жалаванне**. Грашовае ўзнагароджанне за службу, працу” (с. 198).

Да 1917 г. у Расійскай імперыі настаўнікам налічвалі **жалаванне** па колькасці праведзеных заняткаў. Ім выдавалі за гэта спецыяльныя білеты – ‘лісткі’. У Маскоўскай дзяржаве існавалі розныя формы **жалавання**: **выеджае жалаванне** ‘ўзнагарода, якую выдавалі замежніку падчас прыезду на службу з-за мяжы’, **прыхожае жалаванне** ‘разавая выплата пры пераходзе селяніна ў прыгонную залежнасць да новага зелеўладальніка’, **сабалінае жалаванне** ‘жалаванне, якое выплочвалася сабалінымі футрамі’ [2, с. 143].

Доўгі час са значэннем ‘заработная плата’ выкарыстоўваўся тэрмін **пенсія**. У беларускую мову гэта слова запазычана праз польскую з лацінскай. Укладальнікі “Этымалагічнага слоўніка беларускай мовы” адзначаюць: “**пенсія, пэнсія, пэнсыя** ‘штомесячнае грашовае забеспячэнне ў старасці, заработная плата. З польск. *pensja, penzja* ‘сталася гадавое жалаванне, плата’, якое з лац. *pensio* ‘ўзнагароджанне, плата, плацеж’. Да 20–30-х гг. XX ст. лексема **пенсія** з’яўлялася сінанімічнай назвай **жалаванню**, ці **заробку**. Ужывалі таксама і галіцызм **пенсіён**. В. Ластоўскі ў “Расійска-крыўскім (беларускім) слоўніку” (1924) падае: “пенсіон або пенсія франц. плата звыш памесячнай, пагоднай дажы, за заслугі, або за шматгадовую службу; запаслуга” (с. 454).

Аднак з часам найменне **пенсія** сталі ўжываць толькі са значэннем ‘рэгулярнае грашовае забеспячэнне за выслугу гадоў, па інваліднасці, непрацаздольнасці і інш.’ Слова **пенсія** і **пенсіён** у значэнні ‘заробак’ трапілі ў склад устарэлых назваў. Паводле “Тлумачальнага слоўніка

беларускай мовы”, напрыклад, **пенсія** з’яўляецца семантычным архаізмам: “**Пенсія.** *уст.* Заработная плата” (т. 4, с. 155).

Яшчэ ў Вялікім Княстве Літоўскім нашы продкі актыўна выкарыстоўвалі эканамічны тэрмін **заробак**, а таксама вытворныя **зарабленае** ў значэнні назоўніка **заработак**, **заработи**, **заработить** ‘набыць работай, атрымаць за работу’, **зарабляти**, **зарабляти**, **зарабяти**, **зарабяти** ‘атрымліваць грашовую ці якую іншую плату за працу’. З часам у беларускай мове замацаваліся, думаецца, пад уплывам рускай мовы **заработак** і **заработная плата**. У друку пачатку ХХ ст. падаюцца лексемы **заробак**, **заработак**: *А колькі вучыццалёў без працы ды заробку, галодных, абношаных, змардаваных, без жаласці выкінутых у ахвяру нуды і пакуты?! З дарэвалюцыйных допісаў у газеты. Якуб Колас.*

Тлумачальныя слоўнікі беларускай мовы адзначаюць **заработак** ‘1. Плата за работу. *Месячны заработак.* 2. *мн. (заработкі).* Праца па найме, звычайна часовая, па-за месцам пастаяннага жыхарства’; **заработная плата** – плата за работу па найме. Аўтары “Тлумачальнага слоўніка беларускай літаратурнай мовы” лічаць **заробак** размоўным словам. Размоўным падаецца і найменне **зарплата**. Вытворнае **зарабіць** стала кампанентам фразеалагізма *зарабіць як Заблоцкі на мыле* ‘пацярпець няўдачу, страціць больш, чым атрымаць карысці (у якой-н. справе, гандлёвай здзелцы і пад.)’.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Юрыдычны энцыклапедычны слоўнік / рэдкал.: С. В. Кузьмін [і інш.]. – Мн. : БелЭн, 1992. – 636 с.
2. Словарь русских историзмов : учеб. пособие / Т. Г. Аркадьева, М. И. Васильева, В. П. Проничев [и др.]. – М. : Высш. шк., 2005. – 228 с.

Да зместу

З. П. МЕЛЬНИКАВА

Брэст, Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна

ДУХОЎНА-ФІЛАСОФСКАЯ ЗМЯСТОЎНАСЦЬ ПАЭЗІІ РЫГОРА БАРАДУЛІНА 2000-Х ГАДОЎ

Узмацненне духоўна-філасофскай змястоўнасці паэзіі Р. Барадуліна (1935–2014) апошняга творчага перыяду абумоўлена праніклівым зваротам паэта да глыбокага асэнсавання Бібліі, разнастайных матываў і вобразаў “Вечнай Кнігі”. Як вядома, біблейскія сюжэты натхнялі многіх вялікіх мастакоў. Паводле Бібліі ўзніклі сотні шэдэўраў (К. Брулоў карціна “Вірсавія”, А. Іваноў “З’яўленне Хрыста народу”, М. Ге “Тайная вячэра”,

А. Купрын аповесць “Суламиф”, інш.). Біблейскія “Песні Песняў Саламона” перакладаліся і перасатвараліся на мностве моў народаў свету. Біблія – самая папулярная ў свеце кніга, а біблейскія мудраслоўі, выказванні заўсёды актуальныя і запатрабаваныя.

Як і большасць мінулых савецкіх пакаленняў, Р. Барадулін жыў у атэістычным грамадстве, якое адмаўляла веру і супрацьпастаўляла ёй навуковы светапогляд. У сталым узросце паэту важна было па-філасофску пераасэнсаваць свой лёс, перажытае, усвядоміць сутнасць уласнага быцця, а таксама народа, свету, чалавецтва. Р. Барадулін трапна пісаў: “Сэнс Вечнай Кнігі / Да нас даходзіць тады, / Як ад нас адыходзяць нашы гады” [1, с. 440]. На працягу жыцця пераадольваліся сумненні, расло імкненне розумам і душой спасцігнуць усё існае ў свеце і ў сабе, выказаць сваё разуменне мастацкім словам. У творчасці Р. Барадуліна асэнсоўваліся і матывы язычніцкага шматбожжа, і Вера ў адзінага Бога. На працягу жыцця карэктаваліся светапоглядныя ідэалы і творча-эстэтычныя каноны.

Р. Барадулін успамінаў, што вернікам ён быў змалку, яго выхоўвалі ўніятка бабуля Малання і праваслаўная матуля Акуліна Андрэеўна. Як стаў помніць сябе, згадваў паэт, за мамай паўтараў малітву “Ойча наш” і хрысціўся. У роднай хаце на покуце заўсёды была прыгожа ўбраная ручніком і кветкамі ікона. “Усе святы шанаваліся, святкаваліся. У нядзелю нічога не рэзалася, не секлася, не прыбіралася, не габлявалася, не капалася, не шылася, не пралася” [2, с. 259]. Святкаваліся каталіцкія і праваслаўныя святы. Будучы паэт быў ахрышчаны ксяндзом, бо праваслаўную царкву ў 30-я гг. зачынілі атэісты.

Паглыбленне ў сэнс Бібліі сам паэт назваў асаблівым Уваходжаннем: “Як у сцюдзёную раку, / Памалу ў Біблію заходжу, / Бо веру, што душу злагоджу, / І, думаю, бяду ўраку...” [1, с. 80]. Жыццёвыя выпрабаванні, асабістыя набыткі і страты выклікалі патрэбу свядомасцю і душой асэнсаваць Біблію, мараль і філасофскія ідэі хрысціянства. У 2000-я гг. Р. Барадулін напісаў “Дванаццаць біблейскіх баладаў” (2001), “Песня над Песнямі Саламонава” (2001), “Босая зорка” (2001), “Ксты” (2005), а таксама цыкл вершаў “Укленчыць і прыпасці да рукі”, “Рымскі дыпціх” (2005), прысвечаныя Яну Паўлу II, і інш. Гэта пераважна вершы-роздумы над старонкамі кніг Бібліі, над справамі і жыццямі біблейскіх прарокаў і сюжэтамі біблейскай міфалогіі. Р. Барадулін быў перакананы, што з Усявышнім трэба размаўляць на роднай мове, таму, думаючы пра свой народ, паэт перасатварае ў родным слове хрысціянскія малітвы, робіць пераклады з царкоўна-славянскай на беларускую мову. Яго паэтычныя тэксты малітваў бласлаўляліся царквой. Апошнія гады Р. Барадулін быў практыкуючым вернікам Чырвонага Касцёла ў Мінску. Паэт да апошняга дня трывожыўся за будучыню: у постмадэрнісцкі час людзям бракуе

міласэрнасці, узаемадаравання; людскія душы становяцца адчужанымі, абьякавымі. Ён бачыў творчую задачу ў тым, каб вяртаць людзей да сапраўдных духоўных і маральных каштоўнасцей, нагадваў, што пакланяцца патрэбна агульналюдскім гуманістычным, а не фальшывым ідэям.

Так, у цыкле *“Дванаццаць біблейскіх баладаў”* атрымалі беларускамоўнае паэтычнае перасатварэнне вядомыя сюжэты з жыццём біблейскіх герояў. Героям Бібліі і іх справам паэт дае сучасную філасофска-метафарычную інтэрпрэтацыю. У баладзе *“Ной”* згадваюцца часы з гісторыі чалавецтва, калі людзі і ўсё жывое на зямлі ледзь не загінулі з-за грахоў – Бог пакараў іх патопам. Ной, пабудаваўшы ратавальны каўчэг, збярог усё жывое і стаў “першым царом у дзяржаве жыцця” [1, с. 114]. Паэт падкрэслівае: каб уратаваць жыццё, трэба спыніць разбуральную дзейнасць зла. У апошніх радках твора ён з засмучэннем піша: “Усё дапатопныя воды глынулі, / Каб пасляпатопнаму зноўку грашыць” [1, с. 114]. Аўтарскі роздум скіраваны на сучаснасць і будучыню: ці ўдасца сучаснаму чалавецтву ўратавацца ад грахоў і самазнішчэння?..

У баладзе *“Сорак год”* паэт звяртаецца да біблейскага падання пра тое, як Масей сорак год вадзіў ізраільскі народ па пустэльні. Гэта было выпрабаванне спёкай, голадам, фізічным знемажэннем. Знявераныя і стомленыя людзі гатовы былі зноў вярнуцца ў Егіпет у рабскія ланцугі. Масей вадзіў іх так доўга, цэлых сорак год, каб людзі забылі, што былі рабамі, каб іх свядомасць і душы вызваліліся ад ганебнага рабства, каб яны паверылі ў сябе і сталі свабоднымі. Гэты верш Р. Барадуліна – мудрае пасланне аб тым, што на шляху да сапраўднай свабоды рабскія душы павінны прайсці выпрабаванне-ачышчэнне, каб адрадзіцца да новага жыцця, што за волю патрабуецца высокая плата: “І Масей сорак год блукаў, / Каб знявер’е ступіла кіпці, / Каб апошні ў пустэльні сканаў / Той, хто помніў рабства ў Егіпце” [1, с. 116].

У баладзе *“Кайнасць”* таленавіта і павучальна паэт пераасэнсоўвае біблейскае паданне пра братаў Каіна і Авеля. У назве твора чуецца імя брата-злачынца, асуджаецца цяжкі і недаравальны грэх братазабойства. Сюжэт даўні, але, на жаль, вечны і не перастае быць актуальным. Два браты, пастух Апель і земляроб Каін, прынеслі свае дары Богу. Але Усявышні прыняў дары толькі ад Авеля і “прыхінуў” яго, а дары Каіна не прыняў, палічыўшы яго недастаткова шчырым і дабрадзейным. Каін пазайздросціў брату і затаіў крыўду. І калі браты ішлі полем, Каін падняў з зямлі камень і забіў Авеля. Бог пракляў Каіна на вечнае выгнанне, валацужніцтва. З тых біблейскіх часоў на месяцы можна ўбачыць ценя гарбатага чалавека: “Гэта брата заплеччу нясе / Каін, / Богам навекі пракляты... / Хілы раб свайго сэрца злога, Каін нясе братазабойчы праклён

Бога” [1, с. 117]. Беларускі паэт вобразна-асацыятыўным мастацкім словам перасатварае павучальную прыпавесць аб граху зайздрасці і недапушчальнасці сярод людзей братазабойства. Аўтар актуалізуе біблейскую ісціну: нельга нават у думках гнявіць Усявышняга – ён усё бачыць, ведае і пасылае кару. І як напамінак усім жывым аб недаравальным граху – пакаяльны адбітак на месяцы, гарбаты цень забойцы, які раскаяўся.

У баладзе “*Наканаванне*” паэт згадвае біблейскі сюжэт пра Понція Пілата, які прысудзіў Хрыста на распяцце: “І рукі ўмыў Пілат, / Калі не змог / Адмыць віну / За свой прысуд крывавы...” [1, с. 123]. Пілат падначаліўся натоўпу, які патрабаваў укрыжаваць Хрыста і памілаваць забойцу Варава. Паэт падкрэслівае, што перад кожным чалавекам, як і перад усім чалавецтвам, заўсёды паўстаюць цяжжавырашальныя праблемы выбару. Аднак з часоў Понція Пілата людзі не сталі мудрэйшымі; відавочна, ніяк немагчыма загладзіць віну перад бязвінна распятым Хрыстом: “І не адмые ад крыві душу / Ніводнае зямное пакаленне” [1, с. 124]. Гэты твор успрымаецца як папярэджанне не дапускаць памылак выбару, хуткай расправы, асуджэннем маралі натоўпу. Выкарыстоўваючы біблейскія вобразы і сюжэты, паэт-мысляр унушае сучаснікам высокія маральныя ісціны. Чалавецтву наканава на прайсці ўсеагульнае, шчырае і глыбокае пакаянне за грахі, бо толькі пасля гэтага можа наступіць прасвятленне і спадзяванне на іх адпушчэнне.

У баладзе “*Зрачэнне*” аўтар задзейнічаў сюжэт аб лёсе апостала Пятра, аднаго з вучняў Ісуса Хрыста. Ён, як і Юда Іскарыёцкі, перад небяспекай тройчы зрокся свайго Настаўніка. Але пасля Пётр шчыра раскаяўся, і таму Ісус пасля ўваскрэснення прызваў яго да сябе і сцвердзіў у апостальскім званні. Пётр прайшоў цяжкі шлях, зведаў многа выпрабаванняў, аднак больш ніколі не сумняваўся ў Хрысце, шчыра прапаведваў яго веру разам з апосталам Паўлам. Абодва яны былі закатаваны ў цямніцы па загадзе рымскага імператара Нерона. Адданым вучням Хрыста супрацьпастаўляецца вобраз Юды-зрадніка, які за трыццаць срэбранікаў прадаў ворагам свайго настаўніка. І яму Гасподзь не дараваў. Юда не вытрымаў пакут сумлення і наладзіў на сябе рукі: “Бог чуе тых, / Хто дараванне просіць. / І Пётра ўжо вякам губляе лік” [1, с. 125].

Папярэджаннем сучаснікам аб граху славалюбства, словаблудства, крывадушнасці ўспрымаецца і балада “*Выратаванне*”. У аснову гэтага твора пакладзена біблейскае паданне пра тое, як фарысей Сымон, каб пахваліцца перад іншымі, залучыў да сябе ў дом Ісуса Хрыста – “папрасіў з ім пад’есці”. Чутка пра Яго з’яўленне хутка разнеслася па наваколлі. Для шчырага пакаяння перад Богам у дом фарысея прыйшла грэшніца. Яна прынесла сасуд з мірай, каб палекаваць балючыя і натомленыя ногі Хрыста. Грэшніца стаяла ў нагах прылеглага адпачыць Ісуса і шчыра,

маўкліва, (у адрозненне ад фарысея, які многа гаварыў і клапаціўся аб сваёй вядомасці), у душы і ў думках прасіла літасці і адпушчэння грахоў. Грэшніца мазала мірам, цалавала стомленыя, хворыя ногі Хрыста, палівала іх слязамі пакаяння: “І, стаўшы ў нагах Ісуса ціхутка, / Як хмарка, слязьмі пралілася шчыра. / Малілі вочы. / Маўчалі словы. / Бязгрэшныя думкі святло выкрасалі. / Слязьмі яна мыла ногі Хрыстовы, / Выцірала ціхімі валасамі” [1, с. 126]. Супрацьпастаўляючы маўклівае пакаянне грэшніцы шматслоўнаму фарысейству, народны паэт следам за Бібліяй асуджае крывадушнасць, унутраную нечысціню і ўяўную дабрачыннасць, якую і людзі-фарысеі нашых дзён часта выстаўляюць напаказ.

У спадчыне паэта гэтага часу многа вершаў, якія нагадваюць прызнанні-пакаянні сталага верніка. Вершы Р. Барадуліна – разважлівыя звароты, парады людзям, якія яшчэ на шляху да Веры, пусціць у душу Хрыста. Тады жыццё чалавека вызваліцца ад супярэчнасцей і набудзе неабходную гармонію і выразную мэту: “Прасі ў душу Хрыста / Як госця-нехаджанца, / Каб свята села на куце... / Субожыўшыся ў мілаце, / Свае далічыш дні, / Як пацеркі ружанца...” [1, с. 346]. Матывы кону, вечнасці, харону дапамагаюць увасобіць філасофскі роздум паэта аб сутнасці быцця, непазбежнасці адыходу кожнага з гэтага свету ў іншы. Паэт перакананы ў тым, што ў адведзены зямны час неабходна жыць маральна і змястоўна, з дабрынёй да людзей, працаваць над удасканаленнем душы. Кожны чалавек павінен памятаць, што за ім назірае Вечнасць.

Адметнае месца ў духоўна-філасофскай паэзіі Р. Барадуліна 2000-х гг. займае “*Рымскі дыціх*”, прысвечаны Яго Святасці Яну Паўлу II. Беларускаму паэту пашчасціла асабіста быць прынятым у Рыме, у Ватыкане гэтым аўтарытэтным хрысціянскім дзеячам. Р. Барадулін пераклаў на беларускую мову цыкл вершаў Папы Рымскага “Рымскі трыпціх” і пры сустрэчы перадаў сваё перасатварэнне гэтых тэкстаў. Ян Павел II у свядомасці і памяці чалавецтва застаўся “пасланнікам нябесным”, абраннікам Бога, які многа клапаціўся і маліўся аб міры на зямлі. Вось як аб гэтым пісаў Р. Барадулін: “Нябёсы дазволілі мне, сціпламу ўніяту, бачыць і чуць, сказаць словы падзякі аднаму з абраннікаў Усявышняга ў Вечным Горадзе. / Ян Павел II быў незямным і зямным чалавекам, асобай, якая боскім словам вызваляла душы людскія з д’ябальскага палону ўсіх праяў... / У тыя святыя хвіліны, калі я чуў Папу, калі перадаваў яму ягоны “Рымскі трыпціх” у сваім перакладзе на матчыну мову, калі цалаваў ягоны пярсцёнак, мне нясмела падалося, што бачу адно з абліччаў Усявышняга. І рэшту веку свайго жыццю тымі хвілінамі, якімі быў блізка каля Яна Паўла II” [1, с. 426]. Пад уражаннем гэтай сустрэчы і міратворчай дзейнасці Папы Рымскага Р. Барадулін напісаў свой “Рымскі дыціх”, у якім перадаецца ўзрушаная, глыбокая ўдзячнасць верніка

мудраму, пранікліваму чалавеку, абранніку мільёнаў людзей. Паэт смуткуе, што Зло, на жаль, не спыняецца на Зямлі; чалавецтва неабачліва бесклапотнае, не беражэ дадзеныя Усявышнім даброты – прыроду, зямлю, жыццё; што Зямля, якую “лічым хатай нашай”, па людской віне можа ператварыцца ў “суцэльныя клады...” [1, с. 418]. Вершы, прысвечаныя Яну Паўлу II, – своеасаблівыя малітвы паэта аб захаванні жыцця, міру і Беларусі. У іх выразна выяўляецца духоўнае аблічча паэта-пілігрыма і патрыёта беларускай зямлі, які адразу з “Горада Вечнага” кіруецца на радзіму, у родныя Вушачы. Там пад родным небам і сумнымі асінамі пакоіцца Мама. Паэт перадае ёй удзячны паклон за тое, што ў бязбожны савецкі час прынесла сына да ксяндза, “гнанага бязбожнай уладай”, і “вушацкае неба касцёлам трывожным было” [1, с. 424]. Родныя Вушачы, Беларусь-Радзіма даюць паэту дарагое адчуванне “свайго Вечнага Рыму”. Як бачна, у вершах гэтага цыкла поруч з духоўна-філасофскімі і хрысціянскімі матывамі асабліва выразна выяўляецца асоба паэта – вернага сына беларускай маці-сялянкі і вялікага грамадзяніна і патрыёта маці-Беларусі.

Адметнымі ў спадчыне паэта гэтага перыяду з’яўляюцца вершы-двух-ці трохрадкоўі, якія Р. Барадулін назваў “*Ахвярынкі*”. Іх цыклу папярэднічае эпіграф: “Пусці ў душу Хрыста...”. Гэтыя кароткія барадулінскія мудраслоўі-выказванні патрабуюць чытацкага роздуму, засяроджанасці, прымушаюць кожнага з нас задумацца: ці так жывеш? Напрыклад: “Бог задумаў птаства, відаць, / Каб пра неба душы нагадаць” [1, с. 432]. Іншыя ахвярынкі ўяўляюць перасцярогу ад здрады і грэхападзення: “Юда атрымаць рады / Трыццаць срэбранікаў / Па курсу здрады” [1, с. 431].

Як бачна, у пачатку ХХІ ст. у творчасці Р. Барадуліна выразна акрэсліваецца хрысціянска-тэалагічны накірунак, які дамінантна вылучаецца ў сучаснай беларускай філасофскай паэзіі. Біблейскія перасатварэнні і матывы ў творчасці Р. Барадуліна скіраваны да сучаснікаў. У іх выразна прачытваецца пасланне паэта-мысляра да кожнага чалавека маральна ачышчацца, духоўна ўдасканальвацца, пераадольваючы ўнутраныя спакусы, грахоўныя думкі. Акрамя таго, глыбокай павучальнасцю біблейскіх вобразаў і сюжэтаў паэт далучае чытачоў да спасціжэння хрысціянскіх і агульначалавечых ісцін, дае настойлівую парадку жыць сумленна, праведна.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Барадулін, Р. Ксты / Р. Барадулін. – Мн. : Рым.-катал. парафія св. Сымона і св. Алены, 2005. – 486 с.
2. Барадулін, Р. Аратай, які пасвіць аблогі: Сяброўскае слова, эсэ і некананізаваныя ўспаміны / Р. Барадулін. – Мн. : Маст. літ., 1995. – 350 с.

Да зместу

З. П. МЕЛЬНИКАВА

Брэст, Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна

ЭСТЭТЫЗАЦЫЯ РАДЗІМЫ Ў ПАЭЗІІ ВАСІЛЯ ЖУКОВІЧА

Творчасць паэта В. Жуковіча (нар. 21 верасня 1939 г.) заўсёды была адметная найперш лірычнымі інтанацыямі нават у вершах грамадзянска-патрыятычнага гучання. Творчая ўвага паэта скіравана на эстэтызацыю радзімы-Беларусі і ўсяго, што знаходзіцца на роднай зямлі. А радзіма В. Жуковіча – Берасцейшчына, Палессе, Белавежская пушча, рэкі і азёры Бацькаўшчыны. Народжаны на хутары Забалацце, што быў непадалёк ад в. Дзмітравічы на Камянеччыне, паэт узрушана эстэтызуе і паэтызуе вясковы свет, нястомных і самаахвярных беларусаў-працаўнікоў. На працягу ўсёй творчасці (а ў літаратуру ён прыйшоў у 70-я гг. XX ст.) аўтар натхняецца пачуццямі любові, шанавання да роднай зямлі, якія характарызуюць духоўнае аблічча чалавека-патрыёта.

Асабліваю глыбіню і кранальнасць набылі патрыятычныя выказванні сталага паэта ў кнігах паэзіі пачатку XXI ст. – “*У храме хараства і смутку*” (2003) і “*Не завіце радзіму малой...*” (2009). Імператыўным выказваннем, што стала назвай апошняй з указаных кніг, паэт В. Жуковіч узрушана і ўзнёсла сцвярджае, што ў яго душы, як і ў кожнага сапраўднага беларуса, пачуццё і адчуванне радзімы займае галоўнае, заповітнае месца. Аўтар прарэчыць распаўсюджанаму побытаваму паняццю “малая радзіма”: “Існуюць малы пералесак, пясок, / Малыя палянка і поле... / *А край, / дзе ступіў ты найпершы свой крок, / Малым не бывае ніколі.* / Існуе малая трава і лаза, / Крыніцы вузенькае ложа. / *А край, / Дзе ты першае слова сказаў, / Малым называцца не можа.* / *Радзіма... у ёй да сканчэння вякоў / Прастору душа набывае.* / Магчыма, бывае малая любоў, / Святыні малой не бывае (курсіў наш. – З. М.) [1, с.151].

Паэт і яго лірычны герой не ўжывае азначэнне “вялікая” да радзімы, а найперш выяўляе сапраўды вялікія і моцныя патрыятычныя пачуцці да роднай зямлі. Трапна, метафарычна ёміста паэт эстэтызуе свае патрыятычныя пачуцці, вызначае ўніверсальную глыбіню і часа-прастравую бясконцасць вобраза-топаса радзімы. У паэтычным свеце В. Жуковіча ён канкрэтызуецца праз рэальныя мясціны Берасцейшчыны, дзе прайшло маленства і юнацтва паэта, куды ён заўсёды вяртаецца думкамі, сэрцам, уяўленнем. Дарагія з маленства краявіды паэтам сакралізуюцца, успрымаюцца своеасаблівым Эдэмам, раем, куды заўсёды вяртаецца стомленая жыццёвымі дарогамі душа. Берасцейшчына, Камянеччына, як і ўся Беларусь, для паэта В. Жуковіча – найвялікшыя святыні. Такія ж важныя, кроўныя, як матуля, сялянка-працаўніца, якая

адна самаахвярна ставіла дзяцей на ногі, адпраўляла ў горад вучыцца. Усё жыццё і творчасць паэта асветлены любоўю і сагрэты дабрынёй, якімі надзяліла сына матуля. Прысутнасць высокай і незгасальнай зоркі – матулінай любові – і пяшчотная памяць пра яе пранізваюць кранаючым святлом усю паэзію В. Жуковіча.

Гэтай тэме прысвечаны першы раздзел кнігі “Не завіце радзіму малой” – “*Свяціся імя тваё*”, дзе вобраз маці сімвалічна ўзбуйняецца да сакральных вобразаў Багародзіцы і Радзімы-Беларусі. Паэт згадвае заповеты матулі-беларускі, якая шчыра верыла ў Бога і баялася, каб сын не стаў грэшнікам. Мацярынскі, народны, хрысціянскі маральны кодэкс з маленства вызначаў духоўнае аблічча сына, будучага паэта. Гэтыя заповеты сёння перадаюцца гарадскім унукам і праўнукам:

Грэх ля гора чужога смяцца!
Грэх не ведаць нікае працы!
Грэх птушыныя гнёзды бурыць! [1, с. 4].

У паэтычным свеце В. Жуковіча важнейшае месца адводзіцца рэаліям роднай Берасцейшчыны. Пра гэта сведчаць ужо назвы вершаў: “*Выміраеш, вёска, выміраеш...*”, “*Радзіма*”, “*Вяртанне да Камянца*”, “*Рэчка Лясная*”, “*Запаведная, заповітная*”, “*Дарога ля жыта*” і інш.

Чалавеку, які ніколі не быў у Белавежскай пушчы, цяжка ўявіць загадкавую веліч, таямніча-першабытныя чары і хараство старажытнага, задумлівага лесу, які стаў сведкам лёсавызначальных падзей беларускай гісторыі. Гэтыя тэмы выразна гучаць у вершах В. Жуковіча, для якога, як і для большасці чытачоў, Белавежская пушча – адлюстраванне топасу і архетыпу маці-Беларусі, абагульнены матыў беларускага лёсу, народнага характару. Вобраз роднай пушчы для паэта і яго лірычнага героя таксама сакральны: гэта высокі, светлы, узнёслы храм; гэта і цікавая, змястоўная, адвечная кніга быцця ўсяго жывога, у тым ліку і людзей беларускай зямлі. Лірычны герой перакананы, што кожнае дрэва мае жывую і чуйную душу. У вершы “*Светлы вобраз адвечнага лесу*” гэта перакананне гучыць як заклінанне: “Калі бярозы ў родным краі / Красу узносяць да нябёс, / Я апантана паўтараю: / Душа ёсць у бяроз!” [1, с. 217]

Тапонімы і гідронімы Берасцейшчыны ў творчым перасатварэнні паэта часта эстэтызуюцца і набываюць важную сэнсава-эстэтычную функцыю – узбуйняюць і адначасова канкрэтызуюць мастацкі вобраз Бацькаўшчыны. Акрамя Белавежскай пушчы і рэчкі Лясной, эстэтызуюцца і сакралізуюцца паэтам вобразы Буга і Брэста, магутных, звонкіх пушчанскіх соснаў, роднай пушчанскай зямлі з нязводнымі вытокамі чыстых, гаючых крыніц. “О, мая Пушча, мая ты надзея, / Свята адвечнае Белай Русі!.. Неўміручая, запаведная... / І як спадчына – заповітная...” [1, с. 220].

На жаль, не стала роднай хаты і нават роднай вёскі паэта на карце Берасцейшчыны – знікла, вымерла як неперспектыўная. Паэтавым болей за родную і многія іншыя беларускія вёскі з такім жа лёсам напоўнены верш “*Выміраеш, вёска, выміраеш...*”. Сапраўды, на беларускіх вёсках адбілася гісторыя народа. Раней беларуская вёска была радзімай і месцам жыццядзейнасці сейбітаў, ратаяў, “хлебадаяў”, зямным сялянскім раем, ў кожнай хаце нараджаліся дзеці. Паэт сумняваецца, што сучасная вёска захавае сваю жыццядзейнасць, бо ўсё менш застаецца ў сучасным вясковым бытаванні беларускага, традыцыйнага, заповітнага. Лірычны герой задумваецца, ці атрымаецца сучасным пакаленням ператварыць вёску ў новы рай, у сакральнае месца для сваіх нашчадкаў?.. “Будні ды і святы ўжо не тыя, / Некаму і песню заспяваць, / З абразоў біблейных святыя / Ў смутку у пустэчу хат глядзяць. / Міфы чуем, быццам акрыяеш / Вёска, / бы ўваскрэснеш хутка ты, / Што й квітнеючым ты станеш раем. / Зрэшты, ўсемагутны / Бог святы...” [1, с. 51].

Шчырая, спавядальная душа паэта малітоўна схіляецца перад краем маленства і маладосці, дзе ў цяжкі пасляваенны час ён выходзіў на жыццёвую дарогу. Так, у вершы “*Вяртанне да Камянца*” лірычны герой згадвае, што тут жыла яго вялікая радня, будавала сем’і і хаты, гадала дзяцей, а яго даўнія продкі былі паляўнічымі, лесарубамі... “А больш гібелі на палях, / На землях камяністых продкі. / І пры царах і каралях / Жылося продкам несалодка” [1, с. 153]. Свой радавод лірычны герой В. Жуковіча вядзе “ад старажытнасці сівой”. Ён лёгка ўяўляе сябе сведкам драматычных падзей, калі прыгожы і багаты пушчанскі край капыцілі і рабавалі захопнікі.

У мастацкім свеце В. Жуковіча зусім відавочна паяднаны мінулае і сённяшняе. Лірычны герой адчувае сябе сувязным паміж эпохамі, між былым і будучым. Менавіта таму ён жыве з адказнасцю за ўсё, што было, ёсць і будзе з Бацькаўшчынай. Да апошняга дыхання ў паэтавым сэрцы застаецца “казка Белавежы, сінеча неба і азёр”.

Акрамя родных мясцін, этнічна-беларускіх каштоўнасцей арыенціраў, “берасцейскіх прасторавых каардынат”, якія асэнсоўваюцца аўтарам як святыні, мастацкая прастора паэта В. Жуковіча напоўнена галасамі і нават мелодыямі свету. Гэта дазваляе гаварыць пра багатую інтэртэкстуальнасць яго паэзіі. Пра гэта ж яскрава сведчыць і асобны раздзел аналізуемай кнігі “Не завіце радзіму малой” – “*На планеце людзей*”. Паэт звяртаецца да светлых постацяў з мінулага: да вобраза каханай Адама Міцкевіча Марылі Верашчакі; да драматычнага лёсу вялікага рускага паэта Сяргея Ясеніна; да згадак пра трагічную эпоху Курапатаў, Калымы, пра тырана, якога мусілі славіць творцы. Кантэкстуальную прастору паэзіі В. Жуковіча эстэтычна пашыраюць

абліччы “слынных магнатаў” музычнага мастацтва Моцарта, Чайкоўскага, Агінскага, а таксама вобразы Купалы, Багдановіча, Шаўчэнкі, Каліноўскага, згадкі пра знакамітых, а часам і знаёмых аўтару людзей. Як бачна, паэзія В. Жуковіча стварае ўражанне многагаласнасці жыцця і шматлучнасці асобы са светам.

У сучаснай творчасці паэт часта звяртаецца да цвёрдых класічных жанраў санета, трыялета, рандо, а таксама наватарскіх белых вершаў, акравершаў, апавядальных, фігурных вершаў. Увагу чытача і даследчыка прыцягваюць санеты В. Жуковіча. Многія з іх аўтар прысвячае жанчыне і каханню, эстэтызуе пачуцці лірычнага героя і сакралізуе жыццядайную місію жанчыны на зямлі. Менавіта такі пафас санетаў “Любоў”, “Жаданне”, “Маёй Мадонне”, “Нявеста” і інш. У санеце “Любоў” В. Жуковіч выказвае сваё перакананне, што ўсё існае на свеце народжана любоўю. Паэт гаворыць, што пачуццё любові да жыцця заўсёды ў яго душы, яно дае сілы натхняцца, працаваць, тварыць, любоў з’яўляецца сутнасцю існавання лірычнага героя. Паэт сцвярджае, што любоў – самае моцнае пачуццё на зямлі, у ім сакральная сіла Усявышняга. Сваю любоў да жыцця і прыгажосці ён атрымаў ад маці, небесных сіл і роднай зямлі. Гэта моцнае пачуццё дапамагае яму супрацьстаяць “нянавадзі і злосці”, уваскрасаць пасля жыццёвых паражэнняў. “Любові не зракуся, не згублю я, / Калі і шлях свой буду завяршаць” [2, с. 111].

У санеце “Нявеста” аўтар працягвае асэнсоўваць лёс дзяўчыны, жанчыны, маці (цыкл “Санеты для дачкі”). Можна гаварыць, што В. Жуковіч, несумненна, з’яўляецца паслядоўнікам М. Багдановіча, які ў сваёй паэзіі яшчэ ў пачатку XX ст. уславіў жыццядайную місію жанчыны-маці. У санеце “Нявеста” паэт звяртаецца да маладой, нявесты, жадаючы ёй шчаслівай долі. Эстэтызуючы адносіны мужчыны і жанчыны, у санеце “Форма і змест” паэт сцвярджае ідэю жаночага характа. Аўтар і яго герой перакананы, што ўсю красу жанчыны нельга спазнаць звонку. Яна – як мастацкі твор, які трэба спасцігаць глыбока, уважліва, бо, на жаль, часта “за дасканалай формай, знешнім бляскам / хаваецца скразная пустата” [1, с. 119].

Многія творы В. Жуковіча 2000-х гг., па нашых назіраннях, маюць філасофскую скіраванасць. Паэт з вышыні свайго ўзросту ўзіраецца ў жыццё і людзей. Ён шмат ужо зведаў і перажыў, разумее, што чалавек, часам, можа памыляцца, спатыкацца. Важна, каб праз жыццёвыя ўдары, “балячкі і сінякі” чалавек не страціў сваёй гуманістычнай сутнасці, набываў вопыт і атрымліваў важныя жыццёвыя ўрокі: “Не памыляюцца прарокі, / Не спатыкаюцца анёлы... /...Жыццёвую праходзім школу / У свеце хісткім і шырокім. / Не спатыкнецца канарэйка... / Мы спатыкаемся нярэдка”. Паэт-філосаф і эстэт В. Жуковіч дае параду

кожнаму – “знайдзі грудок і сцэжку ў свет / калі навокала балота / ...Не дай сабе сябе зламаць” [2, с. 14].

Як можна пераканацца, пачуцці шматлучнай сувязі з жыццём, з вялікім светам і непаўторнымі роднымі мясцінамі напаўняюць адданае сэрца паэта вялікай сыноўняй любоўю. Таму для яго непрымальнае паняцце “малая радзіма”. Паэт перакананы: “Радзіма малой не бывае”, малымі, дробнымі, несапраўднымі могуць быць пачуцці людзей, абываковых да лёсу сваёй зямлі і народа. Творчасць В. Жуковіча з’яўляецца па-грамадзянску стрыманай і адначасова пяшчотна-кранаючай старонкай нашай нацыянальнай літаратуры. Праз пачуцці паэта і героя эстэтызуецца і сакралізуецца беларускі нацыянальны свет.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Жуковіч, В. Не завіце радзіму малой : кн. паэзіі / В. Жуковіч. – Мн. : Кнігазбор, 2009. – 246 с.
2. Жуковіч, В. У храме хараства і смутку : кн. паэзіі / В. Жуковіч. – Мн. : Кнігазбор, 2003. – 164 с.

Да зместу

Н. Е. НИКИТИНА

Брест, Брестский государственный университет имени А. С. Пушкина

ЯЗЫКОВЫЕ НАРУШЕНИЯ НА СИНТАКСИЧЕСКОМ УРОВНЕ В УСЛОВИЯХ БИЛИНГВИЗМА (НА ПРИМЕРЕ АВТОРСКИХ ПЕРЕВОДОВ)

Специфика авторского перевода (далее – АП) заключается в том, что функцию переводчика выполняет сам автор, который является билингвальной языковой личностью. Очевидно, и в процессе создания исходного текста, и в ходе его перевода могут проявляться языковые нарушения, вызванные взаимодействием двух языков.

Лингвист А. Е. Карлинский, занимающийся вопросами двуязычия, называет случаи отклонения от нормы на вторичном языке (Я2), возникшие под влиянием первичного (Я1), **интерференцией**, а обратное явление влияния Я2 на Я1 – **интеркаляцией** [2, с. 153].

Билингвальный аспект авторского перевода подразумевает учет проявлений интерференции и интеркаляции. Анализ белорусскоязычных художественных текстов В. Быкова («Сотнікаў»), В. Козько («Суд у Слабадзе») и И. Мележа («Мінскі напрамак») и их авторских переводов на русский язык показал, что переводческие трансформации на синтаксическом уровне являются достаточно многочисленной группой

преобразований при АП: их общее количество достигает 3360. Однако почти все они обусловлены объективными языковыми процессами, которые по-разному протекают в русском и белорусском языках (например, в пассивных конструкциях), либо идейно-художественными причинами, при которых преобразование синтаксической конструкции служит воплощению писательского замысла (например, при актантных трансформациях).

Языковые нарушения, обусловленные билингвизмом авторов-переводчиков, обнаружены лишь в словосочетаниях со значением посессивности. К ним можно отнести 35 примеров интерференции.

А. В. Исаченко подчеркивает, что употребление прилагательных на **-ов (-ев)** в современной литературе «следует отнести на счет индивидуального стиля автора» [1, с. 220]. В случае АП индивидуальный стиль писателя находится в прямой зависимости от его билингвальной языковой личности. Значит, сохранение четырех притяжательных прилагательных с суффиксами **-ов (-ев)** в языке АП (*Рыбаковай дапамогі* → **Рыбаковой помощи**; *Рыбаковы ногі* → **Рыбаковы ноги**; *Рыбакову руку* → **Рыбакову руку**; *Кульгаеў (хутар)* → **Кульгаев (хутор)**) не является типичным для перевода с белорусского языка на русский и, вероятно, происходит вследствие билингвизма автора-переводчика.

Индивидуально-авторский стиль как следствие билингвизма проявляется и в 18 примерах, где наблюдается определенная разговорность русского эквивалента, в отличие от нейтральности белорусского: *Лецечкавых рук* → **Летечкиных кулаков**; *Лецечкава вайна* → **Летечкина война**; *Лецечкавага жыцця* → **Летечкиной жизни**; *Лецечкава рука* → **Летечкина рука**; *Лецечкава рыба* → **Летечкина рыба**; *Лецечкава заўтра* → **Летечкино завтра**; *Лецечкаў век* → **Летечкин век**; *ў Лецечкаву групу* → **в Летечкиной группе**; *Лецечкава пагроза* → **Летечкина угроза**; *Лецечкава цела* → **Летечкино тело**; *Лецечкавым крыкам* → **Летечкиным криком**; *Лецечкава пытанне* → **Летечкин вопрос**; *Лецечкавы падарункі* → **Летечкины дары**; *ад Колькавага твару* → **от Колькиного лица**; *у Нінінай галаве* → **в Нининой голове**; *да Нініных грудзей* → **к Нининой груди**; *Валіных разваг* → **Валиных рассуждений** и др.

Проведенный анализ также выявил десять случаев употребления в тексте АП притяжательных прилагательных с суффиксом **-ин-**, которые не имеют соответствия в исходном тексте: *Ганкиного* сообщения; *Валины* раздумья; *Гречкиному* решению; *Гречкиными* словами; *Летечкина* нелюбовь; *Летечкиным* воображением; *Летечкин* выпад; *Летечкины* вихры; *Летечкиной* радости; *в Летечкином* сердце.

Кроме того, в одном из предложений наблюдается замена двух исходных имен собственных в винительном падеже притяжательными

прилагательными в АП: *Каля горна ў самой кузні правілі гэтую работу двое: мужчына, падобны на Захар’ю, грудзі, што мяхі, і плечы, што мяхі, так аднолькава неабдымныя і выпнутыя грудзі і плечы; дапамагаў кавалю хлапчук-падлетак, ужо на яго падобны больш, на Лецечку.* → *У горна в самой кузнице правили эту работу двое: мужик Захарыиного роста с грудью, как кузнечные мехи, которая ушла даже немного в спину, так одинаково покаты и необъёмны были его спина и грудь. Помогал мужику мальчишка-подросток его, Летечкиных, статей.*

Диссонанс усиливает пара кулакi *Лецечкі* → *Летечкины* кулаки, где исходное сочетание предпочтительно было бы заменить свойственным белорусскому языку притяжательным прилагательным (*Лецечкіны* кулакi), а существительное в родительном падеже (кулаки *Летечки*), типичное для русского языка, употребить в АП.

Проявлениями интеркаляции следует считать пять случаев употребления форм белорусского датива с предлогом **к** при глаголах, требующих генитива с предлогом **да**: – *Будзілу (паклічце) ка мне (да мяне)!; Але перашыек к поўдню (да поўдня), дзе між балот ідзе магістраль, увесь начынен мінамі, фугасамі, шчэрыца гарматамі і дотамі; Камандуючага кінула к ветравому шклу (да шкла).; Чарняхоўскі ступіў да акна, глянуў на вуліцу, на якой ішло некалькі вартавых, – відаць, на змену, хутка павярнуўся к начальніку (да начальніка) разведкі; (выклікаюць) К следчаму (да следчага)!.* В перечисленных примерах построение белорусского словосочетания происходит в соответствии с нормами сочетаемости тех же глаголов в русском языке: *позовите ко мне, бросило к стеклу, повернулся к начальнику, вызывают к следователю* и др.

Количественные показатели, позволяющие судить о степени спонтанности речевых отклонений на синтаксическом уровне, выглядят следующим образом: десять примеров интерференции и два примера интеркаляции приходятся на прямую речь, а 25 примеров интерференции и три примера интеркаляции – на слова автора. Это позволяет сделать вывод, что нарушения на синтаксическом уровне носят преимущественно спонтанный характер, поскольку чаще встречаются в словах автора.

Проведенный анализ демонстрирует относительно небольшой процент ошибок в образовании и переводе синтаксических конструкций, обусловленных билингвизмом авторов-переводчиков. Однако значительное преобладание интерференционных трансформаций над интеркаляционными свидетельствует о большей активности синтаксических конструкций, свойственных белорусской речи, при построении автором-билингвом высказывания на русском языке по сравнению с обратным явлением.

Список использованной литературы

1. Исаченко, А. В. Грамматический строй русского в сопоставлении со словацким : в 2 ч. / А. В. Исаченко. – 2-е изд. – Братислава : Изд-во Словац. акад. наук, 1965. – Ч. 1 : Морфология. – 297 с.
2. Карлинский, А. Е. Взаимодействие языков: билингвизм и языковые контакты / А. Е. Карлинский. – Алматы : КазУМОиМЯ, 2011. – 264 с.

Да зместу

Л. И. ОЗТЮРК¹, М. Т. ФАХРУТДИНОВА²

¹Казань, Казанский федеральный университет

²Казань, Казанский инновационный университет
имени В. Г. Тимирязова

НОРМЫ УСТНОЙ РУССКОЙ РЕЧИ: ТЕНДЕНЦИИ И ПРОГНОЗЫ

Как известно, язык – это системно и логично организованная совокупность единиц различных уровней. Следовательно, какое-либо изменение в ней может стать одновременно и причиной, и следствием новых языковых процессов, при этом естественной средой, в которой они зарождаются, является живая речь его носителей. В качестве наглядного примера можно привести колебание в ударении у существительных мужского рода, обозначающих некоторые понятия в сфере компьютерных технологий. Так, слово *боты*, активно используемое в профессиональной среде, указывает на любопытное явление: наделение языковой единицы *бот* в значении «специальная программа» новой для нее грамматической категорией – одушевленностью. Полагаем, в этом прослеживается связь с внеязыковой реальностью: боты создаются и постоянно совершенствуются таким образом, чтобы данные программы были максимально полезными и удобными для пользователей, а способы взаимодействия с ними – естественными и похожими на межчеловеческие коммуникации, то есть боты фактически становятся не *чем*, а всё больше *кем*. И если пока морфологическая норма в языке не сложилась, то в речевой практике варианты *запустить новый бот / нового бота* сосуществуют параллельно, следовательно, тенденция к одушевленности проявляется уже довольно отчетливо. Поскольку именно коммуникативный аспект предопределяет возникновение целого ряда лингвистических феноменов [3, с. 203], можно предположить, что в итоге за словом *бот* закрепится категория одушевленности, как это произошло с лексемами *кукла* и *робот*, а ударение в падежных формах множественного числа сместится на окончание.

Изменение акцентологического облика слов в профессиональных жаргонах – распространенное явление: *кранЫ*, *лифтЫ*. Аналогичная ситуация, хотя и с другим окончанием, в словах: *текстА*, *фильтрА*. Это наглядный пример живой истории языка, когда изменение зарождается и происходит на наших глазах. По нашему мнению, насыщение речи профессионализмами и ее активная жаргонизация вызваны тем, что в контексте современных реалий человек много времени уделяет работе, следовательно, элементы профессионального дискурса сначала проникают во все сферы его жизнедеятельности, а затем – в СМИ, в язык официальных документов и пр. В этих условиях закрепление некогда внелитературного ударения как допустимого варианта или нормы (*договорА*, *шрифтЫ*) не является редкостью, что может привести к перестройке в некоторых сегментах акцентологической системы русского языка. На данную тенденцию указывал А. А. Зализняк, отмечавший, что она становится закономерностью, когда смещение ударения на окончание во множественном числе происходит у тех слов, где в единственном числе ударение неподвижное на основе. Так язык стремится противопоставить грамматическое значение с помощью произношения: если ударение падает на основу, то единственное число, если на окончание – множественное [1, с. 72]. Например, в некоторых современных орфоэпических словарях у слова *хор* отражен такой переход: формы множественного числа *хОры*, *хОрам* и *хорЫ*, *хорАм*. По нашим наблюдениям, быстрее новые акцентологические смещения появляются именно в профессиональной речи, потому что в ней активнее и чаще такие слова произносятся.

Еще одна любопытная тенденция исследуется известным современным лингвистом И. Исаевым, специалистом в области диалектного вокализма и консонантизма, заместителем директора по науке Института языкознания РАН. Он отмечает, что две степени редукции гласных (ударный, первый предударный, последующие предударные и все заударные звуки) имеют тенденцию к упрощению и превращению в первую степень (ударный и шваобразный звук во всех других позициях). Если в количественном составе (пять фонем по Московской фонологической школе и шесть (со звуком «ы») в Санкт-Петербургской фонологической школе) уже изменений не предвидится, то упрощение отражается в качественном составе гласных звуков [1, с. 16].

Обратимся к вопросу использования шваобразного звука в современном русском языке. Шва (от ивр. שָׁוָה [ʃ'va] – ничто) – гласный звук среднего ряда среднего подъёма. В транскрипции МФА обозначается символом [ə]. Этот гласный звучит во многих языках в безударной (слабой) позиции, а в некоторых – и в ударной. Например, безударные

гласные (кроме ближайших предударных) имеются в словах *корова* [kə'rovə], *собака* [sɐ'bakə], *молоко* [məlɐ'ko]

И. Исаев отмечает тенденцию к превращению гласных в вокализованные прокладки и в качестве примера указывает на тексты песен современных рэперов [2, с. 19]. По нашему мнению, в потоке речи активно проявляется тяготение к консонантности, поскольку произнесение согласных, в отличие от гласных, более существенно для конструирования слова. Так, указанный лингвист приводит транскрипцию слов без гласных с твердыми согласными [т_п_р] и мягкими [т'_п'_р']. Очевидно, что функциональная нагрузка гласных падает, поэтому в безударной позиции уменьшается количество звуков. В итоге они сводятся к шваобразному звуку: *вода* [вэда] и *Красноярск* [крэснэйарск].

Следует отметить, что тенденция графической фиксации слова только буквами, обозначающими согласные звуки, активно распространяется и на письмо в неформальной сфере: *пжлст* (пожалуйста), *крч* (короче) и т. д. В сетевом общении, одно из свойств которого – краткость выражения при информационной насыщенности, деградация гласных особенно заметна, к тому же зачастую она создается нарочито как способ привлечения внимания, в частности в никнеймах звезд, например, как в фамилии рэпера Антона Прокофьева – anton_prkfv.

Таким образом, фонетическая система русского языка подвергается качественным изменениям в области гласных. Так, образовался дисбаланс: в безударных позициях звуки, обозначаемые буквами А и О, а также Е и И, слились. Можно лишь предполагать, сольется ли последняя подобная пара У и Ы. Эти звуки в безударной позиции будут напоминать современную фонему болгарского языка Ъ (неогублённый гласный заднего ряда средне-верхнего подъёма) или эстонскую фонему, графически изображаемую буквой Õ, которая обозначает характерный эстонский гласный [ɤ], отдалённо напоминающий русский звук Ы с некоторой примесью Э. Кроме указанных новаций, на фонетическом уровне можно отметить и тенденцию к стяжению звуков. Этот фонетический сдвиг заметен в неформальной устной речи, например, в произношении слов *будет*, *ходит*, *едет* – [буит], [хоит], [йэит] и т. п. Также получило распространение и тяготение к консонантности рисунка высказываний в устной речи. Как было указано выше, это особенно заметно в творчестве рэперов, что может стать образцом для подражания молодежи.

Таким образом, можно отметить, что в современной устной русской речи наблюдаются акцентологические смещения и редукция гласных.

Список использованной литературы

1. Зализняк, А. А. Древнерусское ударение: Общие сведения и словарь / А. А. Зализняк. – 2-е изд., расш. и перераб. – М. : Яз. славян. культур, 2019. – 872 с.

2. Исаев, И. И. Фонетика русского рэпа: об одной лингвистической и художественной тенденции / И. И. Исаев, А. В. Корчинский // Русская рок-поэзия: текст и контекст : сб. науч. тр. / Урал. гос. пед. ун-т ; редкол.: Ю. В. Доманский [и др.]. – Екатеринбург, 2020. – Спецвыпуск. Рэп: филологический ракурс. – 138 с.

3. Клушина, Н. И. Стилистика публицистического текста / Н. И. Клушина. – М. : Флинта, 2019. – 241 с.

Да зместу

О. Б. Переход

Брест, Брестский государственный университет имени А. С. Пушкина

ЦЕННОСТНЫЕ УСТАНОВКИ БЕЛОРУСОВ В ЗЕРКАЛЕ ИДЕОНИМИИ

Номинативная практика в интеллектуальной, деловой, творческой сферах деятельности человека находится под значительным влиянием социо- и национально-культурных факторов. Имена собственные отражают социокультурный временной фон, сложившиеся тенденции в области искусственной номинации, национальные традиции, наконец, языковую моду и демонстрируют лингвокреативные возможности языковой системы. Ономастическое пространство Беларуси и его значимая часть – идеонимная подсистема отражают исторически сложившуюся картину мира белорусского социума, мировоззрение и мироощущение, ценности и предпочтения жителей страны. В семантической структуре идеонимов Беларуси содержится разнообразная информация о культуре, истории, социальной жизни региона, создаются предпосылки для формирования положительного имиджа регионов. Система ценностей и смыслов, которые получают выражение в том числе и в результатах номинативной практики – искусственных номинациях, составляет основу современной культуры.

Анализ идеонимов Беларуси с точки зрения содержания в их семантике культурно значимой информации выявил доминирование имен собственных, эксплицирующих белорусскую национальную лингвокультуру и региональный лингвокультурный компонент [1, с. 82]. Важнейшие ценностно-смысловые установки носителей белорусской лингвокультуры формируются под влиянием исторического контекста, культурных традиций и социальных факторов, отражая уникальный духовно-нравственный опыт и менталитет народа.

В белорусской культуре, как и в культуре других народов, одной из главных аксиологических ценностей является *сeмья* как источник и основа жизни, социального мироустройства и ее составляющие – *родители* (мама

и папа), *дети, внуки*, что нашло отражение в идеонимии (акция «*Спасибо за жизнь, мама...*», интеллектуальный баттл «*Здоровье#Семья*», конкурс рисунков «*Мир под названием “Мама и папа!”*»; телепрограмма «*Внуки о войне*» (ТРК «Гомель»), «*Детский час*» (Гомель ТВ), «*Детское время*» (ТРК «Брест»), «*Сказки на ночь*» (ТК «Интекс»), детская программа «*Засынайка*» (ТК «Варяг»), «*Для маленькой компании*» («Лидское телерадиообъединение»), Республиканский легкоатлетический пробег «*Всей семьей за весной*», Республиканский турнир по футболу «*Кубок отцовства*», Республиканский легкоатлетический пробег «*Мы родом из детства*», Республиканские легкоатлетические соревнования «*Бабуліны казкі*», Республиканский проект «*ПапаЗал*» и др.).

Маркерами ценностно-смысловой установки являются подвергшиеся онимизации слова со значением родства: *мама, папа, внуки, дети, детский, детство, бабуліны*; лексика, репрезентирующая мир детства: *сказки*, окказионализм *засынайка*; прецедентные высказывания: *маленькая компания* – отсылка к известной песне Сергея Никитина на стихи Юны Мориц «*Большой секрет для маленькой компании*»; «*Мы родом из детства*» – аллюзия к известному фильму «*Я родом из детства*» режиссера Виктора Турова по сценарию Геннадия Шпаликова, снятому на киностудии «Беларусьфильм». В искусственных номинациях используются ресурсы синтаксиса: этикетные формулы («*Спасибо за жизнь, мама...*»), устойчивые словосочетания («*Детское время*»), номинативные предложения («*Мир под названием “Мама и папа!”*»).

Безусловной ценностью для белорусов является *здоровье* – основное условие и залог полноценной жизни. Народные представления о здоровье и болезни (об отношении человека к себе и окружающим, об образе жизни, качестве жизни, работоспособности, красоте, силе) связываются с константными в народной философии понятиями о добре и зле, жизни и смерти. Здоровье человека – творящее начало, болезнь – разрушающее. В идеонимии получила широкое отражение эта ценностная установка (спартакиада «*Здоровье*», конкурс «*Образ жизни, здоровье и успех*», спортивный праздник «*Здоровье, сила, красота*»; «*Будем здоровы!*» (ТРК «Брест»), «*Живите на здоровье*» (ТК «Гродно плюс»). Забота о здоровье нации, пропаганда здорового образа жизни стали главной задачей государства, о чем свидетельствуют многочисленные мероприятия республиканского уровня (Республиканский фестиваль здорового образа жизни «*Мама, папа, я – здоровая семья*», Республиканское комплексное спортивно-массовое мероприятие «*Неделя спорта и здоровья*», многоступенчатый проект «*Здоровая нация*», XXXIII Республиканский открытый слет «*Здоровье. Трезвость. Культура*» и др.

Языковые репрезентанты ценностной установки – лексические единицы *здоровье* и *здоровый*, употребляемые в разных контекстах; градационные ассоциативные ряды, представляющие собой номинативные односоставные предложения (спортивный праздник «*Здоровье, сила, красота*», открытый слет «*Здоровье. Трезвость. Культура*»); этикетные формулы («*Живите на здоровье*»), каламбурные высказывания, основанные на языковой игре с однокоренными словами (фотовыставка «*Здорово здоровым быть*»).

Родина (большая и малая) – одно из важнейших и сакральных понятий в системе ценностей белорусов. Оно связано с детством, семьей, становлением человека, поисками своего места в жизни, с историей, религией, культурой, традициями. Родина – это корни, нерушимая связь со своей землей и народом, осознание себя как белоруса. Идеонимный сегмент периферийного ономастикона очень четко отражает эту значимую ценностную установку, акцентируя в искусственных номинациях общий смысл понятия *Родина* и подчеркивая территориальный локус (малая родина): например, *гемеронимы*: «*Наш край*», «*Янаўскі край*», «*Лунінецкія навіны*», «*Бераставіцкая газета*», «*Слоні́мскі веснік*»; *геортонимы*: Республиканские легкоатлетические соревнования «*Гарадзенская вандроўка*», спортивно-массовое мероприятие «*Белорусская лыжня*», Республиканские легкоатлетические соревнования «*Беловежская Пуца-Трейл*», парашютный фестиваль «*Витебск собирает друзей*», Международный молодежный лагерь «*Бе-Ла-Русь*», Республиканский веломарафон «*Белая Русь*», Республиканский фестиваль парусного туризма «*Паруса Беларусі*», праздник «*Берестейские сани*»; *артионимы*: персональная выставка «*Мой родной край*» (А. А. Алонцев), картины «*Моя Брестчина*», «*Морицины земли*» (П. Данелия), акварельные серии «*Маё Палессе*» (Л. А. Довбуш), картина «*Хата Яўгенні Янішчыц. Вёска Рудка Пінскага раёна*» (П. В. Зарэцкі), полотна «*Палессе майго дзяцінства*», «*Рака Лясная*», «*Бацькоўская хата*» (М. И. Кебец), «*Город детства*» (А. Фетисова) и др.

Языковыми маркерами ценностно-смысловой установки являются лексемы *Родина*, *Радзіма*, *Беларусь*, *Белая Русь*, *зямля*, *край*, которые уточняются с помощью квалификаторов, выражающих разные смысловые оттенки: притяжательных местоимений *мой*, *моя* (оттенок интимности), прилагательного *малая* в составе термина «малая родина»; использование прецедентных высказываний («*С чего начинается Родина?*»), топонимов (*Могилев*, *Витебский край*, *Брестчина* и др.), гидронимов и их производных.

С Родиной неразрывно связана **природа**. Любовь к природе, родной земле, любовование белорусскими пейзажами – вот смысловые установки,

лежащие в основе многих искусственных номинаций: «*Снежань. Спораўскія балоты*» (П. С. Мысливец), картины «*Лясная дарога*», «*Май*», «*Разліў на Мухаўцы*», «*Дарогі*» (М. И. Кебец), полотна «*Восень за ваколіцай*», «*Сосны*», «*Восеньскі букет*» (Г. И. Кирдей) и др. В искусственных номинациях используется разнообразная лексика, подчеркивающая особенности белорусского пейзажа (*просторы, на раўнінах, дарогі*), равнодушное отношение людей к природной среде (*живая природа, родная природа, наш дом*), перифраза «*В краю озёр*»; лексема *экология* и производный от нее интернациональный элемент (абброморфема) *эко-* в составе проприальной части идеонимов («*ЭкоМир*», «*ЭкоФест*»); прилагательное *чистый*, имплицитное одну из основных идей борьбы за экологию; локативы *лес, берег, болото*; топонимическая лексика.

В картине мира белорусов непреходящей ценностью является *мир* как отсутствие войны, поскольку наша страна и наш народ на протяжении своей истории не раз переживали военное лихолетье. Номинаторы прибегают к разным языковым средствам для вербализации этой акциональной установки в идеонимах: лексема *мир* (факельная эстафета «*Бег Мира*»), этикетные формулы (проект «*Мир вашему дому*»), агитационные лозунги («*Молодёжь за мир и созидание*»), трансформированные прецедентные высказывания («*Мир! Труд! Ум!*», «*Мир, дружба, жвачка!*»).

С ценностной установкой *мир* связано понятие *историческая память*. В идеонимии нашло отражение широкое понимание исторической памяти как информации о прошлом народа для передачи новым поколениям (любительский веломарафон и трейловый ультра-забег «*Дорога замков*» и «*Витовт*», кулинарный фестиваль «*Полацк ганзейскі*», «*Фест старобелорусской кухни*», кулинарная реконструкция по страницам книги «*Літоўская гаспадыня*») и более узкое понимание, связанное с событиями Великой отечественной войны (телепередачи «*Цена Победы*», «*Шаги к Победе*», «*Письма войны*», «*Неизвестные страницы войны*» (ТРК «Гродно»), легкоатлетический сверхмарафон «*Память и Слава, 75!*», Республиканский велопробег «*Молодежь помнит-2023*», проект «*Поезд памяти*» и др.

Вербализаторами ценностно-смысловой установки является лексика, апеллирующая к историческому прошлому, и лексика, вызывающая стойкие ассоциации с великими и трагическими событиями в истории нашей страны: *памяць, памятаць, помним, не забудем, победа, перамога, во славу, слава*; метафорические выражения: *код памяци, дарогі войны*; прецедентные высказывания: «*Гэтых дзён не змоўкне слава*», «*Пока помним – живём*».

Таким образом, идеонимия Беларуси – сложное явление, которое выступает результатом социального, культурного, исторического, языкового развития белорусского народа и является ценным источником экстралингвистической информации. Декодирование, анализ, интерпретация идеонимов – названий медиаорганов, массовых мероприятий, произведений искусства – объективируют многочисленные реалии материальной и духовной культуры Беларуси, отражают важнейшие ценностные установки и предпочтения белорусского общества.

Результаты, представленные в статье, получены в рамках реализации НИР «Периферийный ономастикон Беларуси: лингвистический и экстралингвистический аспекты» (№ ГР 20211415) ГПНИ «Общество и гуманитарная безопасность белорусского государства» на 2021–2025 гг. при финансовой поддержке Министерства образования Республики Беларусь.

Список использованной литературы

1. Переход, О. Б. Региональный лингвокультурный компонент в семантической структуре имен собственных / О. Б. Переход // Искусство слова в диалоге культур: новое коммуникационное измерение : электрон. сб. материалов Междунар. науч.-практ. конф., Брест, 22 марта 2024 г. / Брест. гос. ун-т им. А. С. Пушкина ; редкол.: Л. В. Скибицкая (отв. ред.) [и др.]. – Брест : БрГУ, 2024. – С. 82–86. – URL: <http://rep.brsu.by/handle/123456789/10132> (дата обращения 20.03.2025).

Да зместу

Е. А. ПРОКОПОВИЧ

Брест, детский сад № 59 г. Бреста

ПОСЛОВИЦЫ С КОМПОНЕНТОМ «РОДИНА» В БЕЛОРУССКОМ ЯЗЫКЕ

Пословицы являются предметом изучения многих разделов языкознания, например лингвокультурологии, фразеологии, паремиологии и т. д. Пословицы – это «краткие, нередко ритмизированные изречения, которые представляют собой законченные предложения и выражающие определенные умозаключения» [2, с. 10]. Белорусские пословицы – это меткие выражение, созданные народом. Они обладают познавательной ценностью, это проявляется в многообразии тех сведений и представлений, которые в них содержатся. Паремии дают представления о жизни конкретного народа, их картине мира, культуре, ценностных ориентирах как отдельного человека, так и страны в целом.

В. Колесник так охарактеризовал пословицы: «Прыказка нясе ў сабе маральна ўзважаны, мудры погляд на жыццё як на сістэму адносін

чалавека да свету прыроды, да грамадства, радзімы і да роду, сям'і, да дзеда-прадзеда, бабы-прабабы, маці і бацькі...» [1, с. 9]. «Нацыянальная прыказка – скарбонка духоўнай сілы народа», «людзі бачылі ў прыказцы бляск божай мудрасці, празорлівасць волі», «прыказкі – гэта лавіна жывых пошукаў жыццёвага сэнсу» [1, с. 10–11].

В любой национальной языковой картине мира присутствует концепт «Родина». Данный концепт отражает отношение человека к месту его проживания и рождения, а также к культурным и историческим событиям в конкретной стране. На современном этапе Родина занимает одно из главных мест в системе ценностей как отдельного человека, так и государства.

Родина – это «страна, в которой родился человек и гражданином которой он считается», также это «место зарождения, возникновения, происхождения чего-нибудь» [4, с. 217]. В белорусском языке «Радзіма – гэта краіна, якая гістарычна належыць пэўнаму народу і якую гэты народ насяляе; бацькаўшчына, а таксама месца ўзнікнення, паходжання чаго-небудзь» [3].

В рамках концепта «Родина» применяются такие словосочетания, как «родны бок», «родны край», «родная староначка», «родная зямелька», кут (куток), край, матка, бацькаўшчына, Радзіма, радзінка, Беларусь («*На Беларусі пчолы як гусі, рэзгінамі мед носяць*»). Также выделяются сравнения с миром природы, сравнение с миром животных и птиц («*Кожная птушка гняздо свае ведае*»,), сравнение с домом («*Дома і салома ядома, на чужыне і гарачы тук стыне*», «*Жонка як жонка, але мілей родная старонка*», «*Свае хазяйства мілей за чужое царства*»), указание на названия реки в Беларуси («*Чым за морам віно піць, лепш з Немана вадзіцу*»).

Паремии объединены в четыре тематические группы.

1. Пословицы о любви к Родине. Данные паремии отражают любовь к своей стране. Так, Родина сравнивается с родным для всех человеком – матерью. Например, «*Зямелька – матка наша: і корміць, і поіць, і адзявае нас*», «*Свая хатка – як родная матка*», «*Усюды добра, а дома лепей*», «*Ідзі ў родны край, там – і пад елкаю рай*», «*Дома і салома ядома, на чужыне і гарачы тук стыне*».

2. Паремии о любви к малой Родине – месту проживания и рождения: «*Мілы мой куток, дзе рэзан пупок*», «*Дарагая тая хатка, дзе радзіла мяне матка*», «*Радзіма – матка, чужына – мачыха*». Здесь же можно выделить пословицы, которые указывают на смерть на Родине: «*На сваей лаўцы і памерці добра*», «*На радзіме і паміраць лягчэй*», «*Не дай, доля (божа), у прымах жыць і на чужой зямлі загінуць*». Это

говорит о том, что человек стремится к возвращению на Родину и не хочет умирать в чужой стране.

3. Пословицы о чужой стране, в которых отражается отрицательное отношение к жизни в других странах: в других странах нет счастья, самое родное для каждого – это его дом, земля, люди. Другую страну называют «чужына», «чужая старана», что означает тоску по Родине, по родным местам и людям. Например, *«Чужына не родная матка, хлеба не дасць»*, *«У чужым баку вочы па кулаку»*, *«Не ўсякі добры кут – чалавеку бацькаўшчына»*, *«Далекая старонка без ветру сушыць»*, *«З'ехаў на чужыну – як зваліўся ў дамавіну»*, *«За морам цялушка – палушка, ды рубель перавоз»*, *«На чужыне чужы да чужога, як у лесе сляпы да сляпога»*, *«На чужой старане і жук – мяса, і баба – божы дар»*.

4. Паремии о защите своей родины. Здесь говорится об ответственности за свое государство, о важности его защиты: *«Усякая птушка свае гняздо бароніць»*, *«Благая тая птушка, што свайго гнязда не пільнуе»*, *«З адным богам на сто ворагаў»*, *«Не той перамагае, хто ў бядзе са сваёй зямелькі ўцякае»*, *«Дурная птушка свайго гнязда не шануе»*. В данных паремиях прослеживается негативное отношение к тем, кто не ценит свою родину.

В белорусской паремиологии присутствуют такие выражения, которые раскрывают в полной мере отношение носителей белорусской национальной идентичности к родной земле. Например, *«Сваё хазяйства мілей за чужое царства»*, *«У сваёй хаце і вуглы дапамагаюць»*, *«У сваёй хаце і качарга маці»*. Это говорит о том, что белорусский народ стремится на родину при любых обстоятельствах, даже если в доме «качарга маці». Так, в пословице *«Ідзі ў родны край, там і пад елкаю рай»* отражается тот факт, что при любых обстоятельствах, жизненных трудностях нужно возвращаться на свою родину, потому что только там помогут, дадут совет, будут защищать.

Отметим, что в белорусской паремиологии присутствуют единицы, которые характеризуют отношение к языку. Например, *«Хто ў школе з матчынай гаворкі пасмяецца, той на старасці ад маткі адрачэцца»*, *«Хто мову і веру мяняў, той не то сябе – і суседа прадаваў»*.

Особое отношение в пословицах к тем, кто уехал в другую страну либо пытается навредить своему государству: *«Хто страціў радзіму, той плача ўсе жыццё»*, *«Толькі ўдод смярдзючы ў свае гняздо паскудзіць»*, *«Дзяржыся з варонаю і вераб'ём, што ў вырай не ляцяць»*, *«Добрая птушка ў свае гняздо не паскудзіць»*.

В белорусской паремиологии концепт «Родина» часто сравнивается с природными явлениями, с миром животных и птиц. Например, *«На сваім сметніку і певень – гаспадар (і певень смелы)»*, *«Няма смачнейшай*

вадзіцы, як з роднай крыніцы», «Дадому (дахаты) і конь спрытней бяжыць», «Дзе воўк урадзіўся, яму кут той мілы», «З роднага боку і варона мілая», «За морам валы дарам», «Кожнаму дразду жаль на сваім гнязду», «Птушкі маюць сваю дарогу, на каторай лятуць з года ў год».

В паремиях употребляется уменьшительно-ласкательные слова по отношению к Родине. Например, куток, радзінка (Радзіма з ацэнкай ласкавасці): *«Не чужынка – свая радзінка».*

Концепт «Родина» имеет огромное значение для белорусской языковой картины мира. Пословицы отражают менталитет, культурные особенности белорусского народа. Анализ пословиц позволил определить, что они отражают любовь и уважение к Родине. Отметим, что в пословицах осуждается желание навредить своему краю. Также отражается противопоставление «свое – чужое». Так, ко всему «чужому» отмечается отрицательное отношение. Белорусские паремии являются отражением общекультурных человеческих ценностей и имеют определенные национальные и культурные особенности.

Список использованной литературы

1. Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы / уклад. Ф. Янкоўскі. – 3-е выд., дапрац., дап. – Мн. : Навука і тэхніка, 1992. – 491 с.
2. Лазутин, С. Г. Русские народные лирические песни, частушки и пословицы : учеб. пособие для вузов по специальности «Рус. яз. и лит.» / С. Г. Лазутин. – М. : Высш. шк., 1990. – 240 с.
3. Русско-белорусский словарь / ред. Я. Колас, К. Крапива, П. Глебка. – URL: <https://www.skarnik.by/tsbm/68821> (дата обращения: 13.02.2025).
4. Этимологический словарь русского языка для школьников / сост. М. Э. Рут. – М. : АСТ : Астрель, 2010. – 287 с.

Да зместу

П. С. РОМАНОВИЧ

Брест, Брестский государственный университет имени А. С. Пушкина

НАПОЛЕОН ОРДА: ОБРАЗОВАНИЕ, ЭМИГРАЦИЯ, ТВОРЧЕСТВО

Наполеон Матеуш Орда родился 11 февраля 1807 г. в д. Вороцевичи Пинского уезда Минской губернии (ныне – Ивановский район Брестской области) в семье инженера-фортификатора. Начальное образование он получил в родном доме. Большое влияние на него оказала мать Юзефина Бутримович. В 12-летнем возрасте сын был отправлен матерью в Свислочскую гимназию, которая была образована в 1804 г. для обучения молодежи с Брестского, Пружанского, Кобринского, Слонимского,

Волковысского и Гродненского поветов. В гимназии имелось 6 классов, в которых занималось около 300 учеников [1, с. 235]. В гимназии преподавались польский, греческий, немецкий, французский языки, латынь, арифметика, алгебра, физика, геометрия, архитектура, химия, право, минералогия, логика, риторика, эстетика, рисование, музыка, история [4, с. 22–23].

Получив диплом, 17-летний Наполеон Орда начал подготовку к поступлению в Виленский университет. В 1823 г. он поступил на физико-математический факультет Виленского университета. Во время учебы Наполеон стал членом студенческого общества «Заряне», за участие в котором в июле 1826 г. с десятью друзьями был арестован и исключен с 4-го курса университета. Почти 15 месяцев Наполеон Орда провел в Виленской тюрьме, а после освобождения вернулся в Вороцевичи под надзор полиции [3, с. 26].

Наполеон Орда не отказался от своих убеждений и принимал участие в восстании 1830–1831 гг., за что был награжден Золотым крестом Польши *Virtuti Militari*. После подавления восстания, чтобы избежать ареста, он под чужими документами выехал за границу. Находясь в эмиграции, путешествовал по Европе. Он жил в Австрии, Швейцарии, Италии. В 1833 г. Орда получил статус эмигранта во Франции и остался в Париже [4, с. 36].

Парижский период жизни принес Наполеону Орде известность в широких кругах европейской интеллигенции. Юноша познакомился со многими выдающимися деятелями европейской культуры, среди которых были литераторы Адам Мицкевич, Оноре де Бальзак и Стендаль, композиторы Фредерик Шопен, Ференц Лист, Джоаккино Россини, Гектор Берлиоз. Именно в это время он окончательно определил для себя направления в творчестве – живопись и музыку.

Вместе с Фредериком Шопеном он музицировал на вечерах в домах Плятеров и Чарторийских. Принимал участие в литературных собраниях, сопровождая игрой на фортепиано поэтические импровизации Адама Мицкевича. С 1847 г. Наполеон Орда работал директором Итальянской оперы в Париже. Наполеон Орда достиг такого уровня игры на фортепиано, что слушатели часто путали, кто за роялем – Орда или Шопен. Шопен, первым заметивший художественные способности Наполеона, посоветовал ему обратиться в студию известного мастера архитектуры. Композитор создал более 20 полонезов, мазурок, вальсов, ноктюрнов, полек, серенад, а также романсов и песен. Его произведения отличаются мелодичностью, драматизмом и виртуозным стилем. С 1833 г. Наполеон Орда учился рисованию в студии мастера архитектурного пейзажа Пьера Жерара.

В 1838 г. издает в Париже альбом произведений польских композиторов, а вырученные средства передает бедным эмигрантам. В 1843 г. Орда женился на француженке Ирен Баглай, у них родился сын Витольд. В 1839 г. избирается членом Парижского историко-литературного товарищества. В 1840–1842 гг. проходят его путешествия по Франции и Рейнской области. Там же и появляются первые циклы рисунков. С 1842 г. по 1844 г. Наполеон Орда путешествует по Испании, Португалии и Алжиру, Англии, Шотландии и Голландии. И там уже создаются многочисленные циклы рисунков [4, с. 48–52].

Во время своих путешествий по Франции, Австрии, Шотландии, Бельгии, Голландии, Испании, Португалии, Северной Африке он писал пейзажи, особенно любил писать городские виды. Обычно Наполеон Орда путешествовал вместе со своим товарищем Титусом Плонским. Они объездили почти всю Европу и даже побывали в Алжире. И именно там у Орды появилась идея делать зарисовки увиденного.

В 1848 г. Наполеон Орда избирается членом комитета польской эмиграции. В 1849 г. вместе с Александром Маковским открыл Комиссионный торговый дом в Париже [4, с. 55]. Наполеон Орда составил «Грамматики польского языка для французов» (Париж, 1856; Берлин, 1858; Варшава, 1874), «Album dzieł kompozytorów polskich» («Альбом произведений польских композиторов», 1838), «Gramatyka muzyki» («Грамматика музыки», Варшава, 1873) [2].

В 1856 г. после объявления амнистии политическим эмигрантам Наполеон, которому было уже 50 лет, оставил свою семью в Париже и вернулся на родину в Вороцевичи. Он жил со своей сестрой, помещицей Гортензией Скимунт, в имении Молодово Кобринского уезда Гродненской губернии, затем переехал на Волынь, где был домашним учителем музыки [3, с. 59].

В 1866 г. художник был вновь арестован по подозрению в участии в национально-освободительном восстании 1863–1864 гг. и заключен в Кобринскую тюрьму. В 1867 г. военно-полевой суд приговорил Наполеона Орду к ссылке в отдаленные губернии России. Однако благодаря усилиям его жены и французского посла наказание было отменено.

В Беларуси Наполеон Орда оставил 238 образов белорусских объектов и пейзажей. Он уделил особое внимание отображению усадеб и памятных мест, связанных с именами известных деятелей культуры. Целый ряд рисунков художника дает представление о белорусской деревне середины XIX в.

Осенью 1882 г. тяжело больной Наполеон Орда, чтобы не причинять своим родным и близким лишних забот и неудобств, отправился в один из госпиталей Варшавы [4, с. 12]. Умер музыкант и художник 26 апреля

1883 г. в Варшаве. Согласно завещанию, его похоронили в Янове (сейчас – г. Иваново Брестской области) в родовом склепе.

Значительная коллекция литографий с рисунков Наполеона Орды хранится в Национальной библиотеке Беларуси, также большое количество произведений искусства (977 работ) находится в национальных музеях в Кракове и в Варшаве. В общей сложности художественное наследие Наполеона Орды составляет более 1150 акварельных и графических работ. Наполеон Орда систематизировал свои картины и разложил их по папкам, содержащим работы с 1840 по 1880 г. [2].

В Беларуси чтут память знаменитого земляка. Именем Наполеона Орды названы улицы в Минске, Бресте, Гродно, Иваново. В 1997 г. в Иваново был установлен памятник Наполеону Орде (скульптор Игорь Голубев, архитектор Вячеслав Косяк). В феврале 2007 г. были введены в обращение памятные монеты «Наполеон Орда. 200 год» («Наполеон Орда. 200 лет») – серебряная номиналом 20 рублей и медно-никелевая номиналом 1 рубль. В 2007 г. открыта картинная галерея Наполеона Орды в д. Вороцевичи.

Список использованной литературы

1. Беларуская энцыклапедыя : у 18 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў [і інш.]. – Мн. : БелЭн, 1996–2004. – Т.4 : Варанецкі – Гальфастрым. – 1997. – 480 с.
2. ДОСЬЕ: Наполеон Орда: художник, который остановил время. – URL: <https://www.belta.by/culture/view/dose-napoleon-orda-hudozhnik-kotoryj-ostanovil-vremja-232493-2017> (дата обращения: 22.02.2025).
3. Малоизвестные документы из жизни Наполеона Орды. – URL: <https://niab.by/newsite/ru/content/all/малоизвестные-документы-из-жизни-наполеона-орды> (дата обращения: 22.02.2025).
4. Несцярчук, Л. Наполеон Орда. Шлях да Бацькаўшчыны : кніга-альбом / Л. Несцярчук. – Мн. : Маст. літ., 2009. – 430 с.

Да зместу

Я. Р. САМУЙЛІК

Брэст, Брэсцкі дзяржаўны тэхнічны ўніверсітэт

СПРАДВЕЧНАЯ ЛЕКСІКА Ў БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ: ДЫДАКТЫЧНЫ АСПЕКТ

Пры выкладанні дысцыпліны “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” значная ўвага павінна надавацца фарміраванню і засваенню студэнтамі ведаў пра слоўнікавы склад сучаснай беларускай мовы з улікам розных крытэрыяў яго класіфікацыі (паходжання, актыўнасці выкарыстання, сферы ўжывання, стылістычнай дыферэнцыяцыі).

Лексічная сістэма беларускай мовы складвалася, няспынна развівалася і ўдасканальвалася на працягу многіх стагоддзяў. І зусім натуральна, што яна адлюстроўвае рэаліі (прадметы, з’явы, паняцці) розных гістарычных перыядаў і эпох у грамадскі-палітычным, сацыяльна-эканамічным, навукова-тэхнічным і культурным жыцці беларускага этнасу. Адны словы дайшлі да нас з часоў індаеўрапейскага і агульнаславянскага адзінства (III тыс. да н. э. – другая палова I тыс. н. э.), другія належаць да агульнаўсходнеславянскага перыяду (VII–XIII стст.), трэція ўзніклі ў эпоху фарміравання, развіцця і станаўлення мовы беларускай народнасці (XIV–XV стст.) і нацыі (XIX – першая чвэрць XXI ст.)¹. Такім чынам, паводле крыніц і характару паходжання беларуская лексіка падзяляецца на дзве групы:

- спрадвечная (уключае агульнаіндаеўрапейскія, агульнаславянскія (праславянскія), агульнаўсходнеславянскія і ўласнабеларускія словы);
- запазычаная (з блізкароднасных славянскіх і неславянскіх моў).

Аднак пры характарыстыцы слоўнікавага складу сучаснай беларускай літаратурнай мовы паводле паходжання ў студэнтаў узнікаюць пэўныя цяжкасці. У гэтым артыкуле мы засяродзім увагу на асаблівасцях функцыянавання спрадвечнай лексікі (агульнаіндаеўрапейскай і агульнаславянскай) у беларускай мове.

Спрадвечныя словы – аснова лексічнай сістэмы беларускай мовы на ўсіх гістарычных этапах яе развіцця. Менавіта яны вызначаюць самабытнасць і адметнасць нацыянальнай мовы [1, с. 8; 5, с. 120–121; 7, с. 36; 8, с. 8–9; 10, с. 106; 13].

У залежнасці ад часу з’яўлення слоў вылучаюць некалькі гістарычных пластоў спрадвечнай лексікі беларускай мовы.

Агульнаіндаеўрапейскія (індаеўрапеізмы) словы (узніклі да III–II тыс. да н. э.) – найбольш старажытны пласт спрадвечнай лексікі, які адносіцца да перыяду існавання адзінай мовы-крыніцы – агульнаіндаеўрапейскай, індаеўрапейскай прамовы, ці праіндаеўрапейскай мовы. Да іх адносяцца словы, падобныя паводле гукавога складу, з аднолькавымі ці блізкімі значэннямі, якія адзначаюцца не толькі ў славянскіх (у тым ліку і беларускай мове), але і ў балтыйскіх, германскіх, раманскіх, кельцкіх, індыйскіх, іранскіх і іншых моўных групх. Напрыклад: ст.-рус. *братъ*, ст.-слав. *братръ*, бел., рус., укр., балг., серб. *брат*, пол. *brat*, чэш. *bratr*. Праслав. **bratъ* < спрашчэнне (дысіміляцыя) ад

¹ Аднак трэба выразна размяжоўваць наступныя этапы фарміравання, развіцця і станаўлення мовы (а разам з тым і слоўнікавага складу) беларускай народнасці і нацыі: 1) беларуская літаратурна-пісьмовая (старабеларуская) мова ў ВКЛ і Рэчы Паспалітай (XIV–XVII стст.); 2) беларуская дыялектна-фальклорная (пераважна) мова ў Рэчы Паспалітай і Расійскай імперыі (1696 г. – пачатак XIX ст.); 3) новая (сучасная) беларуская літаратурная мова ў Расійскай імперыі, БССР, Рэспубліцы Беларусь (XIX – першая чвэрць XXI ст.).

**bratrъ* < і.-еўр. **bhrā-t-er* ‘брат, суродзіч’. Роднасна. ст.-прус. *bratrīkai* ‘браты’, лат. *brātarītas* ‘браток’, ст.-інд. *bhrātā*, ст.-іран. *brātar-*, арм. *elbair*, лац. *frāter*, ірл. *brāthir*, гоц. *broþar*, грэч. *φρᾱτηρ*, тахар. *A pracar, B procer*; ст.-рус., ст.-сл., рус. *мышь*, бел. *мыш*, укр. *миша*, пол. *mysz*, чэш. *myš*, серб. *миш*, балг. *мишка*. Праслав. **myšъ* < інд.-еўр. **mūs-*, верагодна, ад ‘шэры’. Магчыма, старажытная табуістычная назва. Роднасна. ст.-в.-н., ст.-ісл. *mús*, лац. *mūs*, грэч. *μῦς*, род. скл. *μυός* ‘мыш’, ст.-інд. *mūṣaka* ‘мыш, пацук’, перс. *mīš*, арм. *микн*, алб. *mī, mi* ‘мыш’.

У беларускай мове агульнаіндаеўрапейскімі паводле паходжання з’яўляюцца наступныя тэматычныя групы слоў¹:

- назвы асоб паводле роднасці і сваяцтва: *маці, сын, брат, сястра, дзед, дзевяр, свёкар, сват*;
- назвы органаў, частак цела чалавека і жывёл: *плячо, рука, грудзі, бядро, нага, лоб, грыва, вуха, вока, брыво, нос, зуб*;
- назвы раслін і іх частак (пладоў): *бяроза, дуб, ліна, вярба, елка, кара, корань, асака, лён, колас, зерне, семя, салома*;
- назвы звяроў, птушак і іншых істот: *звер, алень, бабёр, воўк, мыш, вуж, карова, авечка, каза, журавель, варона, дрозд, гусь, муха, аса*;
- назвы жылля, пабудовы і іх частак: *дом, дзверы, двор, вароты*;
- назвы гаспадарчых прылад, прадметаў побыту: *кола, вось, серп, жорны, вядро, мех*;
- назвы прадуктаў харчавання: *мёд, мяса, соль, квас*;
- назвы геаграфічных аб’ектаў: *зямля, мора, возера, рака, балота, бераг, гара*;
- назвы нябесных цел, з’яў прыроды: *сонца, неба, агонь, вада, снег, град, раса, холад*;
- назвы пор года: *вясна, лета, восень, зіма*;
- назвы часавых паняццяў: *век, дзень, ноч, вечар*;
- назвы абстрактных паняццяў: *бог, вера, дух, дзіва, імя, віна*;
- назвы прымет і якасцей: *новы, стары, босы, востры, цёмны*;
- назвы дзеянняў: *жыць, есці, піць, ісці, везці, калоть, гарэць, цячы*;
- назвы лікаў: *два, тры, сем, сто*;
- займеннікі: *ты, вы, сам* і інш.

Агульнаіндаеўрапейскі пласт лексікі, натуральна, стаў базай для ўтварэння новых слоў [1, с. 8; 2, 183, 624; 3, с. 31; 4, с. 237, 318; 5, с. 121–122; 7, с. 36; 9, с. 250; 10, с. 106–107; 11, с. 267, 373; 12; 13; 14, с. 122–123].

¹ Пры характарыстыцы тэматычных груп агульнаіндаеўрапейскай і агульнаславянскай (праславянскай) лексікі, акрамя прыведзенай вучэбна-метадычнай і навуковай літаратуры, для ўдакладнення паходжання моўных адзінак выкарыстаны “Большой этимологический словарь русского языка” Р. Ю. Багрыноўскага, “Этымалагічны слоўнік беларускай мовы”, а таксама “Этимологический словарь русского языка : 4 т.” М. Фасмера (М. : Прогресс, 1986–1987).

Агульнаславянская (праславянская) лексіка (узнікла ў перыяд з III–II тыс. да н. э. – да VI–VII стст. н. э.) – старажытны пласт слоўнікавага складу славянскіх, у тым ліку і беларускай, моў, атрыманы ў спадчыну ад праславянскай мовы. Многія з гэтых лексем і сёння ўжываюцца ва ўсіх славянскіх мовах (або ў большасці з іх). Напрыклад: бел. *шыя*, рус. *шея*, укр. *шия*, пол. *szyja*, чэш. *šije*, балг. *шия*, серб. *шија*; бел., рус. *заяц*, укр. *заєць*, пол. *zajac*, чэш. *zajíc*, балг. *заек*, серб. *зец*. Па колькасці слоў агульнаславянскі пласт лексікі адносна невялікі (прыкладна чвэрць слоў, якімі мы карыстаемся), але па частотнасці ўжывання – адзін з самых актыўных (агульнаславянскія лексічныя адзінкі складаюць 50 % з тысячы найбольш ужывальных слоў сучаснай беларускай мовы). Заўважым, што размежаваць агульнаіндаеўрапейскія і агульнаславянскія словы паводле паходжання бывае даволі цяжка. Агульнаславянскі пласт ахоплівае разнастайныя тэматычныя групы слоў:

- назвы асоб паводле сваяцкіх адносін, роднасці: *унук, дзіця, баба, кум, нявестка, сірата, чалавек*;
- назвы асоб паводле саслоўна-прававога становішча, роду заняткаў: *ваявода, купец, ганчар, каваль, ткач, жнец*;
- назвы частак цела чалавека і жывёл: *шыя, губа, локаць, палец, калена*;
- назвы раслін: *арэх, пшаніца, ячмень, авёс, трава, мята*;
- назвы жывёл: *мядзведзь, ліса, заяц, куніца, бык, жук*;
- назвы гаспадарчых прылад, прадметаў побыту: *барана, каса, граблі, вілы, нож, бочка, кажух*;
- назвы прадуктаў харчавання: *хлеб, масла, блін, каша, сала, піва*;
- назвы вайсковых адзінак, прадметаў зброі: *воін, войска, полк, дружына, пяхота, кап'ё, лук*;
- назвы з'яў грамадска-палітычнага жыцця: *дзяржава, веча, пасол, племя*;
- назвы абстрактных паняццяў: *жыццё, радасць, воля, праўда, крыўда, зло*;
- назвы якасцей і ўласцівасцей: *багаты, хітры, салодкі, далёкі*;
- назвы дзеянняў: *ехаць, імчаць, дыхаць, гаварыць, слухаць*;
- займеннікі: *я, хто, што* і інш.

Агульнаіндаеўрапейскія і агульнаславянскія словы складаюць ядро лексічнай сістэмы беларускай мовы і служаць базай для ўтварэння шматлікіх разрадаў новых слоў [1, с. 8; 2, с. 212, 367, 1046; 3, с. 31; 4, с. 284, 429; 5, с. 122; 6, с. 383; 7, с. 36–37; 10, с. 107; 11, с. 325, 520; 12; 13].

Такім чынам, намі разгледжаны і прааналізаваны асаблівасці функцыянавання спрадвечнай лексікі (агульнаіндаеўрапейскай і агульнаславянскай) у беларускай мове. Разам з тым ужыванне гэтых адзінак у нашай мове патрабуе далейшага вывучэння і ўпарадкавання.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Албут, А. А. Беларуская мова (прафесійная лексіка) : вучэб.-метадапам. : у 3 ч. / А. А. Албут, Н. Я. Пятрова. – Мн. : БДУІР, 2023. – Ч. 1 : Агульныя звесткі пра мову. – 138 с.
2. Багриновский, Г. Ю. Большой этимологический словарь русского языка / Г. Ю. Багриновский ; предисл. А. В. Дыбо. – М. : КоЛибри, Азбука-Аттикас, 2020. – 1184 с.
3. Круталевіч, М. М. Беларуская мова. Прафесійная лексіка. Фізічная культура і спорт : вучэб. дапам. / М. М. Круталевіч, А. С. Васілеўская, В. В. Урбан ; пад рэд. М. М. Круталевіча ; Бел. дзярж. ун-т фіз. культуры. – Мн. : БДУФК, 2021. – 247 с.
4. Гудков, В. П. Сербско-русский и русско-сербский словарь / В. П. Гудков, С. Иванович. – 4-е изд., стер. – М. : Рус. яз. – Медиа, 2004. – 439 с.
5. Зразікава, В. А. Беларуская мова. Прафесійная лексіка для эканамістаў : вучэб. дапам. / В. А. Зразікава, А. В. Губкіна. – Мн. : Выш. шк., 2016. – 383 с.
6. Изотов, А. И. Учебный чешско-русский, русско-чешский словарь / А. И. Изотов. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Филоматис : Омега-Л, 2014. – 831 с.
7. Кісель, Т. А. Беларуская мова (прафесійная лексіка). Турызм і гасціннасць : вучэб. дапам. / Т. А. Кісель, Н. Р. Якубук. – Мн. : РППА, 2020. – 148 с.
8. Кітаева, Т. М. Беларуская мова. Прафесійная лексіка : вучэб.-метадапам. / Т. В. Кітаева, Н. В. Ратынская. – Мн. : БДМУ, 2010. – 131 с.
9. Півторак, Г. П. Білорусько-український словник / Г. П. Півторак, О. І. Скопненко ; НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; ред. Г. П. Півторак. – Київ : Довіра, 2006. – 722 с. – (Серія “Словники України”).
10. Сучасная беларуская літаратурная мова : вучэб. дапам. / пад рэд. Д. В. Дзятко. – Мн. : Выш. шк., 2017. – 588 с.
11. Тимонина, Е. В. Болгарско-русский и русско-болгарский словарь = Българско-руски и руско-български речник / Е. В. Тимонина, Г. А. Мартынова. – 4-е изд., стер. – М. : Рус. яз. : Медиа, 2009. – 536 с.
12. Электронны вучэбна-метадычны комплекс па вучэбнай дысцыпліне “Беларуская мова: Лексікалогія. Лексікаграфія” для спецыяльнасці 1-21 05 01 “Беларуская філалогія” / Гомел. дзярж. ун-т ; аўт.-склад. Л. В. Паплаўная. – Гомель : ГДУ, 2016. – URL: <https://dot.gsu.by/course/view.php?id=347> (дата звароту: 15.01.2025).
13. Электронны вучэбна-метадычны комплекс па вучэбнай дысцыпліне “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” для спецыяльнасцей (накіраванні спецыяльнасці): 6-05-0412-03 “Лагістыка”, 6-05-0412-04 “Маркетынг”, 6-05-0411-02 “Фінансы і крэдыт”, 6-05-0611-04 “Электронная эканоміка (прафілізацыя – Эканоміка электроннага бізнесу)”, 6-05-0611-04 “Электронная эканоміка (прафілізацыя – Электронны маркетынг)”, 6-05-0311-02 “Эканоміка і кіраванне”, 6-05-0411-01 “Бухгалтарскі ўлік, аналіз і аўдыт”, 6-05-1036-01 “Мытная справа” / Брэст. дзярж. тэхн. ун-т ; склад.: Я. Р. Самуйлік. – Брэст : БрДТУ, 2024. – URL: <https://rep.bstu.by/handle/data/46964?show=full> (дата звароту: 23.01.2025).
14. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Т. 7. Мгла – Немарнасць / НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства ; уклад.: І. І. Лучыц-Федарац, Г. А. Цыхун ; рэд. В. У. Мартынаў. – Мн. : Навука і тэхніка, 1991. – 315 с.

Да зместу

А. В. СОЛАХАЎ

Баранавічы, Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт

ЧАСЦІНАМОЎНАЯ АКТЫЎНАСЦЬ ЧЫСТЫХ СПАСАБАЎ СЛОВАЎТВАРЭННЯ

У сучасным словаўтваральным працэсе спосабы словаўтварэння могуць выкарыстоўвацца пры ўтварэнні ўсіх самастойных часцін мовы (маецца на ўвазе назоўнік, прыметнік, дзеяслоў, прыслоўе, безасабова-прэдыкатыўныя словы; выключэнне складаюць лічэбнік і займеннік, у сістэме якіх словаўтваральныя працэсы практычна не адзначаюцца), другія – некаторых з іх, трэція – толькі адной.

Мэта даследавання – на аснове аналізу індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў (далей – ІАН) з мовы мастацкай літаратуры другой паловы XX – пачатку XXI ст. выявіць часцінамоўную актыўнасць прамых (аднасродкавых) спосабаў словаўтварэння ў плане іх функцыянавання і прадуктыўнасці.

Аналіз ІАН паказвае, што самымі шматфункцыянальнымі і прадуктыўнымі спосабамі словаўтварэння выступаюць прэфіксацыя, суфіксацыя і словаскладанне.

Прэфіксацыя – далучэнне да слова прэфікса – шырока выкарыстоўваецца на працягу ўсёй гісторыі развіцця беларускай мовы пры ўтварэнні ўсіх самастойных часцін мовы і ў нарматыўнай мове, і ў аказіянальным маўленні:

а) назоўнікаў: *звышпачуцці* ‘пачуцці, якія пераўзыходзяць звычайныя’: *Яны ж маладыя. Было і было. Навошта патрабаваць цяпер неверагодных звышпачуццяў* (У. Гаўрыловіч);

б) прыметнікаў: *антыабстрактны* ‘супрацьлеглы абстрактнаму; рэальны’: *...Зусім рэальная, антыабстрактная, / Засмажаная ў саганку свініна...* (Н. Гілевіч);

в) дзеясловаў: *адглушыць* ‘скончыць глушыць што-небудзь’: *Сваю рыбу мы ўжо адглушылі* (А. Зэкаў);

г) прыслоўяў: *звышуладна* ‘пэравышаючы ўладныя магчымасці’: *...Йшоў паэт па шашы... Звышуладна / пад адхон кульнула спярша / й да Аіда звяла шаша!..* (В. Кустава);

д) безасабова-прэдыкатыўных слоў (далей – БПС): *неарыгінальна* ‘пра адсутнасць арыгінальнасці’: *Мама. Гэта неарыгінальна! Гэта ўжо было!* (А. Макаёнак).

Суфіксацыя – далучэнне да асновы суфікса – шырока выкарыстоўваецца на працягу ўсёй гісторыі развіцця беларускай мовы і мае шматфункцыянальны характар.

Ужываецца пры ўтварэнні:

а) назоўнікаў: **лянотнік** ‘чалавек, якога адольвае лянота’: *Даўца лёсу за змірэнне ўлежнае / Выстудзіць лянотніка ў вятрах* (Р. Барадулін);

б) прыметнікаў: **акіянны** ‘падобны на акіян глыбінёй, неабдымнасцю, сілай праяўлення’: ...*Сіні свет далёкі акіянны / Вернага кахання не ачах* (У. Лісіцын);

в) дзеясловаў: **барвяніць** ‘рабіць барвяным’: *Барвяніць досвітак рабіна* (А. Шушко);

г) прыслоўяў: **ружова** ‘ружовым колерам’: *Ружова і роўна свяціла сонца, было цёпла і парна, а за арэшнікам шумеў і булькаў ручай* (М. Стральцоў);

д) БПС: **азёрна** ‘пра наяўнасць (вялікую колькасць) азёр’, **борна** ‘пра наяўнасць (вялікую колькасць) бароў’: *Зняверцу-роспач пратуры: Азёрна, Борна, Гойна!* (Р. Барадулін).

Словаскладаннем утвараюцца:

а) назоўнікі: *Самотны зяблік у тузе-журбе / На дождж і холад зноў варожыць звечара* (Н. Гілевіч);

б) прыметнікі: **руды-кірпаты** ‘руды і кірпаты’: ...*толькі й чутно па вёсцы: ты руды, руды-кірпаты...* (А. Кудласевіч);

в) дзеясловаў: **галасіць-плакаць** ‘голасна плакаць’: *Галасіла-плакала ўдава...* (К. Камейша);

г) прыслоўяў: **ўрачыста-звонка** ‘ўрачыста, з размахам, звонка’: ...*Так праводзяць нас цяпер аркестры, / То ўрачыста-звонка, / то жалобна* (А. Пысін);

д) БПС: **вольна-суха** ‘пра стан пустаты і сухасці’: *Ад голаду так вольна-суха ў роце* (Р. Тармола).

Асновасловаскладаннем утвараюцца:

а) назоўнікі: **першаснег** ‘першы снег’: *Дзве плямы чорных ценяў выміраюць / На палатне шырокім першаснегу* (В. Аколава);

б) прыметнікі, у сістэме якога асноваскладанне вельмі прадуктыўнае: **бязгрэшна-дзіцячы** ‘бязгрэшны, як у дзіцяці’: *Тырада ветліва-пустая. / Ніхто брывом не варухне* (А. Вялюгін);

в) дзеясловаў, якія, аднак, вызначаюцца непрадуктыўнасцю: **сонцапраменіць** утвораны на базе словазлучэння *праменіць сонцам*: *Яшчэ сонцапраменіць шчодро лета, / Аж лязняй дыхае самлелы беразняк...* (В. Гіруць-Русакевіч).

Шматфункцыянальнымі, але малапрадуктыўнымі або непрадуктыўнымі выступаюць рэдуплікацыя слова, рэдуплікацыя кораня, імпазіцыя, эмансіпацыя прэфікса, суфіксальны тмезіс, дэсуфіксацыя, дэпрэфіксацыя, эмансіпацыя суфікса.

Рэдуплікацыяй слова – паўторам аднаго і таго ж слова – утвараюцца:

а) прыметнікі: *Я пускаю белых галубоў / белым шляхам з белым чалавекам / з белых-белых-белых берагоў / белым небам белым-белым / рэхам...* (В. Кустава);

б) дзеясловы: *гаварыць-гаварыць* ‘доўга і шмат гаварыць’: *Той сеў, гаварыў-гаварыў, нарэшце скончыў і спытаў: «Айчым дома?»* (Д. Нічыпаровіч);

в) прыслоўі: *мякка-мякка* ‘вельмі мякка’: *Ступае мякка-мякка волкі вечар, / І гасне дня гарачага знямога* (М. Мятліцкі);

г) БПС: *бела-бела* ‘пра вельмі белы, бялюткі колер’: *І бела-бела навокал...* (Б. Сачанка).

Рэдуплікацыя кораня – паўтор слоў з адным і тым жа коранем у сістэме:

а) назоўніка: *васількі-васілёчкі* ‘тое, што вельмі падобна на васількі і выклікае замілаванне’: *Усмейка забралася ў вуснаў куточкі. / Блакітных вачэй васількі-васілёчкі* (М. Мятліцкі);

б) прыметніка: *бела-белы* ‘бялюткі’: *Няўжо тады, / калі ўдосталь цяпла і сонца, / яблыня буйна квятуе, / аддаючы пчалінаму медазбору / бела-белую казку нектару...* (М. Мятліцкі);

а) прыслоўя: *ледзьве-ледзь* ‘у значнай ступені ледзь’: *Над зямлёю ледзьве-ледзь світае...* (Н. Мацяш).

Імпазіцыя – такое аб’яднанне двух слоў у адно, пры якім сумяшчаюцца фармальна падобныя (аманімічныя або фанетычна блізкія) канец першай і пачатак другой асноў, што складаюць агульную фанемную частку новага слова, дзякуючы якой у неалагізме захоўваецца семантыка абодвух утваральных слоў – назіраецца пры ўтварэнні:

а) назоўнікаў: *узвялічбы* (< *узвяліч/ы/ць* + *лічбы*): *Не да застольных узвялічбаў, / Не да спакусы шашыка, – / Паэзія нялёгкіх лічбаў / Крапае сэрца башыка* (Р. Барадулін);

б) прыметнікаў: *грамайскі* (< *гром* + *майскі*, о||а): *Ваіш грамайскі граман наўрад / Перагрукаць згодзіцца град...* (Р. Барадулін);

в) дзеясловаў: *хмыркнуць* (< *хмыр* + *мыркнуць*): *Хмарадактарша-імжаністка / Хмыркнула: / – Хворая ў нас машыністка...* (Р. Барадулін);

в) часціцы: *нібыццам* (< *нібы* + *быццам*): *І сцалую губы, / Як жаніх нібыццам, / Той дзяўчыне любай, / Што прыйшла напіцца* (У. Лісіцын).

Эмансіпацыя прэфікса – вылучэнне з рада аднаструктурных слоў прэфікса ў якасці самастойнага слова:

а) назоўніка: *пра-пра-пра-пра* (< *пра-пра-пра-праўнукі*): *Марына Сяргееўна. А колькі б у нас магло быць унукаў, праўнукаў, пра-пра-пра-праўнукаў. <...> Дабрыян. Марыша, навер, што мне не да пра-пра-пра-пра* (К. Крапіва);

б) прыметніка: **псеўда** ‘несапраўдны, ілжывы’: *Прозвішча, аднак... Псеўданім. Усе яны псеўда... Псеўдаробочы, псеўдаклас. Толькі кулак яго не псеўда. Навуковец, маляр, а кулак жалезны* (І. Шамякін);

в) дзеяслова: **пера** мае значэнне ‘тое, што перабольшвае звычайныя магчымасці, што выходзіць за агульныя межы’: *Яно [умельства віртуозаў верша] перасалоджвае, перасольвае, перакручвае, перагінае і ў гэтым пера мае свой змест* (А. Разанаў).

Суфіксальны тмезіс – спосаб словаўтварэння, пры якім новае слова ўтвараецца шляхам устаўкі суфікса ў сярэдзіну ўтваральнага слова, звычайна паміж коранем і іншым суфіксам. Гэтым спосабам утвараюцца словы са значэннем суб’ектыўнай ацэнкі:

а) прыслоўі: **множасна** ‘многа разоў’ (< *мног||а* + *-асн-*): *За жыццё спазнаўся я – / 3 рознай дрэнню множасна, / Ды найбольш ад дубаўя / Мне бывала моташна* (Н. Гілевіч);

б) БПС: **пусцютка** пра поўную адсутнасць чаго-небудзь’ (< *пуст||а* + *-ютк-*): *Ды пусцютка ў магазінах – / Хто іх раптам абабраў?* (М. Чарняўскі).

Дэсуфіксацыя выкарыстоўваецца пры ўтварэнні лексічных адзінак ад нарматыўных слоў:

а) назойнікі: **безвыход** (< *безвыход/насць/*) і **бязвыхад** (< *бязвыхад-/насць/*): *Але зараз, згадаўшы яго, нібыта адчуў нейкі безвыход* (К. Камейша);

б) прыслоўі: **неўзабаў** ‘неўзабаве’: *...Немцамі станеце вы неўзабаў, немцам унук ваш вырасце, Рушчыц!* (А. Лойка); **увыш** ‘увышыню’: *Нам адчыніла браму ў горы, / увыш калматая рака* (А. Русецкі).

Дэпрэфіксацыя ўтвараюцца:

а) прыметнікі: **дарны** ‘таленавіты, здольны’: *Не ведаю: ці дарны, ці бяздарны я...* (П. Панчанка);

б) прыслоўі: **прытомна** ‘супрацьлегл. да *непрытомна*’: *Душа адлятала прытомна за высь, / Нібыта пры радасці сойка* (Ю. Голуб).

Аднафункцыянальнымі і малапрадуктыўнымі або непрадуктыўнымі спосабамі словаўтварэння з’яўляюцца акцэнтацыя, анаграмны спосаб, апакопа, аферэзіс, дэасноваскладанне, дэасновасловаскладанне, дэпостфіксацыя, дэсловаскладанне, галафразіс, зрашчэнне, метаграмны спосаб, нульсуфіксацыя, плюралізацыя, постфіксацыя, прэфіксальны тмезіс, псеўдаэтымалагізацыя, расшчапленне, рэгенерацыя, рэдуплікацыя асновы, рэдуплікацыя прэфікса, рэтраскрыпцыя, сінгулярызацыя, сінкопа, слоўны тмезіс, транслітарацыя, эмансіпацыя кампанента складанага слова, эмансіпацыя складоў слова.

Артыкул падрыхтаваны пры фінансавай падтрымцы Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь (дагавор № 1410/2021).

Да зместу

А. В. СОЛАХАЎ¹, Б. А. КРУК²

¹Баранавічы, Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт

²Мазыр, Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт

СЛОВАТВОРЧАСЦЬ ДЗЯНІСЛАВА НІЧЫПАРОВІЧА

Апяваючы характарыстыку беларускай прыроды, душэўную чысціню і непадкупнасць чалавека, Дзяніслаў Нічыпаровіч выкарыстоўвае і адпаведную лексіку – сакавітую і шматфарбную, як сама прырода, багатую і непаўторную, як унутраны свет чалавека. Мова яго твораў па-беларуску павучая, вобразная, эмацыянальная і экспрэсіўна насычаная. Такой яе робяць не толькі разнастайныя метафары, але і свежыя, яркія, дакладныя эпітэты, выражаныя індывідуальна-аўтарскімі неалагізмамі (далей – ІАН).

Мэта даследавання – выявіць індывідуальна-аўтарскія неалагізмы ў мове празаічных твораў Д. Нічыпаровіча і прааналізаваць спосабы іх утварэння. Для дасягнення пастаўленай мэты выкарыстоўваюцца метады словаўтваральнага аналізу, інтэрпрэтацыі, абагульнення і сістэматызацыі, а метадалагічную аснову даследавання складаюць навуковыя працы ў галіне агульнай тэорыі неалогіі і словаўтварэння.

Матэрыялам даследавання з’яўляюцца аповесці “Пушчанскія акварэлі”, “Пераходны ўзрост”, шэсць апавяданняў і нарыс Д. Нічыпаровіча, змешчаныя ў зборніку “Пушчанскія акварэлі” [1]. Выяўленне ІАН з твораў Д. Нічыпаровіча праводзілася метадам суцэльнай выбаркі.

Як паказвае аналіз утварэння ІАН, самым прадуктыўным спосабам словаўтварэння ў мове твораў Д. Нічыпаровіча з’яўляецца **асноваслова-складанне** – спосаб утварэння кампазітаў, у якіх асноўным кампанентам з’яўляецца слова, а першым – аснова слова, якія злучаюцца пры дапамозе інтэрфікса. Гэтым спосабам найбольш актыўна ўтвараюцца ІАН-прыметнікі: *турботна-трывожны* ‘турботны і таму трывожны’: *Падлетку <...> хацелася, каб <...> яму не трэба было чакаць яго [тату] тыднямі напалёт у турботна-трывожным* няведанні [1, с. 8]; *грозна-баявы* ‘грозны і баявы’: *Захопнікі не здагадваліся, што гэты юродзівы брудны абарванец – насамрэч партызанскі разведчык пад грозна-баявым прозвішчам Воўк...* [1, с. 9]; *пранізліва-бесталковы* ‘пранізлівы і бесталковы’: *Да сарокі ў двары далучылася са сваім пранізліва-бесталковым карканнем вялікая шэрая варона...* [1, с. 10]; *цікаўна-пазнавальны* ‘цікавы, які схільны да пазнавальнасці’: *У гэтым пераломным моманце свайго жыцця ён [Адам Сырыч] знаходзіўся ў сама цікаўна-пазнавальным узросце, і яго жыццёвай настаўніцай стала пушча* [1, с. 11]; *хваравіта-маркотны* ‘хваравіты, нездаровы, які знаходзіцца ў маркотным стане’: *У часіны душэўнага заняпаду*

і **хваравіта-маркотнай** тугі сябры па няшчасці прасілі яго [Адама Сырыча] падазваць ваўкоў [1, с. 14]; уважліва-насцярожаны ‘які праяўляе ўважлівасць і насцярожанасць’: Яго месца займаў прысланы маладжавы **ўважліва-насцярожаны** наменклатуришчык [1, с. 15]; **непраглядна-цёплы** ‘густы, праз які нельга бачыць прадметы нават на блізкай адлегласці, і цёплы (пра туман)’: Неўзабаве пасля першага снегападу пачалася адліга з застойнымі **непраглядна-цёплымі** туманамі [1, с. 21] і інш.

Многія з такіх кампазітаў абазначаюць разнастайныя колеры: **залаціста-зялёны** ‘зялёны з залацістым адценнем’: ...яго (ваўка) застылыя **залаціста-зялёныя** вочы гэтак і аддавалі нечым тлумным і дзікім [1, с. 19]; **зямліста-шэры** ‘шэры колер з зямлістым адценнем’: Узлаваны няўмека напаў у яловым хмызняку на **зямліста-шэрага** вожыка... [1, с. 20]; **іскрыста-яркі** ‘іскрысты і яркі’: Яму нічога не значыла ўначы, па адным толькі жаданні намаляваць пейзаж з зацёмненымі травой і кветкамі, да якіх праз раскідзістыя шаты дуба прабіваецца **іскрыста-яркі** прамень сонца... [1, с. 13]; **матава-блакітны** ‘блакітны і адначасова матавы колер’, **блішчэста-блакітны** ‘блакітны і блішчэсты’: Усё наўкол пазалівала дзіўнае **матава-блакітнае** святло, а зверху, з маўкліва-неагляднай цёмнавата-сіняй прасторы на яго пазіраў незвычайны **блішчэста-блакітны** акруглы твар з цёмнымі плямамі ўсярэдзіне [1, с. 23]; **прамяніста-жоўты** ‘ярка-жоўты’: З-за воблака выглянула яркае, **прамяніста-жоўтае** сонца, засляпіла вочы... [1, с. 61]; **рудавата-чырвоны** ‘падобны на колер цэгля’: Праз станцыю дзень і ноч з грукатам і свістам імчаліся даўжэзныя грузавыя паязды з **рудавата-чырвонымі** платформамі і вагонамі... [1, с. 143]; **рыжа-руды** ‘цёмнавата рыжы колер’: ...побач з ім (вепруком) жыравала буйная **рыжа-рудая** свіння... [1, с. 23]; **чырвона-барвовы** ‘цёмны чырвоны, як барва’: Па небе распываўся **чырвона-барвовы** колер зары [1, с. 10]; **шэра-стальны** ‘шэры, са стальным бляскам’, **рыжавата-жоўты** ‘рыжаваты колер з адценнем жоўтага’: ...футра [ваўка] стала **шэра-стальное** з **рыжавата-жоўтымі** падпалінамі на баках і жываце [1, с. 21] і інш.

Некаторыя ІАН-прыметнікі ўтвараюцца **асноваскладаннем + суфіксацыяй** і маюць агульнае значэнне ‘які адносіцца да таго або характарызуецца тым, што названа апорным кампанентам і канкрэтызавана першым’. Апорны кампанент гэтых прыметнікаў-кампазітаў паходзіць ад асноў назоўнікаў і дзеясловаў. Кампазіты з апорным кампанентам-назоўнікам утвараюцца пры дапамозе суфіксаў **-ав-, -н- і -іст-**: **пераходнаўзроставы** ‘які характарызуецца пераходным узростам’: ...Віталь аказаўся **сам-насам са сваімі пераходнаўзроставымі** праблемамі [1, с. 60]; **чырвонапраменны** ‘з чырвонымі прамянямі’: ...чыстым полымем палыхала **чырвонапраменнае** сонца [1, с. 50]; **малакуп’істы** ‘які мае мала

куп'я': ...*прыхільнікі павыкопвалі равочкамі дзёран на малакуп'істым участку*... [1, с. 146].

Складаннем + нульсуфіксацыяй утвараюцца толькі адзінкавыя назоўнікі і прыметнікі: *Ірвакоп* 'асоба, якую прымушаюць капаць ірвы': ...*немцы прыгналі на станцыю калону палонных ірвакопаў, і сярод іх быў наш тата* [1, с. 130]; *светлакудры* 'са светлымі кудрамі': *Аднак светлакудрыя хітрункі чым толькі не займаліся, абый не есці*... [1, с. 96].

Асобныя кампазіты ўтвараюцца **словаскладаннем**: *дзяўчынка-жаўранак* 'дзяўчынка, якая рана прачынаецца': *Малодшая дзяўчынка-жаўранак абудзілася а шостай гадзіне раніцы, захныкала* [1, с. 102]; *лось-гігант* 'вельмі вялікі лось': *І вось з лясной цямоты выступіў забурэлы лось-гігант з магутнымі рагамі і вытрашчанымі, набеглымі крывёю вачыма, упэўненым крокам накіраваўся да саміцы* [1, с. 123]; *задаволена-іранічна* 'з задавальненнем і іроніяй': *Дзяўчынка задаволена-іранічна смяюцца* [1, с. 107].

У мове твораў Д. Нічыпаровіча дастаткова распаўсюджана **суфіксацыя**, пры дапамозе якой утвараюцца розныя часціны мовы – назоўнікі, прыметнікі, прыслоўі: *жыццёвасць* 'уласцівасць жыццёвага': *Дадому вярнуўся змардваны і спустошаны, адно ж дзесь на самым донцы цярплівай душы яшчэ тлела незгасальная іскра жыццёвасці* [1, с. 14]; *моцнасць* 'уласцівасць моцнага', *скулатасць* 'уласцівасць скулатага': *Яна [пушча] купала яго [Адама Сырыча] ў мядовых росах, спавівала малочна-белымі туманамі, калыхала ў мяккіх травах-муравах, карміла суніцамі, ажынай і малінаю, галасістымя птушкі спявалі яму калыханку, мудрая зязюля накувала даўгалеце, карыснае пушчанскае наветра надало моцнасць здароўю, а ад таты Адам атрымаў у спадчыну кемлівасць, сілу, спрыт, высокі рост, шырокую косць, славянскі тып твару: вялікія сінія вочы, кірпаты нос, нязначную скулатасць, цвёрды падбародак і светларусы чуб* [1, с. 11]; *Дужака* 'дужы, моцны чалавек': *За гэтым дбайна сачыў Тур, важак іх абшчыны: жорсткі, агрэсіўны дужака з адным вокам, хуткі на кароткую расправу* [1, с. 75]; *рыжынка* 'рыжаваты колер': *Дачуркі яе за гэты час падраслі, сталі прыгожаныя і станістыя: адна бялая, другая таксама, але з нязначнай рыжынкаю ў валасах і бровах* [1, с. 105]; *экзаменацыйнік* 'асоба, якая экзаменуецца': *Экзаменатараў больш, чым экзаменацыйнікаў* [1, с. 115]; *суперажывальны* 'напоўнены суперажываннем': *Да пяхі было далекавата, але яго чуйнае вуха выразна ўспрымала яе задушэўна-мілагучны і адначасова задуменна-журботны галасок з хваляючымі пералівамі, які выклікаў у ім яшчэ ніколі не адчуваныя суперажывальныя пачуцці* [1, с. 77]; *беспрытомна* 'страціўшы прытомнасць': *Усю зіму беспрытомна трызіў у шпітальнай зямлянцы, а калі пушча запахла веснавым духам і ад цеплыні пачалі патромкаваць*

векавыя дрэвы, раптам ачуняў, папрасіў аловак і паперу, прымасціўшыся на пні, намалюваў татаў партрэт [1, с. 9].

Прэфіксацыя + суфіксацыя Д. Нічыпаровіч карыстаецца пры ўтварэнні прыметнікаў і прыслоўяў: *безжурботны* ‘якому не ўласціва журбота’: Там ён [тата] сустрэў рэжэўскую расіянку, да пары сабе самавіта-паглядную і *безжурботную*, і ажаніўся з ёю [1, с. 129]; *па-драпежніцку* ‘так, як драпежнік’: Моўчкі, *па-драпежніцку* [малойчык] наваліўся на яе [дзяўчыну], сілай раскрыжаваў рукі, стаў каленам рассоўваць ногі. [1, с. 31]; *па-звярынаму* ‘так, як звер’: Тады ён [малойчык] закрыў яе [дзяўчыны] рот сваёй шчакою, яна гэта выкарыстала і *па-звярынаму* яго ўкусіла [1, с. 31].

У мове твораў Д. Нічыпаровіча фіксуюцца таксама спосабы словаўтварэння, якімі ўтвораны адзінкавыя ІАН. Да іх адносяцца:

– **рэдуплікацыя кораня** – аб’яднанне слоў з адным і тым жа коранем: *адзін-адзінюткі* ‘зусім адзін, без нікога’: Аднак хлопцу ўсяго пятнаццаць вёснаў, ніколі яшчэ не жыў самастойна, а цяпер застаўся *адзін-адзінюткі* ў дрымучай змрочнай пушчы за шмат кіламетраў да бліжэйшай вёскі [1, с. 11];

– **рэдуплікацыя слоў** – паўтор аднаго і таго ж слова: *гаварыць-гаварыць* ‘доўга і шмат гаварыць’: Той сеў, *гаварыў-гаварыў*, нарэшце скончыў і спытаў: «Айчым дома?» [1, с. 61]. Утвораны рэдуплікат-дзеяслоў абазначае працяглае дзеянне.

Абрэвіяцыя літарная – вылучэнне са словазлучэння пачатковых літар слоў і складанне іх назваў: *ІС* (і-эс) ‘Іосіф Сталін’: Праз станцыю дзень і ноч з грукатам і свістам імчаліся даўжэзныя грузавыя паязды з рудавата-чырвонымі платформаў і вагонаў, што няспына цягнулі, пыхкаючы параю і гарачынёю, магутныя паравозы, *ІС* (Іосіф Сталін) і *ФД* (Фелікс Дзяржынскі) [1, с. 143].

Такім чынам, у мове твораў Дзяніслава Нічыпаровіча выяўлена дзевяць спосабаў утварэння ІАН. Разам з іншымі вобразна-выяўленчымі сродкамі яны робяць мову твораў пісьменніка эмацыянальна і экспрэсіўна насычанай, дынамічнай і вобразнай.

Артыкул падрыхтаваны пры фінансавай падтрымцы Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь (дагавор № 1410/2021).

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Нічыпаровіч, Д. І. Пушчанскія акварэлі : аповесці, аповяданні, нарыс / Д. І. Нічыпаровіч. – Мн. : Маст. літ., 2014. – 150 с.

Да зместу

Т. Ю. ТРАФІМЧУК

Брэст, Брэсцкі дзяржаўны музычны каледж імя Р. Шырмы

**РОЛЯ СЛОВА Ў РАСКРЫЦЦІ ВОБРАЗАЎ БЕЛАРУСКАЙ
МІНУЎШЧЫНЫ Ў СІМФОНІІ № 6 “ПОЛАЦКІЯ ПІСЬМЁНЫ”
А. Ю. МДЗІВАНІ**

А. Ю. Мдзівані (1937–2001) – кампазітар, які нарадзіўся ў Грузіі (Тбілісі), пераехаў у Беларусь ва ўзросце 15 год і шчыра палюбіў гісторыю і культуру беларускага краю.

Мдзівані асабліва прывабліваў той пласт гістарычнай мінуўшчыны, які можна суаднесці з далёкай сярэдневяковай эпохай. Яе своеасаблівым цэнтрам для мастака стаў старажытны Полацк. Звязаныя з яго гісторыяй знакамітыя постаці, культурныя помнікі, важныя падзеі выразна адлюстраваліся ў так званай “полацкай трылогіі” кампазітара – Пятай сімфоніі “Памяць Зямлі” для хору, меца-сапрана і народнага аркестра (1984), Шостаі сімфоніі “Полацкія пісьмёны” для хору, сапрана і сімфанічнага аркестра (1987), балете “Страсці (Рагнеда)” (1993). Усе гэтыя творы аб’ядноўвае не толькі асаблівая гістарычная аўра, але і філасофская думка, што “без мінулага няма будучага... сімвалы мінуўшчыны – гэта шлях да далейшага руху” [2].

Багатае змястоўнае напаўненне сачыненняў Мдзівані перададзена праз шэраг музычных і пазамузычных сродкаў. У гэтым артыкуле мы спынімся на ролі слова ў раскрыцці вобразаў беларускай мінуўшчыны ў Сімфоніі № 6 “Полацкія пісьмёны”.

Слова ў Шостаі сімфоніі ўвасабляецца па-рознаму:

– у праграмных назвах твора (“Полацкія пісьмёны”), кожнай яго часткі (I ч. – “Лікі”, II ч. – “Пісьмёны”), асобных тэм і раздзелаў (I ч.: “Ефрасіння”, “Веча”, “Град”, “Скарына”, “Сімяон Полацкі”, II ч.: “Грамата”, “Азь веда”, “Кніга”, “Мудра”),

– у выкарыстанні тэкставых цытат у II частцы, дзе хор і салістка спяваюць фрагменты са Слоўніка рускай мовы XI–XVII ст., помнікаў літаратуры Старажытнай Русі X–XI ст. і выдання “Героі рускага эпасу” В. Калугіна.

Да вербальных пазначэнняў далучаецца шырокае поле інтэр-тэкстуальных адсылак, сярод якіх у кантэксце слоўнага параметра можна асобна вылучыць сувязь з літаратурнымі крыніцамі і выказваннямі аўтара.

Паказальнай у гэтым сэнсе з’яўляецца структура цыкла. Яе задума і логіка апасродкава звязаная са словам / кніжным словам / кнігай: “Ідэя сімфоніі з’явілася пры чытанні старажытнай літаратуры, – узгадваў

кампазітар, – а ідэя стварэння дзвюх частак твора нагадвае дзве часткі кнігі” [2].

Слова, увасобленае ў праграмных падзагалоўках, ярка і асацыятыўна раскрываецца ў першым раздзеле першай часткі сімфоніі “Ефрасіння”¹.

Невыпадкава менавіта гэты вобраз адкрывае музычны летапіс беларускай даўніны Мдзівані. Як напісана ў Жыцці святой, “памяць преподобной пережила целый ряд столетий, будучи и доселе, въ тех местахъ, предметомъ общаго благоговенія” [1, с. 396]. Постаць вялікай палачанкі становіцца для кампазітара сімвалам духоўнага вытоку старажытнай культуры, увасабленнем ідэі падзвіжніцтва, асветніцтва. Пры гэтым Ефрасіння – не толькі статычны “лік”, але і жывая, дзейсная натура, што падкрэслена ў наступным аўтарскім выказванні: “Яна павінна была быць далікатнай і валявой, яна павінна была быць перш за ўсё вялізарнай унутранай культуры і вялізарнай унутранай сілы, таму што толькі такія людзі, як яна, маглі весці за сабою” [2].

Музыка кампазітара спагадліва перадае розныя грані высакароднага вобраза. Мягка-распеўная, узнеслая тэма першага раздзела, якая лунае у высокіх струнных, нагадвае словы з Жыцця Ефрасінні Полацкай: “Презираю всё красное міра, а что имаю, всё отдаю въ церковь Спасову, и сама желаю соединиться съ нимъ союзомъ, и поклонить главу мою подь благое и лёгкое его иго” [1, с. 361]. У другім раздзеле музыка ажыўляецца ўнутраным рухам, лірычнымі інтанацыямі і тонкай вальсавасцю – галоўны вобраз дапаўняецца новымі рысамі і паўстае ў святле ўзвышанай жаночкасці. Тут можна ўзгадаць радкі агіяграфічнай літаратуры, дзе гаворка вядзецца пра даманаскае жыццё Прадславы: “Повсюду, распространилась молва о красоте ея и премудрости; многие изъ соседнихъ князей просили ее въ супружество за сыновей своихъ” [1, с. 355]. Іншая грань мастацкага выяўлення і ўвасаблення “ліку” Ефрасінні Полацкай адлюстравана ў трэцім раздзеле – актыўным, дынамічным, які перадае велізарную ўнутраную сіла подзвігу самаадрачэння і “выратавання свайго народа ад азвярэння” [4, с. 147]. У апошнім, чацвёртым раздзеле вяртаецца і ўзвышаная лірыка, і энергічная рашучасць, але з’яўляецца новы матыў, блізкі да пастаралі, які падкрэслівае кранальнасць і тонкасць шматпланавага вобраза Прадславы – Ефрасінні.

Слова праз агучванне старажытных тэкстаў прадстаўлена ў другой частцы сімфоніі. Для кожнага раздзела аўтарам адабраны асобныя фрагменты, выразы, словы, якія шчыра і магутна гучаць у хора і салісткі (сапрапа). Так, у раздзеле “Грамата”² Мдзівані звяртаецца да пераліку відаў грамат з адпаведнага артыкула са Слоўніка рускай мовы XI–XVII ст.

¹ У партытуры – “Ефросинья”.

² У партытуры – “Грамота”.

Тэкст А. Ю. Мдзівані	Тэкст артыкула Слоўніка [6, с. 119–120]
“Грамота! Бывает целовальная..., бывает береженная..., бывает вытягальная, бывает дерноватая, бывает жаловальная, бывает заповедная, бывает перемирная, бывает полномочная. Грамота беглая, благословенная и ввозная, вольная, дельная, и жаловальная, и земляная, купчая, льготная, менная, мертвая, мирная, нужная и обводная, полная, родная, срочная грамота, грамота тарханная, уставная, хваленая. Грамота!”	Грамоты бѣглая, бѣломѣстная, бережливая, береженная, бессудная, благословенная, богомольная, ввозная, вѣрующая, вѣчная, взметная, вкладная, владѣльная (владѣнная), властельная, вмѣстная, вольная, вотчинная, выкупная, вытягальная, данная, дѣловая (дѣльная), дерная, дерноватая, дертная, докиданная, докончальная (докончанная), доправная, духовная (душевная), жалобная, жалованная (жаловальная), зазывная, заказная, закладная, заповѣдная, затворенная, земляная, земная, земская, златопечатная, извѣстительная, исадская, кончальная, крестная, купчая (купленная, купная), льготная, межовая (межная), мѣновная (мѣновая, мѣнная), мертвая, милостивая, мирная (мировая), мишенная, настольная, невмѣстная, несудимая, нужная, обводная (ободная), обельная, оберегальная, обѣтная, обидная, оброчная, обыскная, опасная, опришная, отводная, отворчатая, отдѣльная, отъязыная, отказная, откупная, отменная, отпуская, перемирная, передѣльная, перемильная, переходная, повелѣнная, повольная, погонная, подорожная, подпускная, подручная, подтвержденная, поклонная, полевая, полѣтная, полная, полномочная, помѣстная, поручная, посильная, послушная, посылная, пошленная, правая, приговорная, приписная, приставная, продажная, проѣздная (проѣзжая), проклятая, пропуская, прохажная, прощальная, разводная, раздѣльная, разметная, разрѣшительная, разъѣзжая (разъѣздная), расписная, рудная, складная, смердья, сотная, списанная, срочная, ставленная, судная (судебная, судимая, суженая), ссыкая, тарханная, указанная, укрепенная, управная, уставная (уставленная), утвержденная, утвердительная, утыгальная (утыгательная), хваленая (хвальная), холопья, цѣловальная, шерстная и др.

У раздзеле “Кніга”¹ кампазітар выкарыстоўвае тэкст, які, па яго словах, з’яўляецца “цэнтральнай кульмінацыяй сачынення” [2]:

Тэкст А. Ю. Мдзівані	Тэкст з “Аповесці мінулых часоў” пагодле [5, с. 164]
“Книга есть река, книга есть река, напоющая Вселенную, неисчетная есть в ней глубина, напоющая Вселенную! Катит воды река... Неисчетная есть в ней глубина, напоющая Вечность!”	“Велика ведь бывает польза от учения книжного; книгами наставляемы и поучаемы на путь покаяния, ибо от слов книжных обретаем мудрость и воздержание. Это ведь реки, напоющие вселенную, это источники мудрости; в книгах ведь неизмеримая глубина; ими мы в печали утешаемся; они — узда воздержания”

Яны, з аднаго боку, лаканічна і канцэнтравана перадаюць ідэю праслаўлення адукацыі, граматы, асветніцтва, а з другога боку, надаюць сімфоніі асаблівы эпічна-філасофскі, архаічны каларыт, прыкметы, характэрныя для стылю старажытнарускай літаратуры, які Д. Ліхачоў называў “стылем манументальнага гістарызму” [5, с. 7]. Галоўная праўда старажытных прамудрасцяў падкрэслена ў музыцы частымі паўторамі і выразнымі меладычнымі фразамі ў партыі хору, гарманійнымі і тэмбравымі акцэнтамі ў гучанні аркестра.

У апошнім раздзеле на словах з “Галубінай кнігі” Мдзівані прамаўляе філасофскія пытанні “Отчего зачался белый свет? Отчего

¹ У партытуры – “Книга”.

зачалось солнце праведно? Отчего зачалась зря утренняя? Отчего зачалась темна ночь?..”, музычным адказам на якія гучыць вяртанне тэмы Ефрасінні і тэмы часу.

Такім чынам, у Шостаі сімфоніі “Полацкія пісьмёны” А. Ю. Мдзівані пры раскрыцці вобразаў беларускай даўніны значную ролю адыгрывае слова. Увасобленае па-рознаму, яно надае твору яркую і асацыятыўную вобразнасць, асаблівае, манументальна-эпічнае гучанне і разам з тым арганічна суадносіцца з агульнай ідэяй сімфоніі – “апявання” (А. Мдзівані) высокай духоўнай дзейнасці і асветніцтва.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Житіе Преподобной Ефросинии княжны полоцкой / из рукописного сборника Сергиевой Лавры № 44 и печатного жития Преподобной (ксерокопия). – 1970. – С. 354–355; 357–370.
2. Запіс інтэрв’ю Т. Ю. Трафімчук з А. Ю. Мдзівані ад 23.03.2011 [рукапіс].
3. Калугин, В. Герои русского эпоса: Очерки о русском фольклоре / В. Калугин. – М. : Современник, 1983. – 351 с.
4. Короткевич, В. Святая Предслава / В. Короткевич // Нёман. – 2010. – № 11. – С. 147–148.
5. Памятники литературы Древней Руси. Начало русской литературы. XI – начало XII в. / ред. Л. А. Дмитриев [и др.]. – М. : Худож. лит., 1978. – 413 с.
6. Словарь русского языка XI–XVII вв. : в 30 т. / гл. ред. С. Г. Бархударов ; Ин-т рус. яз. Акад. наук СССР. – М. : Наука, 1977. – Вып. 4. – 406 с.

Да зместу

В. А. ФЕЛЬКІНА

Брэст, Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна

КАМПАРАТЫЎНЫЯ ФРАЗЕАЛАГІЗМЫ Ў БЕЛАРУСКАЙ І РУСКАЙ МОВАХ

Параўнанне – адзін з найбольш распаўсюджаных вобразных сродкаў мовы. Яно актыўна функцыянуе і ў гутарковай мове, тады як сфера ўжывання метафар і эпітэтаў у асноўным абмежаваная мовай мастацкай літаратуры. У кожнай мове можна выявіць мноства параўнальных зваротаў, якія маюць усе ўласцівасці фразеалагічных адзінак: узнаўляльнасць, вобразнасць, устойлівасць лексічнага складу і граматычнай формы кампанентаў, непранікальнасць структуры, строга замацаваны парадак слоў. Да нядаўняга часу фразеалагізмамі прызнаваліся толькі некаторыя з іх. Напрыклад, у “Фразеологическом словаре русского языка” пад рэдакцыяй А. І. Малаткова прыводзіцца толькі каля 130 кампаратыўных зваротаў, сярод іх няма нават шырока

распаўсюджаных выказаў *молчать как рыба, упрямый как баран* і інш. [7]. Сумненні ў прыналежнасці ўстойлівых кампаратыўных зваротаў да фразеалагічнага фонду выкліканыя тым, што ў большасці з іх адсутнічае ідыяматычнасць: структура параўнання празрыстая, адносіны паміж аб'ектам параўнання і вобразам усталёўваюцца пры дапамозе адпаведных злучнікаў, словы ў складзе звароту не губляюць свае значэнні.

Аднак у канцы XX ст. фразеалагізмы ў форме параўнальнага звароту трапляюць у поле зроку даследчыкаў [6 і інш.], а ў 2001–2004 гг. з'яўляецца цэлы шэраг спецыялізаваных слоўнікаў устойлівых параўнанняў, фразеографы зафіксавалі больш за тысячу канструкцый такога тыпу [1; 2; 4–9 і інш.].

Параўнанне заўсёды трохкампанентнае: яно ўключае аб'ект (тое, што параўноўваецца; *comparandum*), вобраз (сродак параўнання; тое, з чым параўноўваецца аб'ект; *comparatum*) і падставу для параўнання (агульная прыкмета аб'екта і вобраза параўнання; *tertium comparationis*). Але абавязковае фармальнае выражэнне ў складзе ўстойлівага параўнання павінен мець толькі вобраз. Большасць фразеалагічных кампаратыўных канструкцый ўключаюць таксама падставу для параўнання. Паколькі такой падставай заўсёды служыць агульная прыкмета аб'екта і вобраза, часцей за ўсё дадзены кампанент выяўляецца прыметнікамі (бел. *стары як свет, тупы як абух, як бізун голы, сівы як лунь/голуб, п'яны як зямля / як грязь / як свіння*, рус. *легкий как перышко, довольный как слон* і інш.). У такіх канструкцыях параўнанне выкарыстоўваецца для ўзмацнення, яго можна замяніць прыслоўем ступені: бел. *як бізун голы – зусім голы*, рус. *легкий как перышко – очень легкий* і г. д.

Падстава для параўнання фармальна можа выяўляцца дзеясловам, але і ў гэтым выпадку аб'ект і вобраз параўнання супастаўляюцца па прыкмеце:

– падставай для параўнання можа з'яўляцца здольнасць або няздольнасць здзяйсняць названае дзеянне (бел. *<разбірацца> як свіння ў апельсінах / як баран у Бібліі* – рус. *разбираться как свинья в апельсинах*; бел. *дапаможа як кашаль хваробе / як мёртвamu кадзіла / як мёртвamu прыпаркі* – рус. *поможет как мертвому припарки*), тыповасць пэўных паводзін (бел. *сінець/ссінець/пасінець як гусіны пуп, круціцца як уюн на <гарачай> патэльні* – рус. *надуваться как индюк/сич/жаба*) і інш.

– падставай для параўнання часта з'яўляецца прыкмета дзеяння, не названая ў канструкцыі. Напрыклад, у выказах *растуць як грыбы <пасля дажджу>* – растуць як грыбы пасле дождзя падстава для параўнання – прыкмета “хутка, інтэнсіўна”, хоць прыслоўі з такім лексічным значэннем адсутнічаюць. Тое ж самае можна сказаць пра фразеалагізмы *мяняць як пальчаткі / як цыган коней – менять как перчатки (часта), ведаць як ойча*

наш – знать как отче наш (на памяць, дакладна), пазіраць як баран на новыя вароты / як гусь на бліскавіцу – смотреть как баран на новые ворота (здзіўлена), пячы як бліны – печь как блины (хутка, у вялікай колькасці) і г. д. Паколькі сапраўдная падстава для параўнання ў такіх фразеалагізмах не называецца, вобраз у іх больш інфарматыўны, чым у канструкцыях іншых тыпаў. Калі замяніць фразеалагізмы *сівы як лунь, легкий как перышко*, словамі *сівы, легкий*, семантыка сказа ў цэлым не зменіцца, але пры замене выразу “пазіраць як гусь на бліскавіцу” дзеясловам *пазіраць* сэнс ‘здзіўлена’ будзе страчаны.

Аб’ект параўнання звычайна не ўваходзіць у склад устойлівых кампаратыўных зваротаў. Выключэнне складаюць устойлівыя параўнанні тыпу “*язык як бритва*” – *язык как бритва, рукі як граблі – руки как грабли*. У такіх зваротах апускаецца падстава для параўнання, таму вобраз павінен устойліва асацыявацца з адной прыкметай (якая, уласна, і з’яўляецца схаванай падставай для параўнання): *бритва – вострая, граблі – нягнуткія*. Калі б такой устойлівай асацыяцыі не існавала, фразеалагізмы былі б двухсэнсоўныя (*рукі як граблі – нязграбныя ці цвёрдыя?*).

Паколькі аб’ект звычайна выходзіць за рамкі фразеалагічнага параўнання, а ўстойлівая сувязь паміж падставай для параўнання (прыкметай) і вобразам дазваляе не выказваць прыкмету фармальна, многія ўстойлівыя параўнанні ператварыліся ў “чысты” вобраз – у іх не называецца ні аб’ект, ні падстава для параўнання: як у аптэцы – как в аптеке, як гарох аб сцяну – как об стенку горох, як з гусі/гусака вада – как с гуся вода; як неба і зямля – как небо и земля, як слану шраціна – как слону дробина; бел. як <і> не лыс ‘бышчам нічога не здарылася; не зважаючы на тое, што адбылося’, як з крыжа зняты ‘вельмі слабы, даведзены да знямогі’ і інш.

Любая прыкмета ўласцівая не аднаму, а цэламу шэрагу прадметаў або з’яў рэчаіснасці. Таму рускія і беларускія ўстойлівыя параўнанні, заснаваныя на адной прыкмеце, могуць мець розныя вобразы: цікавы як Марцін да кавы – любопытный как сорока; рабіць/працаваць/цягнуць як (чорны) вол – работать/пахать как лошадь; дурны як бот (з левай нагі) / як пень / як сабака да году / як сала без хлеба / як абух – тупой как валенок / пень; як вол да карэты – как корове седло. Як можна бачыць, некалькі розных вобразаў з адной прыкметай могуць быць актуальныя і ўнутры адной мовы, так што сярод устойлівых параўнанняў часта назіраюцца сінанімія і лексічная варыянтнасць. Можна прывесці і іншыя прыклады: аб нечым непатрэбным беларускамоўныя і рускамоўныя людзі могуць сказаць суадноснымі выразамі *як зайцу стоп-сигнал – как зайцу стоп-сигнал, як летаіні снег – как прошлогодний снег, як пятае кола ў возе – как пятое колесо в телеге, як рыбе парасон – как рыбе зонтик, як сабаку*

пятая нага – *как собаке пятая нога*, але толькі ў беларускай мове ёсць параўнанне як *дзірка ў мосце*. Акрамя фразеалагізмаў як *чорт з табакеркі* ‘зусім нечакана, знянацку’, як з казла малака ‘зусім ніякай карысці ад каго-ці чаго-небудзь’, суадносных з рускімі *как черт из табакерки*, *как с козла молока*, ў беларускай мове ёсць выразы як *піліп з канпель*, як *з раку смаку*.

Кожны прадмет рэчаіснасці валодае не адным, а некалькімі характэрнымі прыкметамі. Адпаведна, адзін і той жа вобраз можа суадносіцца з рознымі падставамі для параўнання: бел. як гразі ‘вельмі многа’ – п’яны як гразь ‘вельмі п’яны’, рус. *белый как пух* – *мягкий как пух* – *легкий как пух*. У рускіх і беларускіх ўстойлівых параўнаннях могуць актуалізавацца розныя ўласцівасці аднаго прадмета. Напрыклад, беларускі выраз “як масла” ўжываецца пры дзейніках, выражаных словам зямля, і мае значэнне – ‘урадлівая, багатая перагноем’. У рускіх фразеалагічных слоўніках адпаведны фразеалагізм не фіксуецца, але ў тэкстах неаднойчы сустракаюцца выразы тыпу *резать/пронзить как масло*; *таять/растекаться/плавиться как масло*. Такім чынам, у беларускім параўнанні актуалізуецца пажыўная каштоўнасць масла, а ў рускіх – мяккасць. У беларускім параўнанні *лезці як вош на струп* ‘настырна, настойліва’ і рускіх *крутится/вертится как вошь на гребешке*, *раздавить как вошь* актуалізуюцца розныя якасці насякомага. Беларускі фразеалагізм як *(нібы) дым* ужываецца са словам пагода і выражае высокую ступень станоўчай ацэнкі, а рускі выраз *как дым* сустракаецца з дзеясловамі *растаять, рессеяться* і г. д.

Супастаўляючы рускія і беларускія кампаратыўныя фразеалагізмы, мы выявілі вельмі шмат аднолькавых выказаў, аднак некаторыя параўнанні не маюць адпаведнікаў. Толькі ў беларускай мове ўжываюцца фразеалагізмы *плакаць/расплакацца як бабёр* (‘доўга і жаласліва’), *поўны як вока* (‘вельмі поўны, роўны з берагамі’), *як воўчае вока* (‘няярка, цьмяна’), *голы як бубен* (пра луг, поплаў, выган) і інш.

У якасці вобраза параўнання могуць фігураваць антрапонімы – імёны гістарычных дзеячаў, народных герояў і пад. Такія фразеалагізмы звычайна індывідуальныя для кожнай мовы, але агульная гісторыя выклікала з’яўленне аднолькавых параўнанняў, напрыклад: бел. <пазіраць> як Ленін на буржуазію – рус. <смотреть> как Ленин на буржуазию. Але ў беларускім фразеалагічным слоўніку ёсць некалькі выказаў з невядомымі імёнамі: дагадзіць як ксёндз Магдусі ‘вельмі добра’, зарабіць/выгадаць як Заблоцкі на мыле ‘зусім нічога, ніколько ці амаль нічога, амаль ніколько не зарабіць’.

Цікава, што ў беларускай мове зафіксавана параўнанне як дунай (з маленькай літары) у значэнні высокай станоўчай ацэнкі: Паглядзіце: хлопец як дунай; дзе такому пару падбярэш... (Цыхун) [3].

Нават няроднасныя мовы выяўляюць прадметна-паняццйнае і асацыятыўна-вобразнае падабенства, таму што законы мыслення, псіхічныя рэакцыі, асноўныя каштоўнасці з'яўляюцца агульнымі для ўсіх этнічных груп, і навакольныя рэаліі таксама шмат у чым падобныя. Гэтым часткова тлумачыцца супадзенне беларускіх і рускіх устойлівых параўнанняў. Сумесная гісторыя і роднаснасць моў яшчэ ў большай ступені вызначаюць падабенства іх фразеалагічнага складу. Але пры гэтым многія рускія і беларускія параўнанні арыгінальныя, у іх адлюстроўваецца нацыянальна-культурная адметнасць кожнага народа.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Горбачевич, К. С. Словарь сравнений и сравнительных оборотов в русском языке : ок. 1300 слов. ст. / К. С. Горбачевич. – М. : АСТ : Астрель, 2004. – 285 с.
2. Лебедева, Л. А. Устойчивые сравнения русского языка. Краткий тематический словарь / Л. А. Лебедева. – Краснодар : Кубан. гос. ун-т, 2003. – 300 с.
3. Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў беларускай мовы : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мн. : Бел. энцыкл. імя П. Броўкі, 2008. – 2 т.
4. Мокиенко, В. М. Словарь сравнений русского языка / В. М. Мокиенко. – СПб. : Норинт, 2003. – 608 с.
5. Огольцев, В. М. Словарь устойчивых сравнений русского языка (синонимо-антонимический) / В. М. Огольцев. – М. : Рус. слов. : Астрель : АСТ, 2001. – 800 с.
6. Огольцев, В. М. Устойчивые сравнения в системе русской фразеологии / В. М. Огольцев. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1978. – 157 с.
7. Слоўнік беларускіх народных параўнанняў : больш за 8000 параўн. выказаў / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Якуба Коласа і Янкі Купалы. – Мн. : Бел. навука, 2011. – 482 с.
8. Фразеологический словарь русского языка / Л. А. Войнова, В. П. Жуков, А. И. Молотков, А. И. Федоров ; под ред. А. И. Молоткова. – 4-е изд., стер. – М. : Рус. яз., 1986. – 543 с.
9. Шадрин, Н. Л. Русско-английский словарь устойчивых сравнений / Н. Л. Шадрин. – СПб. : Золотой век, 2003. – 528 с.

Да зместу

О. А. ШУМАНСКАЯ

Минск, Минский государственный лингвистический университет

ГЛАГОЛ «ДЫХАЦЬ» В ОПИСАНИЯХ ПРОСТРАНСТВА НА ПРИМЕРЕ БЕЛОРУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ XIX–XX ВЕКОВ

Как отмечают исследователи, «...окружающий мир – огромное пространство, которое физически и концептуально делится на множество других пространств» [1, с. 29], будь то поле, лес, река или класс, группа, университет. Поскольку человек всегда функционирует в том или ином

пространстве, он постоянно подвергает его оценке и интерпретации, устанавливает внешние и внутренние границы между различными «вместилищами», категоризирует находящиеся в них объекты.

Для фиксации знаний и представлений человека об окружающем его мире, в том числе и разных пространствах используются разнообразные языковые средства, одним из которых в белорусском языке является глагол «дыхаць». Благодаря значениям, описывающим телесный, сенсорный и эмоциональный опыт человека, данный глагол употребляется для фиксации в речи многочисленных аспектов окружающей среды. Помимо обозначения функции дыхания глагол «дыхаць» относится к области восприятия. Он обозначает обоняние: *«дыхаць араматам сена і красак»*. Благодаря запахам человек способен отнести окружающее его пространство и объекты к незнакомым, опасным, как запах дыма, или безопасным, «своим», как запах свежескошенной травы у дома или свежее испеченного хлеба: *«Я быццам нанава хадзіў па роднаму цяпер, такому знаёмаму стэпу. І як бы зноў дыхаў яго насычаным ветрам і травамі, наветрам»*. В результате вторичной концептуализации глагол «дыхаць» также обозначает многие процессы и явления, не связанные непосредственно с дыханием и обонянием. Он, например, используется для обозначения эмоций, чувств и настроений, переживаемых человеком: *«Б'ецца, дабіваецца ў вокны, дыхае хрыпла лютасцю, гневам»*. В описании пространств это значение глагола актуализируется в тех случаях, когда субъект высказывания делится чувствами и переживаниями, вызванными нахождением в определенной среде: *«А з боку Бушылаўскіх кустоў плыве слаўны вецер, вее ён шырокай воляй, дзе і хвораму лёгка дыхаць...»*.

Глагол часто фигурирует в ситуациях описания и оценки пространства в произведениях белорусских писателей и поэтов XIX и XX стст., собранных в Национальном белорусском корпусе (<https://bnkorporus.info/korporus.be.html>). Проанализировав 920 употреблений данного глагола в художественных произведениях, мы обнаружили, что в ситуациях описания пространства он используется для обозначения 1) эмоциональных состояний (*«Уся зала дыхала напружанай, глухой цішыней»*), 2) качества воздуха, его чистоты, влажности или сухости, достаточного количества кислорода (*«мне тут нудна, а па-другое, гнілое наветра, цяжка дыхаць»*), 3) запахов (*«...горы дыхаюць водарам кветак»*), 4) температуры и погодных условий (*«пабялела нізкая трава, холадам дыхала рэчка»*), 5) времени, пор года (*«гэта восень дыхае вясною»*, *«скрозь адчыненае акно дыхаў цёплы вясновы ветрык»*), 6) расстояний (*«дыхала поле неабдымным прасторам»*).

Перечисленные значения актуализируются в художественных произведениях при помощи одних и тех же конструкций. Используются неопределенно-личные предложения. В них субъектом действия (дыхания) является автор высказывания. Глагол сопровождается обстоятельствами образа действия: 1) «*як гэта добра быць увосень у лесе, як **прыемна дыхаць** волкім наветрам, у якім цяпер асабліва моцна пахне зямлей, пахне даўным і родным*»; 2) «*мне тут **цяжка дыхаць***», 3) «*на некаторы час **стала лягчэй дыхаць***», 4) «*Зноў стала **цяжэй дыхаць**, цяжэй нават, як раней*».

Выделенные значения также реализуются при помощи определенно-личных предложений, субъектом действия в которых выступают как одушевленные, так и неодушевленные существительные. Последние часто используются для создания эмоционально окрашенных художественных образов, достигаемых за счет метафорических и метонимических переносов.

– «*Спелая ніва часам ціха калыхалася і шаптала. Ад спакойных, троху пахіленых каласоў **дыхала прыемная радасць***». В приведенном примере значение передается при помощи абстрактного существительного, обозначающего эмоцию «*радасць*», глагола в форме активного залога и обстоятельства причины «*ад пахіленых каласоў*»;

– «*Дыхала поле неабдымным прасторам*». Здесь субъект высказывания передает собственные впечатления от масштаба оцениваемого пространства при помощи метафоры. Подобные метафоры часто встречаются при описании поля, земли и почвы: «*поле дыхае ноччу асенняй*», «*вялікай прагнасцю дыхала глеба*», «*свежасцю, сілай дыхала зямля, будзіла прагнасць жыцця*».

– «*Уся зала дыхала напружанай, глухой цішынёй*». В данном случае используется метонимический перенос с участников встречи на место, в котором они собрались (зала).

– «*А свежы вецер дыхае вясной...*». Существительные «вецер», «паветра» также часто выступают субъектами действия.

Если субъектом действия выступает одушевленное лицо, то глагол используется преимущественно в прямом значении или для обозначения обоняния:

– «*ён з радасцю і бясклопатным чуццём лёгкасці і спакою ў ачунялым целе ўглядаўся ў соннае поле і **дыхаў араматам сена і красак***»;

– «*можжа гэта проста надакучыла яму быць у сваёй душынай хаце дык от і выйшаў гэта ён **дыхнуць ветрам***»;

– «*асрэбрыўся шэранню стары конік. Ён дыхаў лёгкімі дымкамі марозлівай пары*».

Общим для всех перечисленных конструкций является использование в них глагола «дыхаць» с обстоятельствами образа действия (дышать как?) или прямыми дополнениями (дышать чем?): «*прыемна дыхаць*», «*цяжка дыхаць*», «*легка дыхаць*», «*дыхаць сілай*», «*дыхаць свежасцю*» и др.

Вид пространства, подвергаемый оценке и интерпретации, обычно известен из предшествующего контекста: «...а на **чыстым полі** нічога не відаць было. Гурбы снегу, нібы белыя мядзведзі, качаліся на прасторы, **дыхалі холадам** ды сыпалі цвёрдым шротам у вочы...». В некоторых случаях он не конкретизируется, но обозначается при помощи таких обстоятельств места, как «вакол», «тут»: 1) *Яшчэ іначай было ў **сталіцы**. Калі з аднаго боку і **тут** лунала здань небяспекі, дыхала атрутаю смерці...*; 2) «**Вакол** смяяўся, гарэзваў прыгожы, светлы дзянёк. Прырода дыхала чароўнай вольнасцю, бязрупатнасцю».

Приведенные примеры использования глагола «дыхаць», бесспорно, отражают возможности использования данной лексемы для создания ярких экспрессивных образов в художественной литературе. Но для данного исследования они представляют интерес, поскольку иллюстрируют механизмы восприятия человеком пространства. В основе интерпретации, классификации и категоризации пространств человеком лежит его физиологический, эмоциональный и сенсорный опыт, одним из способов фиксации которого в языке и речи служат конструкции с глаголом «дыхаць».

Список использованной литературы

1. Болдырев, Н. Н. Антропоцентризм пространства и времени как форм языкового сознания / Н. Н. Болдырев // Когнитивные исследования языка. – 2018. – № 32. – С. 26–36.

Да зместу

С. М. ШЧЭРБА

Брэст, Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна

АЎТАБІЯГРАФІЗМ ТВОРАЎ ІВАНА НАВУМЕНКІ

Аўтабіяграфізм з’яўляецца дамінантнай рысай творчасці І. Навуменкі, праз якую выяўляецца сутнасць чалавека як у сацыяльным, так і ў светапоглядным плане, раскрываецца глыбокі псіхалагізм аўтарскай манеры пісьма. Сам пісьменнік у сваіх артыкулах неаднаразова падкрэсліваў сваю прыхільнасць у творчасці да аўтабіяграфізму, як унутранай, асабістай пазіцыі мастака, які ніколі не захапляўся

паспешлівым прыняццем неправераных, недакладных фактаў: “У гэтым нават бачу свой творчы лёс, бо лягчэй за ўсё мне пішацца пра тое, што бачыў на свае вочы або сам перажыў, ці добра ведаю з чужых слоў. Менавіта гэтыя веды я лічу самымі важнымі і значнымі для маіх кніг. У сваім жыцці я, канешне, многае бачыў: быў на вайне і ў партызанах, шмат ездзіў, ведаю многія мясцовасці. І ў сваёй творчасці я абапіраюся толькі на свой вопыт, на тое, што чуў, што бачыў, у чым непасрэдна прымаў удзел” [1, с. 115]. У творах пісьменніка засведчаны падзеі з яго ўласнага жыцця, па-мастацку перадаецца апісанне вядомых ім падзей, мясцін, літаратурных персанажаў і іх прататыпаў.

Аўтабіяграфізм творчасці Івана Навуменкі выяўляецца перш за ўсё ў любові да роднай зямлі, у палескіх матывах, у мове герояў, у раскрыцці побыту персанажаў. Ужо ў ранніх аповесцях “Вайна каля Цітавай копанкі”, “Мой сябар Пятрусь”, “Пераломны ўзрост”, “Снежань”, створаных на аснове асабіста перажытага пісьменнікам у дзяцінстве, аўтару ўдалося па-майстэрску паглыбіцца ў псіхалогію герояў.

Найбольш яскрава раскрываецца аўтабіяграфізм творчасці І. Навуменкі ў трылогіі “Дзяцінства. Падлетак. Юнацтва”. Аўтабіяграфізм уваходзіць у мастацкую структуру трылогіі найперш праз такі кампанент, як любоў да малой радзімы. Дзеянне ў трылогіі адбываецца ў родных мясцінах І. Навуменкі, на Гомельшчыне, дзе нарадзіўся і вырас пісьменнік, дзе правёў дзіцячыя і юнацкія гады. Увесь твор прасякнуты пачуццём вялікай любові да сваёй роднай зямлі, да роднай вёскі Васілевічы. З замілаваннем, у дэталях і драбніцах малое пісьменнік жыццё аднавяскоўцаў, роднай сям’і. Праз дакладныя апісанні роднай прыроды пісьменнік выяўляе рэгіянальную адметнасць палескіх краявідаў.

У першай аповесці па-майстэрску раскрываюцца непаўторныя малюнкi з дзяцінства пісьменніка, сцвярджаецца думка пра вяртанне да родных каранёў, да народных звычаяў і абрадаў. І. Навуменка стварыў яскравы вобраз малога хлопчыка-беларуса Васі Войціка, які праходзіць працэс самапазнання і сталення. З дзяцінства на хлопчыка ўскладзены пэўныя абавязкі: наносіць вады, накалоць дроў, няньчыць малодшага браціка Петрыка. Пісьменнік расказвае пра будзённае жыццё Васі, якое складаецца са звычайных сялянскіх спраў, але ў дзіцяці яны выклікаюць яркія, непаўторныя ўражанні: смаленне дзедам кабанчыка, жніво, сенажаць, самастойная пасьба хлопчыкам каня. Асабліва запамінальнымі з’яўляюцца для Васі Войціка народныя святы: Дзяды, Саракі, Каляды, Вялікдзень, Пакровы і мн. інш. Святы выклікаюць у дзіцяці незабыўныя эмоцыі: яго ўражваюць народныя абрады, смачныя вячэры, госці ў хаце і іх цікавыя гутаркі. Аповед у творы вядзецца ад трэцяй асобы, што дазволіла пісьменніку натуральна перадаць логіку падзей, раскрыць псіхалагічны

стан дзіцяці, адлюстраваць жыццё ў яго шматлікіх праявах. Пры стварэнні побытавых карцін, апісаннях штодзённага жыцця сялян яскрава выяўляюцца жыватворныя прынцыпы народнай педагогікі, у якой аўтар бачыць нашыя нацыянальныя вытокі. Пісьменнік пераканаўча сцвярджае, што, пакуль людзі захоўваюць нацыянальныя традыцыі, шануюць духоўнае багацце, перадаюць народны вопыт нашчадкам, памятаюць пра свае карані, не парываецца сувязь часоў і пакаленняў. Аўтабіяграфічная аповесць “Дзяцінства” асэнсоўвае не толькі пытанні псіхалогіі дзяцінства, але і адметнасці нацыянальнага характару, прыроды чалавека, шляхі беларускай гісторыі, глабальныя пытанні светабудовы, жыцця, кахання і смерці.

Аўтабіяграфізм уваходзіць у мастацкую структуру твора і праз такі кампанент, як любоў да малой радзімы. У другой частцы трылогіі І. Навуменка засяроджвае ўвагу на перыядзе падлеткавасці Васіля Войціка. У гэты час Васіль працуе на чыгунцы ў рамонтнай брыгадзе, пазней – у леспрамгасаўскай бібліятэцы. Падлетак прагне да навукі, да адукацыі, да чытання кніг. Адчуваючы сябе дарослым і самастойным, маючы свой асабісты заробак, ён прымае важныя рашэнні – паступае ў завочную школу, выпісвае газету “Звязда”. Аповесць “Падлетак” характарызуецца мастацкай поліфаніяй, што адлюстроўваецца на ўсіх узроўнях апаведу. Мастацкая структура ў творы абумоўлена светапоглядам аўтара, яго творчымі арыентацыямі, індывідуальнымі схільнасцямі і магчымасцямі. Аўтарскае “я” рэпрэзентвана ў вобразе галоўнага героя Васіля Войціка. Асабістыя перажыванні трансфармуюцца адпаведна законам мастацтва, што дазваляе спалучаць агульнае і асабістае. Пісьменнік мадэлюе вобраз падлетка як непаўторнага прадстаўніка маладога пакалення, імкнецца паказаць асобу як неад’емную частку ўсяго грамадскага і гістарычнага працэсу. У аповесці “Юнацтва” ў поўнай меры праявіліся рысы ўнутранага аўтабіяграфізму, лірычны пачатак у творы стаў дамінуючым. Юнацтва Васіля Войціка прыпадае на час Вялікай Айчыннай вайны. Яго жыццё звязана з вялікім гістарычным часам і яго катастрофамі: юнак трапляе на фронт, удзельнічае ў баях, у вызваленні Усходняй Прусіі, на яго вачах гінуць сябры. Сам Васіль Войцік быў некалькі разоў паранены, перамогу сустраў у Германіі, Верхняй Сілезіі. Праз унутраныя пачуцці і перажыванні героя аўтар перадае асабістыя пачуцці і перажыванні, звязаныя з вайной. Асабістыя перажыванні пісьменніка, трансфармаваныя па законах мастацтва, дазваляюць арганічна паяднаць агульнае і ўласнае, актуалізаваць вобраз эпохі, дзе скандэнсаваны найбольш характэрныя эстэтычныя тэндэнцыі і погляды.

На падставе аналізу жанрава-стылёвых асаблівасцей трылогіі І. Навуменкі “Дзяцінства. Падлетак. Юнацтва”, у якой яскрава

прасочваюцца аўтабіяграфічны складнік і суаднесенасць зместу твора з рэаліямі жыцця пісьменніка, а таксама пры разглядзе іншых твораў робіцца выснова, што ў цэлым творчасць пісьменніка грунтуецца на жыццёвай праўдзе і ў многім адпавядае біяграфіі І. Навуменкі. Аўтабіяграфічныя творы часта пераклікаюцца паміж сабой і з'яўляюцца самабытнай мастацкай формай самавыяўлення і самааналізу, якая служыць для стварэння ўстойлівага вобраза пісьменніка.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Навуменка, І. Мае героі былі рамантыкамі: стэнаграма размовы з народным пісьменнікам Беларусі Іванам Навуменкам у БДУ / І. Навуменка // Беларускае літаратуразнаўства : навуц.-метад. зб. / Бел. дзярж. ун-т ; рэдкал.: Л. Д. Сінькова (старш.) [і інш.]. – Мн., 2008. – Вып. 6. – С. 115–116.

Да зместу

Н. Р. ЯКУБУК

Брэст, Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна

МІКРАГІДРАНІМІЯ ПАБУЖЖА: СПЕЦЫФІКА ЎТВАРЭННЯ

Мікратапонімы як частка тапанімічнай сістэмы рэгіёна – адзін з самых цікавых разрадаў онімаў, паколькі ўяўляе сабой вялікую каштоўнасць: з'яўляючыся строга тэрытарыяльна замацаванымі, яны акумулююць у сабе ўвесь жыццёвы вопыт мясцовых жыхароў, адлюстроўваючы не толькі дыялектныя рысы, але і факты гісторыі, асаблівасці жыццёвага ладу і светаўспрымання вясковага насельніцтва. Ва ўмовах глабалізацыі і пад уплывам маскультуры гэты моўны матэрыял можа знікнуць, таму надзвычай важна сабраць, зафіксаваць, апрацаваць і захаваць яго.

Даволі шматлікім класам мікратапонімаў з'яўляецца клас мікрагідронімаў, які ўключае найменні невялікіх мясцовых рачулак, азёр, ручаёў, крыніц, штучных вадаёмаў, канаў, равоў, ям, заток, віроў, глыбокіх і мелкіх месцаў, месцаў купання і рыбнай лоўлі, вядомых на абмежаванай тэрыторыі. Апісанне гэтых аб'ектаў разам з гідронімамі дазваляе ўявіць поўную карціну асаблівасцей гідранімічнай сістэмы пэўнага рэгіёна.

Пры ўтварэнні мікрагідронімаў Пабужжа даволі пашыраны спосаб, які ў тапанімічных даследаваннях атрымаў некалькі назваў: бязафіксны, семантычны, лексіка-семантычны, спосаб з нулявой афіксацыяй і іншыя. Сутнасць бязафікснага спосабу заключаецца ва ўтварэнні гідронімаў шляхам пераносу ў тапанімію апелятываў ці онімаў без змены структуры зыходнага слова. Такі перанос суправаджаецца стратай датапанімічнага

і нападуненнем слова новым, тапанімічным зместам, г. зн. адбываецца яго пераасэнсаванне.

Да ліку бязафіксных утварэнняў належаць мікрагідронімы, па граматычнай структуры **роўныя апелятывам з невытворнай асновай**: р. *Рів* (Кабёлка Бр.), р. *Смуга* (Свіцічы Кам.), р. *П'яўка* (Ратайчыцы Кам.), р. *Канава* (Навасады Бр.), р. *Брод* (Кацельня Баяр. Бр.), р. *Болонья* (Клейнікі Бр.), шт. в. *Яма* (Кабёлка Бр.), шт. в. *Тоня* (Прыбаравы Бр.), воз. *Струга* (Дзямянчыцы Кам.), воз. *Крыныця* (Яцкавічы Кам.), шт. в. *Возыра* (Амелянец Кам.), воз. *Багно* (Люта Кам.), руч. *Ручэй* (Пелішча Кам.), руч. *Роднык* (Навасёлкі Кам.), крын. *Багон* (Багданы Бр.), шт. в. *Став* (В. Курніца Бр.), саж. *Сажувка* (Шчэглікі Жаб.), стаў *Пруд* (Печкі Мал.), стаў *Плес* (Шышова Кам.), саж. *Мох* (Дзямідаўшчына Кобр.), стаў *Кубаня* (Дубіца Бр.), саж. *Канав* (Гусак Мал.), саж. *Угул* (Тумін Кам.), глыб. м. *Усце* (Кошалева Бр.), мел. м. *Мел* (Макавішчы Кам.), яма *Манастыр* (Камянец Кам.), вір *Луг* (Ліпна Кам.), вір *Кутёл* (Шышова Кам.), глыб. м. *Курч* (Казловічы Бр.), глыб. м. *Кумора* (Шышова Кам.) і інш.

Пры ўтварэнні мікрагідронімаў даследаванага басейна ўжываюцца таксама *вытворныя (суфіксальныя) апелятывы* без спецыяльных тапанімічных фармантаў: р. *Ручэёк* (Дубавое Кам.), шт. в. *Лыснычівка* (Селяхі Бр.), мель *Плашчыня* (Сцяпанкі Жаб.), р. *Річка* (Тамашоўка Бр.), саж. *Млынок* (Дзямідаўшчына Кобр.), канава *Мядзведзіца* (Печкі Мал.), шт. воз. *Озірцэ* (Крынкі Мал.), р. *Стрелка* (Ляхаўцы Мал.), шт. в. *Ожыннік* (Пелішча Кам.), канава *Колдубань* (Камароўка Бр.), м. куп. *Пэсочэк* (Дубіца Бр.) і г. д.

Зафіксавана некалькі найменняў, у якіх паўтарыліся *апелятывы з нулявым (матэрыяльна не выражаным) суфіксам*: шт. в. *Пэрыкуп* (Церабунь Бр.), стаў *Засуха* (Шыкілі Бр.), шт. в. *Подкова* (Чылеева Бр.), р. *Затока* (Навіцкавічы Кам.), зат. *Застой* (Макавішчы Кам.), глыб. м. *Обрыв* (Дубіца Бр.), вір *Выворот* (Чэрска Бр.), м. рыбн. л. *Провал* (Агароднікі Кам.), м. рыбн. л. *Пырывал* (Дубіца Бр.).

Бязафікснымі з'яўляюцца і назвы, *матываваныя складанымі словамі*, якія ўяўляюць сабой структуры апелятыўнага ўзроўню: м. куп. *Мелкаводдзе*, стаў *Выдапой*.

Апелятывы-назоўнікі, выкарыстаныя ў функцыі мікрагідронімаў, найчасцей абазначаюць прыродна-геаграфічныя тэрміны і гідраграфічныя паняцці (*ручэй, крыніца, возыра, луг, мель, брод, кубаня, багон, амут, тоня, багно, яма*), зрэдку – вынікі дзейнасці чалавека (*манастыр, млынок, грэбелька*).

Асобную групу бязафіксных утварэнняў складаюць *назвы гідрааб'ектаў, што ўзніклі на базе прыметнікаў*. У якасці мікрагідронімаў гэтага тыпу выступаюць адносныя і якасныя прыметнікі.

Даволі распаўсюджаны ўтварэнні ад адносных ад’ектываў. Абсалютная большасць такіх найменняў матываваныя прыметнікамі, утворанымі ад назоўнікаў, што абазначаюць назву населенага пункта, каля якога знаходзіцца гідрааб’ект: кан. *Дубковская* (Дубок Бр.), кан. *Мутвіцкі канав* (Мутвіца Мал.), воз. *Рагознянскэ* (Дубіца Бр.), кан. *Новосадская* (Навасады Бр.), кан. *Луковский канав* (Лукава Мал.), кан. *Гутніцкая* (Гута Бр.), воз. *Дворышчанскае* (Дворышча Мал.), роў Грабанскі (Грабаўцы Жаб.). Адносныя прыметнікі таксама прадстаўлены ў назвах: воз. *Лясное* (Шамятоўка Кобр.), р. *Луговая* (Харсы Бр.), м. рыбн. л. *Божэско* (Падлужжа Бр.), воз. *Граб’е* (Шумаки Бр.), воз. *Шчучче* (Арэхава Мал.), воз. *Кіньское* (Арэхава Мал.), воз. *Куззе* (Ставы Кам.), зат. *Бужэска* (Рыцц Бр.), роў *Копаный* (Прылуки Бр.).

Значную колькасць утвараюць мікрагідронімы, суадносныя з якаснымі прыметнікамі. Лексемы, што іх матывуюць, указваюць звычайна на пэўную характэрную асаблівасць аб’екта: форму: саж. *Круглэ* (Бучамля Кам.), р. *Калэнуво* (Харсы Бр.), воз. *Круглое* (Арэпічы Жаб.), воз. *Круглэ* (Навасёлкі Кам.), вір *Вінтовое* (Дзівін Кобр.), зат. *Кручанэ* (Харсы Бр.); колер вады: р. *Чорная* (Падлужжа Бр.), воз. *Чорнэ* (Казловічы Бр.), р. *Голубая* (Ратайчыцы Кам.), воз. *Білэ* (Дубіца Бр.), воз. *Мутнае* (Мутвіца Мал.); велічыню і працягласць у прасторы: воз. *Довгэ* (Навасёлкі Кам.), воз. *Карлікавае* (Ставы Кам.); тэмпературу вады: воз. *Зімнэ* (Навасёлкі Кам.), воз. *Студнэ* (Навасёлкі Кам.), крын. *Хулодна* (Падбела Кам.); глыбіню: глыб. м. *Глубоко* (Велікарыта Мал.), мел. м. *Мілкэ* (Селяхі Бр.), мел. м. *Плыткэ* (Селяхі Бр.); забалочанасць: р. *Гнылая* (Нэплі Бр.), воз. *Гнылое* (Прыбаравы Бр.), воз. *Купястэ* (Кастары Кам.).

Бязафіксны (семантычны) спосаб словаўтварэння водных найменняў даследаванага рэгіёна прадстаўлены *трыма відамі пераносу назваў: метаніміяй, метафарай, сінекдахай*. Шырока выкарыстоўваецца тапанімічная метанімія, г. зн. намінацыя аднаго аб’екта імем другога, які знаходзіцца з першым у прасторавых сувязях: воз. *Астравок* – пасярэдзіне возера знаходзіцца пясчаны астравок (Пескі Кобр.); воз. *Багно* – забалочанае (Люта Кам.); воз. *Купына* – забалочанае (Паніквы Кам.); воз. *Одмут* – ад мясц. одмут ‘вір’ (Нэплі Бр.); р. *Брод* – невялікая рачулка, якую можна перайсці ўброд (Кацельня Баяр. Бр.); р. *Болонья* – ад мясц. болонье ‘забалочаная мясцовасць’ (Клейнікі Бр.); саж. *Мох* – берагі, парослыя мохам (Дзямідаўшчына Кобр.); воз. *Лужок* – невялікі штучны вадаём, берагі якога зарослыя травой (Навіцкавічы Кам.).

Значнае месца займаюць мікрагідронімы, утвораныя па мадэлі сінекдахі, сутнасць якой у тапаніміі заключаецца ў тым, што водныя найменні ўзнікаюць шляхам пераасэнсавання геаграфічных тэрмінаў. Пашырэнне гэтага тыпу пераносу абумоўлена тым, што ў нашым рэгіёне

гідрааб'екты ў асноўным невялікія памерам і часта не маюць спецыяльных уласных назваў, у якасці якіх і выкарыстоўваецца родавая геаграфічная наменклатура: р. *Річка* (Тамашоўка Бр.), р. *Канава* (Навасады Бр.), воз. *Озыривка* (Горск Кобр.), воз. *Озірцэ* (Крынкі Кам.), крын. *Крыныця* (Шчэглікі Жаб.), крын. *Роднык* (Верхалессе Кобр.), канал *Рувэць* (Казловічы Бр.), стаў *Став* (Горск Кобр.), саж. *Сажовка* (Булькова Кобр.), роў *Рів* (Прылукі Бр.), вір *Амут* (Шыкілі Бр.).

Гідронімы, утвораныя па мадэлі метафары, нешматлікія. Асновай метафарычнага наймення служыць знешняе падабенства паміж гідрааб'ектам і прадметам, назва якога пераасэнсоўваецца: р. *Стрелка* (Ляхаўцы Мал.), р. *Крывуля* (Сюлкі Кам.), воз. *Подкова* (Чылеева Бр., Галачова Кам.), вір *Колена* (Ставы Кам.), глыб. м. *Корыто* (М. Шчытнікі Бр.), глыб. м. *Кутёл* (Шышова Кам.).

Спіс скарачэнняў і ўмоўных абазначэнняў:

Раёны:

Бр. – Брэсцкі

Жаб. – Жабінкаўскі

Кам. – Камянецкі

Кобр. – Кобрынскі

Мал. – Маларыцкі

Іншыя скарачэнні:

глыб. м. – глыбокае месца

воз. – возера

зат. – затока

кан. – канава

крын. – крыніца

мел. м. – мелкае месца

м. куп. – месца купання

м. рыбн. л. – месца рыбнай лоўлі

р. – рака

саж. – сажалка

шт. в. – штучны вадаём

Да зместу

Л. І. ЯЎДОШЫНА

Брэст, Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна

НАЦЫЯНАЛЬНА-КУЛЬТУРНЫ КАМΠΑНЕНТ У МАСТАЦКІМ ТЭКСЦЕ

Выражэнне нацыянальна-культурнага складніка ў мастацкім тэксце мае ў сваёй аснове двайную прыроду – экстралінгвістычную і ўласна лінгвістычную. Першая напрамую звязана з паняццем так званых экстралінгвістычных параметраў тэксту, да якіх адносіцца асоба самога аўтара, а таксама сацыяльна-гістарычны і культурны кантэкст эпохі, які адлюстраваны непасрэдна ў тэксце або ўплывае на яго дэкадзіраванне чытачом [1, с. 376]. Напрыклад, прозвішчы вядомых беларускіх аўтараў Янкі Купалы, Якуба Коласа, М. Багдановіча, М. Чарота, Кузьмы Чорнага,

П. Панчанкі, А. Куляшова, У. Караткевіча і мн. інш. будуць нязменна з’яўляцца маркерамі беларускага нацыянальнага культурнага і літаратурнага дыскурсу і, апрача гэтага, для дасведчанага чытача, знаёмага з творчасцю названых аўтараў, несці дадатковую інфармацыю пра жанрава-тэматычную і ідэйна-эстэтычную спецыфіку іх творчасці. А, напрыклад, эпахальнае апісанне трагічнага паўстання 1863 г. у рамане У. Караткевіча “Каласы пад сярпом тваім” таксама будзе сведчаннем адлюстравання менавіта беларускага гістарычнага матэрыялу як часткі нацыянальнай гісторыі. Нездарма сітуацыя, пад якой маецца на ўвазе фрагмент рэальнай ці выдуманай рэчаіснасці, што адлюстроўваецца ў тэксце, лічыцца аб’ектыўным экстралінгвістычным фактарам тэкстаўтварэння [1, с. 322]. Гэты фактар пры ўмове адлюстравання рэальных жыццёвых падзей аказваецца цесна звязаным з прэсупазіцыйным фонам тэксту і паказам карціны жыцця канкрэтнага народа.

Яркай праявай нацыянальна-культурнага элемента ў мастацкім тэксце, акрамя апісання ў ім гістарычных падзей і фактаў, з’яўляецца згадванне ці апісанне нацыянальных традыцый, абрадаў, звычаяў, святаў, розных матэрыяльна-культурных каштоўнасцей, нацыянальных сімвалаў і знакаў і інш. Усё гэта не толькі дае ўяўленне аб самабытнасці пэўнага народа, але і фарміруе ў чытача веды пра спецыфіку народнага светабачання і ўвогуле нацыянальную карціну свету. Напрыклад, Ф. Янкоўскі ў абразку “Варта вартаваць” згадвае адзін даўні вясковы звычай, што існаваў у 20-х гг. мінулага стагоддзя ў вёсцы. Называўся ён “варта” і меў сімвалічны атрыбут з ідэнтычнаю назваю. У першым выпадку *варта* – гэта вартаванне вёскі, ахова яе ад няшчасцяў, нядобрых людзей і здарэнняў (асабліва ноччу). Аднавяскоўцы па чарзе неслі варту, перадаючы яе разам з сімвалічным атрыбутам адзін аднаму. Атрыбут гэты таксама называлі *варта*. У дадзеным выпадку гэта слова – семантычны ўстарэлы дыялектызм: *Варта – моцны і з вагою кій, абгладжаны і дагледжаны, з нібы бугаркамі, з “выступамі” там, дзе былі сучкі* [4, с. 245]. Прыносілі яго раніцай суседзі, ставячы кій каля парога, пры вушаку або печы, са словамі: “*Вам варта*” [4, с. 246]. У такім добрасуседскім людскім клопаце Ф. Янкоўскі бачыў працяг яшчэ аднаго больш вядомага беларускага звычаю – талакі (таксама, дарэчы, апісанага пісьменнікам у адным з твораў): *Гэта – ад яе, талакі, ад чалавечнасці і руплівасці чалавека пра чалавека* [4, с. 246].

Сярод уласна лінгвістычных выразнікаў нацыянальна-культурнага кампанента ў тэксце найперш варта вылучыць саму мову, на якой напісаны арыгінальны твор. Як вядома, моўная сістэма выступае адным з найважнейшых складнікаў тэкставай дзейнасці і выяўляе прыналежнасць тэксту да культуры і гісторыі таго народа, на мове якога і выкладзены

змест арыгінальнага твора. У самой моўнай сістэме ёсць адметныя моўныя элементы, якія ў сваім змесце першапачаткова ўтрымліваюць нацыянальны маркер і перманентна прэзентуюць яго ў любым тэксце. Да такіх элементаў найперш адносяцца ўласнабеларускія словы і фразеалагічныя адзінкі, беларускія тапонімы і антрапонімы, граматычныя формы і канструкцыі, што перадаюць нацыянальную моўную адметнасць. Для ілюстрацыі выкарыстання такіх элементаў у мастацкім тэксце звернемся да творчасці вядомага беларускага пісьменніка-лінгвіста Ф. Янкоўскага.

Асаблівай спецыфікай нацыянальнага моўнага выражэння сярод уласнабеларускіх слоў валодаюць дыялектызмы і безэквівалентныя лексемы. Часта названыя адзінкі перадаюць у мастацкім тэксце адметныя вобразы і паняцці, патрабуючы пэўнага ўдакладнення ці характарыстыкі іх зместу. Напрыклад, у адным са сваіх твораў Ф. Янкоўскі выкарыстоўвае дыялектныя намінацыі *напарозніца* і *пахатуха*, даючы да іх у тэксце філалагічны каментар: Слова “*напарозніца*” – “*сваячка*” слову “*пахатуха*”, хоць яны і “*някрэўныя*”, ад розных каранёў. А сэнс, значэнне? *Пахатуха* – жанчына, якая не шкадуе часу, якая “мае” час, любіць завітаць у адну суседнюю хату, у другую, суседнюю і несуседнюю, а то і далекаватую, каб нешта расказаць, пра нешта ці нешта паслухаць, пачуць [4, с. 21].

Найбольш ярка перадаюць мясцовы каларыт і рэальнае жыццёвае асяроддзе лексічныя дыялектызмы. У творах Ф. Янкоўскага такія адзінкі абазначаюць прадметы гаспадаркі і побыту (*ёмка* ‘чапля’, *капаніца* ‘матыка’, *камяня* ‘качарга’, *цялеш* ‘кавалак бервяна’), рэаліі жывёльнага і расліннага свету (*таварына* ‘жывёліна’, *ліпень* ‘харыус’, *лясоўкі* ‘дзічкі’, *шайморы* ‘бульба, што зімавала на полі, у зямлі’), тапаграфічныя найменні (*тапіла* ‘балаціна’, *пель* ‘нізіна сярод поля’, *прыдобы* ‘лясныя ці палявыя ўгоддзі’), абстрактныя паняцці (*назоўка*, *кепства*, *прыдуха*) і інш. Перадачы выразнага нацыянальнага каларыту садзейнічаюць і безэквівалентныя беларускія словы, якія часта маюць жывую ўнутраную форму і вызначаюцца адметнай экспрэсіяй і размоўным характарам: *бядотнік*, *гарэтнік*, *маруднік*, *раздуронец*, *назола*, *абсміхач*, *пустадомак*, *паўтатак*, *непатрэбнік*, *завітанка*, *нечаканка*, *нядзелькаваць*, *здоўжыцца*, *труднаваць*, *парукацца*, *праставаць*, *таварышаваць* і інш. У мастацкіх творах Ф. Янкоўскага такія словы з’яўляюцца не толькі прыкметай самабытнага стылю, але і важным элементам ідэйна-эстэтычнай сістэмы пісьменніка пры асэнсаванні і папулярызацыі лексічнага багацця беларускай мовы.

Нацыянальную адметнасць выразна перадаюць у мастацкім тэксце беларускія фраземы, прыказкі, афарызмы, перыфразы, устойлівыя параўнанні. У мастацкіх творах Ф. Янкоўскага шырока выкарыстоўваюцца

самыя розныя фразеалагічныя адзінкі з вышэйназваных, таксама надаючы тэкстам пісьменніка адметны нацыянальны каларыт. Да прыкладу, аўтар шырока выкарыстоўвае беларускія фраземы, пабудаваныя на рыфме або таўталогіі: *што гак, то й знак; і смыкам, і языкам; то пра воз, то пра коз; ні ў дзецях, ні ў лецях; рой роем; масла маслам; камень каменем; казалы накажуць; суша не высушыць, моча не вымачыць*. І эўфанічны, і зместавы характар падобных выслоўяў прыцягвае ўвагу чытача, сігналізуе пра нацыянальную спецыфіку маўлення. Такой жа спецыфікай вызначаюцца многія прыказкі і афарыстычныя выслоўі, уведзеныя ў творы пісьменніка: *Які Хомка, такая й жонка; Сухастой з лесу звёз – лесу здароўя прывёз; На нявестку сем гадоў грады брэшуць; Пройдзе Барыса – за саху бярыся; Па настаўніку бачаць вучняў, па вучнях – настаўніка; Чалавек – не ў багаці. Ні ў бываляшнім, ні ў сённяшнім; Нямала слоў творыцца, небагата прыжываецца*. Падобныя адзінкі дэманструюць народную мудрасць або жыццёвы досвед самога пісьменніка. З’яўляючыся прэцэдэнтнымі тэкстамі, афарыстычныя выслоўі ўжо валодаюць маркерамі інтэртэкстуальнасці і нацыянальнай прыналежнасці. Пісьменнік добра ведае гэта і таму часам адметна выкарыстоўвае ў тэкстах, нібы папулярныя нацыянальную філасофію. Напрыклад, у кнізе “І за гарою пакланюся” [2] прыказкі ўжываюцца ў ролі эпіграфаў да тэматычна вылучаных аўтарам раздзелаў. Так, выслоўі *Добра, калі сусед блізкі, пералаз нізкі і Без людзей ні нараджацца, ні будавацца, ні паміраць* ужываюцца ў дачыненні да раздзелаў, у якіх сабраны абразкі і апавяданні пра блізкіх і дарагіх аўтару людзей, пра асаблівасці людскіх узаемаадносін і чалавечага ўзаемапаразумення.

Тапонімы і антрапонімы, з’яўляючыся важнай часткай менавіта нацыянальнага іменніка, заўсёды прэзентуюць нацыянальны складнік у тэксце. Напрыклад, у творах Ф. Янкоўскага сустракаецца вялікая колькасць беларускіх прэцэдэнтных імёнаў (*Янка Купала, Якуб Колас, Р. Шырма, М. Улашчык, П. Глебка, Б. Сачанка, Л. Калюга, М. Чарот* і мн. інш.), што сведчыць пра апісанне менавіта беларускага дыскурсу. Пісьменнік шырока дэманструе на старонках сваіх мастацкіх твораў асаблівасці нацыянальнага антрапанімікону, выкарыстоўваючы спецыфічна беларускія варыянты імёнаў людзей: *Язэп, Тамаш, Гіляр, Пятрусь, Просься, Гэля, Тэля* і інш. Што да асаблівасцей выкарыстання ў тэкстах Ф. Янкоўскага рознага тыпу тапанімічных назваў, то варта адзначыць, што іх надзвычай многа і пісьменнік ставіўся да іх з асаблівай увагай. У многіх выпадках у творах даюцца філалагічныя рэмаркі наконт правільнасці вымаўлення таго ці іншага тапоніма: *Недалёка ад Наваградака (дарэчы, там, як і ў кніжках Якуба Коласа, Міколы Улашчыка, Янкі Брыля, не Навагрудак, а Наваградак, Наваградчына), у вёсцы над крынічнаю,*

халоднаю Нёўдаю, бабуля, выцеришы ражском хусткі пот, з крыўдаю і скаргаю жалкавала... [4, с. 146]; Успомніў, што наведася нямірную з панамі і акупантамі заходнебеларускую вёску Міратычы, недалёка ад Свіцязі. (Гэту назву нявечаць у друку, я сустракаў і “Мярацічы”, і “Мірацічы”, і “Мератычы”, хоць там яна з далёкіх даміцкевічавых часоў – Міратычы.) [3, с. 154]. Такія прыклады пацвярджаюць асаблівую ўвагу пісьменніка не толькі да ўласнай словатворчасці, але і ўвогуле да нацыянальнамоўнага матэрыялу.

У абразках, апавяданнях, нарысах, эцюдах Ф. Янкоўскага выяўляецца схільнасць да паказу граматычных адметнасцей беларускай мовы – спецыфічных форм слоў, нацыянальнага сінтаксічнага ладу сказаў і словазлучэнняў. Напрыклад, у абразку “Яшчэ радкі з дзённіка” аўтар ужывае адметную ў беларускай мове форму будучага часу (захаваную са старажытных часоў) дзеяслова *ганараваць*: *Там, на Палессі, пачуў і ганараваныя – тыя, каго ганаравалі, тыя, прыняць каго мелі за гонар, за прыгожы і мілы клопат; там пачуў выслоўе людзей будзеш ганараваць, то й людзі цябе ганараваць будуць, людзей **ганаравацьмеш**, то й людзі цябе **ганаравацьмуць*** [2, с. 204]. На думку аўтара, такія трапныя, характарыстычныя словы, іх формы ды і самі прыведзеныя ў тэксе выказванні заслугоўваюць агульнанароднага прызнання і выкарыстання.

Нацыянальна-культурны кампанент у мастацкім тэксце з’яўляецца не толькі элементам яго моўнай, ідэйна-эстэтычнай сістэмы, але і захаваным у літаратурнай спадчыне фрагментам культуры пэўнага народа.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Болотнова, Н. С. Филологический анализ текста : учеб. пособие / Н. С. Болотнова. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Флинта : Наука, 2007. – 520 с.
2. Янкоўскі, Ф. І за гарою пакланюся : апавяданні, абразкі, нарысы / Ф. Янкоўскі. – Мн. : Маст. літ., 1982. – 238 с.
3. Янкоўскі, Ф. Прыпыніся на часіну : апавяданні, абразкі / Ф. Янкоўскі. – Мн. : Маст. літ., 1979. – 208 с.
4. Янкоўскі, Ф. Само слова гаворыць : філал. эцюды, абразкі, артыкулы / Ф. Янкоўскі. – Мн. : Маст. літ., 1986. – 318 с.

Да зместу

МАЛАДЫЯ ДАСЛЕДЧЫКІ

Е. Ю. БАРТОШ

Барановичи, Барановичский государственный университет

Научный руководитель – доцент А. В. Солохов

ОККАЗИОНАЛИЗМЫ С ОБЩЕЙ ФОНЕМНОЙ ЧАСТЬЮ МОТИВИРУЮЩИХ СЛОВ В ДЕТСКОЙ РЕЧИ

Детская речь – удивительное явление, так как именно детство является тем периодом формирования основных языковых данных, которые ребёнок успевает получить от родителей и окружающих его людей. В возрасте двух-трёх лет у него появляется словообразовательная активность: не усвоив ещё лексических особенностей языка, он обращается к придумыванию собственных слов, которые создаёт по образцу и принимает их как натуральные.

К. И. Чуковский в одной из своих известнейших работ «От двух до пяти» подробно рассказывает о феномене детского словотворчества, уточняя, что дети часто создают такие новые слова и выражения, тем самым, адаптируя язык к своим нуждам. Он говорил, ребенок «сознаёт законы образования слов лучше вас, потому что никто так часто не выдумывает новых слов, как дети» [1, с. 31].

В этой же книге К. И. Чуковский приводит множество примеров детского словотворчества. Слова, придуманные детьми, были собраны автором в результате его наблюдений за детской речью и благодаря родителям, которые отправляли письма Чуковскому с детскими лексическими находками, которые представляют большой интерес для анализа с точки зрения способов словообразования.

Цель нашего исследования – выявить слова детской речи (окказионализмы) с общей фонемной частью мотивирующих слов и определить способы их образования.

Методологическую основу исследования составляют работы А. В. Солохова [2; 3], И. С. Улуханова [4], Н. А. Янко-Триницкой [5].

Для достижения цели нашего исследования используются методы критического анализа, интерпретации, обобщения и систематизации.

Анализ окказионализмов детской речи показывает, что дети соединяют два слова в одно, в созданном ими слове содержится фонемная часть, общая для двух мотивирующих основ. Е. А. Земская отмечает, что мотивирующие слова при этом способе будто «наезжают одно на другое» [6, с. 191]. Н. А. Янко-Триницкая называет этот способ словообразования «междусловным наложением» [5], И. С. Улуханов – «междусловным

совмещением» [4, с. 52–53], А. В. Солохов – импозицией [2; 3]. Мы будем использовать последний термин.

Импозицией образовано окказиональное существительное *волосетка* ‘сетка для волос’ (< *волос* + *сетк(а)*) с общей фонемной частью, или имфиксом (термин А. В. Солохова), -с-: – *Где твоя волосетка?* [1, с. 61].

Этот способ использовался и при образовании окказионального существительного *пиджакет* ‘элемент гардероба, в котором объединились два слова *пиджак* и *жакет*’: – *У моего папы тоже такой пиджакет* [1, с. 62]. Имфиксом здесь выступает фонемный отрезок -жак-.

Детский окказионализм *стрекозёл* ‘самец стрекозы’ образован путём соединения двух существительных – *стрекоз(а)* и *козёл* с общей фонетической частью -коз-: *Было приятно узнавать от детей, что у лысого голова босиком, что от мятных лепешек во рту сквознячок, что гусеница – жена гуся, а муж стрекозы – стрекозёл* [1, с. 17].

При совмещении слов одно из них может сокращаться: в начале слова (афферезис), в средней части (синкопа), в конце слова (апокопа).

Афферезис + импозиция – такой способ словообразования, который представляет собой неморфемное сокращение начальной части второго компонента и совмещение конца первого компонента с началом сокращенной части второго [3, с. 23]. Так, в окказиональном существительном *мазелин* ‘то, чем мажут; вазелин’ объединились основа глагола *маз/а/(ть)* и сокращённая в начале на одну фонему основа существительного /в/азелин): – *Мама просит мазелин!* [1, с. 36].

Этим же способом образованы и некоторые другие детские окказионализмы: *болерьянка* ‘лекарство, снимающее боль; валерьянка’ (< *боле(ть)* + /в/алерьян/к(а)): – *У мамы сердечко болело, и она пила болерьянку* [1, с. 38]; *жукашечка* ‘маленький жук; букашечка’ (< *жук* + /б/укашечк(а)): – *Смотри, какая жукашечка ползет!* [1, с. 61]; *колоток* ‘то, чем колотят; молоток’ (< *колот/и/(ть)* + /м/олоток): *Едва только двухлетний Тараска узнал слово «молоток», он сделал из него колоток* [1, с. 38]; *копатка* ‘игрушка, которой можно копать землю; лопатка’ (< *копа(ть)* + /л/опатка): *Так же поступает ребенок, превращая вентилятор в вертилятор, лопатку в копатку и молоток в колоток* [1, с. 44]; *мамовар* ‘металлический сосуд для кипячения воды с краном, который обслуживает мама; самовар’ (< *мама* + /с/амовар): – *Это Боря сказал «мамовар», а Юрик сказал «самовар»* [1, с. 89]; *пузов* ‘то, что похоже на пузо; кузов’ (< *пуз(о)* + /к/узов): – *Мама, я видел автомобиль с поднимающимся пузовом* [1, с. 37]; *папонки* ‘запонки папы’ (< *пан/а/* + /з/апонки): – *Папочка, покажи твои папонки!* [1, с. 44]. В этих примерах второй компонент также сокращается на одну начальную фонему.

Второй компонент может сокращаться на две и более начальные фонемы. Так, детский окказионализм *улицционер* ‘тот, кто несёт службу на улице; милиционер’, образован совмещением существительных *улиц(а)* и */ми/лицционер*, где сокращён слог *ми-*, с имфиксом *-лиц-*: *Милиционер* – *улицционер* [1, с. 38]. В результате совмещения глагола *дыряв(ит)* с существительным */бу/равчик*, где сокращены две начальные фонемы *бу-*, образовалось окказиональное существительное *дырявчик* ‘прибор, с помощью которого дырявят что-либо; буравчик’: *Буравчик* – *дырявчик* [1, с. 38]. Окказионализм *песковатор* ‘машина, выгребающая песок; экскаватор’ образовали существительные *песок* и */эк/скаватор*: *Экскаватор* – *песковатор* (потому что выгребает песок) [1, с. 38]. В первом компоненте слова произошло чередование гласного *о* с нулём звука. Имфиксом является элемент *-ск-*. Окказиональное существительное *лизык* ‘то, что лижет; язык’ (< *лиз/а/(ть)* + */я/зык*) образовано путём сокращения начальной фонемы второго компонента и совмещения двух компонентов через имфикс *-з-* (суффикс *-а-* в глаголе *лизать* для словообразования не имеет значения, поскольку при формообразовании он исчезает): – *Как же так! Лизать – и вдруг не лизык, а язык!* [1, с. 44]. Этим же способом образованы и другие окказионализмы: *больнуть* ‘кохнуть болью’ (< *боль* + *кохнуть*): – *Ой, как больнуло живот!* [1, с. 66]; *кластырь* ‘материал, который накладывается на рану; пластырь’ (< *клас(ть)* + */п/ластырь*): *Народное наименование пластыря – кластырь, бульвара – гульвар* [1, с. 42]; *муфталин* ‘вещество, для сохранения муфты от моли; нафталин’ (< *муфт(а)* + */на/фталин*): *И я знаю Мусю, которая называла нафталин муфталином, так как была уверена, что нафталин существует специально для маминой муфты* [1, с. 46].

Синкопа + импозиция – способ словообразования, при котором удаляется одна или несколько фонем из середины первого или второго компонентов и эти части совмещаются. Чаще всего сокращается средняя часть второго компонента [3, с. 126]. Таким способом образуются следующие лексические единицы: *Больмашина* ‘машина, которой причиняют боль; бормашина’ (< *боль* + *бо/р/машина*): *Буся (неизвестного мне возраста) метко обозвал бормашину зубного врача больмашинной, причем любопытно, что дети из детского дома, которым пришлось побывать у дантиста, дали бормашине то же прозвище* [1, с. 37]; *повозья* ‘то, на чем можно возить’ (< *полозья* + *воз/и/(ть)*): – *Ты будешь по-своему говорить «полозья», а я буду по-своему: повозья* [1, с. 79]; *теплометр* ‘прибор для измерения тепла тела; термометр’ (< *тепло* + *те/рм/ометр*): *Одна четырехлетняя девочка вместо слова «термометр» говорила то тепломер, то теплометр, бессознательно переводя это слово на русский язык и в то же время сохраняя его прежнюю видимость* [1, с. 36].

Апокопа + импозиция – сокращение концевой части первого компонента и совмещение конца укороченной части первого компонента с началом второго компонента [3, с. 24]: *подхализа* ‘подхалим и подлиза’ (< *подхали/м/* + *подлиза*): – Владимир Глоцер в детстве кого-то обозвал *подхализой* [1, с. 62].

Десуфиксация + импозиция – сокращение суффикса первого компонента и совмещение конца укороченной части первого компонента с началом второго компонента: *гульвар* ‘широкая улица, где можно гулять; бульвар’ (< *гул/я/(ть)* + */б/ульвар*): Народное наименование пластыря – *кластырь*, *бульвара* – *гульвар* [1, с. 42]; *прицепт* ‘рецепт, который прицепляют к чему-либо’ (< *прицеп/ля/(ть)* + *рецепт*): *Рецепт* – *прицепт* (потому что *прицепляется* к аптечной бутылке) [1, с. 38].

Синкопа + десуфиксация + импозиция – сокращение фонемы из середины первого компонента и суффикса второго компонента и совмещение этих компонентов: *нанитывать* ‘нанизывать на нитку’ (< *нани/з/ыва(ть)* + *нит/к/(а)*): – Дай мне нитку, я буду *нанитывать* бусы [1, с. 26].

Депостфиксация + синкопа + импозиция – сокращение постфикса первого компонента и фонемы из середины второго компонента и совмещение этих компонентов: *вертилятор* ‘то, что вертится; вентилятор’ (< *верт(ит)/ся/* + *ве/н/тилятор*): *Вентилятор* у него – *вертилятор* [1, с. 38].

Таким образом, при образовании окказионализмов с общей фонемной частью мотивирующих слов в детской речи использовались следующие способы словообразования: импозиция, афerezис + импозиция, синкопа + импозиция, апокопа + импозиция, десуфиксация + импозиция, синкопа + десуфиксация + импозиция, депостфиксация + синкопа + импозиция. Они отражают стратегию детского языкового творчества и позволяют ребёнку по-своему мотивировать непонятные для них слова и эффективно воспринимать и передавать необходимую информацию.

Список использованной литературы

1. Чуковский, К. От двух до пяти / К. Чуковский. – СПб. : Азбука : Азбука-Аттикус, 2024. – 576 с.
2. Солахаў, А. В. Індывідуальна-аўтарскія неалагізмы з агульнай фанемнай часткай утваральных асноў у мове сучаснай беларускай літаратуры / А. В. Солахаў // Веснік Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя І. П. Шамякіна. – 2013. – № 4. – С. 155–159.
3. Солахаў, А. В. Спосабы словаўтварэння з агульнай фанемнай часткай утваральных асноў у мове сучаснай беларускай літаратуры / А. Солахаў // Роднае слова. – 2014. – № 4. – С. 23–25.

4. Улуханов, И. С. Единицы словообразовательной системы русского языка и их лексическая реализация / И. С. Улуханов ; Рос. акад. наук, Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова. – М. : ЛКИ, 1996. – 221 с.

5. Янко-Триницкая, Н. А. Междусловное наложение / Н. А. Янко-Триницкая // Развитие современного русского языка. Словообразование. Членимость слова. – М. : Наука, 1975. – С. 253–260.

6. Земская, Е. А. Словообразование как деятельность / Е. А. Земская. – М. : Наука, 1992. – 221 с.

Да зместу

Н. В. БОДРЕВСКАЯ

Брест, Брестский государственный университет имени А. С. Пушкина
Научный руководитель – доцент О. Б. Переход

ОНОМАСТИЧЕСКОЕ ПРОСТРАНСТВО ВОСТОЧНОГО МИРА В ПОЭЗИИ И ПЕРЕВОДАХ АРСЕНИЯ ТАРКОВСКОГО

Мир Востока, его неповторимый колорит привлекали и привлекают внимание многих деятелей литературы и культуры. Поэты А. С. Пушкин, М. Ю. Лермонтов, Н. С. Гумилев, А. А. Блок, С. А. Есенин и др. открывали свой Восток, показывали и возвышали ту грань иной культуры, которая оказала значительное влияние на их творчество.

Тема Востока волновала и талантливого поэта и переводчика Арсения Александровича Тарковского. Его переводы армянской, грузинской, туркменской поэзии получили известность и высокую оценку критики, познакомили читателей с таинственным, красочным, орнаментальным и героическим восточным миром. Поэт и переводчик в своих стихотворениях, как оригинальных, так и основанных на переводах, обращается к вечным темам: время и безвременье, жизнь, смерть и бессмертие, природа и историческое наследие.

Объектом рассмотрения в статье выбран сборник Арсения Тарковского «Волшебные горы», написанный в 1978 г. [1]. Сборник составлен из переводов грузинской классической поэзии и поэзии советской Грузии – всего 178 стихотворений. Предмет изучения – ономастическое пространство сборника как одно из средств объективации национально-культурной специфики Кавказа в переводах поэта. Описание ономастического пространства является одним из способов демонстрации колорита страны, ее культуры, жизни народа, перенесённых в художественный текст. Писатели нередко прибегают к этому приёму, чтобы полностью погрузить читателя в инокультурные реалии.

Для каждой культуры значимы имена собственные – имена людей, названия мест, природных явлений. Их можно назвать важнейшими средствами национальной идентичности. Именно такие наименования структурируют ономастическое пространство сборника.

В переводах Арсения Тарковского представлен прежде всего разнообразный антропонимикон, характерный для народов Кавказа – имена, фамилии, прозвища. Как известно, культура определённого народа складывается из знаменитых имён, которые внесли весомый вклад в историю страны, края, мира. Кавказ является родиной великих полководцев, философов, мыслителей, таких как *Иоанн Лази*, *Арсен Икалтойский*, *Иоанэ Петрици* и др. На страницах сборника мы можем встретить такие имена, как *Георгий Базалетский* – выдающийся полководец, *Ираклий II* – правитель Кахетии, *царица Тамара* – правительница «золотого века Грузии», *Шота Руставели* – великий поэт Грузии, живший в XII в., *Илья Чавчавадзе* – писатель, журналист, поэт и государственный деятель и его дочь *Нина Чавчавадзе* – жена знаменитого русского поэта-драматурга А. С. Грибоедова и мн. др., упоминаются имена философов и поэтов Востока *Низами* и *Омара Хайама*, которые внесли большой вклад в мировую историю, философию, литературу, культуру.

В стихотворениях «Истребление князей Арешидзе» в заглавие вынесена фамилия *Арешидзе*. Эта фамилия распространена в Грузии и имеет дворянское происхождение. Есть несколько версий ее происхождения: по одной версии, это патронимическая фамилия от имени Ареша, по другой версии, фамилия связана с аравийскими корнями, этот народ населял территорию Древнего Кавказа [2]. В этом же стихотворении читаем: «*Небо! Храни Звиада, / Храброго Лобжанидзе. // Сердце его порадуй / Щедрой твоей наградой*» – упоминается имя князя *Звиада Лобжанидзе*, относящегося к роду Арешидзе. *Лобжанидзе* – достаточно древняя фамилия для Грузии. Одна из версий утверждает, что фамилия Лобжанидзе происходит от имени грузинского святого *Лобжани*. Этот святой был известен своими милосердными поступками и чудесами, что сделало его известным по всей Грузии [3]. Другая версия предполагает, что фамилия Лобжанидзе происходит от грузинского слова *лобжа* – ‘чистый’ или ‘светлый’ или от иранского слова, обозначающего ‘титул’, ‘звание’ [3]. Интересная связь прослеживается между именем и фамилией, так как имя *Звиад*, или ещё его употребляют как *Звиади*, с арабского также переводится как ‘светлый’ или ‘яркий’, что указывает на силу личности и ее способность привлекать внимание других.

В стихотворениях сборника «Волшебные горы», кроме имён известных деятелей истории, встречаются мужские и женские имена, характерные для «жителей гор»: *Чито*, *Нико*, *Махар*, *Дута*, *Этери*,

Гулизада. Каждое из этих имён имеет свою историю и миссию, например: *Махарэ, возвращенный тобой, / Кровью брызнул на камень голый, / Мертв лежит под Дарьял-скалой / У излуки реки веселой* («Вестник»). Имя *Махар* в переводе с арабского означает «дар от Всевышнего», оно является символом благословения [4].

Следующая группа имен собственных – топонимы и их разновидности, которые у народов, проживающих в Грузии, не только маркеры места, но и своего рода культурные символы, связанные с историей, героическим прошлым, национальными, семейными, клановыми традициями.

Жизнь жителей Кавказа связана с горами, в заголовок рассматриваемого сборника также вынесено слово *горы*, которые определяются как *волшебные*. В стихах встречаются названия гор – оронимы: *Казбек, Шхара, Мтацминда* и др., например: *В доме пустом – / Сотрясавшая балки, / Медноголосого гимна громада, / Дружные песни старинной закалки, / Ветер Мтацминды, дышавший прохладой* («В покинутом доме») – гора в Тбилиси. Широко представлены в сборнике природные хоронимы – наименования объектов земного рельефа: *Ширакская степь, Алазанская долина, Дарговское ущелье Дарьял-скала* и др.: *Я иду по степи Ширакской, / По степи меня ветер гонит* («Я иду по степи Ширакской»).

Для грузина очень важна малая родина – место, где он родился, где его дом, семья, корни. Это нашло отражение и в стихотворениях рассматриваемого сборника, на страницах которого постоянно встречаются наименования местности – ойконимы: *Аджария, Кахетия, Гурия, Имеретия, Мцхета, Кахабери* и многие др.: *Мцхета, Мцхета, Грузии основа!* («Армазские видения. Древняя Мцхета»); *Верни мне снова молодые силы, Аджария, благослови меня!* («Мечта»). В стихотворении «Плуговая» рядом стоят сразу три кавказских ойконима: *Плуг Гянджинский скрепили / Кожей из Эривани, / За быка заплатили / Много денег в Мухрани* – плуг гянджинский, т. е. из *Гянджи*, города в Азербайджане; *Эривани* – официальное русскоязычное название города Ереван до 1936 г. и *Мухрани* – селение во Мцхетском муниципалитете края Мцхета-Мтианети Грузии [5].

В оригинальных стихах и переводах Арсений Тарковский неоднократно обращается к рекам Грузии. Прежде всего воспевается река *Арагви* (в стихах звучит также как *Арагва*) – гордость Грузии, левый приток Куры, в неё впадают реки Пшавская Арагви и Хевсурийская Арагви: *Дол – навстречу, радости полный, / Горы блещут, главы клоня, / И Арагви сизые волны / Словно грива его коня; Пред тобой, Арагва, печалей / Для печалющегося нет* («Арагве»). Упоминаются также реки

Терек: Мама сирая, мы в вино / Воды Терека превратили. // Волны цепкие бусурман / К безымянной влекут могиле («Вестник»); река *Риони* – означает «большая река», река *Чорохи* – в названии подчеркивается цвет реки, в переводе с абхазского *чорохи* «серо-белый» из-за пенистости воды.

Таким образом, Арсений Тарковский рисует восточный мир с помощью имен собственных: наименований гор, рек, женских и мужских имён, исторических реалий. Имена собственные в переводах грузинской поэзии выполняют целый ряд функций: служат не только номинацией людей и природных объектов, но и олицетворяют собой национально-культурный колорит, попадая в художественный контекст, представляют национальные символы и образы. В переводах стихотворений, включённых в сборник «Волшебные горы», поэт-переводчик старается сохранить аутентичность, не исказить замысел и в полной мере описать жизнь, быт и историю Грузии на русском языке, не растеряв при этом национальной специфики.

Список использованной литературы

1. Тарковский, А. Волшебные горы : сборник / А. Тарковский ; сост. Т. Озерская, М. Синельников. – Тбилиси : Мерани, 1978. – URL: https://imwerden.de/pdf/tarkovsky_volshebnye_gory_1978__ocr.pdf (дата обращения: 21.02.2025).
2. Фамилия Арешидзе: версии о происхождении и значении. – URL: <https://famiry.ru/database/surnames/areshidze> (дата обращения: 23.03.2025).
3. Фамилия Лобжанидзе: происхождение и значение. – URL: <https://famiry.ru/database/surnames/lobzhanidze> (дата обращения: 23.03.2025).
4. Имя Махар: происхождение и значение. – URL: <https://famiry.ru/database/names/mahar> (дата обращения: 23.03.2025).
5. Мухрани. – URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Мухрани> (дата обращения: 23.03.2025).

Да зместу

Г. І. ЖУКОВІЧ

Брэст, Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна
Навуковы кіраўнік – дацэнт В. М. Касцючык

УСТАРЕЛАЯ ЛЕКСІКА Ў ЦЫКЛЕ КНІГ ЛЮДМІЛЫ РУБЛЕЎСКОЙ “АВАНТУРЫ ПРАНЦІША ВЫРВІЧА” ЯК НОСЬБІТ НАЦЫЯНАЛЬНА-КУЛЬТУРНЫХ КАНАТАЦЫЙ

У творчасці Людмілы Рублеўскай, у прыватнасці ў цыкле кніг “Авантуры Пранціша Вырвіча”, устарэлая лексіка дазваляе чытачу атрымаць уяўленне пра розныя бакі жыцця беларускага народа ў XVII–XVIII стст.

Устарэлыя словы не проста канстатуюць наяўнасць пэўных рэалій, але і дазваляюць чытачу адчуць іх, перажыць падзею разам з героямі. Напрыклад, апісанне балю з выкарыстаннем такіх слоў, як *менуэт, паланэз, кавалеры, дамы ў крыналінах*, стварае яркі вобраз арыстакратычнага грамадства. Апісанне бітвы з выкарыстаннем такіх слоў, як *шаблі, пісталеты, мушкеты, гусары, драгуны*, дазваляе адчуць напружанасць і жорсткасць ваенных дзеянняў.

Важна адзначыць, што Людміла Рублеўская не проста механічна выкарыстоўвае ўстарэлую лексіку, а творча пераасэнсоўвае яе, уключае ў новы кантэкст, надае ёй дадатковыя адценні сэнсу. Гэта робіць яе творы не толькі інфарматыўнымі, але і эмацыйна насычанымі, дазваляючы чытачу глыбей зразумець і адчуць гісторыю беларускага народа.

У цыкле кніг Л. Рублеўскай “Авантуры Пранціша Вырвіча” гістарызмы з’яўляюцца не толькі сведкамі гістарычнага развіцця мовы, але і носьбітамі нацыянальна-культурнай інфармацыі, захаванай у мове. Яны адлюстроўваюць шматлікія аспекты жыцця беларускага народа, уключаючы гісторыю, культуру, традыцыі, побыт і нават духоўныя каштоўнасці. Пра гэта сведчаць шматлікія кантэксты з твораў пісьменніцы: *1759 год ад Нараджэння Хрыстова, часіны смутныя, маскоўскія войскі раз’язджаюць па краіне, адны магнаты хаўрусуюцца з расейцамі, другія інтрыгуюць супраць, соймы зрываюцца адзін за адным...* [2, с. 3] (сойм – гэта парламент або заканадаўчы орган у Польшчы і Літве ў мінулым; у Рэчы Паспалітай сойм быў галоўным органам улады, які прымаў законы і вырашаў важныя дзяржаўныя справы); *Але асабліва бараніла прафесара ад пераследаў, што ім апекаваўся сам вялікі гетман, ваявода віленскі Міхал Казімір Радзівіл на мянушцы Рыбанька* [4, с. 5] (у XVI–XVIII стст. камандуючы войскамі ў Вялікім Княстве Літоўскім і ў Польшчы); *Канцлерам у іх быў у свой час нядобрай памяці Міхал Валадковіч, расстраляны два гады таму ў Менскай ратушы за асаблівыя буянствы – па ягонай смерці князь гараваў нечувана, казалі, ён нават прывід Валадковіча штоноч бачыць* [4, с. 53] (орган гарадскога самакіравання, а таксама будынак, дзе ён размяшчаўся).

Гістарызмы, вылучаныя ў творах Л. Рублеўскай, адлюстроўваюць розныя асаблівасці з гісторыі палітычнага і грамадскага жыцця беларусаў. Напрыклад, такія словы, як *сойм, гетман і ратуша*, адносяцца да намінацый, што характарызуюць палітычны і дзяржаўны лад Рэчы Паспалітай, у склад якой уваходзіла Вялікае Княства Літоўскае. Гэтыя словы адлюстроўваюць уладу і структуру дзяржавы, а таксама яе ўзаемадзеянне з іншымі краінамі.

Гістарызмы *гусар, драгун, палаш* сведчаць пра ваенную гісторыю Беларусі. Яны паказваюць на тыпы ўзбраення, роды войск і вайсковых

фарміраванняў, якія існавалі ў мінулым на тэрыторыі нашай краіны: *На габелене гусары Ябланоўскага несліся ў атаку, за іхнімі спінамі біліся і гулі крылы на драцяных каркасах, коні пакрытыя леапардавымі скурамі...* [1, с. 55] (ваенны з часцей лёгкай кавалерыі); *Батыста як бы выпадкова час ад часу пакідаў маладога драгуна са сваёй жонкай, ад чаго было і прыемна – чаму б лішні раз не патрымацца за белую ручку, і трохі непамысна – як шчупаку, які спазнаў, што спакусны кавалачак ежы, які сам просіцца ў паішчу, неаддзельны ад сталёвага кручка* [1, с. 56] (вайсковец асобных часцей кавалерыі, здольных весці бой як у конным, так і ў спешаным строі); *Міхалішыўна паспрабавала падысці, дапамагчы, і нават пацэліла Ватману ў руку, але той як не заўважыў раны, а вось Раіне давялося ўцякаць ад чарнявага злыдня, узброенага палашом* [1, с. 68] (халодная зброя, падобная на шаблю, толькі з прамым і шырокім лязом, вострым з абодвух бакоў).

Такія словы, як **камзол**, **мантыя**, адносяцца да лексіка-семантычнай групы назваў адзення, што выкарыстоўваліся ў мінулым нашымі продкамі. Гэтыя словы дазваляюць нам уявіць, як выглядалі людзі ў пэўныя эпохі, а таксама якія матэрыялы і формы адзення былі папулярныя: *На незнаёмцу красаваліся дарагі камзол са срэбнымі галунамі, чорны капялюш з высокім верхам і батфорты, похвы ягонаі шаблі-серпанціны пры левым боку блішчэлі каштоўнымі камянямі...* [3, с. 12] (даўнейшая мужчынская верхняя вопратка, звычайна без рукавоў); *Раптам дзверцы з захляпаным гразёй гербам расчыніліся, і князь Агалінскі вывалак з карэты хударлявага немаладога тыпуса ў доўгай чорнай апратцы, падобнай да мантыі выкладчыка калегіюму, з паголеным на нямецкім звычаі тварам* [3, с. 2] (доўгая шырокая адзежына ў выглядзе плашча). Такімі ж архаічнымі ў кантэксце твораў Л. Рублеўскай выступаюць таксама **крыналіна** – выгляд спадніцы, папулярны ў пэўныя гістарычныя перыяды, які надаваў аб'ём ніжняй частцы сукенкі; **фіжмы** – шырокі каркас, зроблены з кітовага вуса ў выглядзе абруча, які надзяваўся пад спадніцу і надаваў пышнасць фігуры, а таксама спадніца з такім каркасам. Напрыклад, адзін з кантэкстаў: *Крыналіны спакусна шаргатнулі, паненка азірнулася, у мігатлівых агнях феерверкаў і паходняў, толькі і можна было разгледзець бліскучыя вочы ў проразях чорнай аксамітнай паўмаскі, ды ярка нафарбаваныя вусны ўсміхаліся...* *На карнавале любая дама сядзе за прыгажуню* [1, с. 83].

Звернем увагу і на такія кантэксты, у якіх выкарыстоўваюцца ўстарэлыя словы: – *Эх, Лёднік, зоркавед няшчасны* [3, с. 3]; *Затое пан Агалінскі разжыўся каралеўскім патэнтам, і яны маглі мяняць коней на паішовых станцыях у першую чаргу, як фельд'егеры* [2, с. 53]; – *Сядзяць, заразы, як гарох у струку. Жаўнеры ды шпегі. Сыходзіць трэба, пан*

Вырвіч. Ну чаму ты не застаўся ў Ляшчынах [3, с. 56]. Такія словы-архаізмы, як *зоркавед* (астраном), *фельд'егеры* (дзяржаўны кур'ер) і *шпег* (шпіён), ствараючы адчуванне праўдзівасці аповеду, гістарычнай глыбіні, надаюць адметны каларыт творах пісьменніцы. Кожнае з іх – маленькая частка ідэнтычнасці, складанай і шматграннай.

Адметнымі ў агульнай моўнай тканіне кантэксту выступаюць словы *сынкет* і *шкеліца*: – *Шляхціц! – ганарыста адказаў Пранцысь, паклаўшы руку з сыкнетам на ўяўную шаблю* [3, с. 2]; *А той яшчэ дастаў заповітную шкеліцу з алхімічным золатам і паныла разглядаў, як увасоблены дакор* [3, с. 24]. *Сыкнет* – гэта пярсцёнак з пячаткай, а *шкеліца* – маленькі посуд. Намінацый дапамагаюць намаляваць карціну штодзённага жыцця беларусаў, у якім прадметы, названыя згаданымі словамі, займалі важнае месца.

Л. Рублеўская выкарыстоўвае ўстарэлыя словы для стварэння адметнай атмасферы, адлюстравання гістарычнага кантэксту. Звяртае на сябе ўвагу ярка апісаны стол у замку Радзівіла Гераніма: *Птахі з выкручанымі крыльцамі і шыямі, фаршыраваныя грыбамі і садавінай... Шчупакі, з галавы адвараныя, у сярэдзіне запечаныя, з хваста засмажаныя... Парсючкі з прыстаўленымі крыламі... Срэбныя сервізы – складаныя канструкцыі з талерак на вытанчаных маленькіх калонах, упрыгожаныя выявамі антычных багоў, прыпадабняліся слаўтаму рогу казы Амалфеі, на іх навалілі ўсялякае смакоцце, ад лімонаў да марцыпанаў. На ніжняй талерцы паціху павіліся “італьянскія лёды”, і кожны сервіз стаяў на круглым лютэрку. Раскоша!* [1, с. 76]. Гістарычны каларыт кантэксту надаюць устарэлыя выразы *рог казы Амалфеі* і *італьянскія лёды*. *Рог казы Амалфеі* – рог багацця, у грэчаскай міфалогіі рог, які прыносіць свайму ўладальніку любую ежу. *Італьянскія лёды* – дэсерт, які быў папулярны сярод шляхты. Звычайна гэта марожанае або замарожаныя дэсерты з рознымі дабаўкамі.

Нацыянальна-культурная адметнасць мастацкіх твораў Л. Рублеўскай раскрываецца яшчэ праз выкарыстанне гістарызмаў, што з'яўляюцца імёнамі і прозвішчамі, якія адлюстроўваюць беларускую культуру і гісторыю ў асобах: *Пранцысь адчуў укус расчаравання: той Сапега, падобна, быў амаратам панны Паланэйкі, а быць пасыльным у амурых справах – гэта ж зусім іншае, чым самому амуры круціць...* [3, с. 12]; *Але асабліва бараніла прафесара ад пераследаў, што ім апекаваўся сам вялікі гетман, ваявода віленскі Міхал Казімір Радзівіл па мянушцы Рыбанька* [4, с. 5].

Імёны і прозвішчы ў творах пісьменніцы часта звязаны з гістарычнымі асобамі і родамі, якія мелі значны ўплыў на грамадскае і палітычнае жыццё ў Вялікім Княстве Літоўскім і Рэчы Паспалітай. Напрыклад,

прозвішча *Canega* меў адзін з самых уплывовых магнацкіх родаў. Такім жа культурна значным з'яўляецца прозвішча *Радзівіл*: у кантэкстах Л. Рублеўскай яго носьбітам выступае вялікі гетман Міхал Казімір Радзівіл і іншыя прадстаўнікі славытага роду Радзівілаў.

Вылучаныя прозвішчы не толькі надаюць творам пісьменніцы гістарычную аўтэнтычнасць, але і вылучаюцца як культурэмы, паколькі выступаюць знакавымі адзінкамі ў культурнай спадчыне Беларусі.

Як носьбіты культуразнаўчай інфармацыі ўжываюцца ў творах Л. Рублеўскай састарэлыя назвы ветлівага звароту, а таксама назвы службовых пасадаў, напрыклад, *надскарбій* (казначэй) і *гетман* (тытул военачальніка), якія паказваюць на структуру ўлады і грамадства ў гістарычнай Беларусі: – *На кірмаш, васпане!* [3, с. 7] (паважлівы зварот да мужчыны, аналагічнае “спадар” або “сэр”; выкарыстоўвалася для выказвання павагі); *А яна ж не абы-хто – дачка надскарбія надворнага!* [3, с. 22]; *Ён дамагаецца булавы гетмана польнага літоўскага, кажуць, даў графу Брулю, амарату каралеўскаму, нямерана грошай...* [3, с. 8].

Стравы і напоі, згаданыя ў творы, як напрыклад, *свіныя скабакі з капустай* або *медавуха, мальвазія, ядлоўцавы ліквор крамбамбуля* адлюстроўваюць традыцыйную беларускую кухню і культурныя звычаі, звязаныя з харчаваннем. Гэтыя кампаненты тэксту не толькі ўзбагачаюць апісанне побыту персанажаў, але і падкрэсліваюць яго нацыянальныя адметнасці: *Пранціш замовіў піва і свіных скабак з капустай столькі, колькі маглі з'есці двое дужа галодных мужчын* [3, с. 6]; *Напаіць доктара не ўдалося, ён абмяжоўваўся карысным для стрававання бураковым квасам, але затое пан Рысь, змораны практыкаваннямі, якія ўчыніў яму Лёднік, суцешыў сябе, як мог, і мальвазіяй, і медавухай, і ядлоўцавым лікворам крамбамбуляй, і ў ложка пана аднеслі слугі* [1, с. 55].

Вопратка і аксесуары, такія як *камзол, жупан, аксамітная падушачка*, адлюстроўваюць моду і стыль жыцця шляхты ў мінулых стагоддзях. Гэтыя элементы дапамагаюць стварыць візуальны вобраз эпохі і падкрэсліваюць сацыяльныя адрозненні: *На незнаёмцу красаваліся дарагі камзол са срэбнымі галунамі, чорны капялюш з высокім верхам і батфарты, похвы ягонай шаблі-серпанціны пры левым боку блішчэлі каштоўнымі камянямі...* [3, с. 12] (старадаўняя кароткая мужчынская вопратка, звычайна без рукавоў, якая насілася пад каптанам і замяняла камізэльку); *Пан у барвовым палінялым жупане і з носам таго ж колеру, па вымаўленні – з Валыні, ахвотна растлумачыў усё недасведчаным прыезджым* [4, с. 5] (старажытнае верхняе адзенне, якое насілася ва Усходняй Еўропе, асабліва сярод шляхты); *Пан Грос запытальна зірнуў на Шрэдэра, які ляжаў, адкінуўшыся на аксамітную падушку, так што ягоны твар амаль хаваўся ў ценю. Падобна, Грос прачытаў, што*

належала, у абліччы старога [1, с. 55] (аксамітная падушачка часта выкарыстоўвалася ў мінулым для ўпрыгожвання і камфорту).

Такім чынам, устарэлая лексіка ў творах Л. Рублеўскай з'яўляецца носбітам нацыянальна-культурнага зместу, інфармацыі пра асаблівасці жыцця беларускага народа. Яна адлюстроўвае культурную спадчыну, гістарычны кантэкст і можа быць актуалізавана ў сучасным культурным дыскурсе. Захаваў і вывучэнне ўстарэлай лексікі спрыяе паглыбленню ведаў пра беларускую культуру і гісторыю, што неабходна і вельмі важна ў дадзены час. Устарэлая лексіка ў мастацкім кантэксце Людмілы Рублеўскай выступае як сапраўдны “лінгвістычны музей”, які захоўвае памяць пра асаблівасці жыцця беларускага народа ў мінулыя эпохі. Аналіз гэтай лексікі дазваляе нам атрымаць каштоўную інфармацыю пра матэрыяльную і духоўную культуру, сацыяльную структуру, заняткі, звычаі і вераванні нашых продкаў. Гэта робіць творы Людмілы Рублеўскай не толькі цікавымі для чытання, але і важнымі з пункту гледжання захавання гістарычнай памяці і нацыянальнай ідэнтычнасці.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Рублеўская, Л. І. Авантуры Пранціша Вырвіча. Т. 3 / Л. І. Рублеўская. – 2014. – URL: <https://www.rulit.me/books/avantury-draguna-prancisha-vyrvicha-read-386927-90.html> (дата звароту: 20.02.2025).
2. Рублеўская, Л. І. Авантуры Пранціша Вырвіча, здрадніка і канфедэрата. Т. 4 / Л. І. Рублеўская. – 2016. – URL: <https://www.rulit.me/books/avantury-prancisha-vyrvicha-zdradnika-i-kanfederata-read-428331-119.html> (дата звароту: 20.02.2025).
3. Рублеўская, Л. І. Авантуры студыёзуса Вырвіча. Т. 2 / Л. І. Рублеўская. – 2014. – URL: <https://www.rulit.me/books/avantury-studyozusa-vyrvicha-read-384930-81.html> (дата звароту: 20.02.2025).
4. Рублеўская, Л. І. Авантуры Пранціша Вырвіча, шкаляра і шпега. Т. 1 / Л. І. Рублеўская. – 2012. – URL: <https://www.rulit.me/books/avantury-prancisha-vyrvicha-shkalyara-i-shpega-read-609611-16.html> (дата звароту: 20.02.2025).

Да зместу

К. А. КАЧЫНА

Брэст, Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна
Навуковы кіраўнік – дацэнт Л. В. Леванцэвіч

СЕМАНТЫЧНЫ ПАТЭНЦЫЯЛ ЛЕКСЕМЫ “БАЛОТА” Ў БЕЛАРУСКАЙ НАРОДНАЙ МОВЕ

Мова з'яўляецца асновай культурнай ідэнтычнасці народа. Яна з'яўляецца не толькі сродкам камунікацыі, але і неад'емнай часткай іх гісторыі, светапогляду і традыцый. Праз мову мы атрымліваем доступ

да каштоўнасцей, мастацкіх твораў і іншай культурнай спадчыны. Мова таксама з'яўляецца своеасаблівай сувяззю паміж пакаленнямі. Праз яе людзі перадаюць свае веды, гісторыю, мудрасць свайго народа. Гэта значыць, што мова спрыяе захаванню культурнай памяці і плённаму развіццю грамадства, а таксама ўзбагачае народную спадчыну.

Лексема “балота” займае важнае месца ў беларускай народнай карціне свету, што звязана з геаграфічнымі асаблівасцямі рэгіёна. Яна ўвасабляе не толькі фізічны аб’ект, але і шэраг сімвальных значэнняў, што вывучаюцца ў межах лінгвакультуралогіі і лексікалогіі. Раскрыццё значэння слова, незалежна ад таго, ідзе гаворка пра паняццёнае, дэнататыўнае ці канататыўнае значэнне, можна правесці праз грунтоўны аналіз яго семантыкі.

У беларускай мове лексема “балота” мае шмат семантычных адценняў: ад паняццёвых ‘нізкае багністае месца са стаячай вадой’ да канататыўных ‘стан бяздзейнасці, застою’. У дыялектнай мове слова ўжываецца з пераноснымі значэннямі, напрыклад, *жыць, як у балоце* ‘ў цяжкай сітуацыі’ (в. Ляхавічы).

У розных рэгіёнах Беларусі да слова “балота” існуюць сінонімы, якія маюць агульную сему ‘багністае месца’: *багна* (паўночна-ўсходнія гаворкі), *гала* (палескія гаворкі), *мокла* (паўднёва-заходнія гаворкі). Гэта сведчыць пра лакальную спецыфіку ўспрымання прыродных аб’ектаў.

У залежнасці ад характару забалочанай мясцовасці, наяўнасці на ёй раслін і птушак балота ў нацыянальнай беларускай мове мае шматлікія варыянты найменняў для называння гэтага геаграфічнага аб’екта. У наменклатуры адлюстраваны як фанетычныя адметнасці гаворкі пэўнай тэрыторыі, так і асаблівасці ўспрымання гэтага прыроднага аб’екта насельнікамі рэгіёна. Прывядзём некаторыя найменні:

1) палеская група гаворак: *гала* ‘вялікае голае балотнае месца сярод лесу’: “*Паехалі ў гала сена убіраць*”; *мокла* (Брэсцкая вобласць) ‘занадта пераўвільготненая балоцістая мясцовасць’: “*Ідзі галой, а не моклай – там сушэй*” (в. Ляхавічы); *замоша* ‘балота, пакрытае мохам’ (Лунінецкі і Пінскі раёны); *пустага* ‘пустое, непрыгоднае балота’ (Сталінскі раён);

2) паўночна-ўсходнія гаворкі: *багна*: “*Балота? Дык гэта ж багнаса праўдная!*” (в. Глыбокае); *дрыгва* ‘хісткае балота’; *княжына* ‘балота з хмызняком’ (Аршанскі раён);

3) паўднёва-заходнія гаворкі: *багвіна* (Гродзенская вобласць); *сало* ‘салёнае балота’: *Не хадзі туды – там сало, ногі пасоліш* (в. Ашмяны); *журавіннік* ‘балота з журавінамі’ (Шчучынскі раён);

4) цэнтральныя гаворкі: *багун* (Мінская вобласць); *твань*: *Гэта не балота, а сапраўдны багун* (Стаўбцоўскі раён); *калодзеж* ‘балота з крыніцай’ (Нясвіжскі раён).

У зонах кантакту гаворак Брэсцкай і Гродзенскай абласцей сустракаецца найменне *багнавіна*, а на мяжы Гомельскай і Магілёўскай абласцей – *багнюк*.

У беларускай народнай культуры балота мае багатую сімволіку. Яго вобраз у фальклоры цесна звязаны з прыродным асяроддзем, міфалагічнымі ўяўленнямі і сацыяльнымі стэрэатыпамі. У сімволіцы ўтрымліваецца як негатыўная, так і станоўчая канатацыя:

– **балота як прастора небяспекі і таямнічасці**: у казачных і абрадавых тэкстах балота часта ўвасабляе **мяжу паміж светам** жывых і нябожчыкаў, светам людзей і нячысцікаў: *На балоце чорт валаводзіць, а ў лесе воўк* (прымаўка, Брэсцкая вобл.); – *Калі хто згубіўся ў балоце – гэта нябожчык кліча* (павер’е, г. Пінск). У некаторых рэгіёнах верылі, што балоты – гэта **дзверы ў іншы свет**, дзе жывуць злыя духі (*багнік, балотнік*), якія могуць зацягнуць чалавека ў трасіну. У беларускіх казаках балота – **месца пражывання** (напрыклад, там жыве **Змей** або **чараўнік-багнавік**). У легендах пра **паляўнічых** балота – месца, дзе знікаюць людзі, але балотныя духі дапамагаюць знаходзіць дарогу на гэты свет: *Балотныя агні – гэта душы згубленых*” (г. Пінск).

– балота як **прычына хваробы (“балотная напасць”)**: з балотнымі мясцінамі звязваліся хваробы, асабліва **малярыя (“балотная ліхаманка”)** і гнілыя раны: – *Ад балотнага паветра твар зялёны робіцца* (запісана ў в. Жыткавічы); – *Не спі на балоце – балотнік душу аднясе* (папярэджанне, г. Лунінец). У замовах і абярэгах балотную хваробу праганялі з дапамогай траў (*чарот, багун*), якія раслі на балоце – што паказвае **цыклічнасць прыроды** (хвароба і лекі паходзяць з аднаго месца);

– **балота як крыніца жыцця**: нягледзячы на небяспеку, балота мела і **станоўчыя рысы**: *Журавіны і мёд з балотных кветак* лічыліся лекавымі – *Жураўліна з балота – ад усіх хвароб* (прымаўка, г. Ганцавічы); у некаторых рэгіёнах балоты багатыя **трапінам** (журавіннікам), які выкарыстоўваўся ў народнай медыцыне. У міфалогіі балотныя крыніцы маглі быць **жывой вадой**, якая ачышчае (напрыклад, у замовах на здароўе). У веснавых песнях балота магло азначаць **урадлівасць**: *Дзе балота, там і жыта расце* (г. Кобрын);

– балота з эратычным і сацыяльным падтэкстам: у абрадавых песнях і прыказках балота часам сімвалізавала няўдалае замужжа ці безвыходнасць: *Замуж вышла – як у балотаў вайшла* (прымаўка, г. Столін); *Дзеўка – як балота: зверху прыгожая, а ўнутра пустая* (прыкмета, г. Драгічын).

Лексема “балота” ўваходзіць у склад устойлівых выразаў, што дазваляе выявіць яго канататыўныя семы: *цягнуць у балота* ‘прымушаць да

няўдалай справы’ (з запісаў у г. Кобрыне); *балотная душыца* ‘пра чалавека з цяжкім характарам’; *завязнуць у балоце* ‘трапіць у безвыходную сітуацыю’: Ён зноў у крэдытах, як у балоце завяз (г. Лунінец); *балотная кісяля* ‘пра маруднага, нязграбнага чалавека’: Ідзі хутчэй, а то як балотная кісяля!” (г. Драгічын); *Багацце – як багна: зверху цвёрда, а ўнізе пуста* ‘пра падманлівае багацце’ (палеская прымаўка); *балота без дна* ‘пра бясконцыя праблемы’: Гэты суд – як балота без дна (г. Івацэвічы); *балотныя думкі* ‘трывожныя развагі’: У яго ў галаве балотныя думкі (в. Жыткавічы); *радзіцца ў балоце* ‘мець “нячыстае” паходжанне’ (з казак пра злых персанажаў); *выцягнуць з балота* ‘выратаваць з цяжкай сітуацыі’: Бацька яго з даўгоў, як з балота, выцягнуў (г. Пінск); *балотная жыжа* ‘пра плёткі або ілжывую інфармацыю’: Не слухай яго, ён балотную жыжу носіць (г. Бяроза); *Стаяць як багна ў мароз* ‘быць нязграбным’: Ён на танцах як багна ў мароз (г. Кобрын).

Такім чынам сімволіка “балота” ў беларускай нацыянальнай мове амбівалентная: яно адначасова крыніца і небяспекі, і жыцця; месца сустрэчы з нечысцю і крыніцай цудаў. Гэты дуалізм адлюстроўвае стаўленне беларусаў да балота як да жывога, небяспечнага, але неабходнага элемента існавання.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Слоўнікі прыказак, прымавак і фразеалагізмаў // byDIALECTS.org: Беларускі дыялектны архіў. – 2013–2025. – URL: <https://bydialects.org/sections/prykazki/> (дата звароту: 04.07.2025).
2. 3 народнага слоўніка 1975 г. // byDIALECTS.org: Беларускі дыялектны архіў. – 2013–2025. – URL: <https://bydialects.org/dicts/z-narodnaha-slounika-1975-r/> (дата звароту: 04.07.2025).

Да зместу

С. В. МЕЛЬНИК

Брэст, Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна
Навуковы кіраўнік – дацэнт Л. В. Леванцэвіч

ПАНЯЦЦЕ “ЭМОЦЫІ”: ТЭАРЭТЫЧНЫ АСПЕКТ ДАСЛЕДАВАННЯ Ў МОВАЗНАЎСТВЕ

Эмоцыя як чалавечая з’ява доўгі час прываблівае навукоўцаў сваімі неразгаданымі таямніцамі. У навуковых даследаваннях яна ўпершыню была прадстаўлена яшчэ ў часы Антычнасці ў працах Платона і Арыстоцеля, а з цягам часу і ў Р. Дэкарта, І. Канта, Б. Спінозы. Пазней эмоцыі пачалі вывучацца біёлагамі (разглядаліся рухі і жэсты чалавека, якія ён

найчасцей выкарыстоўвае пры выяўленні пэўных эмоцый), псіхолагамі (было налічана каля 500 эмоцый, якімі можа валодаць чалавек).

На жаль, нават да сённяшняга часу дакладна не вызначана азначэнне тэрміна “эмоцыя”, які разглядаецца і як псіхалагічная з’ява, і як тып паводзін, і як псіхічная дзейнасць. У тлумачальным слоўніку беларускай мовы падаецца агульнапрынятае значэнне тэрміна: ‘пачуццё, перажыванне чалавека’ [3, т. 5, с. 465]; больш разгорнутае азначэнне – ‘рэакцыя індывіда, якая выражаецца ў выглядзе суб’ектыўна афарбаванага перажывання, што адлюстроўвае значнасць для яго выніка ўласнага дзеяння ці ўздзеяння якога-небудзь раздражняльніка’. Як бачым, у абодвух азначэннях ключавой семай выступае ‘перажыванне’.

З цягам часу было выяўлена, што ў паўсядзённым жыцці асобы *эмоцыі ўзнікаюць не ў адносінах да каго ці чаго-небудзь, а ў дачыненні да пэўнай сітуацыі*. Тым самым эмоцыі адрозніваюцца ад *пачуццяў*. Пры параўнанні з *настроєм* эмоцыі здольны хутка змяняцца і “пераключацца”. А *перажыванні*, у сваю чаргу, уяўляюць сабой суб’ектыўна-псіхічны бок эмоцый. Як вядома, эмоцыі выконваюць разнастайныя функцыі ў жыцці чалавека – функцыю адлюстравання, сігнальную, рэгулятыўную, эўрыстычную, геданістычную, кагнітыўную, ацэньвання і інш. Таксама эмоцыі ўтрымліваюць колькасны паказчык, таму што вельмі рэдка праяўляюцца аднолькава ва ўсіх людзей. Напрыклад, тэматычная група *гнеў* уключае ў сябе *незадавальненне, раздражненне, нянавісць, злосць, абурэнне* і інш. Іх спецыфічнасць таксама выяўляецца ў *дваістасці*, напрыклад, *любоў і нянавісць*.

Існуюць розныя падыходы пры вызначэнні паняцця “эмоцыя”. Найчасцей выкарыстоўваюцца сацыяльная і фізіялагічная трактоўкі эмацыянальных з’яў у залежнасці ад вызначэння іх ролі ў жыцці чалавека і як асобы ў грамадстве, і як члена соцыума.

Калі гаварыць пра тыпалогію эмоцый, то іх таксама існуе некалькі ў залежнасці ад зададзеных крытэрыяў вылучэння. Напрыклад, вядомы расійскі псіхолаг Я. П. Ілін падзяляе эмоцыі на наступныя групы: 1) эмоцыі чакання і прагнозу (*трывога, хваляванне, страх*), 2) задавальненне і радасць, 3) фрустрацыйныя эмоцыі (*гнеў, расчараванне, крыўда, маркота, туга*), камунікатыўныя эмоцыі (*веселосць, сорам, пагарда*), 5) інтэлектуальныя эмоцыі (*здзіўленне, сумненне, цікавасць*) [1].

У цяперашні час эмоцыі разглядаюцца ў цеснай сувязі з іншымі навукамі, у тым ліку лінгвістыкай. Усе лінгвістычныя даследаванні эмоцый маюць антрапацэнтрычны характар – чалавек разглядаецца ў цэнтры іншых з’яў, таму аналізуюцца яго пачуцці, перажыванні, думкі і інш. У лінгвістыцы была вылучана асобная галіна даследаванняў эмоцый – *эматыялогія*, ці *лінгвістыка эмоцый*, унутры якой разглядаюцца іншыя

дадатковыя накірункі: “канцэпталогія эмоцый”, “эматыўнасць тэксту”, “лінгвакультуралогія эмоцый” і інш. Нам вядомыя навуковыя працы пра моўныя коды эматыўнасці, моўныя сродкі выяўлення эмоцый, іх канцэптуалізацыю, псіхалінгвістыку і інш. Названыя накірункі былі распачаты дзякуючы працам В. І. Шахоўскага, які апублікаваў сваю першую працу ў 1969 г.

Так, напрыклад, у навуковым даследаванні В. А. Ляшчынскай такія эмацыянальныя канцэпты, як “сорам”, “страх”, “смуток”, “гора”, “трывога”, “радасць”, “гнеў”, “злосць”, “шчасце”, “здзіўленне”, “абурэнне” і інш., разглядаюцца ў якасці канцэптаў эмоцый і па гэтай прычыне маюць замацаванае эматыўнае значэнне, звязанае з гісторыяй і культурай беларускага народа [2]. Таксама яны маюць эмацыянальную інфармацыю, якая лёгка ўзнаўляецца ў любым кантэксце. Такім чынам, эмацыянальны канцэпт з’яўляецца базавай адзінкай эмацыянальнай карціны свету, якая ўяўляе сабой сукупнасць эмацыянальных паняццяў, эмацыянальных уяўленняў пры асваенні свету.

Але, як вядома, усе словы паводле сферы ўжывання падзяляюцца на стылістычна нейтральныя і стылістычна афарбаваныя. Гэтаксама размяжоўваюцца і разнастайныя словы з эмацыянальным значэннем. Да прыкладу, тыя ці іншыя словы, якія маюць эмацыянальны складнік, у слоўніках абазначаюцца пэўнымі лексікаграфічнымі паметамі: *ласк.* (*ласкальнае*), *груб.* (*грубае*), *іран.* (*іранічнае*), *разм.* (*размоўнае*) і г. д.

Таксама семантычны аналіз “эмацыянальных” слоў дазваляе падзяліць іх на дзве групы ў залежнасці ад іх функцыі: 1) словы, што выражаюць эмоцыі; 2) словы, што называюць эмоцыі.

Так, да першай групы адносяцца словы, што выкарыстоўваюцца для выражэння пэўных эмоцый. Вельмі характэрныя ў гэтым плане выклічнікі, якія не маюць канкрэтнага прадметнага значэння, а толькі перадаюць тыя ці іншыя эмацыйныя рэакцыі і з’явы праз моўныя знакі. У якасці прыкладу можна прывесці наступныя: *ох!*, *ах!*, *ой!*, *ай!*, *фу!*, *Божжа!* і інш. Прыведзеныя словы выяўляюць значны спектр розных эмоцый – здзіўленне, радасць, агіду, спалох і інш. Ужываюцца дадзеныя словы толькі ў пэўнай маўленчай сітуацыі.

Другая група ўключае ў сябе словы розных часцін мовы, галоўная функцыя якіх намінацыйная: дадзеныя словы толькі называюць эмоцыі, але не выражаюць іх. Так, сярод дзеясловаў вылучаюць наступныя: уздзеянне аднаго чалавека на другога (*весяліць*, *бадзёрыць*), стаўленне чалавека да іншых людзей (*спачуваць*, *сімпатызаваць*, *кахаць*) і інш. Сярод назоўнікаў вылучаюцца лексемы, якія паказваюць на праяўленне пэўных эмоцый асобай (*антыміст*, *агіднік*), ці тыя, што называюць самі эмоцыі (*антымізм*, *агіда*). Прыметнікі таксама здольныя несці функцыю слоў-

эмоцый, але, у сваю чаргу, дадзеная часціна мовы называе ўласцівасці асобы, якая праяўляе пэўныя эмоцыі ці яе стан, напрыклад, *злы, вясёлы, радасны*. Прыслоўі абазначаюць эмацыйную прымету дзеяння: *шчыра вітаць, весела сустракаць, сумна абдымаць* і інш.

Эмацыйную семантыку могуць несці не толькі асобныя самастойныя словы, але і іх часткі – марфемы, што выражаюць пэўныя пачуцці. Напрыклад, эмацыйнымі з’яўляюцца суфіксы: *-нё-, -дзік-, -чк-, -еньк-* і інш., прыстаўкі: *па-, папа-, супер-* і інш.

Для структурна-семантычнага аналізу намі выбраны лексемы *радасць* і *гнеў*. Выбар абумоўлены тым, што яны з’яўляюцца аднымі з базавых і ўніверсальных эмоцый у моўнай карціне свету. Варта адзначыць, што яны належаць да фундаментальных эмоцый, якія аптымізуюць сам працэс камунікацыі. Таксама ў іх прыстунічае высокі ўзровень семантычнай насычанасці і этнакультурнай спецыфікі.

Спіс выкарыстанай літратуры

1. Ильин, Е. П. Психология творчества, креативности, одарённости / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2007. – 464 с.
2. Ляшчынская, В. А. Фразеалагічная эмацыянальная канцэптасфера беларусаў / В. А. Ляшчынская. – Мн. : РІВШ, 2012. – 246 с.
3. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / рэдкал.: К. К. Атраховіч (гал. рэд.) [і інш.]. – Мн. : БелСЭ, 1977–1984. – 5 т.

Да зместу

А. Д. ПЯТРОВА

Брэст, Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна
Навуковы кіраўнік – дацэнт Н. Р. Якубук

АЙКАНІМІЯ КОБРЫНШЧЫНЫ: СТРУКТУРНА-СЛОВАЎТВАРАЛЬНЫ АСПЕКТ

Важным і неабходным этапам у даследаванні айканіміі з’яўляецца словаўтваральны аналіз. Вывучэнне тапанімічных дэрывацыйных працэсаў дае магчымасць вызначыць асноўныя тапонімаўтваральныя тыпы і мадэлі. На аснове словаўтваральнай структуры онімаў можна акрэсліць час і грамадска-гістарычныя ўмовы ўзнікнення найменняў. Адной з першых у беларускай тапаніміцы да аналізу структуры беларускіх геаграфічных назваў звяртаецца В. П. Лемцюгова [1]. Яна выдзяляе першасныя і другасныя тапанімічныя назвы. Да першасных належаць тыя, якія пазбаўлены з пункту гледжання структуры тапоніма якіх-небудзь істотных тапанімічных адзнак або выяўленых у недастатковай ступені.

Сюды аднесены назвы населеных пунктаў, якія ўтвораны семантычным спосабам на аснове апелятываў, антрапонімаў і гідронімаў. Другасныя найменні – гэта тапонімы, якія валодаюць якой-небудзь словаўтваральнай прыкметай, якая мае пэўную тапанімічную нагрузку. Гэта назвы, утвораныя пры дапамозе розных афіксаў. Першасныя тапонімы даследчыца разглядае ў дзвюх групх: простыя і састаўныя.

У структурных адносінах айконімы Кобрыншчыны падзяляюцца на тры групы: простыя, складаныя і састаўныя. Пераважаюць простыя найменні (у форме назоўніка ці субстантываванага прыметніка): *Авады, Бяроза, Воса, Выгада, Грушава, Забава, Калонія, Лука, Пlosкае, Слаўнае*. У граматычных адносінах яны падзяляюцца на дзве групы: а) айконімы ў форме адзіночнага ліку; б) айконімы ў форме множнага ліку. Складаных айконімаў тыпу *Верхалессе, Птушкафабрыка, Старадубцы*, утвораных асноваскладаннем, выяўлена вельмі мала. Састаўныя назвы з’яўляюцца лексікалізаванымі словазлучэннямі: *Вялікія Лепасы, Рудзец Вялікі, Бяроза Касцінская*.

Айконімам уласціва форма адзіночнага і множнага ліку. Гэты крытэрыў улічваецца пры класіфікацыі назваў паселішчаў таму, што флексія ў складзе тапанімічных фармантаў страціла апелятыўную функцыю граматычнага паказчыка адзінкавасці і множнасці і часцей за ўсё не выдзяляецца як асобны структурны элемент, а разглядаецца як элемент тапанімічнага фарманта ці як носьбіт чыста тапанімічнай функцыі. Больш таго, адзіночналікавыя і множналікавыя айконімы могуць адрознівацца па прынцыпах утварэння.

У Кобрынскім раёне зафіксавана 145 простых айконімаў (назвы 149 населеных пунктаў), сярод якіх прадстаўлены найменні ў форме адзіночнага і множнага ліку. Даволі пашыраныя ў адзначаным рэгіёне назвы населеных пунктаў у форме множнага ліку (74 айконімы, якія з’яўляюцца назвамі 79 паселішчаў). Хаця ўсе найменні адзначанага тыпу аб’ядноўвае плюральная форма, можна вылучыць дзве структурныя разнавіднасці: айконімы флексійнага ўтварэння і айконімы суфіксальна-флексійнага ўтварэння.

Айконімы флексійнага ўтварэння. Айконімы гэтай шматлікай групы аб’ядноўвае выключна форма множнага ліку. Суфіксы, запазычаныя айканіміяй разам з апелятывамі, імёнамі-мянушкамі і ўласнымі кананічнымі імёнамі, пры класіфікацыі ў разлік не прымаюцца, паколькі яны не выяўляюць якіх-небудзь прыкмет айканімізацыі. Неаднароднасць лексічных асноў разгледжаных айконімаў дае магчымасць выдзеліць тры групы назваў:

– айконімы, утвораныя ад уласных асабовых кананічных імёнаў: *Засімы, Калюхі, Малышы, Мацы, Патрыкі, Пецькі, Стасюкі*;

– айконімы, утвораныя ад апелятываў: *Агароднікі, Балоты, Боркі, Залескі, Завершы, Забужкі, Запруды, Ліпнікі, Мельнікі, Навасадкі, Навасёлкі, Пескі, Плашчыны, Рачкі, Хідры*;

– айконімы, утвораныя ад антрапонімаў апелятыўнага паходжання: *Авады, Баршчы, Батчы, Гуцкі, Дзевяткі, Дубіны, Жукі, Калубелі, Каташы, Кляшчы, Ластаўкі, Літвінкі, Лушчыкі, Лышчыкі, Лягаты, Мазуры, Перкі, Песцянкi, Рынкi, Соўплі, Стрыі, Тэўлі, Шуры, Ягалкі*.

Не ўсе пералічаныя айконімы ўтвораны па адзіным прынцыпе. У адных выпадках форма множнага ліку з’яўляецца паказчыкам рэальнага мноства або прасторавай працягласці (*Балоты, Пескі*), у іншых – пэўнага калектыву (*Агароднікі, Мазуры*). Пра ўжыванне множнага ліку для абазначэння рэальнага мноства або прасторавай працягласці з найбольшай верагоднасцю можна гаварыць, калі назвы ўзніклі на аснове прыродных тэрмінаў: *Боркі, Дубіны*.

Трэба адзначыць, што айконімы ў форме множнага ліку не заўсёды выражаюць значэнне множнасці аб’ектаў або якога-небудзь калектыву. Гэта назвы, у якіх форма множнага ліку можа выступаць толькі ў якасці айканімічнага паказчыка. Несумненна, як і некаторыя іншыя айканімічныя фарманты, форма множнага ліку ў выніку працяглага выкарыстання ў айканіміі не магла не выявіць тэндэнцыі да айканімізацыі.

Айконімы суфіксальна-флексійнага ўтварэння. Да айконімаў, утвараных суфіксальна-флексійным спосабам, намі аднесены айконімы з апелятыўнымі і антрапанімічнымі суфіксамі, якія ў выніку працягласці ўжывання ў айканіміі набылі айканімічную функцыю. Разам з паказчыкамі множнага ліку *-а, -і(-ы)* яны ўспрымаюцца зараз як непадзельныя самастойныя айканімічныя фарманты *-ічы(-ычы), -ата(-ята), -аны(-яны), -аўцы(-оўцы)*. Найбольш тыповымі і прадуктыўнымі ў беларускай айканіміі з’яўляюцца назвы з суфіксам *-ічы(-ычы)* з усімі магчымымі варыянтамі: *-авічы(-овічы), -евічы(-эвічы), -іцы(-ыцы)*: *Аніскавічы, Асмолавічы, Астромічы, Бародзічы, Буховічы, Вялічкавічы, Гарыздрычы, Ківацічы, Корчыцы, Кустовічы, Луцэвічы, Ляхчыцы, Мазічы, Мяфодавічы, Паляцічы, Руховічы, Сухоўчыцы, Хабавічы, Хадынічы, Чалішчавічы, Чаравачыцы, Шыповічы, Яромічы, Яўсімавічы*. У старажытнасці гэтыя фарманты выкарыстоўваліся для ўтварэння асабовых уласных імёнаў, імёнаў па бацьку і прозвішчаў. Яны з’явіліся асновай для станаўлення адной з самых прадуктыўных беларускіх айканімічных мадэлей на *-ічы (-ычы), -авічы (-овічы)*. Айконімы гэтай мадэлі сустракаюцца на тэрыторыі ўсёй Беларусі, за выключэннем Магілёўскай вобласці, дзе адзначаны адзінкавыя ўтварэнні. Як адзначае В. П. Лемцюгова, пераважная большасць зафіксаваных у Беларусі айконімаў на *-ічы (-ычы)* па паходжанні патранімічныя.

Існуе меркаванне, што назвы тыпу *Ляхчыцы*, *Сухоўчыцы* выраўналіся па польскай словаўтваральнай мадэлі з фармантам *-іцы (-ыцы)*, а правільная іх форма – з суфіксам *-ічы (-ычы)*: *Ляхчычы*, *Сухоўчычы*. Таму што, па-першае, фармант *-ічы (-ычы)* у народнай мове ніколі не замяняецца на *-іцы (-ыцы)*, па-другое, гэтыя назвы першапачаткова ўжываліся для называння дзяцей ці нашчадкаў па бацькоўскай лініі або характарызавалі жыхароў па занятай імі мясцовасці.

Пры дапамозе суфіксаў *-аўцы (-оўцы)*, *-еўцы (-эўцы)*, *-анцы (-інцы)*, *-энцы*, *-цы* ўтвараюцца айконімы на аснове калектыўных назваў групы людзей – выхадцаў ці высяленцаў з якога-небудзь населенага пункта: *Восаўцы* < *восаўцы* < *выхадцы* з в. *Воса*.

Некаторыя айконімы маглі ўзнікнуць на аснове імёнаў-мянушак, прозвішчаў людзей па прыналежнасці якой-небудзь асобе: *Жухаўцы*, *Кісялёўцы*. Суфіксы *-аны (-яны)*, *-ане (-ані)* у айканіміі Кобрыншчыны, як і ўвогуле Беларусі, сустракаюцца рэдка: *Астраўляны* < *астраўляны* < *людзі*, што выселіліся з в. *Вострава*.

Такім чынам, пры словаўтварэнні айконімаў Кобрыншчыны даволі актыўна і паслядоўна выкарыстоўваецца мадэль *Pluralia tantum*, у якой вылучаюцца назвы флексійнага і суфіксальна-флексійнага ўтварэння, у якіх флексія множнага ліку з’яўляецца сродкам айканімізацыі апелятываў і онімаў.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Лемцюгова, В. П. Беларуская айканімія: Лінгвістычны аналіз назваў населеных пунктаў Мінскай вобласці / В. П. Лемцюгова. – Мн. : Навука і тэхніка, 1970. – 156 с.

Да зместу

Ю. Р. САБІТАВА

Брэст, Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна
Навуковы кіраўнік – дацэнт Н. Р. Якубук

ВЫВУЧЭННЕ ТАΠΑНІМІІ БРЭСТЧЫНЫ Ў РЕГІЯНАЛЬНЫМ АСПЕКЦЕ

Рэгіянальная анамастыка з’яўляецца адным з накірункаў анамастыкі, які вывучае ўласныя імёны асобных тэрыторый, г. зн. тэрытарыяльна арганізаваныя анамастычныя комплексы. Актуальнасць рэгіянальных даследаванняў абумоўлена патрабаваннем паглыбленага вывучэння агульнага тапанімічнага ландшафту Рэспублікі Беларусь, вялікай зацікаўленасцю ў выніках гэтых даследаванняў не толькі спецыялістаў

рознага профілю, у першую чаргу для рашэння этналінгвістычных і этнагенетычных задач, але і ўвогуле беларускага народа, які хоча глыбей зразумець сваё мінулае.

Тапанімічны ландшафт кожнага рэгіёна па-свойму ўнікальны: у залежнасці ад умоў і спосабу жыцця для кожнай мясцовасці характэрны свой індывідуальны падыход да называння геаграфічных аб'ектаў. Адным з найбольш каштоўных пластоў тапаніміі з'яўляецца мікратапанімія. Уласныя назвы невялікіх мясцовых геаграфічных аб'ектаў – жывая памяць народа. Яны захоўваюць у сабе не толькі каштоўны моўны матэрыял, але і факты гістарычнага, эканамічнага, сацыяльнага характару: дапамагаюць пранікаць у глыбокае мінулае, вывучаць гісторыю засялення пэўнай тэрыторыі, умовы жыцця, стан гаспадарання яе жыхароў, узровень развіцця навукі, культуры. Імя геаграфічнага аб'екта прадумваецца жыхарамі паселішча і служыць не толькі сродкам арыентацыі ў населеным пункце, але і адбіткам іх светапогляду і светаўспрымання.

Уласныя назвы ўзнікаюць на розных этапах развіцця грамадства і нясуць у сабе адбітак сваёй эпохі. Геаграфічныя найменні даволі цесна звязаны з жыццём і дзейнасцю народа. Мы карыстаемся імі штодзённа і так прывыкаем да іх, што нават не задумваемся, што значыць тая ці іншая назва. Аднак ніводнае ўласнае імя не бывае выпадковым. Імёны дае грамадства, і, як любая грамадская з'ява, яны абумоўлены гістарычна, прадыхаваны ўзроўнем сацыяльна-эканамічнага развіцця сваіх творцаў. Вывучэнне гэтых імёнаў мае важнае значэнне не толькі для мовазнаўчай навукі, але і для шырокага пазнання матэрыяльнай і духоўнай культуры беларускага народа. Тапонімы не ўзнікаюць самі па сабе: іх даюць людзі, яны служаць людзям. Назвы трывала засвойваюцца і перадаюцца з пакалення ў пакаленне.

Лексічны матэрыял для геаграфічных найменняў чалавек не браў выпадкова, а падбіраў з улікам пэўных заканамернасцей. Адным з адметных вынікаў гэтага складанага і працяглага гістарычнага працэсу з'яўляецца вылучэнне разнастайных лексіка-семантычных груп утваральных асноў тапаніміі Беларусі.

Вывучэнне онімаў на сучасным этапе развіцця анамастычнай навукі носіць антрапацэнтрычны характар, таму актуальным з'яўляецца даследаванне рэгіянальных падсістэм з уласцівымі ім спецыфікай і заканамернасцямі ўтварэння, функцыянавання і змянення тапанімічных адзінак. Збор, сістэматызацыя, навуковае апісанне нацыянальнай мікратапаніміі застаецца найважнейшай задачай сучаснай анамастыкі. Рэгіянальная лексіка захоўвае ў сабе шмат фактаў і звестак, што маюць прынцыпова важнае значэнне для культуры, эканомікі, сацыяльнага жыцця, побыту. Мікратапонімы, адносячыся да спецыфічнай часткі

рэгіянальнай лексічнай сістэмы, з’яўляюцца важнай крыніцай разнастайнай лінгвістычнай і экстралінгвістычнай інфармацыі, таму што кожны рэгіён – своеасаблівая тэрыторыя са сваёй гісторыяй і традыцыямі.

Не зафіксаваныя на картах і ў дакументах, вядомыя толькі мясцовым жыхарам найменні малых геаграфічных аб’ектаў – найкаштоўнейшыя помнікі, якія з’яўляюцца важнай крыніцай для даследавання гісторыі мовы, паколькі пры вывучэнні тапанімікону пэўнага рэгіёна становіцца магчымым рэканструяванне лексічных сродкаў мінуўшчыны. Сярод мясцовых жыхароў мікратапонімы не з’яўляюцца ў першую чаргу носбітамі назваў, а служаць знакамі, пэўнымі паметамі для адрознення геаграфічных аб’ектаў. У неафіцыйных назвах закладзены мадэлі ўспрыняцця людзьмі рэчаіснасці.

Тапонімы любой тэрыторыі пры ўсёй іх разнастайнасці аказваюцца цесна звязанымі паміж сабой. Гэта тлумачыцца тым, што геаграфічныя назвы на кожнай гістарычна ці геаграфічна вылучанай тэрыторыі ўтвараюць пэўную сістэму.

Даследаванне асаблівасцей мовы гаворак Брэстчыны пачалося яшчэ ў XIX ст. і працягваецца па сённяшні дзень у розных напрамках: ад слоўнікавых падбораў да тэарэтычнага асэнсавання моўных з’яў. У асноўным гэта асобныя публікацыі па пэўных галінах мовазнаўства. Большасць артыкулаў змяшчае матэрыял па анамастыцы, лексіцы, фанетыцы. Збіранне, навуковае апісанне і публікацыя тапанімічнага матэрыялу было і застаецца вельмі важным пры даследаванні мовы.

У XIX ст. зборам тапанімічнага матэрыялу на Беларусі, у тым ліку на Палессі, займаўся этнограф, географ, археолаг, фалькларыст, тапаніміст З. Даленга-Хадакоўскі (1784–1825). Ён лічыў, што неабходна дакладна пісьмова перадаваць назвы так, як іх вымаўляюць карэнныя жыхары. Прапанаваў заняцца зборам назваў урочышчаў, малых і вялікіх рэк, гарадоў і паселішчаў, склаў карту найменняў вядомых яму гарадзішчаў і старажытных урочышчаў. Асаблівую ўвагу звяртаў на назвы населеных пунктаў, якія паходзяць ад імёнаў язычніцкіх бостваў.

Асобныя тапанімічныя адзінкі Брэсцкай вобласці былі ўключаны ў слоўнік “Мікратапанімія Беларусі” [3], а таксама разглядаліся ў працах В. А. Жучкевіча [1, 2].

Адметнае месца ў тапаніміі Брэстчыны займала праца Я. Н. Рапаноўіча “Слоўнік назваў населеных пунктаў Брэсцкай вобласці” [5]. Слоўнік ахопліваў назвы ўсіх населеных пунктаў Брэстчыны. Разглядаліся таксама ўласныя назвы зніклых вёсак: далучаных да гарадоў і паселішчаў, перайменаваных, сселеных, знішчаных у гады вайны.

У 2010 г. выйшла новая праца такога тыпу – “Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь: Брэсцкая вобласць” [4]. Сярод аўтараў ёсць

і выкладчыкі Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта. У выданні айконімы падаюцца беларускай кірыліцай, лацінкай, а таксама рускай графікай. У беларускамоўнай частцы даведніка ва ўсіх назвах паказаны націск, прыводзяцца граматычныя паметы, парадыгмы скланення, варыянты рэестравых найменняў, а таксама зазначаны страчаныя айконімы.

Звесткі пра тапанімію Брэстчыны можна знайсці ў кнігах І. Я. Яшкіна, В. В. Шура, В. П. Лемцюговай, М. В. Бірылы, Г. М. Мезенка, М. Л. Лыча, А. Ф. Рогалева і інш.

Вывучэнню анамастыкі Брэстчыны прысвечаны тры кандыдацкія дысертацыі. В. М. Емельяновіч у сваёй працы даследавала мікратапонімы. Дысертацыя Н. Р. Смаль (Якубук) прысвечана вывучэнню айконімаў і гідронімаў Пабужжа. Айканімія і мікратапанімія беларускай часткі Заходняга Палесся паслужыла аб'ектам даследавання Т. М. Аліферчык. Тапанімічная прастора Брэсцкай вобласці і надалей засталася навуковым зацікаўленнем гэтых мовазнаўцаў.

Артыкулы В. М. Емельяновіч прысвечаны вывучэнню структурна-семантычных асаблівасцей мікратапаніміі паўночна-заходняй часткі Брэсцкай вобласці. Айконімы Брэстчыны, якія матывуюцца апелятывамі, аналізуюцца В. М. Емельяновіч у артыкуле “Айконімы Берасцейшчыны апелятыўнага паходжання”. Публікацыя “Традыцыйнае і новае ў тапаніміі Берасцейшчыны” В. М. Емельяновіч прысвечана разгляду адметнасцей утварэння традыцыйных і новых назваў. Аўтар адзначае, што традыцыйныя назвы звычайна ўяўляюць сабой утварэнні ад апелятываў і антрапонімаў (Брады, Горск, Гута, Рудня, Крывічы, Літва, Мікалаеўшчына, Шакуны), тады як новыя тапонімы, што ўзніклі ў пасляваенны час у выніку перайменавання старых вёсак, уяўляюць сабой назвы-прысвячэнні (Ленінскі) і назвы тыпу Дружба, Новы, Мірны. У залежнасці ад лексіка-семантычнага складу асноў В. М. Емельяновіч вылучае на тэрыторыі Жабінкаўскага раёна мікратапонімы апелятыўнага, антрапанімічнага і гідранімічнага паходжання і прыходзіць да высновы, што ў даследаваным раёне большасць мікратапонімаў адантрапанімічнага паходжання: Пятровічы, Сенькавічы, Федзькавічы і інш. У структурна-граматычных адносінах большасць айконімаў Жабінкаўшчыны – простыя аднаслоўныя назвы: Ёжыкі, Лойкі, Сцяпанкі, Пуцішча і інш. В. М. Емельяновіч адзначае, што ўсе тыпы пераносу выкарыстоўваюцца пры ўтварэнні назваў-перанясенняў.

Супастаўляльны аналіз геаграфічных назваў Брэсцка-Пінскага Палесся і суседніх Падляшша і Беласточчыны праводзіцца ў артыкуле В. М. Емельяновіч “Азняямленне студэнтаў з працэсам узаемапранікнення тапонімаў і мікратапонімаў на беларуска-польскім памежжы”. Большая частка тапонімаў гэтых тэрыторый пераважна славянскага паходжання,

яны маюць празрыстую аснову і даволі лёгка этымалагізуюцца. Паводле семантыкі ўтваральных асноў вылучаецца дзве групы айконімаў і мікратапонімаў: адапелятыўныя і адантрапанімічныя.

Гідранімія Пабужжа і Заходняга Палесся ў лексіка-семантычным і структурна-словаўтваральным аспектах аналізуецца Н. Р. Якубук у артыкулах “Спецыфіка намінацыі асобных катэгорый гідрааб’ектаў Пабужжа”, “Састаўныя назвы гідрааб’ектаў Брэстчыны”, “З гідраніміі Пабужжа”, “Мадэль *pluralia tantum* у айканіміі Пабужжа”, “Гідронімы бязафікснага ўтварэння”, “Структурна-словаўтваральная характарыстыка гідраніміі Заходняга Палесся”, “Словаўтваральныя асаблівасці гідраніміі Пабужжа”.

Утваральныя асновы гідрааб’ектаў басейна Заходняга Буга даследаваны Н. Р. Якубук у працах “Гідранімія басейна Заходняга Буга” і “Назвы рэк і азёр басейна Заходняга Буга (лексіка-семантычны аспект)”. Аўтар адзначае, што ў аснову матывацыі рэк і азёр пакладзены аднолькавыя рэаліі, аднак акцэнты расстаўляюцца па-рознаму: пры намінацыі рэк найперш у аснову кладзецца якасная характарыстыка вады (колер, смак, характар цячэння, тэмпература), тады як пры намінацыі азёр на першы план выступае прыкмета, якая характарызуе сам гідрааб’ект (памеры, форма, глыбіня, забалочанасць).

У артыкулах “Семантычныя адметнасці мікратапаніміі Брэстчыны”, “Семантычныя мікратапонімы Пабужжа”, “Мікратапонімы Брэстчыны, матываваныя земляробчай лексікай”, “Апелятыўная лексіка ў сістэме мікратапаніміі Пабужжа”, “Мікратапанімія Пабужжа ў форме прыназоўнікава-іменных канструкцый” Н. Р. Якубук вызначае лексічны склад айконімаў і мікратапонімаў Пабужжа, выяўляе характар і семантыку іх асноў, вылучае словаўтваральныя тыпы і мадэлі, вызначае прадуктыўнасць розных спосабаў утварэння.

Параўнальны аналіз розных класаў тапонімаў Пабужжа праводзіцца Н. Р. Якубук у артыкулах “Айканімія і гідранімія Пабужжа”, “Асаблівасці ўзаемадзеяння розных класаў тапонімаў Пабужжа”, “Варыянтнасць гідраніміі і айканіміі Пабужжа”, “Агульнае і спецыфічнае ў айканіміі і гідраніміі Пабужжа”, “Узаемаадносіны паміж тапанімічнымі класамі Пабужжа ў структурна-словаўтваральным аспекце”, “Тапанімічныя класы Пабужжа: агульнае і спецыфічнае”, “Тапанімія Пабужжа ў моўных адносінах”, у якіх аўтар выяўляе агульнае і спецыфічнае пры ўтварэнні і функцыянаванні айконімаў, гідронімаў і мікратапонімаў Пабужжа.

На сённяшні дзень найбольш даследаванай з’яўляецца айканімія Брэстчыны. Айканімікон Баранавіцкага, Жабінкаўскага (разам з В. М. Андрасюк), Камянецкага, Кобрынскага, Лунінецкага, Маларыцкага, Пінскага, Столінскага (разам з С. С. Клундук) раёнаў вывучаўся

і вывучаецца Н. Р. Якубук, айконімы Пружанскага і Брэсцкага раёнаў даследавала В. М. Емельяновіч. Афіцыйныя назвы населеных пунктаў Кобрынскага раёна і іх мясцовыя тапанімічныя варыянты разглядаюцца ў артыкулах “Афіцыйныя назвы населеных пунктаў і іх мясцовыя тапанімічныя варыянты (Кобрынскі раён)”, “Тапаніміка Кобрыншчыны: мадыфікацыі і альтэрнатыўнасць айканіміі” С. А. Сянкевіч і В. І. Сянкевіча. У публікацыях, прысвечаных даследаванню айканіміі, даецца лексіка-семантычная характарыстыка айконімаўтваральных асноў, тых лексічных рэсурсаў, якія паслужылі матывавальнай базай для фарміравання ўласных назваў паселішчаў названых раёнаў. Аўтары адзначаюць, што назвы населеных пунктаў Брэстчыны ў сваёй большасці этымалагічна суадносяцца з мясцовай лексікай і мясцовым іменніком, разам яны складаюць цэласную сістэму, паміж адзінкамі якой устанаўліваюцца парадыматычныя і сінтагматычныя адносіны. Матывацыйна айконімы даследаваных раёнаў стасуюцца з тымі фізіка-геаграфічнымі, гісторыка-культурнымі, эканамічнымі і сацыяльнымі фактарамі, на аснове якіх яны ўзніклі.

Лінгвакразнаўчы змест язычніцкай (культавай) айканіміі Палесся выяўлены Л. В. Леванцэвіч у артыкулах “Палеская язычніцкая (культавая) мікратапаніміка”, “Язычніцкая тапаніміка Палесся: лінгвакразнаўчы змест”. Аўтар сцвярджае, што захаванне язычніцкіх тапонімаў сведчыць пра неўміручасць іх першапачатковых функцый і пра паступовае зліццё архаічнага славянскага з хрысціянскім. М. М. Аляхновічам і Л. В. Леванцэвіч у вучэбна-метадычным дапаможніку “Лінгвакразнаўства” распрацаваныя тапанімічныя карты Брэстчыны: закартаграфаваныя тапонімы з кампанентамі, што характарызуюць прыродна-геаграфічныя асаблівасці мясцовасці і велічыню пасяленняў, якія звязаны з язычніцкімі боствамі і якія паходзяць ад этнонімаў.

Айканімію Пінскага павета XVI ст. даследаваў В. У. Міцкевіч. Выдадзены слоўнікі па айканіміі Століншчыны (аўтар З. М. Заіка) і Бярозаўшчыны (аўтар Г. М. Пыж’янава).

Першая манаграфія па тапаніміцы Брэстчыны падрыхтавана Т. М. Аліферчык. У працы выяўлена культурна маркіраваная інфармацыя ў заходнепалескай тапаніміі; праведзена вывучэнне тапаніміі ў межах карэляцый мовы: духоўная культура народа, зроблена спроба высветліць матывацыю тапонімаў і вызначыць прасторавыя параметры: лакалізацыю і канфігурацыю аб’ектаў у прасторы.

Структурна-семантычную характарыстыку гідронімаў Бярозаўскага раёна падае ў публікацыі “Гідронімы Бярозаўскага раёна Брэсцкай вобласці” Л. В. Леванцэвіч, праводзіць аналіз этымалогіі азёраў і рэк рэгіёна.

Артыкулы па мікратапаніміі апублікаваны Л. В. Леванцэвіч, Н. І. Васільюк, М. Р. Гарбачыкам, Н. І. Кацюрубай, З. М. Заікай, М. А. Дарошка, Н. Міснік. Назвы ўрочышчаў асобных вёсак Брэстчыны даследавалі С. С. Клундук, Т. А. Кісель, В. Б. Пераход.

Адзінкавыя артыкулы прысвечаны структурным і семантычным асаблівасцям урбананіміі Брэста (Л. А. Гадуйка, Н. П. Галімава, Н. Р. Якубук), Баранавіч (Н. Р. Якубук), Пінска (Л. А. Гадуйка, М. Фамелец). Як частку анамастычнай прасторы горада і як рэпрэзентанты кодаў культуры эргаўрбонімы і прагматонімы г. Брэста вывучаюць В. Б. Пераход, Л. А. Гадуйка, В. А. Караба, Н. Р. Якубук.

Заслугоўваюць таксама ўвагі і серыі кніг “Памяць”, “Гарады і вёскі Беларусі”, у якіх падаюцца энцыклапедычныя звесткі пра населеныя пункты Брэсцкай вобласці.

Такім чынам, рэгіянальная тапаніміка на сучасным этапе з’яўляецца даволі запатрабаванай для даследаванняў галіной. Беларуская тапаніміка ў прыватнасці, як і анамастыка ў цэлым, выходзіць на лінгвакультуралагічны ўзровень вывучэння анамастычнага матэрыялу.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Жучкевич, В. А. Происхождение географических названий Белоруссии / В. А. Жучкевич. – Мн. : БГУ, 1961. – 79 с.
2. Жучкевич, В. А. Краткий топонимический словарь Белоруссии / В. А. Жучкевич. – Мн. : БГУ, 1974. – 447 с.
3. Мікратапанімія Беларусі. Матэрыялы / пад рэд. М. В. Бірылы, Ю. Ф. Мацкевіч. – Мн. : Навука і тэхніка, 1974. – 328 с.
4. Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь: Брэсцкая вобл. : нармат. давед. / пад агул. рэд. В. П. Лемцюговай. – Мн. : Тэхналогія, 2010. – 319 с.
5. Рапановіч, Я. Н. Слоўнік назваў населеных пунктаў Брэсцкай вобласці / Я. Н. Рапановіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982. – 176 с.

Да зместу

Д. В. САЎЧУК, М. А. ТАЛАТЫННІК

Брэст, Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна
Навуковы кіраўнік – дацэнт С. Ф. Бут-Гусаім

ІМЕНАСЛОЎ АПОВЕСЦІ ВОЛЬГІ ІПАТАВАЙ “АПОШНІЯ АХВЯРЫ СВЯШЧЭННАГА ДУБА”

Аповесць Вольгі Іпатавай “Апошнія ахвяры свяшчэннага дуба” раскрывае адну з неведомых старонак гісторыі хрысціянства ў балта-славянскім Вялікім Княстве Літоўскім. Пісьменніца распавядае гісторыю жыцця і пакутніцкай смерці прыдворных вялікага князя Альгерда, якія

сталі трыма віленскімі пакутнікамі – Іаанам, Антоніем і Яўстафіем. У прадмове аўтар піша: “У гэтай аповесці мне хацелася звярнуцца да тых старонак нашай гісторыі, якія складаюць яе духоўную славу і якія павінны быць адноўлены, каб над нашай краінай распасціралася ахоўная моц пакутнікаў, якіх ушанавалі яшчэ ў XIV ст. і якія, як вечная загадка для атэістаў, засталіся нятленнымі ў свеце, дзе рассыпаюцца камяні і царствы” [1, с. 5]. Ствараючы анамастычны свет мастацкага палатна пра гісторыю хрысціянства ў ВКЛ, Вольга Іпатава актуалізуе культурна-гістарычную інфармацыю славянскага іменаслову, які служыць асновай для стварэння стылістычна эфектыўных паэтонімаў.

Назва твора В. Іпатавай адносіцца да ідэйна-характарыстычнага тыпу. Падзеі жыцця і пакутніцкай смерці **Кумца (Іаана)**, **Няжылы (Яўстафія)** і **Кругляца (Антонія)** прыпадаюць на драматычную эпоху ўкаранення ў ВКЛ хрысціянства, якое прарастае ў паганскія вераванні славян. Культавы свяшчэнны дуб у сталіцы княства Вільні многія стагоддзі быў апорай паганскай веры: “*Людзі так даўно схіляліся перад ім, і столькі просьбаў сыпалася з іх вуснаў, што ён даўно страціў ім рахунак і толькі выпраменьваў на ўсіх і на ўсе вакол сваю магутнасць і мудрасць. Слабыя падымаліся на ногі, няшчасным прыходзіла ўдача, а ў бясплодных жанчын з’яўляліся сілы, каб тыя маглі нарадзіць дзіця*” [1, с. 360]. На дубе былі павешаны маладыя хрысціяне, якія спазналі адзінага Бога і Хрыста, што падарыў ім вялікае пачуццё, “*магутнае, як марская хваля на Понцкім моры, – ЛЮБОЎ*” [1, с. 207]. Вера ў жыццё вечнае прагучала ў апошніх словах Іаана: “*Я вызнаю Хрыста і люблю яго ўсім сэрцам. Ён не жорсткі, як вы. Ён не прагны, як вы. І ён ніколі не хлусіць, як хлусіце вы, вялікія жрацы, даўным-даўно падманулі вы сваіх багоў гэтак жа, як і сваю паству. Смерці няма! Мы будзем разам у вечнасці! У Хрысце!!!*” [1, с. 207]. У апісанні пакутніцкай смерці адзначана, што людзі плакалі горкімі слязьмі ад жалю да юнакоў, якія добраахвотна прынялі гібель. Значнасць падзеі падкрэсліваецца ў эпілогу аповесці: “*Гэта падзея ўзрушыла княства і нарэшце пераламала праўленне жрацоў: па загадзе князя быў ссечаны свяшчэнны дуб, і ніхто, акрамя купкі служыцеляў, не прыйшоў яго абараняць. А яшчэ праз стагоддзе на месцы дуба стаяла царква Святой Тройцы ў памяць аб трох першых пакутніках за новую веру*” [1, с. 210].

Ядро паэтонімікону твора складаюць **антрапаэтонімы**. Эфект праўдзівасці драматычных падзей укаранення хрысціянства ў Вялікім Княстве Літоўскім перадаюць **онімы-сучаснікі** – імёны гістарычных асоб, праўленне якіх прыпадае на XIV ст., час жыцця і пакутніцкай смерці віленскіх святых, апісанае ў аповесці: князя Вялікага Княства Літоўскага **Альгерда**, яго жонкі **Марыі Яраслаўны**, сына **Андрэя**, братаў князя **Яўнута**, **Кейстута**, мачахі **Еўны**, ваяводы віленскага **Пятра Гаіштольда**,

хана *Узбека*, маскоўскіх князёў *Івана Каліты*, *Сімяона Гордага*, цвярскога князя *Міхаіла*.

У развагах герояў аповесці пра лёсы славянскіх княстваў выкарыстаны **онімы-рэтраспекцыі**, якія называюць слаўных і мужных валадароў мінулага: вялікіх князёў літоўскіх *Гедыміна*, *Міндоўга*, князя-манаха *Войшалка*, полацкага князя *Усяслава Чарадзея*, візантыйскіх імператараў *Канстанціна* і *Міхаіла Палеолага*, кіеўскага князя *Яраслава Мудрага*.

Функцыю характарыстыкі і ацэнкі выконваюць мянушкі рэальных гістарычных асоб. Маскоўскі князь Сімяон *Горды* атрымаў мянушку за нястрымнасць і свабодалюбства. Мянушка Івана *Каліты* паходзіць ад назвы торбы, падвеснай кішэні, кашалька. Некаторыя гісторыкі лічаць, што мянушка ўзнікла ад звычкі насіць з сабой кашалёк з грашыма для раздачы міласціны [2, с. 260]. Кантэкст аповесці актуалізуе іншае тлумачэнне мянушкі. *Каліта* – назапашвальнік зямель і багаццяў: “Пасля яго пераемнік *Іван Каліта* заліў Цвер крывёю і за тое атрымаў ярлык на вялікае княжанне ад татараў. І цяпер *Каліта* цягне сквапныя лапы свае да Цвярскага княства” [1, с. 360].

Антрапаэтонімы – імёны персанажаў, створаных фантазіяй пісьменніцы, – адпавядаюць мадэлям наймення жыхароў балта-славянскага Вялікага Княства Літоўскага XIV ст. Намі былі вылучаныя язычніцкія імёны-характарыстыкі: онімы, матываваныя апелятывамі, у аснове якіх: 1) назвы жывёл, раслін, татэмных продкаў носьбітаў мянушак (*Векша* (вавёрка), *Бяроза*, *Дрозд*, *Баравік*, *Зайка*, *Воўк*); 2) назвы прадметаў побыту, страў (*Кужаль*, *Кісель*); 3) характарыстыка паводзін індывіда: (*Драмак*), 4) назвы паганскіх бостваў: *Чур* – імя бога хатняга ачага; 5) назвы з’яў прыроды (*Рэчыца*). Рэпрэзентанты канатацыі сацыяльнасці – імёны-кампазіты, носьбітамі якіх з’яўляюцца прадстаўнікі вышэйшых слаёў грамадства – баярыні *Людміліца*, *Радагоста*, чашнік *Ярамір*. Паганскія онімы нярэдка ў кантэксце аповесці Вольгі Іпатавай становяцца “гаваркімі” імёнамі. Прамагаваркім паэтонімам з’яўляецца імя-замалёўка знешнасці персанажа *Круглец*, унутраная форма якога раскрываецца ў мікракантэксце: “Прыгожы кучаравы хлопчык, **кругленькі**, як снапок лёну, не раз сядзеў на каленях вялікага князя” [1, с. 16]. Імем-характарыстыкай прыгажосці і незвычайных здольнасцяў жрыцы храма Ашвінаў з’яўляецца паэтонім *Дзівейна*. Прагматычная значнасць паэтоніма-характарыстыкі абумоўлена асацыятыўнай сувяззю імя са значэннем апелятыва *дзіва* ‘тое, што выклікае здзіўленне; нешта незвычайнае, дзіўнае’. У аўтарскім апісанні падкрэсліваецца прывабная знешнасць дзяўчыны: “Гнуткая і вытанчаная, як маладая аленіха, з доўгімі валасамі, на якіх зіхацеў сярэбраны абруч са скроневымі колтамі,

з яснымі шэрымі вачыма і ледзь прыкметнымі ямачкамі на пругкіх і круглых, як репка, шчоках дзяўчына стала перад прысутнымі. Колты з тонкага срэбнага дроціка, закручанага ў пераборлівыя ўзоры, упрыгожаныя эмаллю, надавалі жывы бляск яе ружовай, амаль празрыстай скуры” [1, с. 49]. Жрыца надзелена дарам валодання незвычайным чароўным гукам: “Валоданне гукам давалася нешматлікім, для гэтага патрэбныя былі здольнасці, якія даюць багі толькі абраным, а менавіта: адчуваць свет як адзіны агульны велізарны гук, якім выказвае сябе не толькі чалавек, але і кожная расліна, нават камень або простая пясчынка” [1, с. 52]. Паганскія жрацы ў палітычнай барацьбе за ўладу выкарыстоўваюць незвычайныя здольнасці дзяўчыны, якая змагла зачараваць князя Альгерда і ваяводу Гаштольда.

Антрапаэтонімы – хрысціянскія імёны – служаць для наймення князёў, дружыннікаў, святароў, з’яўляючыся рэпрэзэнтантамі канатацыі сацыяльнасці. Гэты пласт іменаслову прадстаўлены іншамі лексічнымі адзінкамі – найменнямі першых святых, якія загінулі за веру. Гэтыя імёны прыйшлі ў славянскія мовы ў эпоху распаўсюджвання хрысціянства з грэчаскай (**Антоній** (ад стар.-грэч. ‘спаборнічаць, уступаць у бой’), **Яўстафій** (ад стар.-грэч. ‘дужы, здаровы, ураўнаважаны, спакойны’), **Нестар** (ад стар.-грэч. ‘які вярнуўся дадому’), лацінскай (**Ульяна** (ад лац. ‘якая належыць Юлію’ альбо ‘кучаравая’)), старажытнаўрэйскай (**Іаан** (ад стар.-яўр. ‘міласць Божая’), **Марыя** (ад стар.-яўр. ‘любімая, жаданая’) моў.

Канатацыю нацыянальна-культурнай спецыфікі выражаюць формы каляндарных імёнаў, асвоеныя па законах фанетыкі славянскіх моў: “Першым не вытрымаў, кінуўся да высокай бялявай жрыцы баярын **Хведар**” [1, с. 34].

У аповесці прадстаўлена хрысціянскае разуменне імя, у адпаведнасці з якім онім паказвае на асноўныя характарыстыкі асобы свайго носбіта, выяўляе яго глыбінную сутнасць. Атрыманне імя ад святара – прыступка на шляху служэння Богу, на які ўступае хрысціянін. Так, галоўны лоўчы Альгерда Кумец, наведваючы хрысціянскія храмы, размаўляючы з архірэем Нестарам, спасцігае Бога, “які, валодаючы сілай, дазволіў укрываваць сябе, які можа знесці з зямлі сваіх ворагаў, сцерці іх у попел, а сам узнёс на свае плечы непасільны для яго крыж і валок яго, губляючы прытомнасць, на гару, каб там працягнуць ворагам свае рукі, у якія яны і забілі цвікі” [1, с. 240]. Прыняўшы падчас хрышчэння імя **Іаан** (стар.-яўр. ‘міласць Бога’), юнак не зракаецца веры пад пагрозай пакутніцкай смерці, адмаўляецца бегчы з вязніцы, прамовіўшы перад пакараннем смерцю галоўны закон хрысціянскага жыцця: “я люблю ўсіх людзей” [1, с. 119]. Сын княжаскага пасла Леся Круглец спазнаў хрысціянства ў Візантыі:

“здарылася ўсё гэта падчас падарожжэ ў Царград, дзе сустрэлі і працялі душу юнака-язычніка вочы мазаічнага Хрыста на сцяне велічнага храма Святой Сафіі. Былі ў гэтых вачах непарушны спакой, і спачуванне, і разуменне... Было тое, чаго не давалі навукі ва ўніверсітэце, на што не маглі знайсці адказ жрацы ў капішчах, хоць яны ведалі ход зорак і прадказвалі зацьменні і мор” [1, с. 240]. Стаўшы хрысціянінам **Антоніем** (ад стар.-грэч. ‘змагацца, уступаць у бой’), юнак робіць усё, каб выратаваць ад смерці ад рук язычнікаў Іаана, арганізуючы яго ўцёкі з вязніцы. Ён імкнецца змяніць сваё жыццё, спасцігаючы з Бібліі заповедзі Божыя, так не падобныя на законы жыцця, абвяшчаныя язычнікамі. Патрапіўшы ў рукі язычніцкіх жрацоў, да канца жыцця не адракаецца ад Хрыста. Мужнасць маладога хрысціяніна, не зламанага катаваннямі, выклікае спачуванне і павагу віленцаў, стаўшы адной з прычын умацавання хрысціянства ў Вялікім Княстве Літоўскім.

Аналіз іменаслову аповесці “Апошнія ахвяры свяшчэннага дуба” паказаў, што антрапаэтонімы твора ўяўляюць сабой асаблівым чынам арганізаваныя мікратэксты, якія змяшчаюць як моўную, так і культурна-гістарычную, міфалагічную і сацыяльную інфармацыю. Вывучэнне паэтонімікону гістарычнай прозы Вольгі Іпатавай спрыяе фарміраванню культуралагічных уяўленняў пра асаблівасці менталітэту славянскіх народаў эпохі ўзаемадзеяння хрысціянства з паганскімі вераваннямі.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Іпатава, В. апошнія ахвяры Свяшчэннага дуба : аповесць / В. Іпатава. – Мн. : Кнігазбор, 2006. – 416 с.
2. Рыжов, К. Все монархи мира. Россия : энциклопедия / К. Рыжов. – М. : Вече, 1998. – 640 с.

Да зместу

К. У. СВІРЫДОВІЧ

Брэст, Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна
Навуковы кіраўнік – прафесар З. П. Мельнікава

ВОБРАЗЫ МАЛОЙ РАДЗІМЫ, ВЯСКОВАГА СВЕТУ Ў ПАЭЗІІ Я. ЯНІШЧЫЦ

Я. Янішчыц з’яўляецца яркай і таленавітай прадаўжальніцай традыцый нацыянальнай паэзіі – найперш традыцый духоўнасці і лірызму, якія звязаны з выяўленнем любові да роднага краю, еднасці чалавека і прыроды. Яна перадала ў сваіх творах самыя тонкія, ледзь заўважныя адценні як сваёй душы, настрою і жыцця, так і ўсяго народа Палесся.

У яе вершах шмат крылатых выказаў і афарызмаў, што стала магчымым дзякуючы багаццю мовы, якую яна засвоіла з маленства, і якую Я. Янішчыц з густам і веданнем выкарыстоўвала ў паэзіі. Усё жыццё яна вярталася да родных каранёў, думкамі прыпадала да “матчынай крыніцы”, натхнялася і жыла любоўю да роднага палескага Слова.

Пісьменніца і літаратуразнаўца В. Коўтун трапна заўважала асаблівасці вершаў паэтэсы, сувязь яе творчасці з роднай бацькоўскай зямлёй: “Стыхія палескага вясковага жыцця, плынь чалавечай спародненасці з зямлёю, з сонцам, каранямі роду вельмі адметныя ў творчасці Янішчыц, што стала адной з найгалоўнейшых акрылена-ўзнёслых песень беларускай паэзіі аб Радзіме” [2, с. 204]. Сапраўды, стихія палескага вясковага побыту, а таксама гармонія чалавечага жыцця з зямлёй, сонцам і каранямі роду сапраўды ствараюць унікальную атмасферу ўсёй паэзіі Я. Янішчыц. Яна ўмела перадаць пачуцці прыхільнасці да роднай зямлі, што зрабіла яе творы асабліва кранальнымі і значнымі. Гэта сувязь з прыродай і традыцыямі народа, увасобленыя Я. Янішчыц, сталі важнай часткай беларускай паэзіі, адлюстроўваючы дух і ідэнтычнасць народа.

Адным з асноўных матываў яе творчасці з’яўляецца прырода, якая не толькі служыць фонам для падзей, але і выступае актыўным героем. Вобразы прыроды, пейзажы ўвасабляюць глыбокую сувязь паміж чалавекам і навакольным светам, падкрэсліваючы, што прырода – неад’емная частка чалавечага існавання. У цэнтры ўвагі Я. Янішчыц – дух роднай зямлі і само жыццё вяскоўцаў, іх радасці і пакуты, якія, нягледзячы на змены часу, застаюцца вечнымі, пры гэтым адлюстроўваюць непаўторную гармонію і супярэчлівасць жыцця. Паэтка паказвае, што сям’я, родная хата – гэта месца сілы і падтрымкі, дзе абмяркоўваецца ўсё самае важнае, дзе захоўваюцца родавая памяць і народныя традыцыі.

Ранняя паэзія Я. Янішчыц адлюстроўвае, пераважна, рэальнае жыццё, звязанае з зямлёй і сялянствам. Яна напоўнена маляўнічым адлюстраваннем прыроды Палесся і глыбокім захапленнем ёй. Талент паэткі вызначаецца надзвычайнай лірычнасцю і пранікнёнасцю. Лірычная гераіня, як сапраўдная палеская душа, спакойная і сціплая, шануе цішыню і давярае свету. Вершы Я. Янішчыц пачатковага перыяду напоўнены асалодай натхнення, душэўнай гармоніяй і віртуознай мелодыяй, якая адлюстроўвае любімую Ясельду, шаптанне сакавітай травы і шум галінастых дрэў. Часта паэтка ўжывае мастацкія сродкі, эпітэты, якія надаюць яе творам эстэтычную выразнасць і завершанасць думкі: “зеляненькі луг”, “спелы каласок”, “зялёная зямля”, “палескае сяло”. Усе гэтыя вобразы разам ствараюць яркі малюнак роднай палескай зямлі

і вёскі — таго першароднага і дарагога сэрцу кутка, які назаўсёды застанеца ў яе памяці.

Першы зборнік вершаў Я. Янішчыц пад назвай “*Снежныя грамніцы*” быў апублікаваны ў 1970 г., калі аўтарка вучылася на пятым курсе БДУ. Зборнік пачынаецца са шчымлівага верша, прысвечанага Радзіме і лёсу моладзі пасляваеннага пакалення:

Я прыгадваю вёскі дымныя —
Ні двара там і ні кала.
Ты мяне, быццам маці, Радзіма,
За руку ўдалячынь павяла.
Мы ішлі яругамі, грэблямі,
Па калені ўгрузалі ў снег.
Ля хацін датляваючых грэліся,
Наядаліся толькі ў сне [4, с. 17].

Адно з самых значных месцаў у ранняй творчасці Я. Янішчыц займае палеская вёска, яе каларыт і быт. Повазь з роднай палескай зямлёй, з бацькоўскай хатай, адкуль выходзіла ў шырокі свет паэтка, з’яўляецца адным з асноўных і скразных матываў яе творчасці:

Люблю цябе, адзіную, да скону,
Вясковая, вясковая зямля [4, с. 113].

Прыгожым сімвалам і адметным вобразам паэзіі Я. Янішчыц з’яўляецца Ясельда. У творчасці паэткі гэта рака — абавязковая частка палескага пейзажу і адначасова суразмоўца лірычнай гераіні. Менавіта вёска і рака становяцца галоўнымі адрасатамі вершаў-маналогаў Я. Янішчыц. Ясельда выступае як саўдзельніца і сведка падзей, што адбываліся ў вёсцы, уздоўж яе берагоў фарміравалася гісторыя родных палескіх мясцін.

Вясковая прырода служыць музай для паэткі, яе лірай, што сведчыць аб сувязі лірычнай гераіні з сям’ёй, тым самым родным, што назаўсёды стала ключавой рысай яе творчасці. У артыкуле “*Сад у суквецці слёз*” В. Коўтун адзначала адметнасць вершаў Я. Янішчыц і цесную, непарыўную сувязь яе творчасці з бацькоўскай зямлёй: “Стыхія палескага вясковага жыцця, плынь чалавечай спародненасці з зямлёю, з сонцам, каранямі роду вельмі адметныя ў творчасці Янішчыц, што стала адной з найгалоўнейшых акрылена-ўзнёслых песень беларускай паэзіі аб Радзіме” [2, с. 203].

А. Бельскі называе лейтматывамі творчасці паэтэсы вялікую любоў да роднай зямлі, сваёй невялікай вёсачкі, прыгажуні Ясельды, да роднага народа і мовы:

Чую тваю жаўруковую музыку
У скошаных травах мурожных.
Мова! Як сонца маё беларускае,
Ты свецішся словам кожным.
Цябе і заворвалі, і закопвалі.
І ўсё ж нашы продкі праз гора
Данеслі да нас цябе, родную, цёплую,
Жывую і непаўторную [4, с. 17].

У гэтым вершы, як і ў многіх іншых, Я. Янішчыц не толькі выяўляе сваю любоў і захапленне мовай, але і ўзгадвае гістарычныя выпрабаванні, калі нашым продкам даводзілася змагацца за мову, “найвышэйшую Божую ласку”. Паэтэса заклікае шанаваць усё роднае: сваіх бацькоў не адмаўляцца ад роднага хлеба, абараняць матчына слова, якое выхавала нас. Я. Янішчыц добра разумела, што з гібеллю мовы знікне этнічны беларус і асімілюецца цэлы народ.

У вершы “*Чаму ніколі не баюся я...*” выяўляецца беларускі народны характар з вызначальнай рысай – любоўю да працы на сваёй зямлі. Беларус умее працаваць і атрымліваць асалоду ад працы. Кожны вясковец шануе сваю зямлю, і гэта падкрэслівае Я. Янішчыц, сапраўдная патрыётка роднага краю. Праца – гэта рухавік жыцця:

Ёсць у мяне зялёная зямля,
Яна магутней слабасці і смерці.
Ёсць у мяне глыбінная туга
Па далавых і ціхіх берагах.
Ёсць у мяне на пальцах мазалі –
Таксама ад любові да зямлі [4, с. 10].

У наступнай кнізе паэзіі “*Дзень вечаровы*” (1974) вобразы, малюнкi прыроды, роднага сяла напаўняюцца новымі фарбамі. Нязменным застаецца адно: шчыра, лёгка і натхнёна піша Я. Янішчыц радкі і вершы пра любую старонку, сваё Палессе. Але за мілагучнасцю і ўзнёсласцю можна заўважыць нязначныя, пакуль яшчэ крыху трывожныя думкі пра ўласны шлях, свой лёс. Паэтка ўсведамляе вялікую адказнасць, што нясе на жаночых плячах за кожнае слова. Новая кніга адкрываецца светлым, узнёслым вершам. Лірычная гераіня вітае вясенняе адраджэнне ўсяго

жывога на роднай зямлі. У паэтычнай палітры пераважаюць колеры жыцця і чысціні – зялёны і сіні:

Люблю, калі сыдуць марозы:
Бясконцы раздольны прастор –
Зялёная радасць бярозак
І сіняя радасць азёр.
Я сінюю радасць вітаю,
Гукаю зялёную ў сны... [4, с. 5].

Мастацкі свет паэзіі Я. Янішчыц, маральныя ўстоі жыцця яе лірычнай гераіні выгартроўваюцца пад уплывам палескай этнакультурнай стыхіі, народных этычных канонаў. Родная зямля дае духоўныя сілы і творча-эстэтычнае натхненне:

Калі са мной зямля –
Як першародная аснова,
Ужо лаўлю я не здаля
Запеўку, водгалас і слова [4, с. 14].

Родная зямля – роднае Палессе – першакрыніца вобразаў і натхнення, духоўнай трываласці, аснова творчых набыткаў: *А мне ў мілай старане – / Бліжэй да сонца і прыроды...* [4, с. 20].

Магутная веліч духу Палесся ўладарыць у паэзіі Я. Янішчыц, адлюстроўваючы гарманічнае суіснаванне паэткі з прыродным светам. Яна ведае кожную драбніцу любімага куточка і шчыра яму ўдзячна: *Новыя спевы душы захліснулі: / Я роднаму краю іду накланіцца* [4, с. 22].

У вершы “*Асіліць мушу перашкоды*” паэтка гаворыць аб духоўнай сіле роднай зямлі, якая дапамагае перажываць жыццёвыя перашкоды і драмы: *Прашу: трымай мяне натхнёна / Да тых часоў, пакуль сама / Не стану памяццю зялёнай / Для ясяльдынскага сясла* [4, с. 33].

Тут мы бачым зліццё жывога, прыроднага і асабістага, душэўнага. У вершы адчуваецца міфалагічнае ўспрыманне свету Я. Янішчыц, калі чалавек, завяршыўшы свой зямны шлях, пераўвасабляецца ў самую прыроду, зліваецца з ёй і становіцца адным цэлым.

Некаторыя вершы Я. Янішчыц насычаюцца новымі вобразамі і рэаліямі, яна імкнецца асэнсаваць і правесці паралель паміж Бацькаўшчынай і сваёй творчасцю. Узаемадзейнічаючы, яны ўтвараюць непадзельны сінтэз часовага і вечнага, жыцця і мастацтва: *І растрывожана, і дзіўна / Так пачынаецца мой шлях... / Хто я ў лясах тваіх, / Радзіма? / Радзіма, / Хто я ў палях?* [4, с. 12].

Паэзія Я. Янішчыц утрымлівае роздум аб узаемнай прыналежнасці і неабходнасці чалавека і роднай зямлі. Але, як адзначала сама паэтэса, усё базіруецца на генетычных і духоўна-спадчынных асновах.

Пражыўшы даволі працяглы час у беларускай сталіцы і атрымаўшы шырокае творчае прызнанне, Я. Янішчыц душэўна адчувала сябе ўсё ж няўтульна ў гарадскім асяроддзі. Гэта тэма адлюстравана ў яе сяброўскіх лістах і вершах, якія яна ўключала ў свае кнігі, асабліва ў творах апошніх гадоў. Жыццё ў вялікім горадзе абвастрала настальгічнае пачуццё па страчанай гармоніі з прыродным светам, людзьмі і самой сабой. Назіраючы за тым, як будуюцца сучасны горад, як у зоне будоўлі знішчаюцца дрэвы і ўсё жывое, расліннае, лірычная гераіня пакутліва ўспрымае такую плату за гарадскі камфорт і набыткі цывілізацыі: *“Ноччу я прачынаюся. Страшна, / Бы сама урастаю ў бетон”*. Застаецца адзіны паратунак: прыпасці да родных жыццядайных крыніц, да народнага слова, яго палескай напеўнасці, сардэчнасці:

Прывязі – прашу –
Шыпшыны мне і мяты,
Гаварок палескі наш негаваркі... [4].

Горад моцна ўплываў на псіхіку паэткі-летуценніцы, наносячы ёй шкоду сваім халодным бетонным абліччам і адчужанасцю людзей. Не дзіўна, што галоўнай крыніцай паэтычнага натхнення Я. Янішчыц была вясковая прастора. Менавіта адтуль паходзяць глыбокія вытокі яе паэзіі, там закладзены асновы яе духоўнага свету і ўсяго чалавечага досведу. Я. Янішчыц не ўяўляла сваю паэзію адарванай ад сучаснага жыцця, людскіх радасцяў і трывог, рэальных праблем часу. Яна прытрымлівалася традыцыйнага, але эстэтычна значнага і жыццёва важнага погляду на ролю паэта, які павінен шанаваць родную зямлю і быць звязаным з лёсам народа.

Як бы ні ўцягваў у сваё вірлівае жыццё горад, паэзія Я. Янішчыц ніколі не страціла свайго яркага выяўленчага нацыянальнага характару. Пра што б яна ні пісала, рэаліі якіх шырот ні выкарыстоўвала, як бы ні ўлівалася ў жыццё вялікага горада, як бы глыбока не спасцігала яго дух, – паэтка ўсё роўна застаецца “вясковай дзяўчынкай”, дачкой свайго Палесся.

Я. Янішчыц яшчэ ў свае маладыя гады выразна адчула, што “лірыка, як крыніца з зямлі, заўсёды бярэ свой пачатак з біяграфіі” [3]. Таму так выразна і пранікнённа ў яе паэзіі гучыць пачуццё сапраўднай нацыянальнай годнасці, якое паглыбляецца і расце з кожным вершам, увасабляючы ў лепшых традыцыях сваю малую радзіму і гонар за бацькоўскі край. Усё часцей у яе паэзіі гучыць яснае разуменне велічы

гісторыі свайго народа і ўсё больш актыўна яна звяртаецца да вытокаў народнай духоўнасці, культуры.

Паэзія Я. Янішчыц не толькі ахоплівае вобразны свет беларускай культуры, але таксама ставіць важныя пытанні аб адносінах чалавека з часам, памяццю і прыродай. Яна запрашае нас задумацца над маральнымі каштоўнасцямі і духоўнымі пошукамі, якія ў сучаснасці суправаджаюць наш шлях у будучыню.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Бугаёў, Д. Чалавечнасць : літ. крытыка / Д. Бугаёў. – Мн. : Маст. літ., 1985. – 311 с.
2. Коўтун, В. Сад у суквецці слёз / В. Коўтун // Палымя. – 2003. – № 11. – С. 203–207.
3. Лісткі календара. – URL: <https://rv-blr.com/literature/charter/24261/> (дата звароту: 01.12.2024).
4. Янішчыц, Я. Выбранае / Я. Янішчыц. – Мн. : Маст. літ., 2000. – 351 с.

Да зместу

М. Ю. СІВАК

Брэст, Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна
Навуковы кіраўнік – дацэнт С. Ф. Бут-Гусаім

АНАМАСТЫКОН РАДЗІМАЗНАЎЧАЙ ЛІТАРАТУРЫ АНАТОЛЯ БУТЭВІЧА

Вялікую ролю ў фарміраванні светапогляду маладога пакалення адыгрывае знаёмства з беларусазнаўчай літаратурай.

Беларусазнаўства – гэта навука пра беларусаў і Беларусь. Прадмет беларусазнаўства – заканамернасці фарміравання, станаўлення і развіцця беларускага этнасу, матэрыяльная і духоўная культура беларусаў, узаемаадносіны з іншымі этнасамі і дзяржавамі [4, с. 6].

У межах навуковай плыні існуе **асветнае беларусазнаўства**, якое распаўсюджвае сярод насельніцтва веды па мове, літаратуры, гісторыі, этнаграфіі, геаграфіі, эканоміцы, фалькларыстыцы, мастацтвазнаўстве і інш. У беларусістыцы ўжывальны і тэрмін **“радзімазнаўства”**. Алесь Карлюкевіч серыю нарысаў – падарожжаў па гарадах, мястэчках, вёсках краіны; аповедаў пра вучоных, мастакоў, пісьменнікаў – назваў **“Радзімазнаўства”** [3].

Плэнна працуе ў рэчышчы радзімазнаўчай літаратуры Анатоль Бутэвіч – чалавек, занепакоены лёсам роднай зямлі і тым, як будзе захаваная спадчына продкаў. Кніга **“Славуцья родам сваім”** прысвечана

лёсам прадстаўнікоў даўніх і знакамітых родаў, што жылі некалі на беларускай зямлі. Яны праславілі яе і праславіліся самі ратнымі подзвігамі, мудрай дзяржаўнай і палітычнай дзейнасцю ў Вялікім Княстве Літоўскім і Каралеўстве Польскім. Многія праявілі сябе мецэнатамі, падтрымлівалі развіццё навукі, культуры і мастацтва, спрыялі пашырэнню адукацыі сярод простага люду. З іхняга асяроддзя выйшлі таленавітыя мастакі, пісьменнікі, асветнікі. Кніга “Раскіданае гняздо крывіцкай славы – займальны аповед пра славыты Крэўскі замак і іншыя магутныя, прыгожыя і архітэктурна выразныя замкі і палацы беларускай зямлі, з якімі звязаны лёсы вялікіх князёў літоўскіх Альгерда, Ягайлы, Вітаўта, Кейстута, імёны іншых гістарычных асоба. Захоплена, грунтоўна і эмацыянальна расказваючы чытачу пра даўнія часы, пра славытых продкаў, пісьменнік умела выкарыстоўвае нацыянальна-культурную інфармацыю ўласных імёнаў, якія з’яўляюцца каштоўнай спадчынай беларусаў.

Ядро анамастыкону зборнікаў – антрапонімы. Героі кніг носяць хрысціянскія імёны іншамоўнага паходжання, запазычаныя з **грэчаскай**: *Аляксандр* (грэч. ‘абаронца людзей’); *Юрый* (ад грэч. Георгій ‘земляроб’); *Амброжый* (грэч. ‘бессмяротны, боскі’); *Барбара* (грэч. ‘іншаземка’); *Андрэй* (грэч. ‘мужны’), *Кацярына* (грэч. ‘чыстая, цнатлівая’), *Грыгорый* (грэч. ‘пільны’), *Фёдар* (грэч. ‘Божы дар’); **лацінскай**: *Канстанцін* (лац. ‘цвёрды, пастаянны’), **старажытнаўрэйскай** мовы: *Тадэвуш* (ст.-яўр. ‘пахвала’), *Юзаф* (ст.-яўр. ‘памножаны’), *Сямён* (ст.-яўр. ‘які чуе’), *Фадзей* (ст.-яўр. ‘пахвала’) і інш.

На старонках кніг ужыты і **язычніцкія імёны** балта-славянскіх князёў: “Пасля смерці *Свінтарога* на вялікі пасад літоўскі, жсамойцкі, новагародскі і рускі заступіў ягоны сын *Скірмант*. Скірмантаў сын *Гілігін* княжыў на зямлі літоўскай і рускай, пакуль не памёр” [2, с. 6].

Складнікам іменаслову беларусазнаўчых твораў А. Бутэвіча з’яўляюцца **імёны па бацьку**, або **патронімы**, што ўзыходзяць да старажытнага наймення, якім называлі чалавека па імёнах яго продкаў па мужчынскай лініі. Такія формы ўжываліся ў вышэйшых сляях грамадства і не толькі ідэнтыфікавалі асобу, але і сцвярджалі яе статус як спадчынніка валадарных асоб: “Калі ў 1430 годзе памёр вялікі князь літоўскі Вітаўт, сярод тых, каго хацелі бачыць яго пераемнікам, называлі і Амельку *Уладзіміравіча Слуцкага*” [2, с. 4]; “Праславіўся Канстанцін *Іванавіч Астрожскі* сваімі ратнымі подзвігамі. У канцы XV – пачатку XVI стагоддзя яму не было роўных у бітвах з ворагамі Княства” [2, с. 5]; “На ўласныя сродкі Канстанцін *Канстанцінавіч* стварыў пры Астрожскай акадэміі друкарню” [2, с. 5]. З дапамогай **патроніма** ў форме множнага ліку ўстанаўліваліся родавыя сувязі паміж бацькам, сынамі

і братамі: *“Алелькавічы належалі да адной з магутных галін яшчэ больш стваражытнай дынастыі Гедымінавічаў”* [2, с. 3].

У гісторыю ўвайшлі мянушкі многіх славурых людзей, што зафіксавана ў кнізе А. Бутэвіча. Празванне вялікага князя **Вітаўта Вялікага** абгрунтоўваецца тым, што ён стварыў моцную дзяржаву. Нашчадкі паважалі яго, адважнага, мудрага і справядлівага ваяра і правіцеля. Альжбета Астрожская, якая мела ў жыцці шмат розных прыгод, авантур, была названа **Чорнай княгіняй**. Юрыя Радзівіла за ваенныя заслугі называлі літоўскім **Геркулесам**. Сямён Іванавіч Гальшанскі быў намеснікам Вітаўта ў Вялікім Ноўгарадзе. За тое, што кіраваў надта жорстка і сурова, яго называлі **Лютым**.

Прозвішчы – афіцыйныя імянаванні, што перадаюцца ў спадчыну і ўказваюць на прыналежнасць чалавека да пэўнай сям’і. Пісьменнік-краязнаўца расказвае пра паходжанне прозвішчаў славурых шляхецкіх родаў. Так, прозвішча **Алелькавічаў** паходзіць ад імені заснавальніка роду **Аляксандра (Алелькі)** – сына кіеўскага князя Уладзіміра, унука вялікага князя літоўскага Альгерда, праўнука Гедыміна. Аўтар прадстаўляе чытачу легенду пра паходжанне прозвішча **Хадкевічаў**: *“Адна з легенд сведчыць, што род пачаўся ад кіеўскага баярына Ходара (Фёдара) або Ходкі (Ходзькі) Юр’евіча. Аднойчы выехаў вялікі князь літоўскі Вітаўт на ловы. Толькі пачалі звера страляць, як раптам даносяць, што непрыяцель акружыў іх, ратавацца трэба. Тады адзін з дружыннікаў узяў гаспадара Княства на рукі і панёс яго таемнымі сцежкамі. Некалькі вёрст нёс на непраходным лесе. Шчыра падзякаваў Вітаўт свайму збавіцелю, якога пасля гэтага назвалі Ходкам. А нашчадкі яго сталі Хадкевічамі”* [2, с. 10].

Значнае месца ў анамастыконе кнігі А. Бутэвіча займаюць так званыя **фонавыя онімы**. Сродкам увасаблення прасторава-часавых адносін з’яўляюцца тапонімы **Беларусь, Тураў, Слуцк, Капыль, Койданава, Нясвіж, Клецк, Давыд-Гарадок** і інш. Стварэнню гістарычнага каларыту спрыяюць таксама ўжытыя ў кантэксце кнігі **ўстарэлыя тапонімы**, якія былі раскласіфікаваны паводле іх суадносін з сучаснымі назвамі. **Семантычным археонімам** з’яўляецца тапонім **Літва**, які ў кнізе “Славурыя родам сваім” А. Бутэвіча ўжываецца ў значэнні ‘*старажытная дзяржава, што займала землі паміж сённяшнімі Навагрудкам, Маладзечнам, Мінскам, Слонімам*’. **Гістарыёнімы** – найменні аб’ектаў, якія зніклі з палітычнай і геаграфічнай карты, напрыклад: **Рэч Паспалітая** ‘*аб’яднаная польска-літоўская дзяржава з часу Люблінскай уніі*’, **Расійская імперыя** ‘*дзяржава, якая існавала ў перыяд з 22 кастрычніка 1721 года да Лютаўскай рэвалюцыі і абвяшчэння рэспублікі ў 1917 годзе Часовым урадам*’, **Масковія** ‘*назва маскоўскай дзяржавы, якая*

сустракаецца ў апісаннях замежных падарожнікаў, што пабывалі ў ёй у XV–XVII стагоддзях’.

У аповедзе пра слаўутыя шляхецкія роды ўжыты таксама **эргонімы** (Тэўтонскі ордэн і інш.), **бібліёнімы** (“Хроніка Быхаўца”, “Аповесць мінулых гадоў, Слуцкі летапіс, Астрожская Біблія, “Храналогія” Андрэя Рымшы), **эклезіёнімы** (Кіева-Пячэрская лаўра, Навагрудскі касцёл), **ойкадамонімы** (Слуцкі замак, Крэўскі замак, Гальшанскі замак).

Важным складнікам паэтонімікону зборніка “Раскіданае гняздо крывіцкай славы” з’яўляюцца **ойкадамонімы** – назвы беларускіх замкаў. А. Бутэвіч раскрывае чытачу нацыянальна-культуру інфармацыю онімаў – легенды, паданні, звесткі пра гісторыю збудаванняў і валадароў замкаў: *“Нясвіжскі замак з маленства ўвайшоў і ў маю свядомасць не толькі сваімі велічнымі ў параўнанні з саламянастрэхімі хутарскімі і вясковымі хацінамі, сценамі і спічастымі вежамі, але і нечуванымі паказкамі пра тамашняе – замкавае, палацавае – жыццё. Чаго варты адны радзівілаўскія прагулкі-катанні на мядзведзях, запрэжаных у сані, на тых насыпаных соллю – каб слізка было – падземных хадах, што, кажучь, цягнуліся ажно да Мірскага замка, дзе віравала несціхана вясёлае цыганскае жыццё”* [1, с. 7–8]; *“Для пабудовы **Крэўскага замка** выбралі забалочаную нізіну наўзбоч высокага пагорка, дзе зліваліся рэчкі Крэўка і Шляхцянка. Узводзілі яго замест ранейшага, драўлянага замка, які знаходзіўся на даўнім гарадзішчы. Узводзіў Крэўскі замак адзін з сямі сыноў вялікага князя літоўскага Гедыміна таксама будучы вялікі князь Альгерд. Вялікія князі ўзначальвалі тады дзяржаву, лічыліся першымі асобамі ў Княстве. Гедымін быў знаным і слаўным князем. Ён стаў пачынальнікам вялікага і магутнага роду Гедымінавічаў, з якім працяглы час быў звязаны лёс беларускіх зямель у складзе Вялікага Княства Літоўскага”* [1, с. 20].

Такім чынам, радзімазнаўчая літаратура А. Бутэвіча вызначаецца стылістычна матываваным ужываннем анамастычных адзінак, што перадаюць факты гісторыі старадаўніх родаў, якія праславілі нашу Айчыну.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Бутэвіч, А. Раскіданае гняздо Крывіцкай славы: Незвычайная вандроўка па Крэўскіх мурах / А. Бутэвіч. – Мн. : Бел. навука, 2008. – 127 с.
2. Бутэвіч, А. Слаўутыя родам сваім / А. Бутэвіч. – Мн. : Мін. ф-ка каляр. друку, 2006. – 15 с.
3. Карлюкевіч, А. Радзімазнаўства: Мясціны. Асобы : краязн. нарысы / А. Карлюкевіч. – Мн. : Літ. і Мастацтва, 2010. – 352 с.
4. Саракавік, І. А. Беларусазнаўства : у 2 ч. / І. А. Саракавік. – Мн. : ФілСерв плюс, 2001. – Ч. 1. – 170 с.

Да зместу

М. Ю. СІВАК, М. А. ТАЛАТЫННІК

Брэст, Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна

Навуковы кіраўнік – дацэнт С. Ф. Бут-Гусаім

ГАВАРКІЯ АНТРАПАЭТОНІМЫ Ў АЎТАБІЯГРАФІЧНАЙ ПРОЗЕ БЕРАСЦЕЙСКІХ ПІСЬМЕННІКАЎ

Антрапаэтонімы з’яўляюцца культураноснымі знакамі. Анамасычная сістэма любой мовы, у тым ліку і паэтонімікон мастацкіх твораў, – цікавы матэрыял для пазнання, раскрыцця свядомасці народа, для разумення псіхалогіі і характару людзей пэўнай нацыянальнасці. Мэта прадстаўленага даследавання – выяўленне вобразных кампанентаў, што ляжаць у аснове гаваркіх паэтонімаў, і ўстанаўленне характару экстралінгвістычных прымет, што знайшлі адлюстраванне ў паэтоніміконе аўтабіяграфічных мастацкіх твораў. Матэрыялам для даследавання паслужылі творы Васіля Жуковіча, Георгія Марчука, Аляксея Філатава, Мікалая Сянкевіча. Адкрыта і пранікнёна расказваючы гісторыі свайго чалавечага і творчага сталення, узнікаючы вечныя праблемы прызначэння чалавека на зямлі, жывой памяці пра тых, каго няма на гэтым свеце, берасцейскія аўтары ўваскрашаюць постаці родных і блізкіх людзей ва ўсім іх чалавечым багацці. Пры гэтым пісьменнікі ўмела выкарыстоўваюць прагматычны патэнцыял, нацыянальна-культурную інфармацыю, вобразна-выяўленчыя магчымасці ўласных імёнаў.

Аўтабіяграфічны твор уяўляе сабой карціну жыцця, пабачаную праз прызму асабістага жыццёвага вопыту аўтара. Гэты вопыт накладвае адбітак на адносіны да жыцця, на характар успрымання свету. Уплываюць на светапогляд і творчасць пісьменніка найперш блізкія, родныя людзі, якія ідуць па жыцці побач з ім. Напрыклад, імёны родных (маці **Марыі**, бабы **Насці**, прабабы **Тацяны**, дзеда **Цімоха**) згадваюцца ў рамана Г. Марчука “Кветкі правінцыі”. Унутраная форма гэтых онімаў можа ўтрымліваць важную інфармацыю пра літаратурнага персанажа. Зразумела, не кожны чытач задумваецца над этымалогіяй імені героя. Між іншым, этымалагічная семантыка антрапоніма дазваляе раскрыць важныя грані мастацкага вобраза. Так, імя маці галоўнага героя рамана Г. Марчука “Кветкі правінцыі” **Марыя** паходзіць з яўрэйскай мовы і азначае ‘*выратавальная, цудоўная*’ [1, с. 58]. Семантыка зараджанага станоўчай энергіяй імені адпавядае характару гераіні. Чыстым, “Божым” чалавекам з’яўляецца Адасёва маці: “*Сэрца твая маці мела анёла*” [3, с. 234]. Апісанне ўнутранага свету і трагічнага лёсу гераіні напаўняе імя станоўчай экспрэсіяй. Так, Марыя шануе бацькоў, адмаўляецца, выконваючы волю маці, ад каханага. Жанчына вельмі любіць сына. Гераіня саступае выгаднае месца працы дзяўчыне-сіраце.

Імя бабулі галоўнага героя твора **Насця (Настася)** паходзіць ад грэчаскіх слоў “*адроджаная, уваскрослая*” [1, с. 55]. На нашу думку, этымалагічнае значэнне імені з’яўляецца своеасаблівай гранню ў характарыстыцы гераіні твора. Баба **Насця** выгадала, выхавала, дапамагла стаць на ногі сіраце-ўнуку. Юнак упэўнены, што бабуля застанеца жыць у душах блізкіх людзей нават пасля смерці. Унутраная форма імені актуалізуецца ў прамове ўнука на пахаванні бабулі: “*І калі ёсць бессмяротнасць душы на зямлі, калі гэта праўда, то напрашу Бога, каб ён аддаў душу маёй бабуі майму сыну*” [5, с. 213].

Значэнне грэчаскай асновы імені прабабы Г. Марчука **Тацяны** – “*наладжвальніца, заснавальніца*” [1, с. 92]. Менавіта Тацяна з’яўляецца **заснавальніцай** роду Марчукоў на зямлі: “*Гэта яна прывезла з Пінска прыказчыка Міхайла, яна сваім розумам і паваротлівасцю паставіла яго на ногі... Ніхто лепш за яе не пёк хлеб, боршч не варыў. Падрэзалі ёй зямлі. Зноў на ногі стала... Ад яе, ад **Тацяны**, усе мы, святыя і грэшныя*” [3, с. 274].

Запамінальныя партрэты персанажаў ствараюць “гаваркія” **прозвішчы**. Творча асэнсоўваючы ўнутраную форму ўласных прозвішчаў, пісьменнікі нярэдка па-свойму “прачытваюць” сэнсавую нагрузку антрапонімаў і пацвярджаюць гэты сэнс уласным творчым шляхам. Так, ва ўспамінах Аляксея Філатава “Не забуду вас, хлопцы” прыгадваецца, што **Алесь Каско** быў упэўнены: прозвішча ягонае ідзе ад слова “**казка**”, абгрунтоўваючы гэта тым, што землякамі паэта былі геніяльны **казачнік** Рэдкі і не менш таленавітая таксама непісьменная **казачніца** Бахмачыха. На роднай пісьменніку Ганцавіччыне славыты фалькларыст Аляксандр Сержпутоўскі запісваў **казкі**. Гаваркое прозвішча **Каско** нібыта прадвызначыла лёс паэта, які рэалізаваўся і ў гэтым літаратурным жанры, выдаўшы зборнік **казак** “Чыстага ўсё нячыстае баіцца”.

Назіральныя людзі, творцы, спасцігаючы сутнасць чалавечай прыроды, нярэдка заўважаюць сугучча паміж сэнсавай нагрузкай прозвішча і сутнасцю ягонага носьбіта. Так, А. Філатаў трапна заўважае: “*Дзіва, як часам пасуе чалавеку яго прозвішча: вайсковы старшыня – **Халяўка**, судзя – **Судноўскі**, кухар – **Яечня**, інспектар рыбааховы – **Верхаводка**, пчаляр – **Гніламёдаў**, дырыжор – **Скрыпка***” [5, с. 20].

Мікола Сянкевіч адзначае спярша сугучча, а з цягам часу дысгармонію паміж сэнсавай нагрузкай прозвішча **Дарын** і характарым асобы: “*Вялікія шэрага колеру вочы заўсёды выпраменьвалі зычлівасць. І само прозвішча – **Дарын** – надзвычай пасавала да яго манеры гаварыць, да звычкі не крыўдаваць, не затойваць у сабе злосць*” [4, с. 160]. Праўда, жыццёвыя выпрабаванні ператварылі зычлівага, незласцівага хлопца ў панурага чалавека, які не можа ўжыцца з жанчынай, крыўдуе на дачку

і зяця і ўвесь час скардзіцца на жыццё: “Спачуваць не хацелася, а наадварот вырывалася нейкая невытлумачальная злосць і на Міхасёву – у ланцужках і пярсцёнках – дачку, і на самога Міхася. Ужо не *Дарына*, а, хутчэй, *Жаліна* ці *Бедака*, у якога так і не даведаўся за паўтары гадзіны анічога новага пра гэтае жыццё” [4, с. 175].

У аўтабіяграфічнай аповесці Васіля Жуковіча выкарыстаны прыём трансфармацыі прозвішчаў рэальных асобаў. Так, у прозвішчы добрага, спагадлівага, але строгага куратара Андрэя Андрэевіча *Каленіка*, які стаў для студэнтаў сапраўдным Настаўнікам не толькі літаратуры, але і Жыцця, угадваецца прозвішча Уладзіміра Андрэевіча *Калесніка*. Як апісанне знешнасці, так і згадкі пра заняткі выкладчыка падказваюць, што прататыпам персанажа аповесці з’яўляецца вядомы берасцейскі літаратуразнаўца і педагог: “Глыбокія залысіны, хударлявы твар, засяроджаны позірк рабілі яго чымсьці падобным да саракагадовага Якуба Коласа. Прыгожую – палоскамі – кашулю ён насіў па-юнацку наросхрыст, выкладваючы буйны шырокі каўнер на пінжак. Гаварыў куратар ціхім голасам – напэўна, таму, што дужа ўнікнёна слухаў і глядзеў. Яго карыя вочы, здавалася, бачылі цябе наскрозь” [2, с. 226–227]. Таленавіты выкладчык шчодра дзяліўся са студэнтамі глыбокімі ведамі і прывіваў ім любоў да літаратуры. Прозвішча выкладчыцы рускага фальклору, прынцыповага партыйца Яніны Францаўны *Бяляўскай* утворана шляхам падбору асновы з антанімічным значэннем да прозвішча прататыпа персанажа твора – выкладчыка Брэсцкага дзяржаўнага педагогічнага інстытута Ядвігі Антонаўны *Чарняўскай*.

Прозвішчы літаратурных герояў дазваляюць пісьменнікам не толькі ахаарызавана і ацаніць персанажаў, але выказаць адносіны да жыццёвага факта, падзеі, з’явы.

Выразную культурна-гістарычную спецыфіку мае такі разрад антрапанімічнай лексікі, як *мянушкі* – дадатковыя неафіцыйныя імёны, якія даюцца чалавеку ў адпаведнасці з яго характэрнымі рысамі, абставінамі жыцця, паводле паходжання і інш. Паказальным у гэтым сэнсе з’яўляецца жыццёвы эпізод, апісаны ў аповесці В. Жуковіча “Як адна вясна”. Хлопчык, прыйшоўшы ў першы клас, падчас пераклічкі вучняў упершыню чуе прозвішчы аднавяскоўцаў, больш вядомых яму па імёнах і мянушках: “Найперш настаўнік назваў *Міронавага (Чушбавага) Андрэя*, затым – *Вольчынага (Адэсішынага) Толіка*, затым *Саламонішынага (Канакрадавага) Лёньку*. Цяпер я ведаю іх прозвішчы: Андрэева – Казлюк, Толікава – Каралюк, Лёнькава – Мацкевіч” [2, с. 77].

З глыбокай старажытнасці да нашага часу ў асяроддзі вяскоўцаў шырока ўжываюцца так званыя *сямейна-родавыя мянушкі*. Такія празванні як адзін са сродкаў перадачы вясковага каларыту

выкарыстоўваюцца берасцейскімі аўтарамі, напрыклад: “*«Ты – Зорачка», – спакваля, непрыкметна пачаў заядацца Лёнька. Ён назваў маю мянушку, якая прыйшла ў маю сям’ю яшчэ ад набожчыцы-бабулі Хрысціны. «Зорачка» – так аднолькава ласкава звярталася яна да ўсіх, так клікала малага і старога, цётку і дзядзьку, сваіх і чужых – усе былі роўныя перад гэтым звароткам. «А ты – **Канакрад!** Ага!» – не адступаў я. Канакрадам Лёнька, вядома, ніколі не быў. Нават ні бацька ягонь, ні дзед не кралі коней. Але прадзед, кажучы, злодзей быў зухаваты»* [2, с. 15].

Самымі яркімі, вобразнымі з’яўляюцца мянушкі, якія адлюстроўваюць маральныя ўласцівасці, рысы характару літаратурнага героя. Вясковую старасту, дбайную гаспадыню (гераіню апавядання М. Сянкевіча “Жанчыны”), на якой трымалася сям’я і, напэўна, уся вёска, празываюць **Ахмістрыня**. І жанчына не крыўдуе, а нават ганарыцца мянушкай: “*Ведаеце, як мяне на сяле клічуць. Ахмістрыня. Так за Польшаю называлі гаспадыню, якая вяла гаспадарку ў багатых дамах. Расказвалі старыя людзі, абы-каго не бралі. Трэба і распарадзіцца, і на людзях умець паказацца*” [4, с. 136–137].

Эмацыйна-ацэначная вобразнасць мянушак і прозвішчаў герояў прозы берасцейскіх аўтараў абумоўлена наяўнасцю прынятых у грамадстве этычных і эстэтычных норм.

Найважнейшымі рысамі антрапанімічнай прасторы аўтабіяграфічнай прозы берасцейскіх пісьменнікаў з’яўляецца выкарыстанне імёнаў блізкіх пісьменнікам людзей (часам гэтыя антрапонімы праходзяць праз мадыфікацыю гукавога аблічча), а таксама адпаведнасць выбраных для ідэнтыфікацыі і характарыстыкі персанажаў імёнаў беларускаму антрапанімікону другой паловы XX – пачатку XXI ст.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Барыс, С. Як у нас клічуць?: Беларускія імёны / С. Барыс. – Мн. : Медысонт, 2010. – 124 с.
2. Жуковіч, В. Як адна вясна... : аповесць / В. Жуковіч. – Мн. : Маст. літ., 1980. – 272 с.
3. Марчук, Г. Кветкі правінцыі : раман, навелы, афарызмы / Г. Марчук. – Мн. : Маст. літ., 2004. – 416 с.
4. Сянкевіч, М. І. Незваротны шлях : аповесць, апавяданні, абразкі / М. І. Сянкевіч. – Брэст : Альтэрнатыва, 2012. – 220 с.
5. Філатаў А. Г. Страла жыцця : мініяцюры, апавяданні, народны гумар, аповесці, вершы / А. Г. Філатаў. – Брэст : Брэсц. друк., 2007. – 248 с.

Да зместу

Ж. О. СТОВБИР

Брест, Брестский государственный университет имени А. С. Пушкина
 Научный руководитель – доцент О. Б. Переход

ЦВЕТОВАЯ ЛЕКСИКА В ПОЭЗИИ ИГОРЯ СЕВЕРЯНИНА

«Королём поэтов» провозгласили современники русского поэта Серебряного века, основателя эгофутуризма Игоря Васильевича Северянина, поставившего в приоритет личность поэта в творчестве. Несмотря на разное отношение современников к его поэзии, несомненно то, что поэт оказал значительное влияние на развитие футуризма в русской литературе, экспериментировал над формой и содержанием своих произведений, бросал вызов традиционным поэтическим нормам, создавая новые звуковые и цветовые эффекты. Поэзии Игоря Северянина присущи такие черты, как музыкальность построения строк, творческое использование ресурсов языка, особое восприятие действительности и отражение ее в поэзии.

Произведения поэта красочны, богаты цветовой лексикой. Цветовая лексика – колоративы, цветоименования – объект изучения для специалистов разных областей науки: психологов, филологов, физиологов, этнографов и многих других. Исследования проводятся для уточнения семантики терминов цвета, также слова-цветообозначения активно используются в качестве материала для этимологии и истории языка.

В статье мы представляем результаты исследования цветового мира трех сборников Игоря Северянина («Громокипящий кубок», «Ананасы в шампанском», «Златолира»). Цветообозначения в соответствии с их семантикой, количественными показателями и функциональной нагрузкой в произведениях поэта образуют ряд микросистем.

Рассмотрим микросистемы, составляющие ахроматические цвета (черный, белый, серый и его оттенки) и хроматические цвета (весь остальной цветовой спектр). В рамках хроматического цвета выделяются «теплые цвета» (красный, оранжевый, жёлтый и промежуточные оттенки) и «холодные цвета» (синий, голубой, зелёный и промежуточные оттенки). Обратим внимание на цветовосприятие мира в творчестве поэта.

Ахроматические цвета

– микросистема *белого цвета* – 40 словоупотреблений: прилагательные *белый* (28), *беломраморный* (1), *белесый* (1), *белочарый* (1), *белолильный* (1), *белоснежный* (1), *молочный* (1), *блондный* (1), существительные *белороза* (1), *белогрудье* (2), *белобархат* (1), глагол *белеть* (1);

– микросистема *черного цвета* – 12 словоупотреблений: прилагательное *черный* (10), существительные *чернобровье* (1), *чернолесье* (1);

– микросистема *серого цвета* – 7 словоупотреблений: прилагательные *серый* (3), *серебряный* (3), *свинцовый* (1).

Хроматические цвета (теплые)

– микросистема *желтого цвета* (желтый и его оттенки) – 50 словоупотреблений: прилагательное *желтый* (7), глагол в повелительном наклонении *желтей* (1); прилагательные *золотой* (6), *златистый* (2), прилагательное в краткой форме *золот* (1), глагол *золотит* (1); прилагательные *янтарный* (3), *телесный* (1), *рыжий* (6), *померанцевый* (2), *палевый* (7), *бронзовый* (1), *оранжевый* (4), прилагательное в краткой форме *оранжев* (1), наречие *оранжево* (1), прилагательные *лимонный* (2), *коричневый* (1), *шоколадный* (1), *каштановый* (1), *бурый* (1);

– микросистема *красного цвета* (красный и его оттенки) – 26 словоупотреблений: прилагательное *красный* (4), глагол *покраснеть* (1), прилагательные *алый* (10), *пунцовый* (2), *барбарисовый* (1), *розовый* (4), наречие *розово* (2), существительные *алогубы* (1), *алодевичик* (1).

Хроматические цвета (холодные)

– микросистема *голубого цвета* – 33 словоупотребления: прилагательные *голубой* (13), *лазурный* (6), *лазоревый* (3), *сизый* (1), *бирюзовый* (9), наречие *бирюзово* (1);

– микросистема *фиолетового цвета* – 28 словоупотреблений: прилагательное *фиолетовый* (3), наречие *фиолетово* (1), прилагательное *сиреневый* (6), прилагательное в краткой форме *сиренев* (1), прилагательное в полной форме *лиловый* (13), прилагательное в краткой форме *лилов* (2), глагол *лиловеет* (2);

– микросистема *зеленого цвета* – 15 словоупотреблений: прилагательное *зеленый* (10), наречие *зелено* (1), глагол *зеленеть* (1), прилагательные *изумрудный* (2), *малахитовый* (1);

– микросистема *синего цвета* – 7 словоупотреблений: прилагательные *синий* (6), *сафировый* (1).

Поэтическому видению Северянина подвластен весь цветовой спектр. Исходя из проведенного анализа можем отметить, что в цветовой гамме Игоря Северянина активны как хроматические, так и ахроматические цвета с преобладанием последних почти в три раза: в количественном соотношении 59 единиц к 159. Среди ахроматических цветообозначений самой многочисленной группой является микросистема белого цвета, представленная разными частями речи. В цветовосприятии поэта превалируют теплые хроматические цвета. Доминирующие позиции

занимает желтый цвет и его оттенки. Среди холодных цветов выделяются микросистемы голубого и фиолетового цвета.

С учетом частеречной принадлежности в стихах Игоря Северянина преобладают цветочные прилагательные – в нашей выборке 196 полных и кратких форм имен прилагательных, являющихся определениями, в том числе художественными (эпитетами). Другие части речи со значением цвета встречаются значительно реже: 8 имен существительных, 7 глаголов и 6 наречий.

Среди цветообозначений много авторских новообразований: композиты: *белочарый*, *белолильный*, *белороза*, *белогрудье*, *белобархат*; *алогубы*, *алодевчик*; потенциальные краткие формы прилагательных: *лилов*, *золот*, *оранжес*; глагол *лиловеет*, наречия *лилово*, *оранжево*: *Весенний день горяч и золот*, – / *Весь город солнцем ослеплен!* («Весенний день»); *Солнце, закатное солнце! Твой дирижабль оранжес!* («В пяти верстах по полотну...»); *В незабудковом вуальном платье, / С белорозой в блондных волосах...* («В госпитале»); *Дай погрузиться в белогруды / И упоенно умереть!* («Berceuse»).

Чаще всего колоративы употребляются в своем прямом значении (для описания цвета того или иного предмета): *Как розы алые, цветут / Мои ланиты, – это вербы / Рождают розы на лице!..* («Письмо из усадьбы»); *В желтой гостиной, из серого клена, с обивкою шелковой...* («Диссона»); *Блондинка. Хрупкая. Ее костюм был черный. Английский. На голове – / Сквозная фетэрка. В левкоях вся. И в померанцевых лучах зари* («И ты шел с женщиной...»).

Встречаются случаи, когда колоративы приобретают дополнительные смысловые значения: белый цвет может выступать в качестве символа смерти: *Только что узнал я: у тебя чахотка, – / Вскоре гроб твой белый к церкви понесу* («Четкая поэма») или символа чистоты: *А белую лилию – символ души ее чистой, / Титанию-лилию, строгих трудов образец* («Симфония»); символика черного цвет связана с душевной тревогой, печалью: *Лунные тени – тени печали – / Бродят бесшумной стопой // В черном как горе земли покрывале / Призрачной робкой тропой* («Прелюдия»).

Микросистема желтого цвета является самой обширной группой, но, несмотря на это, колоратив *желтый* употребляется меньше, чем все его оттенки. Желтый цвет и его оттенки являются наиболее противоречивыми, так как могут служить символом тоски и печали или, наоборот, вызывать бодрящие, теплые, согревающие чувства: *Вы помните прелестный уголок – / Осенний парк в цвету янтарно-алом? // И мрамор урн, поставленных бокалом / На перекрестке палевых дорог?* («Янтарная элегия»).

В микросистеме красного цвета наиболее употребительным является прилагательное *алый*. Алый цвет является самым ярким оттенком красного цвета. Данный цвет является символом страстной любви, бурных чувств. Северянин использует именно этот оттенок для усиления передачи человеческих эмоций и чувств: – *Тебе не возвратить любви мгновений алых: / Любви возврата нет, – прошелестел февраль* («Сонет»); *Впрочем, простите мне, Ваше сиятельство, алые шалости...* («Диссона»).

Голубой цвет может выступать в качестве символа душевной чистоты, осознанности, ясности: *С голубой надеждой взора / Незабудкою усни* («Колыбельная»).

Особое место в поэтике Игоря Северянина занимает фиолетовый цвет и его оттенки – лиловый и сиреневый. Многие исследователи идиостиля Игоря Северянина отмечали, что «эти два цвета (сиреневый и лиловый) проходят через все творчество поэта, стали его “визитной карточкой”» [1]. Название фиолетового цвета произошло от цветка фиалки. Это насыщенный, глубокий, аристократичный и элегантный, сложный и загадочный цвет [2]. Фиолетовый – «царский цвет, символизирует собою роскошь, богатство и изысканность, таинственность, космическую энергию, духовность, созерцание... и гармонию» [3]: *В Академии Поэзии – в озерзамке беломраморном — / Ежегодно мая первого фиолетовый концерт* («Поэзоконцерт»). Доминирующим цветом в микросистеме фиолетового в исследуемых сборниках поэзии является лиловый: *Я иду... А запад грустен и лилов* («Nocturne»); *Лицо ваше стало бледным и взор бирюзовый – лилов* («Самоубийца»); *В прелюде ж месяца лилового / Душа влечется к средоточью* («В Миррэлии»). Это экзотический, загадочный цвет, свойственный поэтике эгофутуристов.

Таким образом, цветовая лексика в идиостиле И. Северянина является значимым фрагментом его общей поэтической картины мира. Цветообозначения репрезентируют представления поэта о мире цвета и света и способствуют выражению не только цветовых, но и «связанных с ними эстетических смыслов, выявляемых в процессе художественной коммуникации» [1].

Список использованной литературы

1. Функционально-семантическое цвето-световое поле в лирике Игоря Северянина. – URL: <https://cheloveknauka.com/funktsionalno-semanticheskoe-tsveto-svetovoe-pole-v-lirike-i> (дата обращения: 01.03.2025).
2. Фиолетовый цвет: психология, значение, особенности и модные сочетания. – URL: <https://www.nur.kz/family/beauty/1753857-fioletovyj-cvet-psihologia-celoveka/> (дата обращения: 01.03.2025).
3. Статус цветов в магическом обществе 3 Фиолетовый. – URL: <https://author.today/post/359669> (дата обращения: 01.03.2025).

Да зместу

I. Ю. ТРУХАНВЕЦ

Брэст, Брэскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна

Навуковы кіраўнік – дацэнт В. М. Касцючык

ПРЫКАЗКІ ЯК НОСЬБІТЫ НАЦЫЯНАЛЬНА-КУЛЬТУРНАГА ЗМЕСТУ Ў ДЫАЛЕКТНЫМ КАНТЭКСЦЕ

Важнай асаблівасцю беларускіх прыказак з’яўляецца тое, што яны выступаюць носьбітамі нацыянальнага менталітэту. Трэба пагадзіцца з тым, што “нацыянальна-культурная семантыка прыказак знаходзіць сваё выражэнне ў адлюстраванні фактаў гісторыі Беларусі, а таксама асаблівасцей беларускай матэрыяльнай і духоўнай культуры, розных фрагментаў нацыянальнай карціны свету” [1, с. 90].

На прыкладзе беларускіх прыказак можна назіраць характэрныя рысы нацыянальнай канцэптасферы. Разглядаючы наогул канцэпт як лінгвакультуралагічную катэгорыю, можна вылучыць такія яго асноўныя прыкметы: універсальнасць, агульнасць, абстрактнасць прадстаўлення чаго-небудзь; тоеснасць разумення рэцыпіентамі, якія валодаюць агульным менталітэтам; культурна-этычная, гісторыка-культуралагічная значнасць для носьбітаў мовы; здольнасць уздзейнічаць на фарміраванне канцэптасферы ў рамках калектыўнай свядомасці [2, с. 55].

На Століншчыне, як і ў іншых рэгіёнах, праз парэміі народ перадае з пакалення ў пакаленне свой жыццёвы вопыт, дае пэўныя парады ці папярэджвае аб цяжкасцях жыцця. Таму, канечне, надзвычай важным нацыянальна-культурным кампанентам, носьбітам якога выступаюць прыказкі і прымаўкі Століншчыны, з’яўляецца канцэпт *жыццё*: *Год прожыць – не лукошку сшыць* ‘Гаворыцца аб цяжкасцях жыцця’ (*Не трэба тобе ў село вертацца. Жыві ў горады, бо тут год прожыць – не лукошку сшыць*); *Жыве кот і жыве собака, да жытка разна* ‘Пра рознае жыццё людзей’ (*Ты мене до себе не роўняй: жыве кот і жыве собака, да жытка разна*); *Жыві своїм добром і своїм горбom* ‘Спадзяваюцца можна толькі на сябе’ (*А я тобе казаў, жыві своїм добром і своїм горбom, а ты мене не слухаў*). У дадзеных прыказках перадаецца важная інфармацыя пра сэнс жыцця чалавека.

Яшчэ адным значным канцэптам у моўнай карціне свету Століншчыны з’яўляецца канцэпт *праца*. Працавітасць беларускага народа з’яўляецца важнай рысай нацыянальнага характару. Асноўнай крыніцай дабрабыту на Століншчыне з’яўляецца земляробства. Праца па-рознаму ацэньваецца ў парэміях рэгіёна: *Як до чаркі – скоры, як до працы – хворы* ‘Пра гаспадара, які п’е гарэлку, а працу дома не робіць’ (*Выгоню цебе з хаты неколі. Я ж замуж за тебе йшла, не знала, што як до*

чаркі – скоры, як до працы – хворы); **Цепер зробіш – заўтра як найдзеш** ‘Не адкладвай працу на заўтра’ (Не седзі без работы, ідзі лепш по боцьвінье. Цепер зробіш – заўтра як найдзеш); **Дзе лодар ходзіць – там земля не родзіць** ‘Зямлі патрэбен гаспадар’ (Ты побя, шчо ў суседа нічога не вырасло. Ну, дзе лодар ходзіць – там земля не родзіць); **У неўмелого рукі не боляць** ‘Чалавек, які не працуе, не замучаны’ (І не кажы мне, шчо ты негожа. У неўмелого рукі не боляць); **Узяўся за гуж, то не кажы, шчо не дуж** ‘Пачатую справу патрэбна давесці да канца’ (Дрова трэба доскладваць до вечора. Узяўся за гуж, то не кажы, шчо не дуж); **Отстанеш плюючы – не дожэнеш і бегучы** ‘Калі будзеш гулятаяваць, пакуль другія працуюць, то застанешся ні з чым’ (Годзі тут лясы точыць, отстанеш плюючы – не дожэнеш і бегучы); **Зьезж вола – одна хвала** ‘Не рабі больш, чым можаш зрабіць’ (Цебе ж лодаром лічаць, хоць зьезж вола – одна хвала); **Добрэ дзело пітае і душу, і цело** ‘Чалавек павінен працаваць на сваім месцы’ (Так люблю я на бурачкі ў калхоз ездзіць, я там дажэ не замучваюс. Добрэ дзело пітае і душу, і цело).

Рэлігійная карціна свету адлюстроўвае каштоўнасныя арыенціры чалавека, якімі ён кіруецца на працягу ўсяго свайго жыцця. Праваслаўе аказала вялікі ўплыў на жыхароў Століншчыны і вызначыла іх характар. Таму яшчэ адным важным канцэптам з’яўляецца **Бог: Бог не Цімошка – бачыць немношко** ‘Бог усё бачыць’ (Неўшто не будзе ему за гэтэ нічога. Мабыць, будзе, Бог не Цімошка – бачыць немношко); **Не дай Бог старцу паном стаць** ‘Грошы псуюць людзей’ (Ты погледзі, екі вон задзіра. Не дай Бог старцу паном стаць); **Хто сее, хто бороніць – Бог усіх пороўнуе** ‘Не важна, што ёсць у чалавека на Зямлі, перад Богам усе роўныя’ (Поўнэ поле людзе, а шчо толку... Хто сее, хто бороніць – Бог усіх пороўнуе); **Без Бога ні до порога** ‘Каб нешта атрымалася, трэба прасіць Божага благаславення’ (Ходзі ў цэркоў, дочэчка, без Бога ні до порога); **Бог не загубіць – сьвіньня не зьесьць** ‘Не трэба нічога баяцца, галоўнае, каб Бог цябе не загубіў’ (– Ой, не знаю я, мамо, нешчо не спакойно мне. – Не трэба бояцца, шчэ баба казала: Бог не загубіць – сьвіньня не зьесьць); **Бога за бороду не возьмеш** ‘На ўсё Божая воля, чалавек сам свайго лёсу не зменіць’ (Не хочу я за Грышу замуж, але шчо ж зробіш, Бога за бороду не возьмеш). Прыказкі паказваюць на веру народа ў Бога.

У прыказках адлюстраваны не толькі грамадскія адносіны, але і асабістае жыццё людзей, іх адносіны адзін да аднаго ў сям’і. Так, сярод прыказак Століншчыны можна вызначыць тыя, што ўтвараюць канцэпт **Замужжя, сям’я: Замуж выйці – трэба знаці: поздно легці, рано ўстаці** ‘Перад тым, як выходзіць замуж, трэба добра падумаць’ (Ну і ў екі ты замуж собралас у толькі годкоў? Замуж выйці – трэба знаці: поздно легці, рано ўстаці); **Замуж выйці – не напасць, абы з мужэм не пропасць** ‘Калі

выходзіш замуж, не патрэбна спяшацца ў выбары мужа’ (*Я тобе сколько буду поўтораць: замуж выйці – не напасць, абы з мужэм не пропасць. Попрыглядайс, хто тобе будзе лепшы*); **Быў бы мілы по душэ – прожывом і ў шалашэ** ‘Калі любіш чалавека, то з ім добра і ў горы, і ў радасці’ (– *У твого жэніха нема ні кола, ні двора. – А мне гэтак і не трэба. Быў бы мілы по душэ – прожывом і ў шалашэ*).

Бацькі і дзеці – гэта яшчэ адзін важны канцэпт, адлюстраваны ў народных прыказках. Бацькоўскі аўтарытэт быў магутным фактарам у выхаванні. Маці і бацька – родныя людзі, якія бязмежна любяць сваё дзіця, якія нясуць адказнасць за яго выхаванне незалежна ад яго ўчынкаў, меркавання навакольных. Напрыклад: **Молітва мацеры со дна мора дастане** ‘Маці – самы блізкі чалавек’ (*Я одно ек постарэла, то понела: молитва мацеры со дна мора дастане*); **Нема тое лаўкі, шчоб продавала мамку** ‘Мама ў чалавека толькі адна’ (*Не трэба з мамкою сварыцца, это ты зара не тяміш: нема тое лаўкі, шчоб продавала мамку*).

Важнай у разуменні беларускага народа бачыцца і прысутнасць дзяцей у хаце: **Добрэ хлебу за блінамі, добрэ бацьку за сынамі** ‘Чым больш дзяцей было ў хаце, тым прасцей бацькам’ (*От у тебе семейка, поўна хата дзеток, а я ўсе одна. Ну, добрэ хлебу за блінамі, добрэ бацьку за сынамі*); **Пусці дзецей по волі – сам будзеш у неволі** ‘Калі дзеці пакідаюць бацькоўскую хату, бацькі кожны дзень турбуюцца за іх’ (*Зара мое дзеткі розойдуцца хто куды, а я не знаю, як буду далей жыць. Мо ж кажуць, пусці дзецей по волі – сам будзеш у неволі*); **Не пакідай дзецям грошэй: умны сам нажыве, а дурэнь скоро прожыве** ‘Дзяцей патрэбна навучыць самастойна зарабляць грошы’ (*Не пакідай дзецям грошэй, лепш себе шчо купі. Умны сам нажыве, а дурэнь скоро прожыве*).

У беларускіх прыказках падкрэсліваецца не толькі важнасць у сям’і дзяцей, але і правільнасць іх выхавання: **Любець як душу, трасець як грушу** ‘Дзіця патрэбна любіць, шкадаваць, але не балаваць’ (*Мне маці навек загадвае: свое дзіця любець як душу, трасець як грушу, бо нічога з яго не вырасьце*).

Дзеці заўсёды пераймаюць ад сваіх бацькоў пэўныя рысы характару, яны знешне падобныя да іх. Гэта добра выяўляецца на прыкладзе такіх прыказак: **Сова не родзіць сокола, да такога бы сама** ‘Дзеці пераймаюць усё ад бацькоў’ (*Марынка сама бестолоч і дзеці ў ёй такія, мож сова не родзіць сокола*); **Екі бацько – такі сын, екі молат – такі клін** ‘Дзеці заўсёды падобныя да бацькоў’ (*У гэтое бабы нешчасное два п’яніцы ў хаці. Екі бацько – такі сын, екі молат – такі клін*); **Ека мамка, така й лялька** ‘Дачка заўсёды падобная да маці’ (*От і проціўнота, ека мамка, така й лялька*); **От осінкі не родзяцца апельсіні** ‘Якая маці, такія будуць і дзеці’ (*Хоромчанкі дзеці ў школе навек отліцацца. От осінкі, бра,*

не родзяцца апельсі́нкі). Гэтыя прыказкі адлюстроўваюць складаныя і важныя аспекты ўзаемаадносін паміж бацькамі і дзецьмі, падкрэсліваюць неабходнасць правільнага выхавання, любові да дзяцей, іх разумення.

Яшчэ адзін важны канцэпт – **муж і жонка**, адносіны паміж якімі заўсёды былі складаныя. Беларускі народ склаў нямала прыказак пра сваркі і звадкі паміж мужам і жонкай. Напрыклад, адна з іх: **Ек у хаці колоцяцца, то ў гумне (одрыні) не молоціцца** ‘Калі муж з жонкай сварацца, то плённай працы ў іх не атрымаецца’ (*Мене змалку вучылі, што не трэба з мужэм сварыцца. Маці казала: ек у хаці колоцяцца, то ў гумне не молоціцца*).

Важным канцэптам для беларусаў з’яўляецца **сваяцтва**. Яно займае асобае месца ў жыцці беларусаў, а таксама знайшло сваё адлюстраванне ў прыказках. Члены вялікай сям’і падтрымлівалі адзін аднаго ў арганізацыі жыцця, працы і сямейных традыцыях: **Свое плечо і поночы значно** ‘Свайго чалавека пазнаеш заўсёды’ (*Сколько год прошло, ек мы не бачыліс, а свое плечо і поночы значно*); **Родны брат хоць і не заплачэ, то скрывіцца** ‘Свой чалавек пашкадуе, падтрымае ў бядзе’ (*Ек чым хоч подзеліцца, то лепш мне раскажы. Родны брат хоць і не заплачэ, то скрывіцца*); **Хлеб – не зяць, екі е – такі з’едзяць** ‘Хлеб смачны ўвесь, а зяць павінен быць добры’ (*Прыгорэлі трохі пірогі, але хлеб – не зяць, екі е – такі з’едзяць*); **Хваляць, мамо, людзі нас – вы мене, а я вас** ‘Гавораць, калі чалавек хваліць сам сябе або сваіх родзічаў’ (*От у мене кум золоты, тебе б за его замуж. – Ну, не ведаю екі ў цебе там кум, але хваляць, мамо, людзі нас – вы мене, а я вас*).

Канцэпт **Радзіма** адносіцца да важных лінгвакультурных канцэптаў у маўленні столінцаў, з’яўляецца найбольш цікавым і ключавым паняццем. Разуменне неабходнасці выяўлення патрыятызму, любові да радзімы для беларускага народа з’яўляецца надзвычай важным. Яно знаходзіць сваё адлюстраванне і ў парэміялогіі: **Сколько воўка ні кормі, вон на лег погледае** ‘Кожнага чалавека цягне на радзіму’ (*Казалос бы, пошла ў подсуседы да седзі, а ёй не добрэ нешто. Ну от сколько воўка ні кормі, вон на лес погледае*); **Чужа ложка і рот дзерэ** ‘На чужыне чалавеку дрэнна’ (*Поехала моя дочка ў Грузію, да назад хочэ додому: чужа ложка і рот дзерэ*); **Дома і сцены лечаць** ‘Чалавеку на радзіме вельмі добра’ (*Поеду я лепшдохаты, дома і сцены лечаць*). Пачуццё прыхільнасці і любові да бацькоўскай хаты, да родных і блізкіх, да бліжэйшага асяроддзя заўсёды звязана з я-канцэпцыяй індывіда, з яго ўяўленнямі пра сябе самога і, акрамя ўсяго, з усведамленнем сябе ў якасці “чалавека актыўнага”: **У свай хаці і ковня маці** ‘У свай хаце ўсё добрае’ (*Бацько так мене налуціць за гэтэ, але нічога, у свай хаці і ковня маці*).

У асяроддзі беларусаў цэняцца мудрасць і дасведчанасць. Дрэнным паводзіны ўспрымаецца як нешта супрацьлеглае гэтым каштоўнасцям.

Адносіны беларусаў да дурасці, разумовай абмежаванасці, бяздарнасці выяўляюцца і ў парэміях: ***За плохую прывычку і ўмнога дураком шчытаюць*** ‘Напрыклад, калі чалавек п’яніца, то яго адразу ўспрымаюць за дурня’ (*Быў у нас колісь вучыцель фізікі, але што ж ты, спіўса, а за дурную прывычку і ўмнога дураком шчытаюць*); ***Не кладзі дурню палец у рот, бо откусіць*** ‘Не трэба з дурнем мець ніякіх агульных спраў’ (*Отыйдзі от гэтаго хлопца, не кладзі дурню палец у рот, бо откусіць*); ***Умны промоўчыць, а дурэнь не пойме*** ‘Адзін чалавек прамаўчыць, бо разумны, а другі – бо нічога не зразумее’ (*Ці сварыс, ці не сварыс, то ўмны промоўчыць, а дурэнь не пойме*); ***Дурэнь думкою багацее*** ‘Пра чалавека, які ўвесь час сябе хваліць’ (*От побя екі я хозяін: і огород спахаў, і картоплі посадзіў. – Дурэнь думкою багацее*); ***Лучшэ з разумным загубіць, чым з дурнем найці*** ‘Любую справу лепш рабіць з разумным чалавекам’ (*Зара я пошоў на поле з Віцьком, а далей думаю не: лучшэ з разумным загубіць, чым з дурнем найці, да отправіў яго домоў*); ***Загадай дурню Богу моліцца, то лоб разоб’е*** ‘Пра чалавека, які не бачыць меры ў паводзінах’ (*А нашо ты мне прыволок тону зерна? Ой-ой, загадай дурню Богу моліцца, то лоб разоб’е*).

Беднасць чалавека ў прыказках, што ўжываюцца ў маўленні столінцаў, выступае даволі частай тэмай. Беднасць разглядаецца ў прыказках часам з гумарам ці з іроніяй: ***Нелапленого пана і сем сёл не одзене*** ‘Калі ў чалавека самога нічога няма, то яму колькі ні давай – усё роўна не будзе’ (*Грыбыха пошла ў прымы без нічога свого, да ўсе ў ее за чловеком е: і хата, і нарады, і худоба. Але нелапленого пана і сем сёл не одзене*); ***Голы як бізун, а остры як брытва*** ‘Пра беднага чалавека, які востры на язык’ (*Ты побя, голы як бізун, а остры як брытва. Трэ, шчоб моўчаў, седеў*).

Такім чынам, у маўленні жыхароў вёскі Аздамічы Столінскага раёна актыўна выкарыстоўваюцца парэміі для характарыстыкі розных з’яў жыцця. Праз прыказкі народ перадае свой вопыт з пакалення ў пакаленне. У народных выслоўях захаваны звесткі пра побыт беларусаў, багаты гістарычны вопыт народа, уяўленні пра працоўную дзейнасць, паводзіны людзей у розных сферах, іх каштоўнасныя арыентацыі.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Маслова, В. А. Введение в лингвокультурологию : учеб. пособие / В. А. Маслова. – М. : Академия, 1997. – 208 с.
2. Маслова, В. А. Языковая картина мира и культура / В. А. Маслова // Когнитивная лингвистика конца XX века : материалы междунар. науч. конф., Минск, 7–9 окт. 1997 г. : в 3 ч. / Мин. гос. лингвист. ун-т ; редкол.: Н. П. Баранова (отв. ред.) [и др.]. – Минск, 1997. – Ч. 1. – С. 59–64.

Да зместу

А. М. УРОДНІЧ

Брэст, Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна
Навуковы кіраўнік – прафесар З. П. Мельнікава

**РАМАН Г. МАРЧУКА “КВЕТКІ ПРАВІНЦЫ”:
ТЫПАЛОГІЯ МУЖЧЫНСКІХ ХАРАКТАРАЎ**

Тыпалогія вобразаў, характараў у творы з’яўляецца цэнтральным элементам мастацкай сістэмы аўтара. Даследчыцкі падыход да асэнсавання персанажна-вобразнай сістэмы, застаючыся запатрабаваным у сучасным літаратуразнаўстве, садзейнічае раскрыццю ўнутранай логікі творчага мыслення пісьменніка, вывучэнню мастацкіх характараў у літаратуры. Тыпалагічныя прыёмы аналізу дазваляюць выявіць як падабенствы, так і адрозненні паміж характарамі ў творы. Іх спалучэнне з цэласным аналізам дае магчымасць уявіць творчасць пісьменніка як сістэму, убачыць уплыў на аўтарскую пазіцыю філасофскіх, эстэтычных і палітычных ідэй эпохі.

Шэраг літаратуразнаўцаў адзначаюць складанасць тыпалагічнага падыходу пры даследаванні розных відаў характараў герояў. Яна заключаецца ў тым, што інтэрпрэтацыя часта абмежаваны рамкамі літаратуразнаўства, а праблемы асобы і характару знаходзяцца на перасячэнні з іншымі сферамі культуры, найперш з псіхалогіяй і філасофіяй, дзе гэтыя паняцці не маюць строгай адназначнасці і не супадаюць з іх традыцыйным вызначэннем у літаратурных даследаваннях [2, с. 24].

У рамане Г. Марчука “Кветкі правінцыі” прадстаўлена тыпалогія арыгінальных персанажаў, жыхароў Давыд-Гарадка. Іх асэнсаванне дазволіць выявіць разнастайнасць і складанасць вобразаў, якія адлюстравваюць культурныя і сацыяльныя асаблівасці пасляваеннага жыцця палескага райцэнтра. Аналізуючы раман у кантэксце часу і месца, можна выявіць, як грамадскія змены ўплываюць і на жыхароў мястэчка. Звернемся да найбольш выразных і тыповых мужчынскіх вобразаў рамана – Трыфана Долі, дзеда Бабра і Аляксея Крутаярава.

Вобраз бацькі галоўнага героя Адася Долі – *Трыфана Долі* з’яўляецца даволі каларытным і адметным у творы. У канцы сорак пятага года ён вярнуўся з вайны, прыйшоў здаровым, нават ні разу не быў паранены. Сям’я Трыфана жыла ў дастатку, мела ў распараджэнні млын і прыбытак. Трыфану падабаўся такі расклад жыцця, яму была даспадобы дарога, мноства людзей і новыя знаёмствы.

Аднак заўважаецца, што за матэрыяльнымі клопатамі Трыфан губляе важныя душэўныя якасці. Грошы для Трыфана – важны паказчык самадастатковасці сур’ёзнага чалавека, якім герой сябе лічыць. Але супярэчлівая сутнасць Трыфана добра раскрываецца ў яго адносінах да

сына, якога ён не выходзіць. Асабліва красамоўны ў гэтых адносінах эпізод, дзе бацька губляе грошы і думае, што на іх паквапіўся сын. Як бы Адаць не апраўдваўся, як бы не гаворыў, што ён не браў грошы, бацька да апошняга думае, што сын – злодзей: *“Бач, знайшлася! А, халера. Відаць, я засунуў іх п’яны сюды. Тут і грошай што кот наплакаў, але ж я помню, былі... Хе, тваю налева. Ты даруй, яі-богу, думаў, ты прысвоіў. От шчо ты мне ні казаў, а я думаў усё, шчо ты”* [1, с. 170].

Пісьменнік праз аўтабіяграфічнага героя-наратора, Адася, паказвае, што Трыфан вельмі любіў выпіць і роўных яму ў гэтай справе не было. Свята было кожны дзень, а працаваць не дужа хацелася: *“Сустрэнуцца з аднагодкамі ля чайной, давай успамінаць гады ліхалецця, сяброў-аднагодкаў, смерць ды слёзы, нап’юцца... песні гарланяць і, пакуль жонкі не пазабіраюць на адным, так і ходзяць ад століка да століка”* [1, с. 109].

Як сапраўдны мужчына, які прайшоў нават вайну, Трыфан павінен быў узяць адказнасць за каханую жанчыну, Марыю, і не баяцца ніякіх асуджэнняў з боку гарадчукоў і яе сям’і. З-за таго, што ў Трыфана і Марыі былі розныя маральныя каштоўнасці, яны не змаглі быць разам. Трыфан ажаніўся з іншай жанчынай, якая нарадзіла яму трое дзетак, але і гэта сям’я не была шчаслівай: *“Я, праўда, і біў яе часам, і сваркі былі. Мая падбухторвала трохі... я выпіў і паслаў заяву, каб аліменты паменшылі. Суддзя мне і кажа: парві, а то яшчэ больш прысуджу. Працверазеў я... і нялоўка. Па гарадку чутка пайшла. Пабіў сваю жонку, помню. Бабу біць цяжка...”* [1, с. 133]. З гэтага можна зрабіць выснову, што з выгляду дужы Трыфан усё ж маральна слабы чалавек, які самацвярджаецца за кошт людзей слабейшых за яго.

Змест твора пераконвае, што Трыфан Доля – даволі супярэчлівы персанаж. Матывы паводзін і яго ўчынкі на працягу рамана маюць, пераважна, негатывны характар. Паступова чытачу становіцца зразумела, чаму Марыя і баба Насця былі супраць таго, каб Адаць меў цесныя зносіны з бацькам. Яны добра ведалі, што Трыфан адрозніваецца ад іх сваім светабачаннем, маральнымі каштоўнасцямі, асабліва бязмежнай сквапнасцю. Для Трыфана важнымі былі адносіны з “патрэбнымі” людзьмі, з якімі падтрымліваць сяброўства было выгадна. Галоўны страх для Трыфана – гэта асуджэнне з боку тых людзей, якіх ён шануе, ён баіцца, што тыя пра яго кепска скажуць ці падумаюць. Гэта маральна слабы чалавек, высакамерны, які не можа ўзяць адказнасць на сябе.

У сістэме персанажаў рамана вылучаецца вобраз *дзёда Бабра*, які ў пэўнай меры ўяўляецца антыподам Трыфана Доля. Гэты герой увасабляе якасці кемлівага, разумнага, хітрага палешука-працаўніка, які ведае цану сваёй працы. Можна сказаць, што гэта сапраўдны, тыповы вобраз беларускага гаспадара: на такіх мужчынах трымаецца жыццё як сям’і,

так і ўсяго народа. Гэтаму герою ўсё цікава і патрэбна: *“Бабёр быў на рэдкасць дбайны гаспадар, усё збіраў на падворку: пасудзіну, матузкі, старую папругу, драцяныя кручкі, раму ці вобад ад ровара”* [1, с. 85].

Дзед Бабёр не жыве адным днём, а ўмее зазірнуць на паўгода наперад, усё разлічыць загадзя: *“Гэта была амаль легендарная асоба. Прырода надзяліла яго шырокім розумам, хуткай кемлівасцю і ўменнем прадбачыць заўтрашні дзень. Калі амаль усе на нашай Аселяцы жылі адным днём (дасць бог дзень, дасць ежу), няхай месяцам, дык Бабёр умеў зазірнуць на паўгода наперад”* [1, с. 84].

Бабёр таксама шанаваў і паважаў капейку, бо ведаў, якой працай яна дастаецца. І дзяцей сваіх прывучаў так адносіцца да грошай, не падманваць і ніколі не красці: *“Бабёр капейку паважаў і шанаваў. На вецер грошы не пускаў. Толькі спекуляваць не прывучаў”* [1, с. 84]. Гэта вобраз гаспадара зямлі, сапраўднага беларуса-працаўніка, які прывучае і дзяцей да працы, настаўляе іх, перадае ім свае веды і вопыт. Гэты чалавек адыграў вялікую ролю ў жыцці Адася, галоўнага героя твора, у станаўленні поглядаў падлетка на жыццё і на людскія адносіны. Для юнака ён быў прыкладам жыццёвай практычнасці, гаспадарлівасці і сумленнасці.

Яшчэ адным важным вобразам у сістэме мужчынскіх персанажаў з’яўляецца вобраз партыйнага кіраўніка *Аляксея Крутаярава*. Сам ён з Расіі, з Барысаглебска. Пасля вучобы працаваў у райкоме партыі, потым і сам стаў першым сакратаром райкама. Прышоўшы на новую пасаду, ён адразу прыступіў да эканамічных змен у раёне, прапаноўваў адкрываць новыя прадпрыемствы, распрацоўваць новыя падыходы да арганізацыі вытворчай працы ў горадзе. Нягледзячы на свой даволі малады ўзрост, Крутаяраў хвалюецца за дабрабыт народа, зацікаўлена ставіцца да вырашэння розных праблем. Ён сутыкаецца з цяжкасцямі, бо, акрамя яго, ніхто не хоча бачыць складанасцей жыцця ў пасляваенным палескім гарадку. Людзі жывуць за кошт сваіх рамёстваў, зарабляюць сабе на хлеб тым, што добра ўмеюць, – ездзяць у заробкі, гандлююць. Многія гарадчукі насцярожана ставяцца да ўлады, баяцца, што ўсё гэта ў іх адбяруць: *“Я цябе не чапаю, ты мяне не чапай. Каму якая справа, што ў мяне на двары робіцца, з чаго я хлеб ем. Не ты корміш, мне жыць...”* [1, с. 27].

Крутаяраў імкнецца зразумець людзей, вывучае гісторыю краю, хоча быць бліжэй да народа. Крутаяраў разумее, што змяніць адразу лад жыцця “хатніх мануфактур” будзе нялёгка. Аднак гэты герой павінен быў праводзіць “савецкую культурную палітыку”, чым таксама выклікаў насцярожанасць і непрыманне ў многіх палешукоў. У адпаведнасці з ідэалогіяй пасляваеннага савецкага часу, Крутаяраў павінен быў весці барацьбу з рэлігіяй, хоць сам і сумняваўся ў мэтазгоднасці метадаў забароны. У гарадок прыезджалі лектары з вобласці, выступалі з

“антырэлігійнай прапагандай”, потым закрылі Юр’еўскую царкву. Сакратар райкама лічыць: *“Старых людзей не змяніць, а за моладзь варта змагацца з папамі ўсімі сродкамі. Гарадок нялёгка перажывае змену накаленняў, і ад таго, які будзе мець ідэйны ўзровень моладзь, залежыць будучыня гарадка. Ці яны нападуць пад уплыў забабонаў, царквы, патрыярхальнасці, мяшчанства, ці яны выберуць сацыяльна-грамадзянскую актыўнасць – залежыць ад нас з вамі”* [1, с. 77]. У адну ноч міліцыя з актывістамі паспільвалі ўсе дубовыя крыжы на скрыжаванні вуліц. Раніцай жанчыны напалохаліся, пайшлі маліцца богу да покуці: *“Ганенне на веру, на веруючых, зноў вайна будзе, дзетачкі”* [1, с. 78]. Пісьменнік праўдзіва паказвае, што людзі вельмі хваравіта перажывалі гэтую сітуацыю, бо ўлада зрабіла замах на спрадвечнае, сакральнае – на веру людзей у Боскую волю і сілу. Вера стагоддзямі мацавала іх спадзяванні, была крыніцай сілы, дапамагала жыць.

Пры аналізе твора выразна бачыцца супярэчлівасць і гэтага героя. З аднаго боку, Крутаяраў як добры і гаспадарлівы кіраўнік імкнецца да людзей, заўсёды іх выслухоўвае і чуе іх праблемы, намагаецца іх вырашыць хутка і якасна. Людзі добра адгукаюцца аб ім: *“За ім добра жонцы жыць. Сам воз цягне”* [1, с. 32]. Крутаяраў не напышлівы, не высакамерны чалавек, якімі былі многія з прысланых “усходнікаў”: *“Бач ты, начальнік – і не саромеецца быць Дзедам Марозам”* [1, с. 33]. Нягледзячы на сваю даволі высокую пасаду, кіраўнік раёна цягнецца да людзей, прыслухоўваецца да іх. Так, не заўсёды атрымліваецца зрабіць лепш, але на памылках мы вучымся – пераконвае ён жыхароў раёна. Крутаяраў хоча змяніць да лепшага жыццё людзей. Але ён ніколі не жыў на гэтай зямлі і не меў дастатковых уяўленняў пра побыт, традыцыі, ментальнасць гарадчукоў, таму зрабіў нямала памылак. Важна мець уяўленне пра гісторыю краю і важна размаўляць з людзьмі, што Крутаяраву у большасці выпадкаў удаецца. Але прыезджаму кіраўніку трэба разумець, чым живуць людзі гэтай зямлі і што для іх самае галоўнае.

Прааналізаваўшы адметныя мужчынскія вобразы ў рамане Г. Марчука “Кветкі правінцыі”, можна зрабіць высновы: аўтар прадставіў дастаткова разгорнутую тыпалогію розных і значных персанажаў, напоўніў іх характары і абліччы індывідуальнымі якасцямі. Праз герояў увасабляюцца важныя падзеі, сацыяльна-грамадскія і ідэйна-культурныя працэсы, якія пераканаўча адлюстроўваюць жыццё Палесся ў пасляваенны час. Аналіз вобразнай сістэмы сведчыць, што лепшыя рысы народнага мужчынскага характару ўвасоблены ў вобразе мудрага і працавітага палешука дзеда Бабра. Супярэчлівасць герояў Трыфана Долі і Аляксея Крутаярава таксама прадстаўлена шматгранна і праўдзіва. Яны паказаны пісьменнікам пераканаўча, праз складаныя павароты лёсу, перажыванні

і маральныя выпрабаванні. Багатая і шматгранная персанажная сістэма твора прадстаўляе напоўненае супярэчнасцямі жыццё ў палескім гарадку ў першыя пасляваенныя дзесяцігоддзі, дазваляе чытачу з гістарычнай аб'ектыўнасцю ўбачыць падзеі мінулага, асэнсаваць важныя маральна-філасофскія праблемы, якія не трацяць актуальнасці і ў нашы дні.

Аналіз персанажнай сістэмы рамана “Кветкі правінцыі” дазваляе зрабіць выснову, што беларускі нацыянальны характар у значнай меры вызначаецца і ўнікальнай ідэнтычнасцю палешукоў. Ствараючы тыповыя вобразы суайчыннікаў, Г. Марчук не здраджвае праўдзе жыцця, звяртаецца да ісцін і каштоўнасцей, якія трывала замацаваліся ў сацыяльна-гістарычным вопыце народа. Пісьменнік надае ім глыбокае экзістэнцыйнае нападзенне.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Марчук, Г. Кветкі правінцыі : раман, навелы, афарызмы / Г. Марчук. – Мн. : Маст. літ., 2004. – 416 с.
2. Мельнікава, З. П. Метадалогія літаратуразнаўства : курс лекцый / З. П. Мельнікава. – Брэст : БрДУ, 2011. – С. 23–26.

Да зместу